

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

KİBRİT KUTUSUNDAKİ
SARIKAMIŞ
SİBİRYA
GÜNLÜKLERİ
M. FUAD TOKAD

HAZIRLAYAN: JACK SNOWDEN

**KİBRİT KUTUSUNDAKİ
SARIKAMIŞ-SİBİRYA GÜNLÜKLERİ**
M. Fuad Tokad

TİMAŞ YAYINLARI | 2432
Hatırat Dizisi | 21

PROJE EDITÖRÜ
Adem Koçal

EDITÖR
Zeynep Berktaş

KAPAK TASARIMI
Ravza Kızıltuğ

1. BASKI
Aralık 2010, İstanbul

2. BASKI
Ocak 2011, İstanbul

ISBN
978-605-114-344-6

TİMAŞ YAYINLARI
Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi,
Alayköşkü Caddesi, No: 5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24 Faks: (0212) 512 40 00
P.K. 50 Sirkeci / İstanbul

timas.com.tr
timas@timas.com.tr
facebook.com/timasyayingrubu
twitter.com/timasyayingrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 12364

BASKI VE CİLT
Pasifik Ofset
Cihangir Mah. Güvercin Cad.
Baha İş Merkezi Avcılar / İSTANBUL
Tel: (0212) 412 17 77

YAYIN HAKLARI
© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak
Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.
İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

*Kibrit Kutusundaki
Sarıkamış-Sibirya Günlükleri*

M. FUAD TOKAD

M. FUAD TOKAD

20 Ocak 1893 tarihinde Ankara'da dünyaya geldi. 1903'te ibtidai mektebinden mezun oldu ve aynı yıl Ankara İdadisi'ne kaydedildi. Subay olan babası Mehmet Ali Bey'in görevi nedeniyle 1905'te İstanbul'a geldiler. Mehmet Fuad önce Yerebatan mevkiiinde rüşdiye mektebine devam etti, daha sonra Bursa İdadisi'ne kaydoldu. 1911'de mezun olarak İstanbul'daki Harbiye mektebine kayıt edildi. Birinci sınıfı başarı ile bitirdi ve bu sırada Mayıs 1913'te Gelibolu'ya sevk edilerek oradaki Kuva-yı mürettebe kumandanlığı emrine verilirler ve evrak kaleminde yazıcı olarak istihdam edilir.

I. Dünya Savaşı başlayınca 1914 yılında ihtiyat zabıt namzedi sıfatıyla Harbiye mektebine kaydedildi ve stajdan sonra on arkadaşıyla birlikte 10 Ocak 1915'te İstanbul'dan trenle Ulukışla, Niğde, Kayseri, Sankışla, Sivas, Refahiye, Erzincan, Aşkale yolu ile 16 Şubat 1915'te 85. Alayın I. Taburuna tayin edildi. 2 Mart 1916'da Erzurum'da Ruslara esir düştü. İki sene Vertuga'da esaret hayatı yaşadı. 1917'de özgürlüğüne kavuştuktan sonra İstanbul Darülfunun'unda nazarı - ameli Fizik ve Riyaziyyat tahsil ederek her iki kısımdan tasdikname ve Paris Elektrik Âli mektebinin Telsiz-Telgraf kısmından da mühendis diploması almıştır. Almanca, Fransızca ve Rusca bilir.

1918 yılında Muhasebe Müdürlüğü kâtabi olarak göreve başladığı P.T.T. Müdürlüğü'nden 1950 tarihinde başmühendis olarak ayrılarak, aynı yıl İstanbul Radyosu Müdürlüğü'nde yeni görevine başladı ve yaş haddini dolduruncaya kadar (1957) burada çalıştı.

Mehmet Fuad Tokad'ın 1937 senesinde yazdığı "Uzak Mesafe Telefon Devreleri" kitabının, Yüksek Mühendis Okulu tarafından ders kitabı olarak okutulması uygun görülmüş ve Yüksek Mühendis Okulu'nda öğretim elemanı olarak ayrıca görev yapmıştır (1940-1947). M. Fuad Tokad 1960 yılında İstanbul'daki evinde, altmış yedi yaşında iken hayata gözlerini kapatmıştır.

Eserleri:

- 1) Neper - Desibel adlı bir kitap yazmıştır, 20 Kasım 1934 (Fen Müşavere hey'eti azası).
- 2) Kurşun Plâklı Akümülatörler ve Bakımı, 7 Ekim 1936 (Mühendis).
- 3) Uzak Mesafe Telefon Devreleri, Kitap 1, 1937. Kitap 2, 1941. Kitap 3 ve 4, 1942 (Telefon İşleri Reisi).

Jack Snowden

Türkiye'ye ilk gelişi 1978 yılında olan Jack Snowden, 18 Ekim 1951'de New York'ta doğdu. İlk ortaokul ve liseyi New York'ta okudu. New York'taki St. John's Üniversitesi'ni bitirip 1974'te gazetecilik lisansını kazandı. Yüksek lisansı aynı konuda Washington DC'deki Amerikan üniversitesindendir. 1974'ten 2006'ya kadar ABD Savunma Bakanlığı'nda çalıştı ve en son görevini Teknik İrtibat Daire Başkanı sıfatıyla Ankara'daki Amerikan Büyükelçiliği'nde 2005'te tamamladı. 2006'da kendi isteğiyle emekli olup Türkiye'ye yerleşmeye karar verdi. Osmanlıcaya olan ilgisi dolayısı ile çeşitli kuruluşların kurslarına katılmaktadır. Osmanlıcada ilerlemek için çabalarını sürdürüyor.

İçindekiler

Sunuş	7
Teşekkür	11
İstanbul'dan Hareket (hatt-ı harb)	13
Mezuniyet ve Sonrası	33
Esaret Günleri	65
Sarıkamış'tan Ayrılış	105
Veltuga'ya Varış	121
...Ve Esaret Sona Erdi	277
M. Fuad'ın Esaret Sonrası Hayatı	283
Albüm	287

Sunuş

Dedemiz Mehmet Fuad Tokad'ı biz dünyaya gelmeden önce vefat ettiği için hiç tanımadık. Babamız Yılmaz Tokad, 4 Mayıs 1992'de dedemiz Mehmed Fuad'ın kendi kaleme almış olduğu özgeçmişini bizler için kitapçık haline getirirken, önsözündeki dileğinin bugün gerçekleştiğini fark ediyoruz; "babamın esaret yıllarına ait, esirken tutmuş olduğu bir günlüğü de bende bulunmaktadır. Yaklaşık boyutları 5.6 x 3.3 x 1.8 santimetre küp olan eski bir Norveç kibrit kutusu içine yerleştirilmiş, biri ince, öteki kalın iki küçücük defterden oluşan bu günlüğü çıplak gözle okumak oldukça zor. Ancak günlüğün dikkati çekmeden muhafazası için babam bu yolu izlemiş ve esaretten gelirken de bu günlüğü rahatlıkla getirebilmiş. Eski harflerle yazılmış olan bu günlükte, bir özetini de hayat hikayesinde anlatmış olduğu esaret hayatı bütün ayrıntılarıyla bulunmaktadır. İleride bir fırsat bulunursa, bu günlüğün yeni harflerle yazılmasını ve içeriğinin hepimizce öğrenilmesini arzu ediyorum". Bu inanılmaz ufak boyutlardaki defterciklere Mehmet Fuad 1916-1918 yılları arasında Rusya, Sibirya'daki esaret günlerini, eski Türkçe el yazısıyla bir kibrit kutusunda saklayarak kaydetti. Babamız 15 Aralık 2001 tarihinde vefat ettikten sonra bu günlükler bizler tarafından derlendi ve babamızın bu arzusunu gerçekleştirmeye muvaffak olduk.

Mehmet Fuad, kendi yazdığı Tercüme-i Hâlim (Hayat Hikayem)'de yazdığı üzere 20 Ocak 1893'te Ankara'da dünyaya geldi. 1903'te ibtidai mektebinden mezun oldu ve aynı yıl Ankara İdadisi'ne kaydedildi. Subay olan babası Mehmet Ali Bey'in görevi nedeniyle 1905'te İstanbul'a geldiler. Mehmet Fuad önce Yerebatan mevkiinde rüşdiye mektebine devam etti, bir süre sonra Kuleli Askeri İdadisi'ne kayıt teşebbüsünde bulundular ancak açık yer olmadığı için Bursa İdadisi'ne kaydoldu. 1908'de 3.sınıfta iken Hürriyet ilan edildi. 1911'de mezun olarak İstanbul'daki Harbiye mektebine kayıt ve kabul edildi. Bu arada Harbiye mektebi üç seneden iki seneye indirildi. Birinci sınıfı başarı ile bitirdi ve bu zamanda Balkan harbi 1912'de başladı. Savaşın devam etmesi ve askerlik çağında olmaları sebebiyle Harbiye meydanındaki Bekirağa Bölüğü'ne bırakıldılar. Bir süre İstanbul İtfaiye Bölüğü'ne misafir edildiler. Mayıs 1913'te Gelibolu'ya sevk edilerek oradaki Kuva-yı Mürettebe Kumandanlığı emrine verildiler ve evrak kaleminde yazıcı olarak istihdam edildi.

M. Fuad Tokad'ın Sibiryâ günlükleri.

Kumandanlık karargâhıyla, Bolayır, Keşan, Uzunköprü, Edirne yoluyla Dimitoka'ya yerleşirler, üç ay kadar kalırlar. Babası Mehmet Ali Bey, İstanbul-Bakırköy Taburu kumandanı olarak Edirne'de bulunduğundan buluşamadılar. Tekrar Harbiye mektebine kabul edilmek için yazışmalar yapıldı fakat bir sonuç alınamadı.

I. Dünya Savaşı başlayınca 1914 yılında ihtiyat zabıt namzedi sıfatıyla Harbiye mektebine kaydedildi ve stajdan sonra on arkadaşıyla birlikte 10 Ocak 1915'te İstanbul'dan trenle Ulukışla, Niğde, Kayseri, Sarıkışla, Sivas, Refahiye, Erzincan, Aşkale yolu ile 16 Şubat 1915'te 85. Alayın I. Taburuna tayin edildi.

Şimdi sizleri M. Fuad Tokad'ın esaret günlerinde tuttuğu notlarla başbaşa bırakıyoruz. Esaretten sonra hayatının nasıl geçtiğini "Ve Esaret Sona Erdi" başlıklı bölümde okuyabilirsiniz.

Müge Tokad Snowden ve Fuad Tokad

Teşekkür

Başka birinin günlüğünü okumak hem heyecanlandırıcı hem de utandırıcı olabilir.

Eğer samimi ve derin duygular ile yazılmışsa, okuyucu, yazarın en özel düşünce ve hislerine tanık olduğu için o heyecan ve 'gizlice dinleme' duyguları çok daha etkindir. Mehmet Fuad Tokad'ın günlüğünü hazırlarken hep bu duyguları hissettim.

1915 yılının ilk günlerinde İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Mehmet Fuad, kendini Erzurum'un doğu taraflarında cereyan eden sıcak savaşın içinde bulmuştu. Bir süre savaştıktan sonra Kazaklar tarafından Şubat 1916'da esir alınmıştı. Çoğunluğu kuzeybatı Sibirya'da geçen 2.5 senelik esaret dönemi bu andan itibaren başlamıştı. Mehmet Fuad savaş anılarını iki minicik deftere günlük şeklinde kaydetmiştir. Bu defterlerin boyutları o kadar küçüktür ki bu defterlere nasıl yazı yazıldığı ve ne tür bir kalem kullanıldığını anlamak mümkün değildir. İnsanı bundan daha hayran bırakan şey ise yaşadığı olayları, duygu ve düşüncelerini ayrıntılı bir şekilde ifade ederken okuyanlara hissettirdiği samimiyetidir. M. Fuad Bey esarete az bildiği Fransızcasını ilerletmekle kalmayıp, Almanca ve Rusça öğrenmek için çok çaba sarf etmiş ve öğrenmiştir.

Mehmet Fuad Bey'in günlüğünü ilk okuma şansına erişmem birtakım sıradışı olaylar sonucu gerçekleşti. Mehmet Fuad'ın çocukları 1928 Harf İnkılâbından sonra büyüüp tahsil görmüşler. Mehmet Fuad'ın oğlu Prof. Dr. Yılmaz Tokad bir gün bu defterlerin modern Türkçe'ye çevrilip okunabilmesi için azmetmiş olmasına rağmen, yoğun iş temposu bu arzusunu yerine getirmesine mani olmuştu. Yılmaz Tokad'ın 2001 yılında vefat etmesinden sonra bu defterleri günümüz Türkçesiyle hazırlama görevini, çocukları Müge ve Fuad coşkuyla ellerine aldılar. Müge, Osmanlıca öğrenmeye başlarken, Fuad küçücük günlük sayfalarını bilgisayarda rahatça okunulabilir hale getirdi. 2008 kışı benim bu projeye katılmamda dönüm noktası oldu. O tarihte Müge ile beraber İstanbul Üniversitesi'nde Muharrem Kesik Hoca ve Türk Tarih Vakfı tarafından verilen Osmanlı Türkçesi kurslarına katıldık. Osmanlı Türkçesini öğrenmenin verdiği cesaretle günlükleri hazırlama işini tek başıma üstlendim. Çok şükür bu zorlu çalışmayı Muharrem Kesik ve Vural Genç hocalarımla da sayesinde bitirebildim. Metin, Timaş Yayınevi'nin Osmanlı Türkçesi uzmanları tarafından gözden geçirilerek nihai halini aldı.

Muharrem Kesik ve Vural Genç Beylerden başka, aylardır günlük sayfalarıyla uğraştığım Millet Kütüphanesi, Fatih, İstanbul ve Bahçeşehir Üniversitesi Kütüphanesi personellerinin misafirperverliklerine teşekkür etmem gerekiyor. Mehmet Fuad'ın hikayesinin ortaya çıkması için Adem Koçal ile Timaş Yayınevi'nde bulunan meslektaşları bu projeye tam bir destek verdiler. En önemlisi, Osmanlıca metin çalışma tecrübem az olduğu halde Mehmet Fuad Tokad'ın değerli günlüğünü titizlikle çevireceğime gösterdikleri güven için Tokad ailesine – Prof. Dr. Yılmaz Tokad'ın eşi Resan Hanım ve onların çocukları eşim Müge ve Fuad'a – teşekkür etmek istiyorum.

Jack Snowden
Moda, İstanbul, Eylül 2010

İstanbul'dan Hareket (hatt-ı harb)

M. Fuad Tokad, gençlik yıllarında.

M. Fuad Tokad'ın günlüğünün ilk sayfası

Esarete Kadar Geçen Zamanın Hülasa Olarak Hatırası...

8 Ocak 1915*. Mektepten eve geldim. Evde son gün idi. Akşam yemeğinde bizim İshak Paşa mahallesindeki Hacı Mustafa Efendi'nin evinde idik. Biraz gezindik. Artık son gün olduğundan her şey nazarımda başka görünüyordu. Gece de evde epeyi oturduk. Valide, kardeşim ve pederimle epeyi konuştuk.

9 Ocak 1915. Sabah erken kalktım. Validemin hazırladığı yemeği yedim. Annemin ve babamın ellerini öptüm. Kardeşimin de gözlerinden öperek artık eve veda ettim. Validem gizli gizli ağlıyordu. İnşallah sağ geleceğim diye teselliye çalıştım. Evden doğru mektebe geldim. Benim ile beraber on arkadaşın ilişkisini kestiler. Oradan arkadaşlarla birlikte birini eşyaları araba ile getirtmek üzere orada bırakarak Harbiye Nezareti'ne geldik. Öbürü de geldi. İkinci vaktine kadar serbest eşyamızın yanında Merkez Kumandanlığı'nda evvelce cami olan bir odada bekliyorduk. İkinci vakti kapının önüne muhafız koydular. Bizi hiçbir tarafa bırakmadılar adeta mahpus gibi. Kızdık. Gece yatsı vakti bize dörder lira kadar harcırah verdiler. Mektepte de 95 kuruş kadar 33 günlük yevmiye verdiler. Geceyi kuru tahta (karyola) üzerinde geçirdik.

* Yazar günlüğünde hem Miladi hem de Rumi takvimi kullanmıştır. Okuyucuya kolaylık olması amacıyla sadece Miladi tarihler esas alınmıştır.

10 Ocak 1915. Sabahleyin erkenden kalktık. Eşyaları sırtımız ve elimizde ta vapura kadar götürdük. Araba bulamamıştık. Ekmek filan da aldık, Haydarpasa'ya geçtik ve trene bindik. Biraz sonra artık veda ettik ve İstanbul'dan ayrıldık. Arkadaşlarımla isimleri: ben, Sabri, Zekai, Nazım, Şevki, Ethem, Nail, Sabri (Çorlulu), Refet (Aksaraylı), Vecihi, İzzet (Frenköylü). Ben trende bazen evi düşünüyor, bazen mektepte bıraktığım iki arkadaşım Emin (Yenişehirli ve Darüşşafaka 9. sınıfta) ve İsmail (Karahisar-ı Şarkîli Sabuncuzadeler'den) Efendileri düşünüyordum. Emin'in Fransızca çalışması üzerine ona bir de Fransızca mektup tesvid ettim. Gece pek geç vakit Eskişehir'e geldik. Buradan da pedere bir kart yazdım. İki saat kadar

M. Fuad Tokad'ın Konya'dan ayrıldıktan sonra gittiği istikameti gösterir harita.

bir tevakkuften sonra tekrar hareket ettik. Sabah oluyordu. Bugün Haydarpaşa'ya geçmeden evvel köprüden yine pedere bir kart yazdım.

11 Ocak 1915. Eskişehir'den ayrılmış ilerliyorduk. Eh tren hayatı hoş geçiyor. Karahisar-ı Sahib ve daha birtakım istasyonlar geçerek gece yine geç vakit Konya'ya geldik ve Göçmenler İstasyonu'na yakın bir kahveye giderek birer çay içtik... Tren dört saat kadar bekledi. Yine sabaha yakın buradan da hareket ettik.

12 Ocak 1915. Konya'dan ayrılmış yine ilerliyorduk. Karaman, Ereğli ve daha birkaç istasyon geçerek akşam yatsıdan biraz sonra Ulukışla'ya geldik. Burada indik. Burası berbat bir yer. Bütün köhneliğiyle duruyor. Yağmur yağdığından ortalık da çamur. Han yok. Geceyi istasyona yakın adı bir kahve pişgihinde geçirdik. Kahvedeki musahabe pek tuhaf... Siyasiler, atılan fikirler müthiş... Konya Ovası çok geniş, fakat teessüf ki tek bir ağaç yok.

Güneyle Toros Bütün Haşmet ve Beyazlığıyla Görünüyor

13 Ocak 1915. Sabahleyin Ulukışla Mevki Kumandanlığı'ndan iki yaylı araba aldık ve beşer kişi binerek hareket ettik. Yerde kar yoktu. Yalnız don var. Cenubda Toros silsilesi haşmetle ve bütün beyazlığıyla görünüyor. Epeyi yaya yürüdük. Akşama doğru uzaktan Bor şehrini gördük ve gece yatsı vakti Niğde'ye girdik. Fırtına vardı. Biraz bizi sarstı. Hemen burada kenarda bir hana yerleştik ve yattık.

14 Ocak 1915. Bugün Niğde'de bera-yı istirahat kaldık. Pek geri buldum. Tabii manzarası güzel... İyi denecek hemen hiçbir yeri yok... Şehri gezdik, dolaştık. Yine mektup yazdım.

15 Ocak 1915. Sabahleyin yine iki araba bularak (Tekalif'ten) Niğde'den de uzaklaştık. İkindiden biraz sonra Araplı Han isminde bir hana geldik. Yerleşiyorduk. Sivas Menzil Kumandanlığı'na tayin edilen Halil Rüşdi Bey isminde bir binbaşı bizi buradan kaldırdı ve peşine taktı. Gece yatsı vakti Develi Karahisar kasaba merkezine geldik. Köylüler bizi iki parti evlerine götürdüler. İkram ettiler. Ben bunlardan müte-hassis oldum. Geceyi orada geçirdik. Köylülerce hep güzel şeyler söylüyorduk ve onları tenvire çalışıyorduk.

16 Ocak 1915. Yine sabahleyin arabalara bindik, buradan da hareket ettik. Koca Erciyes Dağı bütün haşmetiyle görünüyordu. Yarıdan yukarısı beyaz... Öğleden biraz sonra İncesu kazasına geldik. Develi, Karahisar'dan mamuriyet itibariyle geri, köhne. İncesu köhne, geri olmakla beraber pek pis. Hükümet daire-sinin duvarında bile insan pisliği vardı. Buranın etrafı sur ile muhat... Neyse burada biraz tevakkuf ettik ve hareket eyledik. Yine gece yatsı vakti Kayseri'ye geldik ve burada evvelce bir Fransız Mektebi iken bilahare müsadere edilmiş bir binaya yerleştik. Geceyi burada geçirdik.

17 Ocak 1915. Yine sabahleyin arabalarla buradan da (Kayseri) çıktık. Her taraf ucuz olduğu gibi Kayseri daha ucuz. Yolumuz bidayette çok taşlık geçti. Akşamüzeri Sultanhanı nahiyesine köylülerin cirit oynayarak, atlı istikbali ile girdik. Yine ikram. Tabii buralar hep geri... Ha biz ilerledikçe mektepten çıkan ve arkamızdan gelen postalardan bazıları bize yetişiyorlardı. Nitekim bunlar arasında ilk defa Ulukışla'da kahvede tanıştığım hemşehrim Ankaralı Sayid Efendi de burada beraberdi. O nakliye sınıfından olup arkadaşlarıyla birlikte bizim gibi Erzurum'a yol alıyordu.

18 Ocak 1915. Sabahleyin yine arabalarla Sultanhanı'ndan da ayrıldık. Öğle vakti Gemerek nahiyesine geldik. Daire-i mahalleye indik. Bize yağ, yumurta, taze tereyağı, bal, kahve ikram edildi. Burası diğer yerlere göre oldukça

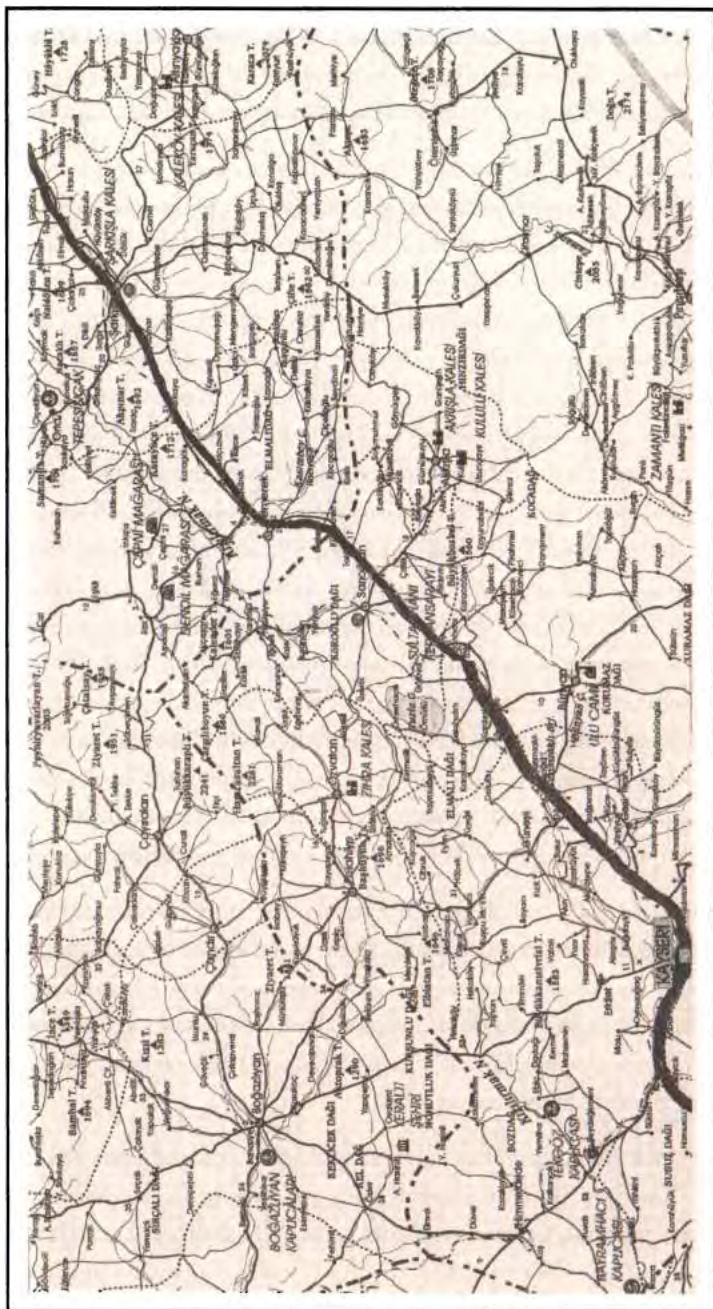
ileride Enver Paşa'ya tesadüf ettik. Yanında birçok köylü vardı. Hep atlı... Hemen arabadan inerek selamladık. Takriben ikinci vakti arazi birdenbire yükselmişti. Küçük tepeler, taşlık... Şimdiye kadar (bu sene içinde) ilk defa yerde kar gördük. Akşam Cami Hanı civarındaki Yenihan'a indik. Geceledik.

20 Ocak 1915. Sabahleyin Yenihan'dan da ayrıldık ve karlı araziye çığneyerek uzaklaşıyorduk. Takriben 1 kilometre ileride geniş bir vadi göründü. Kızılırmak buradan geçiyordu. Buradan biri küçük, diğeri büyük iki köprü geçtik. Önümüzdeki ufak tepeyi de aşarak Sivas'a girdik. Burada Sivas Müdafaa-ı Milliye Cemiyeti azasından biri tarafından eski Divan-ı Umumiye dairesine yerleştirildik. Akşam Müdafaa-ı Milliye'den yatak, soba vesaire gönderildi. Burada birkaç han var ki o da Tekâlif-i Harbiye'de, bir tane Afyonian isminde de bir otel var ki o da çok adi. Seyahat için iyi bir otel. Han hemen yok. Gece yine o aza ile kahveye gittik. Kahve fincanları pek büyük. Hayret ettim. Takriben 35 cm boyu, alt kaidesi 20-25 cm., üstü 15-20 cm. Biraz sonra yine yerimize geldik.

21 Ocak 1915 [Bugün günlükte boş bırakılmış].

22 Ocak 1915 [Bugün günlükte boş bırakılmış].

23 Ocak 1915. Sivas oldukça büyük. Garptan gelirken şehre Hükümet Dairesi tarafından girilir ki en ziyade nazara çarpan Daire-i Hükümet'tir. Buna civar bir idadi mektebi mevcut. Bunlardan gayri mebanî adeta; bir, iki tane lokantaya benzeyen aşhaneler var. Bazı kahvehaneleri de eh biraz. Caddeler dar ve temiz değil. Çarşıda hoş gitmez bir, iki mağaza dükkan müstesnadır. Hilâl-i ahmer ittihaz edilen bina zararsız. Birçok cami medreseler de var. Bunlar hep tadilde, şehir de büyük bir tamire muhtaç. Ahalisi oldukça munis. Fakat çok Ermeni var. Bunlar müterakki. Sanatkarlar hep bunlardan. Mu'tena görülen hemen her şey Ermenilerin. Ticaret, san'at hep bunlarda. Bunlar şayan-ı teessüf. Neyse bir, iki tane de yeni Türk şirketleri açıl-

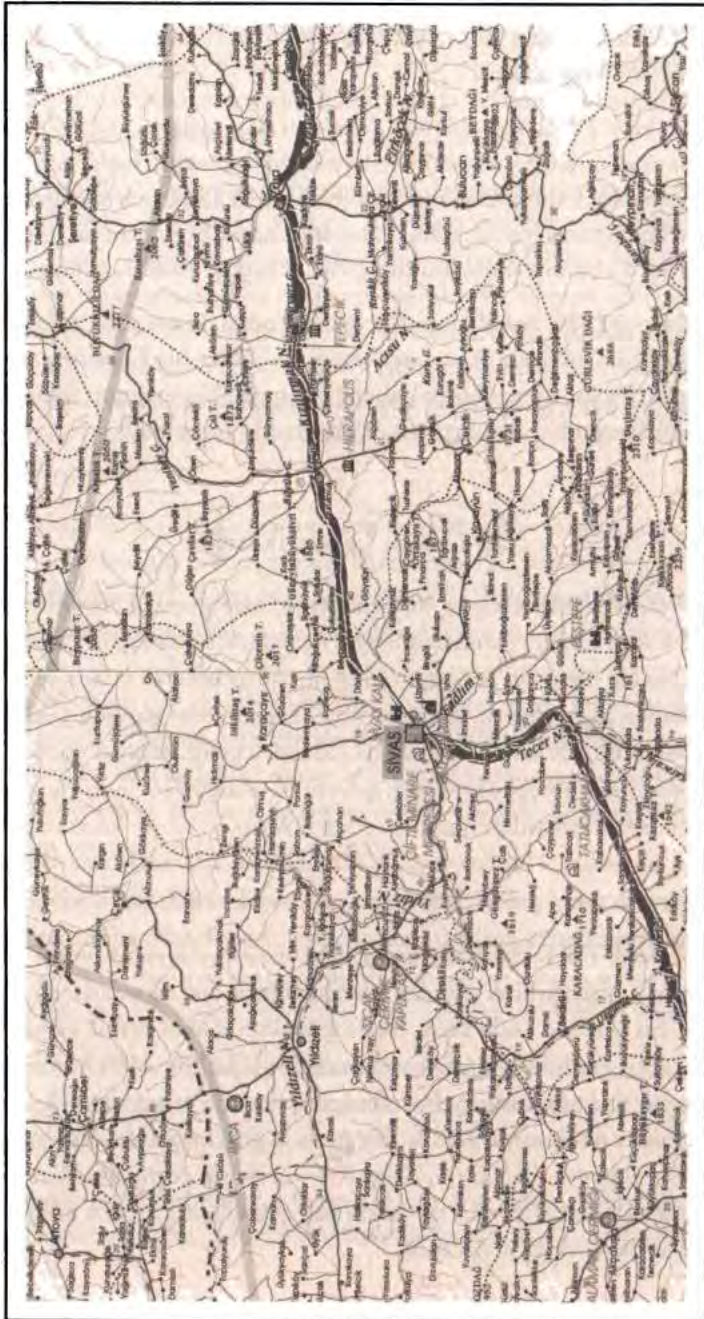
M. Fuad Tokat'ın Sivas havasında gezdiği yerleri gösterir harita.

mış, fakat ibtidai... Burada öteberi aldık. Epeyi para sarf ettim. Pederime Sivas'a geldiğimi ve buradan da hareket edeceğimi telgrafla bildirdim. Tabii mektup da yazdım. Arkadaşlara da.

24 Ocak 1915. Öğle vakti bir musika bir kalabalık oturduğumuz Divan-ı Umumiye önünden geçiyordu. Küçük çocuklardan ta 70, 80'liklere kadar vardı. Ellerinde birer değnek, sırtlarında birer dağarcık, ayakları çarık. Meğer bunlar köylerinden hediye olarak bulgur, mercimek vesaire getiriyorlarmış. Tabii hep orduya yardım. Bu bana çok tesir etti. Hatta ağladım. Öğleğin Sivas'taki Üçüncü Kolordu Kumandan Vekili'nin verdiği emir üzerine artık bugün hareketimiz takarrür etmişti. Oradaki nakliye kumandanı araba olmadığından bize katır yahut at verdi. Bu hareketimizin yarına tehirini Mevki Kumandanından rica ettiyse de olmadı. Burada takriben 40, 50 kadar ihtiyat zabıt namzedi olmuştuk. Kimisi süvari, kimisi nakliye, mütebakisi piyade. İkinci vakti verilen atlara eşyalarımızla beraber bindik ve Sivas'a da veda ettik. Biraz sonra gece oldu. Ben, Enver, Çelebi (süvari), İzzet dördümüz kafilenin ilerisinde gittik. Diğer arkadaşların yakınında bir Ermeni köyüne indiklerine rağmen biz böyle devamla dördümüz gece, bir köyü geçtikten sonra saat alaturka 6'da Koçhisar kazasına indik ve dördümüz de hükümetin bir odasında kanep ve sandalye üstünde uyuduk.

25 Ocak 1915. Sabahleyin hemen Abdi Çavuş'un (Jandarma) hanında bir odaya yerleştik. Öğle vakti diğer arkadaşlar da geldi. Bugün burada kaldık. Koçhisar adı bir köy gibi. Gece bazı arkadaşlar rakı filan içmişler. Abdi Çavuş'la kavga ediyor-muşlar bir şeyler. Süvari Fazlı (Amasyalı) çok cıvıklık yaptı... Hiç rezalet. Hareket bastırıldı.

26 Ocak 1915. Yine bargirlerle sabahleyin Koçhisar'a da veda ettik. Yarhisar Köyü'nü geçerek Tödürge Jandarma Karakolu'nda biraz oturduk. Öğle yemeğimizi yedik. Akşamüzeri Zara (Koç-kiri) kaza merkezine geldik. Bir hana indik. Burayı iyi buldum.

M. Fuad Tokad'ın Sivas havasında gezdiği yerleri gösteren harita.

Sivas'tan buraya kadar yol şose. İyi evler filan da var. Fakat Ermeni yine fazlaca.

27 Ocak 1915. Sabahleyin Zara'dan da ayrıldık. Bir iki saat sonra arazi buraya kadar düzken değişti. Dağlık, taşlık bir hal karşısında kaldık. Biraz sonra yine buraya kadar görmediğimiz karları çiğnemeye başladık... Neyse akşam Keçeyurdu'na geldik ve bir Ermeni evinde kaldık. Dört arkadaş. Burada köhne.

28 Ocak 1915. Sabahleyin Keçeyurdu'ndan da ayrıldık... İkinci üzeri Su (İnderesi) kaza merkezine geldik ve bir Ermeni evine indik. Fakat Ermeni bize kabalık gösterdi. Yatacağımız odanın mefruşatını hep kaldırmıştı. Aldırmadık. Geceledik.

Bir Ermeni Evinde Misafiriz

29 Ocak 1915. Bugün burada istirahatle geçti. Hemşehrim Ankaralı Cevat'ı (binbaşının oğlu) gördüm. Sabahleyin Ermeni herhalde bizim iyi adamlar olduğumuzu anlayarak odaya sedir, minder filan getirdi. Akşam oldu. Yemeğimizi çarşıda yedik. Eve çıktık. Ev sahibi Ermeni de yanımıza geldi. Konuşuyorduk. Birdenbire bir çocuk gelerek gelinin bayıldığını söyledi. Hemen ben Sivas'tan aldığım mualeceden iki hap ve bir de lokman ruhunu verdim. Hapları yutsun, ötekini de koklasın dedim. Biraz sonra Ermeni geldi. Son derece minnettar kaldığını söyledi.

30 Ocak 1915. Sabahleyin Ermeni bize çay ziyafeti verdi ve yemek pişirttirerek getirdi. Yedik. Sonra bizi uğurladı. Artık bu Su şehrine veda ettik. Tabii güzelliği insanı teshir ediyor. Ağaçlık, suluk, hoş. Fakat kasaba adı, köhne... Birkaç köy geçtik (bir tanesinde öğleyin bulgur pilavı de yemiştik). Akşam Ezbider nahiyesine geldik. Bir pis oda gibi bir yerde yerleştik. Gece kahveye filan gittik. Tatar Rus esirleriyle görüştük. Buraya kadar da yollarda bir, iki posta esir görmüştük. Gece hücum eden bir köpeğe ateş ettim.

31 Ocak 1915. Sabahleyin buradan da ayrıldık. Akşamleyin Karasu Köyü'ne geldik. İndik. Burası da çok pis. Sokaklar hep çirkab. Fakat suyu güzel. Burada da bir amonyak verdim. Çok minnettar kaldı.

1 Şubat 1915. Sabahleyin Karasu'dan da ayrıldık. Hava bozdu. Henüz öğle olmamıştı. Altkezi Köyü'ne imamın evine indik. Kar, bora akşama kadar sürdü. Burada kaldık. Rus zabitleri gelmiş. Bunların yanına gittik, görüştük. Bir tane de içlerinde Mekteb-i Harbiye talebesi Mehmet isminde bir Müslüman da vardı. Bunlardan biri gayet güzel tüysüz idi. Nazar-ı dikkatimi celbetti. Sonradan anladım ki erkek elbisesini giymiş bir kadınmış (Salîb-i Ahmer'den). Bunlara yine sulfato filan verdim. Süt ısmarladık.

2 Şubat 1915. Sabahleyin hava bir değişti. Fakat müthiş soğuk. Hemen Köroğlu Deresi'yle Köroğlu Boğazı'nı yürümeye başladık. Soğuk fena. Zahmet çektik. Nihayet Refahiye (Kercanis) kaza merkezine geldik ve oranın oldukça zenginlerinden birinin odasına yerleştik. Ev sahibi göçmenler ısrarımızla bize birer yatak verebildi (ikram edebildi). Biz dört arkadaşlık. Diğer bizim arkadaşlar dünden gelmişlerdi. Sivas'tan itibaren karmakarışık geliyoruz. Biz ta İstanbul'dan çıktığımız posta hep beraberiz. Diğerleri ayrı. Bu kaza da beyinimizde. Burada Ermeniler bir posta soymuşlar, fakat yakalanmış.

3 Şubat 1915. Sabahleyin Refahiye'den de ayrıldık. Akşama doğru galiba Melek Şerif (pek iyi ismini bilmiyorum unuttum) isminde bir nahiye merkezine geldik ve bir imam odasında kaldık.

4 Şubat 1915. Sabahleyin buradan da ayrıldık. İkinci vakti epeyi bir yağmur yiyerek Ermenik nahiyesine geldik. Bir eve indik. Buralar hep köhne, dağlık.

5 Şubat 1915. Sabahleyin Ermenik'ten de ayrıldık. Pek dağlık, korkunç araziler... İkinci vakti Kemah Boğazı'nı, Fırat Nehri'ni

M. Fuad Tokad'ın Sivas'tan sonra geldiği Refahiye kazasını gösterir harita.

geçerek Kemah kazasına geldik ve beylerden Hayrettin Bey'in konağına indik. Hemen yine pedere, arkadaşlara birer kart yazdım. Burası diğerlerine göre zararsız, güzelce. Hayrettin Bey akşam bize alafanga bir sofr çıkarttı. Pek güzeldi. Konak da hoş. Gece de musahabe ettik. Bu Harput Valisi'nin (sabık) kardeşi imiş.

6 Şubat 1915. Sabahleyin alafanga bir kahvaltıdan sonra buraya da veda ettik. Fırat'ı takip ettik. Bir köprüyü geçtik. Öyle müthiş yerler ki insanın tüyleri ürperiyor. Bir handa biraz dinlendik. Ekmek yedik. Burada bazı hasta askerler ölmüş.

Acıdık. Kaldırılmasını tembih ettik. Akşam Avini isminde bir köye indik. Bir Ermeni evinde kaldık.

7 Şubat 1915. Sabahleyin Avini'den de ayrıldık. Yine arazi müthiş dağlık ve Kemah Boğazı'nı geçtik. Bura dehşet. Boğazda hiç iyi bir yol yok. Hep dağ eteğinden, çok tehlikeli. Boğazdan sonra geniş Erzincan Ovası. Buradan Erzincan'a kadar muntazam, gayet güzel bir şose. İki saat kadar çekti. Erzincan Hükümet Dairesi'nde bir odada geceledik.

8 Şubat 1915. [Bugün günlükte boş bırakılmış].

M. Fuad Tokad'ın Erzincan ve havalisinde gittiği yerleri gösterir harita.

9 Şubat 1915. Bugün postahaneye yakın Yeni Otel denilen yere nakil ettik ve bir oda kiraladık. Yolculukta ilk defa bir hamam yaptık. Öteberi noksanımızı aldık. Erzincan çok güzel. Sivas yanında hiç. Hükümet, askeri idadisi vesaire binalar dehşet. Burasını çok beğendim. Kaputumu tamir ettirdim. Yine telgraf ve mektup yazdım. Pederimden telgrafta iki lira istedim. Muhallebici Arnavut Cemal pek berbat ve meşhur bir adammış... Geceleri hep otel kahvesinde eğleniyor, muhabbet ediyoruz.

10 Şubat 1915. Sabahleyin postahanedan pederimin gönderdiği iki liralık banknotu aldım. Yine bura Merkez Kumandanlığı'nın emriyle hazırlandık. Sivas'tan aldığımız Tekalif-i Harbiye bargirleri elimizden alındığından burada kendimiz esb kiraladık ve öğle vakti Erzincan'a da veda ettik... Akşam Karakilise adındaki bir köye indik. Burası da köhne. Geceyi pederi harpte şehit düşen İrfan namındaki bir çocuğun küçük odasında geçirdik. Buraya kadar yol yine şose. 4 saat mesafe.

11 Şubat 1915. Sabahleyin Karakilise'den de ayrıldık. Biraz sonra ova kesildi. Arazi arızalaştı. Birkaç bargir devrildi. Akşam bin dertle Dalav Köyü'ne geldik ve kötü bir odaya yerleştik. Buraya gelmeden biraz evvel hasta, can çekişen birini gördük. Elbisesi daha ölmeden soyulmuş... Şu vahşet beni çok müteessir etti... Bu köy de çok berbat. Yollarda hasta efrat, birçok hayvan laşeleri kıyamet gibi.

12 Şubat 1915. Sabahleyin Dalav'dan da ayrıldık. Buralar kardı. Buraları muhit yerler, adeta yüksek yerler karlı. Biraz sonra Cebik Yokuşu'nu (boğazı) aştık. Daha birazda Ahmedağa Hanı'na geldik. Hasta efradı hana sokmadığından hancıyı adamakıllı dövdük ve efradı içeri yerleştirdik. Biraz da istirahat ettik. Epeyi ileride de Kötür Köprüsü'nü geçtik. Sonra da epeyi bir düzlük (kurak) gittik. Akşam Mamahatun (Tercan) kazasına girdik ve Hükümet-i mahalliyenin bir odasına geçtik. Şehire girmeden evvel dik, taşlı iki tepe var. Yine mektup yazdım. Burada köhne.

M. Fuad Tokad'ın Mamahatun (Tercan) kazasında gittiği yerleri gösterir harita.

Mamahatun'da Bir Kürt Beyi

13 Şubat 1915. Sabahleyin yine Mamahatun'a da veda ettik. (Burada Akkoyun Padişahı'nın bir asarı (bina) harap bir halde mevcut)... Akşama doğru arazi berbat karlı. Gece Reşid Bey komuna geldik ve Kürt Beyi'nin odasına indik. Bu Kürt Beyi çok arsız herif. Arpa, gazyacı filan gibi şeylerden fahiş senetler adeta yalvararak istiyordu. Pis herif ikram da etmedi... Kom, köyün daha ufağı. Bunlar adeta ayı inleri gibi.

14 Şubat 1915. Sabahleyin Reşid Bey Komu'ndan ayrıldık. Döne'dolaşa dağlardan tepelerden (hep karlı) güç hal Pırtın

Köyü'ne geldik. Soğuk, yürürken mataralarda sular donuyor. Burada da bir eve girdik. Odalar hep ahırlar içinde.

15 Şubat 1915. Sabahleyin Pırtın'dan çıkarak Abdalcık, Merdiven, Ciniz köylerine uğrayarak akşam Torişik Köyü'ne geldik. Geceledik. Erzurum beş saatmiş.

16 Şubat 1915. Sabahleyin Torişik'ten de ayrıldık. Ağadır'ı solda veya sağda bırakarak iki saat sonra Ilıca'ya (burada tabii hamam vardı. Fakat çok pis), sonra Gez'in üzerinden geçerek öğleden sonra Erzurum'a İstanbul kapısından girdik. Bir cadde yol üzerinde epeyi bekledik. Nihayet Yoncacık mahallesinde Hafız Nuh Efendi'nin gösterdiği küçük bir odaya indik... Arkadaşlarla yerleştik. Eski arkadaşlardan İzzet ile Çorlulu Sabri bizden ta Erzincan'dan evvel ayrılmışlardı. Acem'in kahvesine filan gittik. Karnımızı hep lokantadan doyuruyoruz. Fakat çok pahalı. Burada mahrukat çok az... Ha bunlar da olduğu gibi Erzurum'da abdesthaneler pek az. Hep umumi, o da camilerin. Sonra bir mahallede umumi bir abdesthane var. Her evde yok. Oturduğumuz mahallenin üç tane umumi kenefi vardı. Bu çok can sıkıyor. Erzurum'u beğenmedim. Hiç çatı yok (mebani-yi askeriye hariç, hatta mebani-yi resmiye de)... Erzincan buraya çok mütefevvik.

17 Şubat 1915. Öğle vakti arkadaşlar birlikte Dokuzuncu Kolordu Erkan-ı Harbiyesi'ne gittik. Bizi kıtalara tayin ettiler. Ben A85. T1. K1. Tabur Kumandanı Binbaşı Ümid Ali İbrahim Bey. Gündüz ben taburumuzdan Mülazım Faik Efendi ile görüştük. Fırka 29'da biz; Salih Zekai A87 T3 K11, Nazım Şevki (İstanbul) A87 T3 K9, Rifat (Aksaray) A50 T3 K10, Ethem (Acıbadem) A50 T2 K8, Nail (Varna) A85 T3 K10, Vecihi (Dersaadet), İzzet (Erenköy) Heyet-i Talimiye'den olup Muş'a gidecekler... Kolordu da henüz müracaat esnasında Siyasal (bizden) ismini unuttuğum (galiba Hilmi) bir kara haber

M.Fuad Tokad'ın Erzurum ve havalisinde gediği yerleri gösterir harita.

verdi. Hemen intikal ettim ve canım sıkılmaya başladı. Nazım Şevki beni teselli etti.

18 Şubat 1915. [Bugün günlükte boş bırakılmış].

19 Şubat 1915. Can sıkıntısı... Kendime metanet diyorum. Pederime telgraf verdim. Adresimi, kıtımı bildirdim. Tabur arkadaşlarıyla tanıştık. Eski Harbiye arkadaşlarımdan Pirlepelî Osman (Mülazım-ı Sanî) ile tanıştık. İhtiyatlardan Manisalı Recep, Tüfekçi ustası Süleyman. Pederimden yine telgrafla iki lira istedim.

20 Şubat 1915. Öğleyin tabur kumandanının emriyle Erzurum'dan çıktım. Kızıl Ilıca, Karasu, Çiftlik köyüne uğra-

arak akşama doğru Ebulhindi'ye geldim. Burası tabur, alay, hatta fırka merkezimiz. Burada henüz teşkilat yapılacaktı. Akşamüzeri bir miktar asker geldi. Bölüklere dağıtıldık.

21, Şubat 1915 - 26 Şubat 1915 [Bugünler günlükte boş bırakılmış].

27 Şubat 1915. Artık burada ara sıra gelen askerleri tanzim ve talim etmekle uğraşıyor ve teşkilatımızı ikmale çalışıyoruz. Buraya geldikten iki gün sonra Nazım Paşazade (İzmir Valiyi sabığı) Tahsin, T3'te Rıfki Süreyya, T2'de Kuleli'den alaya çıkan Hasan Efendi geldiler.

Mezuniyet ve Sonrası

Mezuniyet ve Sonrasında Memuriyet

28 Şubat 1915. Mezuniyet alarak ve bera-yı memuriyet Ebulhindi'den hareketle Erzurum'a geldim. Postahanedен پدرimin gönderdiği iki lirayı makbuzu ile beraber aldım. Askerî posta şubesinde merkez kumandanlığı zabitanından birisiyle görüştük. Derhal kara bir haberi intikal ettim. Akşamüzeri kahveden eve dönerken Mülazım-ı Evvel Faik Efendi ile de görüştük. Ona mazi ve hale ait mesailden anlattım... Yine Nuh Efendi'nin odasında kaldım.

1 Mart 1915. Sabahleyin yazdığım bir senedi Kolordu'ya tasdik ettirdikten sonra menzile uğrayarak üç lira aldım. Öğleden sonra da silah deposundan silah alarak doğruca Ebulhindi'ye gece geç vakit gittim.

2 Mart 1915. Sabahleyin bir emirle Ebulhindi'den kalkarak tabur merkezini aradım, sonra teftiş ettik. Erçek Köyü'nü geçtik. Burada bizim 3. tabur var.

3 Mart 1915 – 10 Mart 1915 [Günlükte bugünler arası boş bırakılmış].

11 Mart 1915. Erçek'te hep talim, teşkilat, intizam ile uğraştık. Ara sıra hiza ile nöbet ve angaryaya da gidiyoruz. Son gün taburun eski İaşe Memuru Hasan Ağa da geldi.

12 Mart 1915. Fena bir haber. Artık nevmid oldum. Canım sıkıldı. Öğleden epeyi sonra Erçek'ten hareketle Erçek Ebulhindi'ye geldim. Geceyi (...) küçük zabıtlığından Yetişme Zabıt Vekili Tahşin'in odasında geçirdim. Bura şimdi fırka merkezi. Bu gece Adanalı Naci, Emin ve daha ismini bilmediğim birkaç efendiyle de görüştük. Bizim tabur kumandanı alay kumandanı vekaletini yapıyordu. Bundan bir de güya tavsiyename aldım. Eh artık yalnızlık ve felaket devreleri.

13 Mart 1915. Kuşluk zamanı Fırka Kumandanı Zakir Bey'i gördüm ve derhal Ebulhindi'den Erzurum'a geldim. Yine eski yere geldim. Nazım Şevki, Sabri, Zekai, Faik ve benim yerime tayin edilen Hilmi Efendilerle görüştük. Gece bana rakı verdiler. Memnuniyetle içtim ve biraz def-i gam eyledim.

14 Mart 1915. Bugün de böyle geçti. Nazım Şevki taburdan gitti. Gece yine eğlendik, yine rakı ikram ettiler. Hoş vakit geçirdik.

15 Mart 1915. Amasyalı Sabri'nin delaletiyle pederin hemşehrisi İmalat-ı Harbiye (Üçüncü Ordu) Nazırı Şerif Bey'le görüştük ve meseleyi anlattık.

16 Mart 1915. Bugün mazruf muameleli evrakı götürdüm. Lokantacı Enver Bey aldı. (Üzeri menzile havale edilmişti). Benim için bilhassa Erzurum'da kaymakam için uğraştı. Sabri de kıtasına gitti. 10. Kolordu'da idi.

17 Mart 1915- 20 Mart 1915. [Bugünler arası günlükte boş bırakılmış].

21 Mart 1915. Muameleli evrak Menzil'den Merkez Kumandanlığı'na, oradan da Mevki Müstahkem Kumandanlığı'na (orada kaymakam için) havale edilmiş... Olamadı. İlla Kolordu'nun emri üzerine Fırka 28'e gönderilecektim. Şayet böyle olduğu takdirde A 84 K. Harputlu Binbaşı Abdullah Bey'e tavsiye edildim.

22 Mart 1915. Babama kıtımın değiştiğini mübeyyin bir telgraf yazdım. Tasdik edilmek üzere merkeze gittim. Haydi bakalım, oradaki memur beni yakaladı. Haydi sevkiyata. Bereket hatunu kandırdım. Şerif Bey'i gördüm. Oradan sevkiyata gittik. Azap, ızdırap. Artık meyus idim. Neyse telegrafi verdim. Sevkiyat Kumandanı İbrahim Bey'den de izin alamadım. Felaket-i hakiki. Artık akşam oldu. Meyustum. Neyse kapı kapanırken bir hatun geldi, beni çıkardı. Bereket kurtuldum. Doğru lokantada yemek yiyerek eve geldim. Tahsin Nazım da gelmişti. Ona vakayı anlattım. O beni müteselli kıldı. Çok tevahhuş etmiştim. Bugünü zor unutabileceğim.

23 Mart 1915. [Bugün günlükte boş bırakılmış].

24 Mart 1915. Şerif Bey'den iki mektup aldım. Erzurum'da kaldım. Hazırlandım. Boyuna mektup yazdım. Pederime de gizli bir mektup gönderdim. Vakayı tamamen anlattım.

Kars Kapısı'nda Ayrılık

25 Mart 1915. Sabahleyin Merkez'e oradan da sevkiyata gittim. Tahsin'e veda ettim. Ev hizmetçisi bana Kars Kapısı'ndan çıkıncaya kadar terfık etti. Öğleye yakın Erzurum'u terk ettik. Akşam vakti Korucuk'a geldik. Jandarma ile berbat bir odada kaldık. Ondan evrağı aldım. Hep tedkik ettim. Mes'ele yine Mekteb-i Harbiye'den ikinci Merkez Kumandanlığı'ndaki Divan-ı Harb'in neticesi oluyor. Hakkımda muamele yürütülen tarih 3 Kanun-i Sanî (21 Kanun-i Evvel) 331-915 (Rumî 330). Hep haksız, hep mazuriyet... Lanet, nefret okudum. Kahrolsun böyle şeyler.

26 Mart 1915. Korucuk'tan kalktık. Hasankale'ye geldik. Evrak yanımda idi. Biraz durur durmaz yalnız başıma caddeyi tuttum ve akşamüzeri doğruca A 84'ün bulunduğu Badıçıvan Köyü'ne

geldik. Yanımda pelerin, kaput, ekmek torbası, biraz ekmek, bir don, bir gömlek vardı. Şerif Bey'in verdiği mektuplardan birini (Hasankale'de bir kaymakama vermiştim) Abdullah Bey'e verdim. Misafireten alay kaleminin bulunduğu bir ahır seyisine geldim.

27 Mart 1915. Dün akşam Fırka 28'e gönderilen evrakıma cevap gelmedi. Bugün (Badıcivan'da) burada intizar içinde geçti.

28 Mart 1915. Sabahleyin fırkadan gelen bir emirle Miyadin (A83)'den geçerek fırka merkezi olan Okumi'ye geldim. Ta akşama kadar bekledim. Erkan-ı Harb Yüzbaşı'sı Fahri'nin kaba, insansızca uzun bir muamelesi. Bin lanet. Bin nefret... Neyse akşam tekrar bir süvariyle Badıcivan'a geldim. Ve artık A 84'e tayin ile oraya yerleştim. Biraz kalbim serinledi. Pedere hemen mektup yazdım.

29 Mart 1915 – 4 Nisan 1915. [Bugünler arası günlükte boş bırakılmış].

5 Nisan 1915. Hep Badıcivan'da kaldım. Ruhum sıkılıyordu. Artık yalnızım. Maneviyatımla kendi kendimi teselli ediyorum... Alay Yaveri Mülazım-ı Sanî Salih geldi. Bu 328 bıyıklı. Eh yalnız vakit geçiriyorum. Arif Onbaşı, Süvari Bekir Onbaşı, Memduh Çavuş... Ma'hud Trabluslu Cevat burada imiş. Gitmiş. Görecektim. Bulamadım.

6 Nisan 1915. İleri hareket emri verilmişti. Geri kaldı. Yine sükunet başladı. Gece uyanmadan evvel sabaha karşı müthiş bir rüya gördüm. Birader pencerede ağlar gibi. Babam anam müteessir, dilhun. Ben ona gitme, Kafkas'a gitme demiştim diyor. Ağlıyorlar. Bana acıyorlar... Hemen bir telgrafla adresimi bildirdim. Merak etmeyiniz dedim. Abdullah Bey delaletiyle Hasankale'ye gönderdim.

7 Nisan 1915- 22 Nisan 1915. [Bugünler arası günlükte boş bırakılmış].

23 Nisan 1915. Hep Badıcivan'da. Evrakta. T3 Tabibi İbrahim ile görüştüm. Şerif Bey'in mektubunu verdim. Hasta olduğumu istid'a ettim. Tebdili için uğraştım. Fayda vermedi. Başka revir doktorlarından biri halime acıdı. Bana tavsiyelerde bulundu. İlaç filan verdi. Hatır-nüvaz birisi idi. İsmi unuttum... Can sıkılıyor. Yine pederime ve arkadaşlara mektuplar yazdım.

24 Nisan 1915. Uzun bir istid'a yazdım. Hep hukuk-ı maksurumun iadesi için fırkaya gitti.

25 Nisan 1915 – 5 Mayıs 1915. [Günlükte bugünler arası boş bırakılmış].

6 Mayıs 1915. Yine Badıcivan'da. Fırkanın yazıcısı Ahmet Efendi vasıtasıyla istid'anın numarasını öğrendim. İstanbul'a yazdım. Fakat Kolordu numarasını öğrenemedim. Burada T3 Yaveri Ethem'i (Vanlı) tanıdım. Sınıf arkadaşım. T1 Yaveri Şerif göğsümün açık olduğuna kızmıştı. Yaver Salih'le iyi aramız yoktu. O adeta insaniyetsizlik yapıyordu. Burada iken Bağdat Fırkası Makineli Tüfenk Bölüğü alayımıza geldi. Bunun bir çavuşuyla sohbet ederdik. O da galiba felaketzede. Başka konuşacak kimse yok... Hep yalnızım. Bazen harita filan yapmakla uğraşır eğlenirdim. Hep mukavviyatla müteselli uyuyorum. İstanbul'dan çıkalı beri evden de mektup almadım.

Badıcivan'da Kar Yağıyor

7 Mayıs 1915. Sabahleyin erkenden kaldırıldım. İleri hareket varmış. Hazırlandım. Hava berbat. Kar yağıyor. Rüzgar esiyor. Kuruyan yerler yine beyazlandı. Ben eşyalarımın fazla diye ayırdığım bir kısım çamaşırı Abdullah Bey'in oğlu Tahsin'e verdim. Evinde muhafaza edilmesi için. Neyse biraz sonra Badıcivan'dan ayrıldık. Artık yaya gidiyorum. En ziyade yağmur, kardan geceleri tahaffuz meselesi beni düşündürüyor...

Neyse epeyi yürüdük. Tepeler çıktık, karlar içinde yürüdük. Ta akşamüzeri Kuşa denilen yıkık harap bir köye geldik. Hemen orada alay kumandanının odasının dışarısında ocaklı bir yerde geceyi geçirdim. Artık sefalet, felaket dirildi, bana hücum ettiler. Şimdi yine bu sefer müthiş ezileceğim. Metanet.

8 Mayıs 1915. Sabahleyin Kuşa'dan da çıktık. Kızılviran, Huzur Yaylası, Eğrek Deresi'ni geçtik. Eğrek Köyü'ne geldik. (...) oralar hemen hep harap. İnsan varsa bile çok az. Burada yine bir odada yerleşiyorduk. Hava bugün güneşli iyi, biraz sonra alınan yeni bir emir üzerine Eğrek'in şark sırtlarında bağrına çıktık. Oraya giderken Eğrek Deresi'ne düştüm. Bakan yok, eden yoktu. Neyse Eğrek'in şark sırtlarına geldik ve çadır kurduk. Neyse üst başımı kuruttum. Geceyi burada geçirdik.

9 Mayıs 1915. Hava buzdu. Kar yağıyor. İkinci vakti yine yeniden bir emirle Eğrek'in şark sırtlarından kalktık. Bu zaman yağmur da başladı. Güç hal Eğrek Deresi'ni mekkârecilerin sırtında geçtim. Eğrek'in yanından geçtik. Yağmur ara sıra devam ediyor. Mütemadiyen yürüyoruz. Bir iki köy daha geçtik, ta gece yarısı Beldeçor Köyü'ne geldik. Ama ne müşkilat, ne sefalet... Köy harap. Köy önündeki dereyi bin müşkilatla öbür tarafa geçtik. Yine bir ahırda yattık. Bugünkü sefalet beni yıldırı. Çünkü hiçbir hakkım yok. Kimse beni dinlemez.

10 Mayıs 1915. Hava zararsız iyi. Sabahleyin Beldeçor'dan da kalktık. Öğleden biraz sonra Tudan Köyü'ne geldik. Yerleştik. Yine berbat kokar bir ahırda kaldım. Uzaktan top sesleri geliyordu.

11 Mayıs 1915. Tudan da geçti... Yine ara sıra top sesleri... Daha Eğrek'te iken ilk defa olarak babamdan 23 Mart tarihli bir kart aldım. Sevinmişim... Beni teselli ediyor.

12 Mayıs 1915. Akşama doğru Tudan'dan hareket ettik. Yatırdan sonra Karapınar'ın şark-ı cenubi sırtlarına geldik. Çadır kurduk. Geceyi geçirdik.

13 Mayıs 1915 – 27 Mayıs 1915. [Bugünler arası günlükte boş bırakılmış].

28 Mayıs 1915. Hep Karapınar'ın şark-ı cenubi sırtlarında geçti. Mahruti çadır da elden gitti. Portatif çadırdı kaldık. Şevki yaverin çizmelerini aldım. İlaşeden çok müşkilat çekiyordum. Sırf ekmekler hamur, yemekler berbat. Erzurum'dan bazı ekmek aldırđım. Öteberi, şeker filan. Pahalı. Pederimden kart aldım. Her ay on meciğiye gönderecek. Badıcivan'da iken yirmi meciğiye aldım. Pederime çok minnetdarım. Gazete filan da geliyor. Ahval-i havaiye pek berbat. Ekseriya dolu, yağmur. Ortalık bembeyaz oluyor. Yağmur, kar da ara sıra.

29 Mayıs 1915. Yağmur yağıyordu. Öğleye karargahı biraz ileri nakil ettik. Yani Karapınar'ın şimal-i şarki sırtlarına. Bir yazıcı daha geldi (İlyas Hilmi).

30 Mayıs 1915 – 6 Haziran 1915. [Bugünler arası günlükte boş bırakılmış].

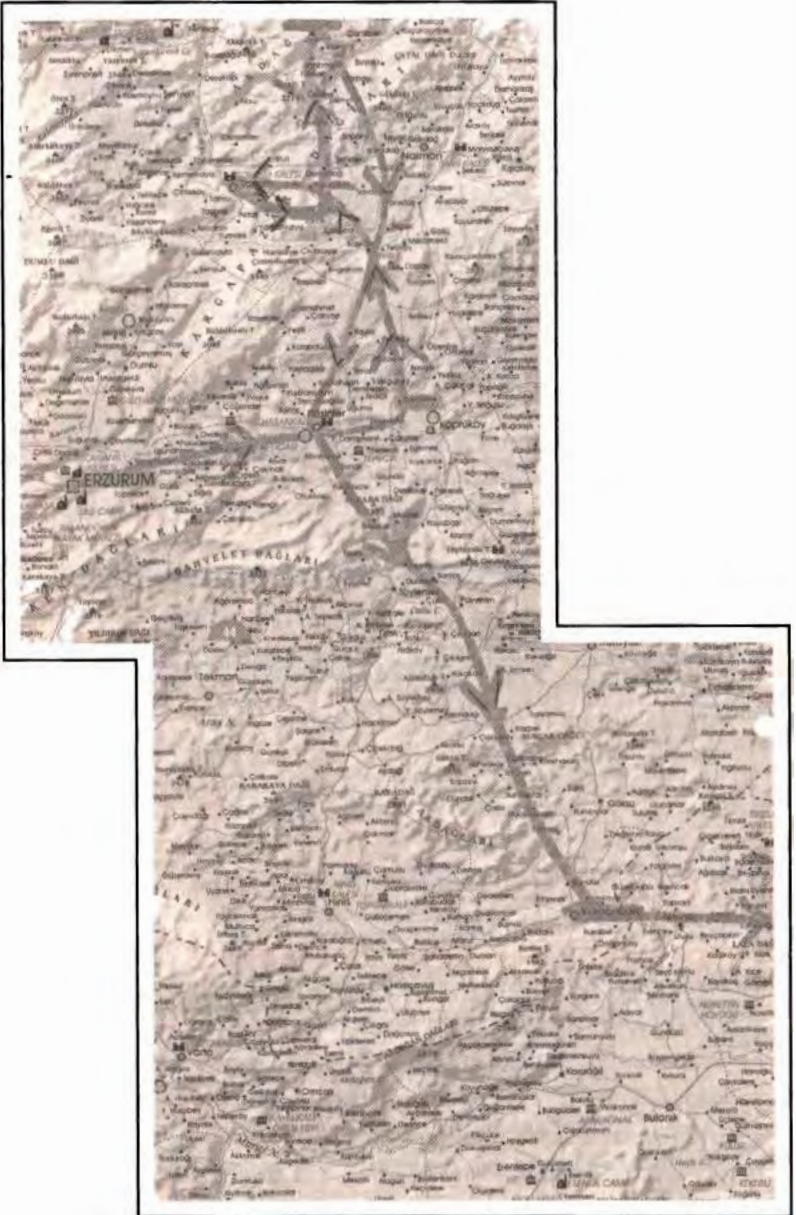
7 Haziran 1915. Yine burada sükunet var. Tabii sefalet can sıkıyor.

Düşmanla Muharebe Başladı

8 Haziran 1915. Düşmanla ateşe başladık.

9 Haziran 1915. Atışma bütün gün sürdü.

10 Haziran 1915. Düşman şiddetli taarruz etti. Cepheyi yarmak istedi. Az kaldı yaracaktı. Fırka ve alay ric'at etti. Ben ağırlıkla beraber Karapınar'ın şark veya şark-ı şimali sırtlarından kalktım... Sonra (epeyi bir zaman) Tortum (Tuhah) kazasından geçtik. Burası ağaçlıktı. Hatırımda çok şeyler canlandı. Sonra hiçbir tarafta ağaçlık görmemiştim... Bir köy geçtik. Burada topçu sınıf arkadaşım Mülazım Erzincanlı Sabri'yi gördüm.

M. Fuad Tokad'ın Erzurum'dan Karapınar'a gittiği istikameti gösterir harita.

Görüştük. Akşamüzeri bâra yakın bir yerde açıkta ordugah yaptık, geceledik. Bizim alay 2800 rakımlı (...) dağına tutmuştu.

11 Haziran 1915. Öğle vakti buradan kalktık ve alayın bulunduğu Devre Dağı'na geldik. Burada A82 K. şehit olmuş. Buranın ismine Hüseyin Bey Tepesi denildi. Gece yine açıkta geçirdik. Soğuk idi. Düşmanın taarruzu durduruldu. Akşama doğru azaldı. Kalmadı.

12 Haziran 1915. Düşmanın ta gece yarısı ric'ati üzerine biz de Devre Dağı'ndan kalktık. Karapınar'ın şark sırtları geride (şarkinde) dere gibi bir yere geldik. Çadır kurduk. Meydan-ı harbtan geçtik. Rus ölüleri ekserisi soyulmuş çıplak bir halde yatıyorlar. Boş kovan. Sonra fişenkler filan kıyamet. Biraz ürkünç. Alay ilerledi. Düşmanla temas edinceye kadar atışma duyulmuyordu.

13 Haziran 1915. Öğleye yakın Karapınar'ın şark sırtları gerisinden alay küme halinde idi. Vilhas yaylalarının cenub istikametlerine gitti. Orada istirahatata terk edildi. Devre Dağı harbinde A82 hemen mahvoldu. Efradı azaldı... Burada yine çadır kurduk... Dağlardan geçerken birçok karlı yerler çiğnedik.

14 Haziran 1915 – 15 Haziran 1915. [Bugünler arası günlükte boş bırakılmış].

16 Haziran 1915. Hep burada geçirdik. Yine pederden gazete filan aldım.

17 Haziran 1915. Öğleye yakın idi. Vilhas yaylalarının cenub istikametlerinden kalkarak yine Karapınar'ın şark-ı cenubi sırtlarına (eski yerimize) geldik ve orada çadır kurduk. Yağmur da yağmıştı.

18 Haziran 1915 – 21 Haziran 1915. [Bugünler arası günlükte boş bırakılmıştır].

22 Haziran 1915. Yine burada kaldık... Hep eski tas...

23 Haziran 1915. Düşmanla muharebe başladı. Düşman kaçırıldı. Biz de Karapınar'ın şark-ı cenubi sırtlarından kalkarak ileri hareket ettik. Simserkis Köyü'nden sonra bir dere içine girdik. Buralarda şarapnel üzerimize doğru patlıyordu. Dere içinde bir köyü de geçtik (Minamur galiba). Buradan da ilerledik. Taşlı tepeler gerisinde yine bir şarapnel üzerimizde patladı. Bereket zararı olmadı. Burada bir müddet bekledik. Takriben 9 saat alaturkada top tüfenk ateşleri kesildi, biz de düşman ateşine müsait Kuzele Dağı'nın önündeki açıklıktan ilerlemeye başladık ve Karadağ'ın (2900 rakımlı tepe) eteklerine geldik. Yağmur yağdı (akşama doğru)... Geceyi Karadağ'ın cenub sırtlarında geçirdik.

24 Haziran 1915. Harp devam etti. Karadağ'ın en hakim, yüksek tepesi elimize geçti (2900). Pederimden 10 mecdiye, beş kilo sandık içinde şeker aldım.

25 Haziran 1915. Muharebe devam etti. Akşama yakın kesildi. Durdu.

26 Haziran 1915. Karargahı düşman ateşinden masun ve daha emin bir mahalle 300-400 metre ileriye bir sırt gerisine nakil ettik. Şark-ı şimaline... Hep çadır hayatı.

27 Haziran 1915 – 16 Temmuz 1915. [Bugünler arası günlükte boş bırakılmış].

Karadağ Sırtlarında Muharebe Sürüyor

17 Temmuz 1915. Hep Karadağ sırtlarında geçti... Aradan biraz geçince Ruslar tek mil siperlerden çıkıyor. Tarafeynden konuşuluyor ve Ruslar sulh diyor. Niye harp ediyor, ne diye bağırıyorlar. Tuhaf tuhaf şeyler... Nihayet Van tarafından ta-

arruz ettikleri anlaşıldı. Bizim fırka da oraya doğru hareket etti. Alayımız 10. Kolordu ahırında biraz daha kaldı. Burada şiddetli bir yağmur çadırı filan ıslattı. Berbat etti. Bir çift fotin aldım. Burada T2 K6 Mülazım (İhtiyat-ı Atık) Celal Efendi ile tanıştık. Bu evvelce pederin taburunda idi. Akif Usta ile biraz ahbap olduk (T2 Tüfenkçisi)... Alay Müftüsü ile biraz ahbap olduk. Birçoklarıyla tanıştık. Salih kızıyordu. Yine mektup gazete geliyordu. Burada da Enver Paşa'ya bir istid'a tesvid ettim. Alay kumandanı istemedi. Ben de vazgeçtim. Kır hayatı iase veya nâ-hak bir temin edilse gayet güzel saf bir hayat sürdürdüm. Fakat samimi bir arkadaş yokluğundan bezerdim. Yekdiğere muavenet yok. Hep yalnızım... Yalnız.

18 Temmuz 1915. Aldığımız emir üzerine fırkamıza ilhak etmek üzere guruptan sonra saat 3'te Karadağ'dan hareketle gece yarısından pek sonra Simserkis'e geldik. Epeyi istirahat ettik.

19 Temmuz 1915. (...) Kürdemiri, Kayataşı, ikindiden sonra Başkale'ye geldik ve istirahat ettik. Gece yarısı buradan da ta-be-sabah hareket ettik.

20 Temmuz 1915. Mütemadiyen yürüyorduk. Uzun Dazlak yaylasını geçerek öğleden biraz sonra Yeniköy'e geldik. Kötü çizme ayaklarımı pek yordu, ezdi. Burada istirahatte kaldık.

21 Temmuz 1915. Sabahleyin Yeniköy'den de kalktık. Sürbah, öğle vakti de Hasankale'ye geldik. İstirahat ettik. Öteberi aldık. Burada 17 kuruşa bir de eşek aldım. Akşamüzeri buradan da kalktık. Epeyi sonra bir köyü (ovanın sonunda) geçtik ve geceyarısında Ağzehir civarında istirahat ettik.

22 Temmuz 1915. Öğleye Ağzehir'den de ayrıldık... Gurupta Mescidli'ye geldik ve bir düzlükte istirahat ettik. Geceyarısı buradan da kalktık.

23 Temmuz 1915. Harekete devam ediyoruz. Birkaç köy geçtik. İkindiden sonra Kanık Köyü'ne geldik ve istirahat ettik.

Umumiyetle hep berbat. Yine geceyarısı buradan da kalktık. Fecr zamanı bir köprü yanında biraz istirahat ettik.

24 Temmuz 1915. Harekete devam. Bir köy yanından kalktık. Öğle vakti Kozlu Köyü'ne geldik ve dört saat istirahat ettik. Burası biraz ağaçlık ve yeşillikti. Dağlarda gezen yaşayan ne yeşillik, ne ağaçlık görmediğimden burada kendimi cennette sandım. Zaten güneşin ateşi altında yanmıştım. Ağaç gölgesinde sanki mütteka küçük bir zaman yaşadım. Yine ikindileyin buradan da kalktık, yatsı vakti epeyi bir yağmur yedikten sonra Dedeviran'a geldik ve istirahat ettik. Fecrden biraz evvelde buradan kalktık.

25 Temmuz 1915. Henüz sabah oluyorken Karaçoban nahiyesine geldik. İki saat istirahatten sonra Hınışçayı, Kumkaragöz, yine çay, köyler geçerek ta-be-sabah yürüdük.

26 Temmuz 1915. Güneş henüz doğarken Döğük Köyü'ne geldik. Şu son yürüyüş bilâ-fasıla 22 saat sürdü. Fakat tebdil öğleye kadar burada istirahat ettik. Sonra hareket ederek Murad Nehri'ni geçtik ve bir iki kilometre soldaki sırtlara yakın istirahat ettik ve geceledik.

27 Temmuz 1915. Kuşluk zamanı Döğük'ün ve Merd'in solundaki sırtlarından da hareket ederek birtakım köyler geçtik. Akşamüzeri Kızkapın Köyü civarında durduk ve geceledik.

28 Temmuz 1915. Kuşlukta buradan da kalktık. Birtakım köyler geçerek yatsı vakti güç hal Murad'ı geçerek Kargalıklar civarına geldik. Abdülhak ile de kavga ettik. Felaket sefalet beni çok müteessir ediyordu. Neyse burada geceledik.

29 Temmuz 1915. Sabahleyin Kargalıklar'dan da kalktık. Çok gitmeden tevakkuf ettik. Esmer Köyü civarında düşmanla çarpıştık. Esmer Köyü aldık ve geceyi burada geçirdik.

30 Temmuz 1915. Sabahleyin Esmer'in biraz ilerisindeki ileri karakola gittik. Akşama yakın da buradan ileriye yürüdük ve

M. Fuad Tokad'ın Erzurum'dan geçerek Ağrı ve havalisinde gezdiği yerlerin haritası.

güneş battıktan sonra Tutak (Antap)'ın garp sırtları gerisine geldik ve burada ordugah kurduk.

31 Temmuz 1915. [Bugün günlükte boş bırakılmış].

1 Ağustos 1915. Tutak'ın garp sırtları gerisinde geçirdik. Hayat-sefalet. Hep felaket günleri.

2 Ağustos 1915. Sabahleyin Tutak'ın garp sırtları gerisinden de kalktık. Öğle vakti ağırlıkla beraber Dadikan'a geldik ve istirahate bırakıldık. Geceyarısı buradan da kalkarak bir köyü geçtik.

3 Ağustos 1915. Harekete devam. Sabahleyin Kanık, Kılınç Gediği'ne geldik. İki saatlik bir istirahatten sonra buradan da kalktık. Ağırlığı da kayıp ettim. Yalnız başıma Zorab, Yarımlı... Yatsıdan sonra da bir köy civarına geldim. Burada alayımıza mensup birkaç kişiyle beraber geceledik.

Geçtiğimiz Yerlerden Düşman Hep Kaçmıştı

4 Ağustos 1915. Sabahleyin buradan da kalktık. Yekmal, Şirvansuyu, Karakilise kaza merkezine yarım saat mesafede Buşık Köyü'ne geldik ve istirahat ettik. Düşman hep kaçmıştı. İkinci vakti yine bir harekete geriye Karasu'ya döndük ve burada geceledik.

5 Ağustos 1915. Karasu'dan da sabahleyin kalktık... Köyler geçtik. Muharebe epeyi şiddetli idi. Düşman taarruz-ı şedidede bulundu. Bizim taraf ve bizim alay bozuldu. Ric'at akşamüzeri ağırlıkla beraber Zorab'dan kalktık. Gece ta-be-sabah yürüdük. Bir köy civarına geldik ve durduk.

6 Ağustos 1915. Kuşlukta yine harekete devam... Köyler geçtik. Akşam Kuvve-yi seferiye ağırlıklarının bulunduğu mahalle geldik. Geceledik.

7 Ağustos 1915. Sabahleyin yine hareket ettik... Köylerden sonra akşam Patnos Köyü (Kürt Hüseyin Paşa'nın köyü) civarına geldik ve geceledik. Bugün dehşetli yoruludum. Biraz da hasta gibi idim. İlyas bana iyi hizmet etti.

8 Ağustos 1915. Sabahleyin Patnos civarından bir saat ileride bir mahalle kalktık. Burada yerleştik ve geceledik.

9 Ağustos 1915. Sabahleyin yine buradan da kalktık... Köyler geçtik. Müthiş susuzluk geçirdim. Nihayet ikinci vakti Malazgirt civarına geldik ve yerleştik. Burası da harap.

10 Ağustos 1915. Gündüz istirahat. Akşam Malazgirt civarından da kalktık. Bir köy geçtik ve gece yarısından sonra köye iki saatlik bir yerde istirahat ettik. Sabaha dek.

11 Ağustos 1915. Sabahleyin harekete devam. Ağırlığı yine kaybettik. Kop Yoncalık, Murad'ı mürur, akşamüzeri Simo Köyü'ne geldik ve geceledik.

12 Ağustos 1915. Sabahleyin Simo Köyü'nden de kalkarak Karaçoban, bir köy geçerek yatsı vakti Karaköprü'ye geldik. Geceledik.

13 Ağustos 1915. Sabahleyin de yine Karaköprü civarından Harami, Çevirce, Alibaba Köyü, ikindi, akşam bir köye geldik ve bir ahırda geceledik.

14 Ağustos 1915. Sabahleyin erkenden yine kalktık... Köyler geçtik. Yıldız Köyü'nde biraz istirahat ettik. Mergzar'ı geçtik. Akşam Tuzla civarında ağaçlık arasında geceledik.

15 Ağustos 1915. İkinci vakti Tuzla civarından kalktık. Tuzla, Taşkesen civarına geldik. Buradan yine avdet ederek yine Tuzla'ya yakın bir mahalleye geldik. Burada kalbim ferahladı. Zira te'sir-i sefalet ve felaketle muhakememi kaybetmiş ve zaten mahcub tabiatımla da daima ezilmekte de bulunduğum için

M. Fuad Tokad'ın Ağrı Patnos'ta gezdği yerlerin haritası.

bence büyük bir hatayı irtikaba başlamıştım. Fakat şimdi biraz düşündüm ve ferahlandım, çünkü hatamı tamir ediyordum.

16 Ağustos 1915. Sabahleyin Tuzla civarından kalktım. Tuzla, köyler geçerek akşam kır bir yere geldik ve geceledik.

17 Ağustos 1915. Sabahleyin buradan da kalktık... Köy geçtik. İkinci vakti Hınıs kaza merkezine geldik. Bura büyükçe fakat geri.

18 Ağustos 1915. Pederime telgraf verdim. İkinci vakti Hınıs'tan da kalktık. Yine Çevirme, Harami'ye geldik ve geceledik.

19 Ağustos 1915. Sabahleyin Harami'den de yürüdük... Köy. Karaköprü, Karaçoban, Hınıs Çayı'nın sağ sahilinde bir mahalle geldik ve geceledik.

20 Ağustos 1915. Sabahleyin buradan da kalktık. Kürte Köyü'nün şark-ı şimali sırtlarına öğle vakti geldim ve alaya ilhak ettim.

21 Ağustos 1915 – 1 Eylül 1915. [Bugünler arası günlükte boş bırakılmış].

Düşmanın Taarruzu Dinmiş

2 Eylül 1915. Hep Kürte Köyü'nün şimal-i şarki sırtlarında kaldık. Artık düşmanın taarruzu dinmiş. Burada yerleşilmişti. Kışın burada kalacağız diye zeminlik yapıldı. Babamdan iki krem perko, 3 cep fener pili geldi. Yalnız iâşe hususunda çok müşkilat çekiyordum. Abdullah Bey'e bunu şikayet ettim. Güya bana da istediğim erzak senetle verilecek. İyi arkadaşlarım İsmail ve Emin'den mektuplar aldım. Pederden de yine gazete ve mektuplar aldım.

3 Eylül 1915 – 15 Eylül 1915. [Bugünler arası günlükte boş bırakılmış].

16 Eylül 1915. Akşamüzeri Kürte Köyü'nün şark-ı şimali sırtlarından kalkarak Hınıs Çayı'nı geçtik ve nısfü'l-leylde Gündüz Köyü civarına geldik ve geceledik.

17 Eylül 1915. Sabahleyin yine buradan da kalkarak köyler geçtik. Akşam vakti Bayrub'a geldik. Burada durmadık. Buradan ta gece yarısına kadar gayet taşlık bir yerden geçtik. Pek berbatı. Gece yarısı Elmaağaç'a geldik.

18 Eylül 1915. [Bugün günlükte boş bırakılmış].

19 Eylül 1915. Elmaağaç'ta kaldık. Suyu gayet iyi. Salih'le beraber yemek yemeye ortak olduk. Binbaşı Şerif Bey pederimden gelmiş 10 mecidiye ile beraber para ile de bir okka şeker göndermiş. Aldım.

20 Eylül 1915. Sabaha karşı Elmaağaç'tan da kalktık. Bayraktar, Kefri, Çatalviran'a geldik ve çadırda yerleştik.

21 Eylül 1915 – 10 Ekim 1915. [Bugünler arası günlükte boş bırakılmış].

Çatalviran Köyü'ndeki Evlere Yerleştik

11 Ekim 1915. Birkaç gün sonra asıl Çatalviran Köyü içindeki evlere yerleştik. Ben, Baytar Nafiz, Müftü, Salih bir odada idik. Burada babamın 5 kardeşimle fotoğraflarını aldım. Babam yine benim için çalışıyormuş. Mektep onun aleyhine de güya yürümüş...

12 Ekim 1915. Sabahleyin Çatalviran'dan hareket ettik. Tur-nagöl, Güzeldere, Simo'nun Komu'na geldik ve yerleştik.

13 Ekim 1915. [Bugün günlükte boş bırakılmış].

14 Ekim 1915. Simo'nun Komu'nda kaldık. Kar ve yağmur yavaş yavaş düşüyordu.

15 Ekim 1915. Simo'nun Komu'ndan öğle vakti kalktık ve alay karargahı ittihaz edilen Kepenek'e geldik ve yerleştik.

[16 Ekim 1915'den 11 Ocak 1916'ye kadar olan günler günlükün yazarı tarafından tek tek yazılmış, fakat o günlere dair hiçbir şey yazılmamış].

Hasankale'de Bayram Ziyafeti

12 Ocak 1916. Hep Kepenek'te kaldık, vakit geçirdik. Bir işte Yaver Salih'le iâşe hususunda müşterektik. Fakat onun gösterdiği kabalık üzerine ben kızıyor ve ayrılmak istiyordum. Baytar Nafiz de epeyi vesile oldu. Bu defa da Baytar Nafiz'le beraber kaldık. Bir dam evinde küçük bir oda bulduk. Burada beraber

betiyle Arzi'ye Baytar'la beraber izin aldık, gittik. Serbaytar Ömer Lütü ve Posta Fırka 28 memuru Hazım Efendi'ye takdim edildim. Güzel bir yemek yedik. Kepenek'te hayatımız iyi geçti. Daha birçok zabitan ile tanıştık. Topçu Nurettin, Rıfkı, Doktor Nuri vesaire... Son zamana doğru ekser geceler doktorların ve Nurettin'in odasında toplanırdık, yemek ziyafetleri verilirdi. Hoş... Fakat Salih bana bunlarla görüştüğümünden çok kızardı. Pederimden müteaddid mektup para filan aldım. Sonra benim fotinimi, bir lastikle beraber çikolata, şeker gönderdi. Son zamanda 25 mecdiye, baytara bir lastik çakı, muhtıra defteri, fanila filan gönderdiğini yazdıysa da bunları alamadım. Yalnız iki fanila don aldım. Burada baytarın tavsiyesiyle Tıbbiye Mektebi'ne girmek için pederime yazdığım teklif kabul edildi. Pederim bana sen yalnız mahalline bak, mektebe kayıt ve kabul bana aittir diyordu. Ben çok sevindim. Sonra Bursa Mektep müdürüne bir resmen, bir de hususan mektupla müracaat ettim. Maksadım idadi tahsilini ikmal ettiğime dair bir tasdiknamenin verilmesi idi. Resmisine bir ayda aks-i cevap geldi ve bu tasdiknamenin Harbiye'den alınmasını söylüyordu. Fakat hususi olanına cevap vermemiş. Yalnız mektup zarfına bir tasdikname koymuş, göndermiş. Buna memnun oldum ve hemen taahhütlü olarak postaya verdim. Kardeşime de İstanbul-Erzurum seyahatımı uzun uzadıya yazıyordum. Hatta İstanbul-Sivas kısmını yazdım. Ekrem Dersaadet: Yüksek Kaldırım'da Galata Sultaniyesi birinci sınıf için şubeye pederim meccanen kayıt ettirmiş. Çok sevindim. Numarası 0529; şimdi valide de, peder de yalnız kaldılar... Şu hemen üç aylık bir zamanda daima düşmanla aramızda bir sükunet sürüyordu. Hemen karşımızda keşif kolları musademesinden başka hiçbir vukuat olmadı.

Top Sesleri Göklere Çıkıyor

13 Ocak 1916. Ruslar tarafından her cepheye de umumi taarruza başlandı. Top sesleri göklere çıkıyor...

14 Ocak 1916. [Bugün günlükte boş bırakılmış].

15 Ocak 1916. Taarruz devam ediyor. Bizim fırka cephesinde de şiddetli idi. Nihayet 83. Alay eski siperlerini kaybetti. Biraz geriye geldi. 17. Fırka bize imdad geldi. 11. Kolordu Telli Tabya'yı filan da kısım-ı mevakî kaptırmış... 82. Alay ve 84. Alay cephelerinde tebeddül yoktu. 84. Alay Elagöz Karataş hattını tutuyordu.

16 Ocak 1916. Bu akşam Kepenek'e 28. Fırka Emir Zabiti Cemil Efendi tarafından ric'at emri yazdırıldı. Daha bu emir gündüzün öğle vakti mufassal başka bir şekilde yazılmıştı. Buna sebep 11. Kolordu'nun elinde bulunan Telli Tabya ile tek mil mevaziinin Ruslar tarafından alınması olmuştu. 11. Kolordu hakikaten epeyi bir mukavemet gösteremediği gibi mühim bazı yerleri de elinden kaptırdı. 11. Kolordu'nun bu ric'ati üzerine 9. Kolordu ile kendi arasındaki hatt-ı fasıl teşkil eden Aras Suyu arasında derin bir boşluk hasıl olmuş ve bu münasebetle 28. Fırka'nın da biraz geri çekilmesi emir olunmuştu. Fakat öğle vakti verilen bu emir akşam başka bir şekilde verilmiştir. Evvelce puslu Bomba Dağı, İnce Boncuk, Aras Hattı gösterilmiş iken bu defa da Haçlı, Yağan, Şezniler istikametine bilâ-fasla hareket etmek emir olunmuştur. Artık hareket eyledik. Gece idi. Ay da biraz geç doğmuştu. Ortada kar bazı diz boyunu geçiyor. Haçlı'ya gelinceye kadar çok yoruldum. Adeta ölecek gibi idim. Uzun bir zaman istirahatden sonra böyle birdenbire faaliyete geçmek berbat oluyor. Baytar hasta diye taşıdığı hayvanlardan birine beni bindirtti. Bu lütfunu ebediyen unutamayacağım. Haçlı'dan da hareket ettik. Sağımızda kalan 11. Kolordu tarafı ateşlenmiş, yanıyordu. Köyler mütemadiyen yanıyordu. Zavallı Köprüköy'de de alâim-i ihrak yükseliyordu. Ne müthiş bir manzara... Ortalık kamilen karla örtülü. Köyler yanıyor... Şu hale eyvah, buralarda düşmana kalacak gibi insana derin bir hiss-i teessür, bir hiss-i matem veriyor... Sabaha karşı henüz Teziler'e gelmemiştik. Düzovalı, Kardabas Köprüsü'nü geçtik. Dere gibi bir yerde çıkarılamayan toplar için iki saat durduk.

Burada karın üstüne pelerinimi serdim. Ayaklarımın hafif hafif üşümesine bakmayarak bir saat kadar tatlı bir uyku ile uykusuzluğu telafi ettim...

17 Ocak 1916. Henüz güneş doğmuştu ki biz de hareket ettik. Bu zaman yol ikiye ayrılıyordu. 2. Tabur Katip Hamdi ile görüştüm. Tertiplerden Hartu'ya hareket edileceğini işittim. Tertiller Köyü'nü sağda bırakılıp Pasinler Ovası'nın rivayetine cail teşkil eden birinci sırtın gerisinden harekete başlatıldı, öğleye yakın Tortum Köyü'ne geldik. Biraz ayaküzeri dinlendik. Buradan da hareketle Hartu'ya geldik. Hartu Hasankale'nin tamamen karşısında idi. Baytarın delaletiyle bir ev bulduk, içeri girdik. O günü rahatla orada geçirdik.

Hareket Vakti Geldi

18 Ocak 1916. Sabahleyin kalkarak biraz gezindik. Mitralyöz Rafet, Tefvik Usta, Rıfkı'yı gördük, görüştük. Herkes çektiği müşkilatı anlatıyordu. Odalarına girdik, biraz oturduk. Öğle vakti henüz geçmek üzere idi ki Abdullah Bey'in yanına gittim. Bu akşam dümdar vazifesi bizim alayda idi. Mevzii iki saat ileride idi. Abdullah Bey bana kızdı. Biraz bağırды sebep de hiç... Akşamüstü kumandanlığa beraber mevziye gittik. Henüz teslim edilmeyen alay sancağını Müftü ile beraber Tüfenkçi Mehmed'e teslim etmemizi Kumandan söyledi. Bunun üzerine Hartu'da kaldım. Akşam oldu. Bugün ağırlık Erzurum'a gitti. Ben de bunlara postaya verilmek üzere bir mektup verdim. Müftü ile Tüfenkçi Mehmed'i aramaya gittik. Bulamadık. Bunun üzerine müftüyü epeyi bir korku aldı. İkide bir ne yaparız, ne yaparız diyordu. Her neyse onu biraz teselli ettim ve bana müsaade etmesini söyledim. Israr etti ve beni bırakmadı. Kumandan'a da yazdık. Odada bir çay içtikten sonra yanımda zavallı baytar da mevziinde idi. Gece biraz yattık. Biraz sonra bir gürültü

oldu. Baytar geldi. Neyse bir çay daha içerek yattık. Sabaha karşı evvela 2. Tabur Mekkâre Zabiti Mustafa Ağa geldi. Çabuk hazırlanıp hareket etmemizi söyledi. Biraz sonra da sandıkçılar filan geldiler. Oradaki mütebaki eşyayı yüklettik. Haydi bakalım alay sancağını da aldık, hareket ettik. Hareket etmeden evvel müftünün gösterdiği etvar ve evza hakikaten pek gülünç ve çocukça idi. Hartu'dan hareket ediyoruz, her tarafta yine bir hüznün vardı. Köyden bakarken artık köylüleri görmeli idi. Zavallılar da kaçıyor idi. Fakat öküzü yolda kalmış üstüne yüklettiği (...) bend epeyi dökülmüş. Onu orada bırakmış, çocuğunu kucağına almış. Boyuna geziyor. Ne sefalet, ne felaket. Bunları gördükçe insanın kalbi yaralanıyor. Mitralyöz Tevfik de yetişti. Biraz da onunla beraber ilerledik... Tepesini gözümüzden saklayan hafif sırtı geçtik. Zavallı Hasankale de yanıyordu. Ya Rabb bu ne idi. Bir de baktık köyde önümüzde bulunan Alvar'da alevler içinde ve dumanlar arasında kalmıştı... Sabaha karşı Alvar'a girdik.

19 Ocak 1916. Alvar'da durmayarak yürüdük. Epeyi sonra tel örgülerinden içeri girdik. Bir taraftan da tel örgüleri yapıyordu. Anlaşıldı, artık Erzurum'da müdafaa edeceğiz. Fakat ne çare henüz teslim ediliyor. Biraz sonra da Yeni Köyü'ne geldik. Çok durmadan Yıkılğan'a geldik. Baytarın bulunduğu bir evde (adeta ahır idi) kaldık. Geceleri çok soğuk idi.

28 Ocak 1916. Yıkılğan'da kaldık. İki gün kadar sonra yaverle kavga ettik. Edepsiz herif çok kabalık yaptı. Orada eğer yanımda bir sopa olsa idi o adama vuracaktım. O kadar kızdım. Neyse evi yine değiştirdik. Alay Kumandanı'nın yanındaki bir odaya geldik. Ben, müftü, baytar, Doktor Nuri. Bu zamanda gelen (...) 82. Alay'dan Ruslar almış ve bir zabıt esir, birisi de şehit. Benim çok canım sıkılıyordu. Bari kuvvet gelse de şu işi bir tekrar alsak...

29 Ocak 1916. 82. Alay'dan ileri karakolu alayımıza almak üzere Yıkılğan'dan ayrıldık. Güllü'den geçerek Alibezirgan

Köyü'ne geldik. Gerdek Kaya'da da T3 vardı. İleri karakol mevaziine yerleştik.

30 Ocak 1916. Ruslar taarruz etti. Kurşak Kaya'yı 7. Bölük'teki mitralyöz(ü) Yüzbaşı Tevfik'in korkaklığı neticesi aldılar. Bunu 1. Tabur Komutanı tehdit etmiş. Bu da güya keşif edeyim diye düşmana iltica etmiş. Bu fırkaya yazıldı.

31 Ocak 1916. [Bugün günlükte boş bırakılmış].

1- 2 Şubat 1916. [Bugünler günlükte boş bırakılmış].

3 Şubat 1916. Hep Alibezirgan'da geçti. Ara sıra ileride düşmanla çarpışma oluyordu. Hele son gün düşman biraz da ilerlemişti. Yine pederimden mektup filan almıştım.

4 Şubat 1916. Dünkü düşmanın ilerlemesi üzerine Alay Karargahı'nı Sığırlı'ya nakil ettik ve bir yıkık evde yine Baytar ile bir odaya yerleştik. Buraları da asker yıkıyor, odunlarını geriye götürüyordu.

5 Şubat 1916. Sığırlı'da kaldık. Düşman ta geceden hücum ederek Alibaba Dağı'nı ele geçirmiş ve 8. Bölük'ten bir kısım esir etmiş. Tefennili Ziya Efendi de (Mülazım-ı Evvel olmuştu. Eskiden mektepten tanıyorum). Bunun üzerine gece Salih'le beraber kumandanın emriyle epeyi gezdik, dolaştık. Taburlara emir tebliğ ettik.

6 Şubat 1916. Öğle vakti düşmanın tek tük top ateşi altında Güllü'nün şark-ı cenubisine nakl-i karargah ettik. Bir çadırda Doktor Nuri, baytar, ben. Düşman Güllü'yü boyuna bombardıman ediyor.

7-8 Şubat 1916. [Bugünler günlükte boş bırakılmış].

9 Şubat 1916. Hep Güllü'nün şark-ı cenubisinde geçti. Hadise yoktu. 2. Tabur ancak iki günde Danagöl Dağı'nı tutabildi. Hele ilk günü ben, Fırka Erkan-ı Harbi Abdullah Bey ile biraz gezdim. Harita üzerinde (haritanın da iyi olmamasından)

Danagöl Dağı'nı arazi üzerinde bir türlü bulamamıştık, güç hal bulabildik. Ama aradan epeyi zaman geçti.

10 Şubat 1916. Sabahleyin düşmanın ani bir hücumu üzerinde düşman Danagöl Dağı'nı aldı. Bizimkiler eteklerinde bir yerde müdafaa ettiler. Eğer düşman bir hücumla daha kalksa bizimkiler dereye yuvarlanıyordu. Bereket bu vaziyet epeyi müdafaa edilmedi. Nihayet 2. Tabur kamilen musademeye konduruldu. Topçu Rıfkı'nın da topları iyi tesir yaptı. İkinci-den biraz sonra bizimkiler hücumla kalktı ve düşman kaçırıldı. Düşmanın 400'den fazla zayıyatı oldu. Hemen hep bizim mitralyöz kırdı. Bende epeyi ateş ettim. Salih öğleyin yaralandı. 1. Tabur'dan Mustafa Efendi şehit oldu. 1. Tabur Komutanı da ağır yaralandı. Bilahare o da şehit oldu. Epeyi yaralanan da var. Akşam da Danagöl Dağı'na çıktık. Cesetler kıyamet.

11 Şubat 1916. Yine bugün sükutlu. Güllü'nün şark-ı cenubi-sinde geçti.

12 Şubat 1916. Solumuzda ovada 17. Fırka cephesinde harp devam ediyor. Bilhassa gece müthişti. Ben 3. Tabur'dan (ki 17. Fırka ile mücavir bulunuyor) rapor almak üzere 200 metre soldaki kumandanın çadırına gittim. Biraz sonra sağdan da bizim Danagöl tarafından ani bir tüfenk sesleri işittik. Biraz devam etti, kesildi. Biraz sonra Abdullah Bey beni çağırılmış. Geldim. Danagöl'ü düşman almış, askerler dereye yuvarlanmış. Hemen gelen askerleri topladık. Ben 1. Tabur bu refakatiyle yeni verilen hattı götürmek üzere karargahtan ayrıldım. Şerif, Hakkı Efendilerle epeyi gittik. Ta sabaha kadar yürüdük. Sis var. Hafif kar yağıyor. Düşmanın döndüğü üç projektörle dağları falan filan görebiliyoruz. Sabaha yakın Çeperli Köyü'ne geldik ve biraz ileri geçtik. Sabah oldu. Orada bekledik.

13 Şubat 1916. Alay Kumandanı sabahleyin yine beni öteye beriye koşturdu. Teslim alınacak mevakii filan öğrendik. Öğle idi. 3. Tabur Kumandanı'na emir götürürken atın fenalığından

M. Fuad Tokad'ın Ruslar'ın Yıkık Dağı'na yaptıkları baskını anlatan günlüğündeki sayfa.

zaptedemedim ve buzlu bir yerde yuvarlandım. Sol ayağım çok incindi. Artık güç hal 3. Tabur kumandanını bularak emri tebliğ ettim ve geldim. İstirahat etmeye, ayağımı pansuman etmeye başladım. Dehşetle acıyordu... Artık felaket felaket üstüne. Alt tarafı öbür defterdedir.

Erzurum Savaşı ve Sakutu

14 Şubat 1916 Pazartesi. Sabah oldu. Biraz kahvaltı yaptıktan sonra hafifçe bir uzandım. Hemen öğle olmuştu. Ma'ahud bu köy evinde ne baytar, ne de doktorlar bulunmuyordu. Birdenbire bulunduğum yere Ruslar bastı diye birisi bağırarak girdi. Ür-kerek kalktım ve topallayarak dışarı çıktım. Gördüm ki Yıkık Dağı'nı Ruslar almışlar. Topçumuz bunlara şedid bir ateş açtı.

Ruslar burayı terk ettiler, ama tarafımızdan işgal edilmedi. Akşam oldu. Bu geceyi pek muhtaralı geçireceğimizi düşünerek yattım. Sabaha iki saat vardı. Taburlar toplandı. Yeniden mıntikalar tahdid edildi. Biz de artık karargahla beraber bu Çeperli Köyü'nü terk ettik. Altımdaki at pek fena olduğundan beni yokuşa çıkaramadı. O incinen ayağımla yürümeye mecbur oldum. Çok acıyordu. Kimse de yardım etmiyordu. Güç hal oyuk tepedeki zeminliğe gelebildim. Biraz sonra sabah oldu.

15 Şubat 1916 Salı. Güneş doğdu. Hava da güzeldi. Fakat ortalıkta şiddetli bir soğuk var idi. Zeminlikte epeyce oturduk. Düşmanı keşif ve tarassud etmek üzere total ayağımla tepeye çıktım. Bir müddet bekledim. Bir şey yoktu ve göremedim. Geri döndüm. Gelirken ayağım taşa takıldı. Ağrıyan ayağım üzerine tekrar düştüm. Yine fena halde ağrımaya başladı. Öğle idi. Düşman topçusu siperlerimizi müthiş bombardımana başladı. 40 şehit ile birkaç yaralı verildi. İkindiye yakın Rusların 10.000 kadar tahmin edilen bir piyade kuvveti ovoidan ve Uzun Ahmed'e doğru ilerliyordu. Biraz bekledik. Bu kuvvetin pişdarları ile canıbdarı tamamen Kayılı Köyü'ne ve siperlerimize yaklaşmış idi ki kumandanın emriyle Yıkılğan'a geldim. Maşallah bizim kale toplarımız düşmana bir şey yamadılar. Hele bizim taraftakiler. Bu zaman Doktor Ahmed Nuri, İhtiyat Hamdi, Yüzbaşı 2. Tabur K., Ahmed Hamdi beyler yukarıda kaldılar. Bugünkü emirde ordunun geri çekildiği ve bizim de düşman bizi sıkıştırmadığı ve siperlerimizi aldığı takdirde Erzurum, Yarımca, Sakalikesik yoluyla o istikamete çekileceğimiz bildiriliyordu. Hemen güneş batmak üzere idi. Baytar Nafiz Bey'i Yıkılğan'da bırakarak mekkarici Salih'le Ateşçi Tahir'i yanıma alarak hareket ettim. Bindığım köhne at mızımız gidiyordu. Biraz sonra Topalak Tabyası kenarından gidiyorduk. Buralarda ağır toplar bulunurdu. Burada cephaneler yakılıyor, toplar tahrip ediliyordu. Şu manzara bana pek fena tesir etti. Çünkü artık Erzurum son dakikalarını yaşıyordu. Güneş tamamiyle batmış.

M. Fuad Tokad'ın İstanbul'dan Erzurum'a kadar geçtiği yerleri gösterir harita

Biz de Topalak Tabyası'na gelmiştik. Burada 50. Alay'dan Cisir Mustafa Paşalı Rıza ve Ağır Topçu Mümtaz efendileri gördüm. Harekete devam ediyorduk. Erzurum'da yangınlar ara sıra kendini gösteriyordu. Ah zavallı şehir yine Ruslar eline düşüyordu. Kars Kapısı'ndan şehre girdik. Mahalle başı denilen yerde alayı bekledim. Bu zaman yatsı geçmişti. Epeyi bekledim. Ne alay, ne bir şey göremedim. Fazla beklemeyi muvafık görmedim. Çünkü bu pis atla sonra geri kalırım diye korktum.

Erzurum'daki hal berbat idi. Gerek asker, gerek ahali çarşıları hep yağma ediyorlardı. Dükkanlar hep kırılıyordu. İstanbul Kapısı'ndan çıktım ve Erzurum'a ebedi vedalarımı savurdum. Yarımca'nın kestirme yolunu bilmediğim ve bilen kimseye de rastgelemediğim için Gez tarikiyle gitmeyi muvafık buldum. Hava bu zaman buzdu. Şiddetli berbat esiyordu. Bin müşkilatla üşüye donan Gez'e geldik. Hemen de sabah oluyordu. Biraz dinlenmek üzere bir yere girdik.

Esaret Günleri

Esaret Başlıyor

16 Şubat 1916 Çarşamba. Gez'de ufak bir isirahatten sonra Yarımca'nın yolunu araştırmaya başladım. O kadar süvari zabitanın mevcudiyetine rağmen tamam iki saat kadar uğraştım. Maatteessüf yolu kimse bilip tarif edemiyordu. Nihayet o civarlı bir süvari neferinden öğrenebildim ve derhal yola çıktım. Ova kamilen yarım metreden fazla bir karla kapalı olduğundan henüz açılmış bir izi takip ediyorduk. Gez'den beş dakika kadar ayrıldıktan sonra ileride toplu bir kıt'anın gittiğini gördüm ve sevindim. Ben bunun alayımız olduğunu sandım ve alayımız olmasa bile buna yetişir ve iltihak ederim diye müsterih oldum. Bu kıt'a ile aramızda hemen bir, bir buçuk kilometre kadar bir mesafe vardı. Havada hafif bir sis olduğundan henüz köy filan görünmüyordu. Ben bu kıt'ayı gözle takip ederek ilerliyor ve at üzerinde de hal-i vaziyete ait dalgalar geçiyordum. Epeyi ilerledik. Köy göründü ve köye yaklaştık. Kıt'a köyün arkasına geçtiğinden kıt'ayı görmemeye başladım. Ben mütemediyen o kar izinde ma'hud atla ilerliyor ve köye yaklaşmayı ve o kıt'a ile birleşmeyi arzu ediyordum ve diliyordum. Yanımda alaya ait perakende beş, on nefer ve bir süvari var idi. Yine soğuk tesiriyle atın üzerinde hemen uyuşmuş gibi düşünürken birden ma'hud tembel atın durduğunu hissettim.

Bu zaman iki süvari yanımızda peyda oldu. Bizim süvarinin tüfengini biri alırken biri bana yaklaşarak üzerimi aramaya ve bu iki süvari yekdiğerleriyle yabancı bir lisanla konuşmaya başladı. Bu zaman derhal bir silkindim ve pek fena oldum, zira bunlar Kazak'tı. Ben artık esir olmuşum. Bu zaman köye hemen 200 metre yaklaşmıştık. Yanımızda sol taraftan iki kol Kazak'ın da köye doğru yaklaştıklarını gördüm. Mukavemet imkanı da yoktu. At berbat, ayak fena... Ah esaret muhakak. Artık esir idik. Kazaklar daha perakende bir suretle esir ettiklerini bir yerde toplamışlar. Bizi de oraya getirdiler. Neferlerden tüfenklerin mekanizmasını, fişenkləri, benim rövelverimi, para çantası vesaireyi aldılar. Koydular. Yalnız öyle tehdit etmiyorlardı. Neyse burada 51. Alay'dan esir düşen Yüzbaşı Şakir Bey'le görüştük. Esir düştükten sonra o toplu kıt'anın yayılmış ve Kazaklarla harp ettiğini gördüm. Meğer bu 51. Alay imiş. Onların attığı kurşunlar ta bizim yanımıza kadar geliyordu. Hatta bizden bir, iki nefer de yaralandı. Alay tamamen çekildikten sonra Kazaklar birini kumandanlarının yanlarına götürdüler. Bu zaman Kazakların almadığı muhtıra defterlerimi belki kumandanları alır korkusuyla Yarımca-Erzurum yolunda köye 200, 1000 metre uzaklıkta kara gömdüm. Bu mesafeyi topallaya topallaya gittim. Yalnız muhtıramla beraber gömdüğüm ufak tefek kağıtları Kazak neferi gördü ve buldu ve kumandanına verdi. Fakat kumandan onu reddetti ve bana verdi. Neyse kumandan raporunu yazdı, bizi de bir ata bindirerek Erzurum'a gönderdi.

At üzerinde Tayatlu'ya kadar sokaklarda durduk dolaştık. Ruslar da yağma ediyorlar. Zaten Erzurum yangından filan berbat olmuş. Geç zaman bizim askerleri bir pis yere doldurdular. Bir Rus zabiti -Ermeni olsa gerek- bize ayrıca yer bulacağını vaad etti ve gitti. Bekledik bekledik. Bir şey yok, geceyarısını geçmişti. Nihayet biz de askerler arasına girdik yattık. Bilmem neden bu gün sabahtan beri bir şey yiyemedim. Açlık da hissetmiyordum.

17 Şubat 1916 Perşembe. Bu pis yerde sabahı ettik. Asker arasından çıktık. Yine bir Ermeni zabiti Şakir Efendi ile beni yine buralarda -Amerika Konsoloshanesi civarlarında- yukarı her tarafı berbat, camları kırılmış; içerisi insan pisliğiyle dolmuş bir odaya götürdü. Burada da epeyce bekledik. Yanımızda Şakir Efendi'nin ısrarına rağmen iki de bizim askerlerden hizmetçi vardı. Bu zaman yanımızda bir topçu mülazımı da gelmişti. İsmi Mustafa idi. Bu Erzurum'da esir olmuş. Neyse biraz daha bekledik.

Sonra buradan çıkarılarak iki Rus zabiti ve bir Kazak birkaç muhafız neferle epeyi dolaştık. Kazak'ın adı İsmail idi. Çok aksi idi. Topallaya topallaya epeyi dolaştık. Hele Kazak ve ara sıra neferleri iyice yürüyemediğim için beni itip kakıyorlardı. Çok gücüme gitti. Kalben ağladım. Neyse epeyi dolaştıktan sonra evvelce esir edinilip mevkuf bulunan zabitanın odasına geldik. Dört kişi vardı. Dördü mülazım-ı evvel idi. İkisi topçu, birisi piyade, biri telgrafçı. Biraz sonra mahalle imam ve muhtarı geldi. Konuştuk. Topçu Mustafa evli olduğundan me'zunen evine bırakıldı.

18 Şubat 1916 Cuma. Zaman evde geçti. Öğle vakti Rus kumandanı bize şeker göndermiş. Çay olmadığından tarçın kaynattık, içtik. Yine imam, muhtar geldi. Şimdilik bizi imam mahalleden getirdiği erzakla iâşe ediyor. Bazen yanında gelenler arasında bir de Bayburtlu Hasan isminde birisi vardı. Güya bu tercümanmış. Ruslar buna bahşiş veriyormuş. Bunu iftiharane söylüyordu. Bu adam kat'iyen bir casustur dedim. Bu tamamıyla doğru olsa gerek. Zamanım hemen hep uyumakla geçiyordu. Çok sersemdim. Kulaklarım da sağır gibi. Faaliyetten birdenbire atalete terk edilmekte fena tesir ediyor.

19 Şubat 1916 Cumartesi. Yine zamanımız burada sıkıntılı geçti. Öğle vakti yine bir Rus yüzbaşı ve bir de mülazım-ı sanî odamıza geldiler. Yanımızda yine ma'hud Hasan vardı. Yüzbaşı bize 43 Osmanlı zabitinin daha esir olduğunu filan, Erzincan'ın da

sükut ettiğini ve daha birtakım saçma şeyler söyledi. Hasan bunları memnuniyetle bize tercüme ediyordu. Çok içlerledim. Yine o Rus yer bulabilirlerse bizi yeni esir olan zabitanın yanına koyacaklarını söyledi ve gitti. Yine imam, muhtar ve ahaliden birkaç kişi geldiler, görüştük. Ayağım yine ağrıyor. Çamaşırlık dolayısıyla kehelelerini üzüyordu.

20 Şubat 1916 Pazar. Yine zamanımız odada geçti. Muhtar, imam odamıza uğramadılar ve ekmek filan getirmediler. Bu gün başka bir odaya giderek -aynı evde- epeyce bilendim. Oadaki arkadaşlara da canım sıkıldı. Bunlar Yüzbaşı Şakir, Ağır Topçu Mülazım-ı Evvel Şevki, Piyade Mülazım-ı Evvel Münir, Telgrafçı Mülazım-ı Evvel Sadık, Topçu Mülazım-ı Evvel Zarfif efendiler. Hele Şevki Efendi'nin sen bitlisin gibi bir tavırla kabaca bir sözü beni çok kızdırdı. Pis herifte hiç nezaket yok.

Bugün Nikola isminde muhafız, bir Kazak neferinin hareketi hem bais-i tahayyur ve takdirim olmuş, hem de ma-vaka'a-aleyhima duçar-ı teessüfüm bulunmuştur. Şöyle: bizim yalnız ekmekle iaşemizi gören bu Kazak evvela ev sahibi, sonra da öteyi beriye tazyike başlayarak başka taraftaki üsera zabitanı ahalî iyi yediriyor da siz niye bakmıyorsunuz diye söylüyor. Nihayet bu tazyiki neticesi akşam bize tereyağı, yumurta, yoğurt, patates yemeği filan getirdi. Biz de karnımızı iyice doyurduk. Badetta- am bir Rus zabitiyle casus Hasan gelerek diğer esir zabitanının yanına gideceğimizi söyledi. Yine o hafif hafif ağrıyan ayağımla seke seke hükümet konağı önünden filan geçerek epeyi dolaştık. Ortalık karlı buzlu olduğundan bilhassa çok müşkilat çektim.

Erzurum pek fena, Hükümet Konağı filan hep yanmış, yıkılmış bir harabezar... Nihayet Halid Ağa Hanı'na geldik. Biraz beledikten sonra pek dar ve küçük olan zabitan odasına girdik. Tam 26 kişi olduk. İki karyola vardı. Geceyi balık istifi geçirdik. Burada bizim alaydan Şerif Efendi'yle buluştum ve kendimi takdim ettim. Bugün Çar'ın umumiyesi Nikola Nikolayevîç akşamüzeri Erzurum'a gelmiş.

Sarıkamış'a Doğru

21 Şubat 1916 Pazartesi. Sabah oldu. Bin rahatsızlıkla kalktık. İkişer şeker verdiler. Çay getirdiler. İçtik. Öğleye yakın bir de lahana çorbası, buğday geldi. Neyse yedik. Sonra yedi, sekiz kişiye bir de büyük ekmek verdiler. Bu zaman bir Rus neferinin çorba kaşığına çizmesine saklamak suretiyle irtikab gösteren ve bizi mahcub düşüren Mülazım-ı evvel Mustafa Ağa isminde birisine çok kızdım, içeredim.

Bugün Sarıkamış'a doğru hareket edeceğimizi söylediler. Bir şişman binbaşı (Asım Bey) ile diğer esir bir mülazımın (Zühdü Efendi) evlerinden eşyalarının gelmesi için epeyi bekledik. Bade'z-zeval alafranga saat üç buçuk vardı. Onar kişi onar kişi birer Tatar arabasına bindik ve artık harekete başladık. Kars Kapısı'na yakın bir yerde birçok eski metruk Türk toplarıyla tombaz gördük. Artık Erzurum'a bu sefer de ikinci bir veda savurarak evvelce serbest serbest gittiğimiz geçtiğimiz yerlerden şimdi mahkumane gidiyorduk. Yolda muhafızlar da arabaya atladılar, sıkıştık. Ben yine ayağımdan muzdariptim bazen üzerine filan basılıyordu. Nisfû'l-leyleden takriben iki saat sonra Hasankale'ye geldik ve Hükümet Dairesi'ne civar yukarı bir yerde bir odada geceledik. Oda da ufak idi. 28 zabıt de aynı yerde idik.

22 Şubat 1916 Salı. Sabah oldu. Yine murabba şeklinde bu defa onar parça şeker verdiler. Ekmek getirdiler. Karnımı bununla iyice doyurdum. Öğle vakti hepimizi ayrı ayrı isticvab ettiler. Hep para soruyorlar. Bana da ismimi, babamın ismini, rütbemi, param olup olmadığını sordular. Cevap verdim ve param olmadığını da Fransızca yazdım, imzaladım. Hep isticvab edildikten sonra ber-mutad bir sebze çorbası. Fazla olarak da herkese bir köfte, biraz da makarna getirdiler. İsticvabda üç zabıt vardı. Bunlardan biri fasih Türkçe söylüyordu. Meğer bu Ruslara

iltica eden ve Ruslara birtakım esrarı fâş eden ve şimdi de Rus kıyafetine bürünen hain, alçak Topçu Rıfat imiş.

Akşam alafranga saat 5'te bu defa her arabaya üçer kişi binilerek Hasankale'den de ayrıldık. Hasankale'nin de hükümet konaklarıyla birkaç yeri yanmıştı. Kasaba haricinde tesadüf ettiğimiz Ermeniler ki bunlar artık Erzurum'a doğru gidiyorlardı. Bazıları da amele, asker. Mütemediyen bize küfürler yağıdırıyorlardı. Çok müteessir oldum. Adeta çocuk gibi ağlayacaktım. Güç hal saat sekiz buçukta Köprü Köyü'ne geldik. Biraz bekledikten sonra bir dam altına girdik. Yer geniş. Fakat korkunçtu.

23 Şubat 1916 Çarşamba. Sabah oldu. Evvela yine beşer şeker verdiler. Sonra da diğer günlere göre daha bir itina ile yapılmış bir pilav ile bir de mısır lapası verdiler. Karnımızı iyice doyurduk. Saat on bir oldu. Köprü Köyü'nden de kalktık. Buradan itibaren gözlerim hep sağa, Karataş'a, Kepenek'e doğru bakıyor ve bana oralarda geçirdiğim hayatımı hatırlatıyordu. Saat altı buçuk, sonra da Azay'a geldik. Bu köy haraptı. Burada oldukça büyük bir çadıra yerleştik. Bu Rus askerlerindendi. Bizi böyle kendi çadırlarına yerleştirdiklerini ve kendilerinin de başka bir yere gönderileceklerini gören askerler bağırıp çağırıyorlar, adeta isyan gibi bir hal gösteriyorlardı. Neyse zabitleri gelerek önünü aldılar ve ihtimal bize zararı olacak bir vakanın hudusuna mani oldular. Yerimiz dardı. Geceyi bilhassa bitlerden rahatsız geçirdim.

24 Şubat 1916 Perşembe. Sabahleyin çay filan içmeden arabaya bindik. Bu zaman yine dörder şeker ve biraz ekmek verdiler. Hareket ettik. Biraz sonra Ardos Köyü'nün takriben 200 metre kadar solundan geçerek daha sonra da Zanzak Köyü'ne gelerek bir çadıra indik. Buraya kadar gördüğümüz her taraf harap bir halde idi. Çadırda bize ekmek ve çay verdiler. Karnımızı doyurduk. Çadırda tekerlekler üzerine bindirilmiş büyük portatif semaver ve çay arabası nazar-ı dikkatimi celbetti. Biraz sonra

buradan da hareketle epeyi solda ismini öğrenemediğim bir köyü geçerek Zimnik Köyü'ne geldik. Fakat durmayarak geçtik. Bu köyün solunda ve ilerisinde Köték Köyü harabesi bulunuyordu. Buradan epeyi sonra da Karaorgan'a geldik ve küçük bir odaya on kişi yerleştirildik. Diğer bir mahallede 18 kişi yerleştirildi. Buraya gelinceye kadar birçok avcı hendekleri ve tel örgüler gördük. Bunlar beni çok müteessir etti. Karaorgan'a girmeden birtakım askerî binalar görünüyor ve bulunuyordu. Bu köy oldukça büyük ve muntazamdır. Burada Ermeni çoktur. Gece yine çay, şeker, ekmek verdiler.

25 Şubat 1916 Cuma. Sabahleyin çayı kendi şekerlerimizle içtik. Biraz sonra lahana çorbası, pirinç lapası getirdiler. Bunları yedikten sonra Karaorgan'dan da hareket ettik. Buradan takriben yarım saat ileride Ebü'l-Biad Köyü'nü altı yüz metre kadar uzaktan gördük. Burası Rumlara ait imiş. Bundan yarım saat sonra da Zab Köyü'nün yanından geçtik. Burası İslamilerle meskûndur.

Sarıkamış'a 16 verst^o mesafede ve ormanlar arasında bulunan bir nokta veya menzilde birer çay içtik ve istirahat ettik. Buradan da hareketle gece yatsı vakti Sarıkamış'a geldik. Karaorgan'dan Sarıkamış'a kadar olan yol oldukça muntazam bir şose idi. Bu hep ormanlar arasından geçiyor ki bunlara Soğanlı Ormanları diyorlar. Sarıkamış'a muvasalatla kumandanlığa indik. Rütbe sırasıyla isimlerimizi yazdılar. Şerif Efendi'den ayrılmamak için Mülazım-ı sanî yazılmak istedimse de olmadı. Diğerleri mani oldu. Yalnız ihtiyat zabıt vekil ve namzetleriyle kaldım. Muvazaf ve zabıt vekillerden yukarı olan zabıtânı ayırdılar, başka bir yere götürdüler. Biz ihtiyatları da bir kışlaya getirdiler. Ufak bir odada kaldık. Buraya gelinceye kadar yine zeminin kar ve buzla örtülü olması o ağrıyan ayağımı acııyordu. Odada bir karyola, bir de sıra vardı. Hepsi tam takır. Gece bu karyola ile

^o Takriben 1066 metreye karşılık olan uzunluk birimi.

sıra üzerinde ve pencere içlerinde geçirdik. Yine yalnız kalktığım ve henüz yanımdakilerle muarefe peyda etmediğimden daima sükutî duruyordum.

Tahta Bir Karyola Üzerinde Dört Beş Kişi Yatıyorduk

26 Şubat 1916 Cumartesi. Sabah oldu. Bir sabık iri bir kova ile çay getirdi ve biraz de şeker verdiler. Biraz sonra da lahana çorbası ikram ettiler. Öğleden sonra yanımızda birkaç Rus zabiti gelerek tahsil edilecek maaşa mahsuben beşer ruble verdiler. Akşam yemeğini bu para ile tedarik ettik.

Bugün pederime esir olduğumu müş'ir bir mektup yazdım. Bir tarafı Fransızca idi. Günlerimiz hep bu odada geçti. Burası esasen zabitâna ait hapisane imiş. Mamafih kışla dahili henüz öğrenemedim. Geceyi yine iyi geçiremedik, çünkü kuru tahtaya bile razı olduğumuz halde mevcut bir tahta karyola üzerinde dört beş kişi yatıyorduk. Burada 9 arkadaştık. Bunlardan başında bir Kazak kılınç ile yaralanmış olan Cemal Efendi bera-yı tedavi bugün hastahaneye götürüldü. Diğer arkadaşlar Edirneli Zühdü, Trabzonlu Fahri, Aziziyeli Kazım, Amasyalı Hurşid, Adanalı Rıfkı, Zileli Mustafa, Sivaslı Tahir Efendiler, bir de ben.

27 Şubat 1916 Pazar. Bugün burada geçti. Öğle vakti bir Rus zabiti gelerek bundan böyle kışla haricinde gezebileceğimizi söyledi. Gitti. Bugünkü iaşemizi yine çarşıdan kendimiz temin ettik. Her şey pahalı. Türkiye'den 3,4 misil fiyat yüksek. Ekmeğin okkası 5 kuruşa geliyor, tütün de öyle. Bugün odaya bir karyola daha geldi. Fakat na-kâfi. Vücudumuzun kirli, bitli olması, çamaşır ve hatta yatacak bir yerin bile bulunamaması bizi çok rahatsız ediyordu. Bu gün Fırka 28 Serbaytarı Ömer Lütfi Bey vasıtasıyla dostum Baytar Nafız Bey'e bir mektup yazdım. Gece Rus neferlerinden birkaç kelime yazdım, fakat arkadaşların bazısının buna canı sıkıldı.

Bahr-ı Hazar'da Bir Ada

28 Şubat 1916 Pazartesi. Ortalık henüz kış olmak dolayısıyla soğuk ve binaenaleyh karlı idi. Yine bugün bir Rus zabiti geldi. Bu adam güzel Fransızca bildiğinden bize hep Fransızca söylüyordu. İyice anlayamıyordum. Yalnız birkaç gün sonra Bakü tarafında Bahr-ı Hazar'da bir adaya gönderileceğimizi anlayabildim. Yine taayyuşumuz harcandı. Yurdumuzda 5 nihayet 10 kuruşa alınabilen bir ufak tencere yemeği burada üç buçuk rubleye aldık. İki manatada adı bir ustura. Ortalık. Gece ta nısfü'l-leyle kadar şarkı ve gazel söyleyerek vakit geçirdik. Fakat yine sıkıntı var. Burada Zühdü Efendi ile diğerlerine nazaran daha munis bulunuyorduk. Bu sebeple o beni ve ben onu arkadaş aldık. Gezinti yeri pek az idi.

29 Şubat 1916 Salı. Zamanımız hep burada sıkıntılı geçiyordu ve vücudumuz kirli ve bitli olduğundan fena halde rahatsız idik. Gündüz ben iyice temizlendiğim halde yine gece rahat edemedim ve uyuyamadım. Gece yarısı tekrar temizlenmek mecburiyetinde kaldım. Akşam kumandan telefonla, gösterecek lokantadan yemek yiyip yiyemeyeceğimizi soruyormuş. Muvafakat-i cevap ile beraber çamaşır ve paraya da şiddetli ihtiyacımız olduğunu da bildirdik.

1 Mart 1916 Çarşamba. Bilhassa esaret dolayısıyla her şeye karşı hasıl olan ihtiyaç üzerine kumandanlığına bu babda vaki müracaatımız mesmu olmamış ki cevap verilmedi. Bugünkü öğle yemeği lokantadan geldi. Pek tuhaf. İri bir teneke parçası, içine konulmuş gayet büyük et parçalarını havi bir lahana çorbası ile bir de köfte idi. Buna kızdık ve bunu bir zabite layık göremedik. İkinci vakti gelmiş ve Fransızca bilen zabite ba'dema böyle bir lokantadan yemek yemeyeceğimizi çünkü yapılan şeyin adeta tahkir demek olduğunu söyledik. Yine paraya da olan ihtiyacımızı ilave ettik. Kumandana söyleyeceğini vaad ederek gitti.

Akşam yine lokantadan sığır etinden yapılmış bir kızartma geldi. Bu zararsızdı. Mecburen yedik. Gece Kobavi Aksenti isminde bir Rus borazan çavuşundan birkaç kelime öğrendim. Evvela hep işaretle söylemeye çalışıyorduk. Maksadım Rusça öğrenmekti.

2 Mart 1916 Perşembe. Kumandanlıktan para filan gelmediği için mecburen lokantadan geçiniyorduk. Yemekler de biraz düzelmiş ve iyi yapılıyordu. Kumandanlığın sözlerimize aldırmamasına bakılırsa ba'dema yine lokantadan iâşe olunacağımız anlaşılıyor. Yalnız yemeklerin düzelmesinden de lokantacıya tembih edildiğini istidlal ediyoruz. Gece yine geç yattık. Fahri Efendi ile bir karyolada, fakat onda biraz fazla bit olduğundan rahat edemedim. Bunlar için 3 saat uğraştım. Yine bir pencere içinde pinekledim. Gece çok fena geçti. Bugün kardeşim Ekrem'e bir mektup yazdım.

Nihayet Hamam Zamanı

3 Mart 1916 Cuma. Öğleye yakın bir Rus zabiti gelerek hamama gideceğimizi söyledi. Birtakım itirazlardan sonra gitmeye karar verildi. Ruslar tarafından birer don ve gömlek verildi. Don eski, gömlek yeni. Ne çare kabul mecburiyetindeyiz, çünkü yoksuluz. Tam hamama gidilecek bir sırada Mustafa ismindeki arkadaş insanı kızdıracak harekette bulunuyor, hepimiz bera-yı istihmam dışarı çıktığımız halde o çıkmıyor. Bizi ayakta bekletiyordu. Arkadaşım Zühüd'ün buna canı sıkıldığından biraz fena söyledi. Neyse hamama doğru ilerlerken Hürşid de bundan dolayı Zühüd ile sözleşiyordu. Hemen sözlerimle Zühüd'ye yardım ettim. Şu hale ben de çok kızdım. Güç hal hamama geldik. Biraz bekledik. Peştemal olmadığından donla girdim.

Hamam, askerî bir hamam. Büyücek bir oda. Ortada sıralar var. Bir kenarda soğuk, sıcak su muslukları mevcut, bu tarz da iyi. Birçok da kovalar, taslar bulunuyor. Hamamda adeta çamaşırcılık da ettik. Her şeyimizi yuduk. Eski don ve hırkayı

M. Fuad Tokad'ın kafa dengi arkadaş bulamadığı için üzüldüğünü anlattığı günlüğündeki orijinal sayfa.

orada bıraktım. Akşam yemeğini nezaret altında getirmek üzere şehre gittim. Ruslar ve bilhassa Ermeniler sık sık bakıyordu. Hele Ermeniler Türkiye'deki Ermeniler hakkında mütemadiyen soruyorlardı. Lokantacımız bir kadındı. Ufacık bir gezişte şehri imar nokta-ı nazarından iyi buldum. Bizim kazalara nispeten çok müterakki. Geceyi biraz rahat geçirdik.

4 Mart 1916. Yine esaretin verdiği üzüntüler. Öğleden sonra isimlerimiz yazdılar. Güya maaş vereceklermiş. Gecelerimizi hemen hep masal söylemek gibi beyhude şeylerle geçiriyoruz. Gece yine Aksenti geldi. Biraz konuştuk. Rusların abdesthanesi tuhaf. Türkiye gibi bir muhitte ecnebi âdât ve ahlakı tarz-ı hayat vesairesi hakkında tam ve doğru bir fikir edinmek kabil değil. Bunları ancak görmek lazımdır. Şimdilik Ruslar hakkındaki malumatı görerek anlayacağız. Rus abdesthaneleri susuz, açık

meydanda, ortası delik bir iskemle. Hep kağıtla temizlenirler. Bunlar umumidir. Ara sıra hususiler de var. Bizim bu kışlada yalnız etrafı örtük zabıtâna mahsus bir tek abdesthane de vardır. Biz bundan müstefid oluyor ve rahat ediyorduk.

Bir Arkadaş Bulmak İhtiyacındayım

5 Mart 1916 Pazar. Yalnızlıktan fena halde can sıkılıyordu. Hemen hiç kimse ile dertleşemediğim için sıkıntı çoğalıyordu. Bir arkadaş bulmak ihtiyacında idim. Burada sekiz kişi idik. Bunlardan ikisi softa, birisi vilayet adliyesinde katip idi ki gerek adab-ı muaşeret ve gerekse her hususta noksan olduklarından arkadaş bunlardan intihap edemeyeceğim. Diğer dördü de Darülmualim'in mezunünden idi. Bunları tabii diğerlerine muvâfık buldum. Arkadaşı bunlardan intihap etmeye karar verdim. Bunlardan Edirneli Zühdü'yü daha munis, daha iyi, daha münevver ve uygun buldum ve bunu iyi ve ebedi bir arkadaş tanıdım. Kendisi küçük zamanında askerî mektebinden imiş. Mekteplerden birbirimizin tanıdıklarını tanıyoruz. İyi kalpli birisi olduğundan artık bununla dertleşiyor ve konuşuyorum. Lokantacı artık yemekleri iyi yapıyordu. Bugün yanımızda bir odada mahpus bulunan Rus zabitlerinden bir, ikisi bera-yı ziyaret yanımıza geldi.

6 Mart 1916 Pazartesi. Mu'tad-ı hilafına erken kalktım. Tulu'un etrafa serptiği güzellikleri seyrettim. Sarıkamış afakı, muhiti hep güzel güzel ormanlarla dolu. Biraz maziye filan hatırladım. İkinci vakti iriyarı iki mahpus Rus zabiti -yine o mahpuslardan- yanımıza geldi. Biraz öteberi, saçmasapan konuştuk. Bize güzel Gürcüce ve Rusça bilen Samun ismindeki Rus kışla gardıyanı tercümanlık yapıyordu. Şöyle ki o Rusçaları Gürcüceye tercüme ederek esasen Gürcü olan ve Gürcüceyi bilen Hurşid'e söylüyor. O da bize Türkçe. Neyse bu Rus zabıtânı ismimi sordular ve öğrendiler ve biraz da Fransızca bildiğimi anladılar. Birine Türkçe elifbâ yazdım.

Akşam yemeğinden sonra bu Rus zabıt beni odalarına davet etti. Gittim. Orada beş zabitle bir de madam vardı. Bunların dördü de zabıt vekili biri yüzbaşı olup madam bu yüzbaşıya aitti. Madam biraz Fransızca bildiğinden bununla konuşuyorduk. Fakat görmeli. Ne saçma. O da lisani iyi bilmiyor. Bende ortada adeta bir pandomima. Hem saçma soruyor. Biraz harpten, biraz öteden beriden sordular. Madam güzel idi. Sözleri de gayet şuh. Fakat hiç hoşuma gitmedi. Epeyi vakit geçirdik. Bana iki kadeh konyak, bir kadeh de çay, ekmek, peynir, çikolata ikram ettiler. Ayrılırken arkadaşlar için de çikolata vermişlerdi. Bunları taksim ve tevzi ettim. Biraz da muhabbetten sonra yattım.

7 Mart 1916 Salı. Bugün sıkıntılı geçti. Arkadaşların kararıyla kumandana müzayakamızdan bahis ile bir tezkere gönderdik ve telefonla da tafsilat verdirdik. Gece hikaye söyler iken bir Kazak zabıt vekili -dünkü olacak- elinde bir gazete ile içeri girdi. Güya bir haber verecekmiş gibi. Saçma, güya Almanlar Avusturyalılara yardım ettikleri halde bize etmiyorlarmış bir şeyler... Hiç böyle şeyler söylemekten ne çıkar. Budalalık, küçüklük.

8 Mart 1916 Çarşamba. Öğleye yakın bir Rus zabiti gelerek bize beş ruble daha verdi. Bu herhalde dünkü tezkerenin tesiri. Öğle yemeğinden sonra yine dört arkadaş çarşıya gittik. Saçımı düzelttirdim. Ücret bir ruble. Berber dükkanı adeta iyi ama bir müstesnalık yok. Ne pahalı şey. Gece uyku tutmadı. Bu sebeple pederime bir mektup tesvid ve bunu Fransızcaya tahvil ettim. Yattım. Az uyudum. Sabah olmuş. Erkence yine kalktım.

Güya İtilaflar Enver Paşa'ya Dört Zabitle Beraber Vurmular

9 Mart 1916 Perşembe. Zaman hep sıkıntılı. İlaşe ay nihayetine kadar yine lokantadan temin edilecek. Akşamüzeri yine odamıza yeniden mahpus olmuş bir Kazak yüzbaşı vekili ile diğer mahpus iki Kazak zabiti ve bir de genç, güzel nöbetçi zabiti geldiler. Akşam da yine bu yüzbaşı bir harita ile girdi,

çıktı. Hiç hep saçma. Neticede güya İtilafçılar Enver Paşa'yı dört zabitle beraber vurmuşlar, Bitlis, Trabzon da sükut etmiş. Tabii aldırmadık. Çünkü hep yalan. Bu yüzbaşı beşinci Kuvve-i seferiye kumandanı Halil Bey'i çok methediyordu.

Dün pederime yazdığım mektubu bugün gönderdim. Bize uyku yok idi. Ben, Rıfkı, Fahri, Kazım öteberiden konuştuk. Biraz sonra Rıfkı da yattı. Ben yakacağımı bularak üçümüz bir çay kaydattık. Tulu'a iki saat kala yattık.

10 Mart 1916 Cuma. Bugün içimizden Mustafa ismindeki arkadaş hastahaneye çıktı ve yattı. Kendisi ahlak ve terbiyece noksan. Neyse bir Türk. Allah iyilik verstin. İlgisi de az. Bugünkü nöbetçi zabiti bir praporşçik* idi. Odamıza geliyor, gidiyor. Bilhassa Ermenilerden bahsediyordu. Bu evvela kendinin Rum sonra Romen olduğunu söyledi. Halbuki Ermeni. Sabahleyin çayı içince hemen uykusuzluk tesir ile ta öğleye kadar yattım. Gece de erken yattım. Bugün çarşıya giden arkadaşımız Kazım Acem bakkaldan yarın sevk edileceğimizi işitmiş.

11 Mart 1916 Cumartesi. Sabahın beşinden itibaren yağmaya başlayan kar ta akşama kadar sürdü. Rusları pek nezaketsiz buluyorum. Bilhassa bir adetleri çok can sıkıyor. Rusların gerek zabıt ve gerek askerleri bilâ-müsaade, nezaketsiz bir tarzda odalarımıza girerek bizi mütemadiyen taciz etmelerine çok kızıyorum. Gerek yemek yiyişimize, gerek yatışımıza, oturuşumuza velhasıl her şeyimizi uzun uzun seyrediyorlar. Ne yabani adamlar. Galiba bizi insan zannetmiyorlar mı idi de. Güya Rize de düşmüş. İnanmadık. Sevk olunacağımızın aslı çıkmadı. Bugün tam bir sene evvel başıma gelen büyük bir felaket ve sefalet gününün sene-yi devriyesi olduğundan zamanım biraz sıkıntılı ve düşünceli geçti.

12 Mart 1916 Pazar. Bugün hemen zamanımızı dertleşmekle geçirdik. Zühdü ile artık iyi bir arkadaş olmuştuk. Ona son felaketimi de anlattım. Cidden müteessir olarak bana daima

* Üst çavuş.

M. Fuad Tokad'ın çizdiği karakalem Sarıkamış manzarası.

metanet tavsiye etti. Öğle yemeğinden sonra yine beni Rus mahpus zabitan odasına davet ettiler. Gözlüklü yüzbaşı orada bulunan bir papazı bana takdim etti. Papazı nazik bulmadım. Zaten gözlüklü yüzbaşından maadasından da bir nezaket göremiyordu. Neyse, yine bir kadeh konyak ile bir punçlı çay ikram ettiler. Papaz da 3 bisküvi verdi. Yine biraz saçmasapan şeyler konuştuktan sonra -ki ne onlar Türkçe, ne ben Rusça bilmiyorduk, sonra onlarda tek tük Fransızca biliyorlardı. Konuşmamız hep işaretle idi- kemal-i nezaketle istihsal-i müsaade ederek yanlarından ayrıldım.

Akşam yemeğinden sonra yine Zühdü ile derin musahabata daldık. Yatacağımız zaman yanıma Kazanlı ve Kerim isminde bir Tatar askeriyle de konuştuk. Kazak hakkında yarım yamalak bazı şeyler anlattı. Fakat cahil Rusçayı anadilinden daha iyi biliyor.

13 Mart 1916 Pazartesi. Henüz sabah oluyordu. Biz uyumakta iken bir Rus zabiti gelerek arkadaşlardan birine sevk olunacağımızı demiş. Buna binaen hemen kalktık. Sevki çok istiyorduk ve belki ileride bu sıkıntı ve sefaletten kurtuluruz diyorduk. Bugün hastahanedeki arkadaşımız da geldi. Öbür taraftaki arkadaşlardan 21'inin sevk olunacağını, bizim de birkaç gün sonraya kaldığımızı haber verdi. Hakikaten bugünkü ümitlerimiz hep boşa çıktı. Gündüzü ümitli ve heyecanlı, geceyi ufak tefek münakaşalı geçirdik. Erkence yattık.

14 Mart 1916. Rumi senebaşımız Salı. Yine bugün de öbür arkadaşlar içinde sevkiyat olmadı. Zamanımız hep musahabe ve küçük küçük münakaşalarla geçti. İlaşe artık hep lokantadan.

15 Mart 1916 Çarşamba. Bugünü de odada kapalı geçirdik. Bulunduğumuz kışla Sarıkamış'ın cenub-ı garbisindedir. Burada pek çok askerî ebniye mevcut olup adedi seksene balığ oluyormuş. Esaret bizi her şeyden mahrum ettiğinden bir şey tamamen göremiyoruz, anlayamıyoruz. Ekser şeyler hep işitmekten ibaret. Şehri gezmediğimden dört arkadaş avdetlerinde şehirdeki erkek fıkdanının nazar-ı dikkatlerini celbettiğini anlattılar. Yalnız ötede beride dolaşan serseri birtakım askerler. Esaretin verdiği sıkıntı sebebiyle arkadaşlarla biraz laubalice olduk. Ben de eski kahkahalarımı meydana döktüm. Sarıkamış'ta oldukça güzel mebanî de vardır. Burası bir kaza merkezi olmakla beraber ordunun merkezidir. Burası pek büyük değildir.

Zarları Sabundan, Pulları Mukavvadan Tavla

16 Mart 1916 Perşembe. Vakit geçirmek üzere bugün bir tavla icat ettim. Zarları sabundan, pulları mukavvadan. Taksimat da meydandaki masa üzerinde. Epeyi bununla da eğlendik. Bugün pederime bir mektup daha yazdım. Kumandanlığa gönderdim. Zühdü de Edirneli Mustafa'ya yazdığı mektupta beni takdim etti. Odamıza bir Çerkez Rus zabiti geldi. Biraz görüştük. Bize ihtiyacımıza mebni bir kağıt yazmaklığımızı söyledi. Biz de

Şubat tahsisatının tek mütebaki kısmının ihatasını mutazammın bir tezkere yazdık ve nöbetçi zabiti vasıtasıyla kumandanlığa gönderdik. Gece yine Aksenti'den Rus hayat ve içtimaiyatına ait malumat almakla vakit geçirdim. Rusya'nın bildiğimiz, iştitiğimiz Avrupa gibi müterakki olmayıp oldukça geri olduğunu anladım.

17 Mart 1916 Cuma. Dün akşamüzeri yazdığım kağıttan bir şey çıkmadı. Ruslar henüz vahşi. İnsaniyet beklemek hata. Bunlara ebedi intikam beslemek lazım.

18 Mart 1916 Cumartesi. Yine sıkıntıdan bugün tahtadan bir domino yaptık. Öğle vakti birkaç Rus zabiti odamıza geldiler. Bunlardan birisi bana doğru yaklaşarak Fransızca "Nasılsın, iyi misin?" diye sordu. Bu zaman şaşırdım. Bir tuhaf oldum. Güya ani bir hissimin yine bana bir felaket haberi verir gibi korktum. Ürktüm. Bereket çabuk silkindim. Kendime geldim. Bunlar yanımızda çok durmadılar. Güya teftiş ettiler. Gece yarısına kadar güldük, sohbet ettik.

Zühdü ile Bir Esaret Romanı Yazmaya Karar Verdik

19 Mart 1916 Pazar. Yeni bir meşgale aradık. Nihayet Zühdü ile müştereken bir roman yazmaya karar verdik. Roman ikimizin merkez şeyi olacak ve esarete birleşecekti. Bunun için epeyi düşündük ve fihrist yaptık. Kısımlara ayırdık. Muvaffakiyetle yazabilirsek çok iyi olacak. Öğleden sonra üç arkadaş diğer zabitanın yanına gittiler. Avdetlerinde bize para namına bir şey verilmeyeceği, yalnız bir bakkal ve aşçı gösterileceği ve ayda 60 manat tecavüz etmemek üzere her türlü nevakışımızı buradan ikmal edeceğimiz haberini verdiler. Ne berbat. Ne fena bir şey.

20 Mart 1916 Pazartesi. Bugün gece gündüz kar yağdı. Ortalık beyazlara büründü. Biraz romandan yazdık. Kumandana yazılan kağıtların bir tesir yapmadığına kızarak nöbetçi zabiti çağırarak ya kumandanlığa gitmemize müsaade etmesini ya-

hut telefon eylemesini söyledik. Hep yatak ve para istiyorduk. "Siças!"* dedi, gitti. Bir daha da uğramadı.

21 Mart 1916 Salı. Hep sıkıntı. Esaret müthiş sıkıntılarla zor geçiyor. Bunlar hep acı bir tecrübe, bir hatıra olarak geçiyor. Gece o artık romanlıktan tercüme-i hal yahut aile tarihi şeklini alan bu şeyi epeyce yazmakla vakit geçirdim. Gündüzün ekser arkadaşlar sıkıntıdan uyudular.

22 Mart 1916 Çarşamba. Bugün arkadaşım Zühdü sabahleyin bir Rus nefer ile birlikte kumandana gitti. Orada noksanlarımızı, ihtiyaçlarımızı bire bir söyleyerek güya kumandan lütuf olarak bize beşer ruble daha vermiş, neye yarar. On kuruş kadar kıymeti ancak var. Bitlerden çok bıktık. Gece yine Aksenti geldi.

23 Mart 1916 Perşembe. Bugün eh meşgaleli geçti. Hem aile tarihini yazdım, hem sohbet ettik. İkinci vakti biri Kazak diğeri piyade elbisesini giymiş iki Rus zabiti odamıza geldi. Piyadenin vaz ve tavrından nezaket sahibi gibi olduğu görünüyordu. Bu Kop Malazgirt taraflarda bulunmuş. İşaretle anlatıyordu. Akşam yine muhabbet ettik. İyi vakit geçirmek için biraz gülünçlük yaptım. Pederime (1 + 3) numaralı bir mektup daha yazdım ve adresi Sarıkamış'ı bildirdim. Bir tane de Baytar Nafız Bey'e yazdım.

24 Mart 1916 Cuma. Sabahleyin çaydan sonra bir Rus çavuşu gelerek şimdi diğer zabitan yanında bir yere nakil edileceğimizi nazikane söyledi. Hemen hazırlandık ve bu odaya veda ettik. Kumandanlığa uğradık. Az çok Türkçe bilen Açı ismindeki bir Ermeni yaver gideceğimiz yeri göstererek mevcut iki odanın dışarıdakinin bize ait olduğunu söyledi. Gittik. Yerleştik. İki kişi bir karyola maatteessüf içeridekiler bize ne hoş geldin ve ne de merhaba dediler.

Biraz sonra ben, Zühdü, Tahir zabitan hamamına gittik. Burası gayet güzeldi. Banyolar, süzgeçli duşlar dehşet. Çok beğendim.

* Rusça "şimdi" anlamına gelmektedir.

Biraz sonra bir Rus bize Mamahatun'da esir edilen 31 Türk zabitanının geleceğini söyledi. Yatsıleyin hakikaten 31 zabıt geldi. Bizim odada kaldılar (Ekserisi). Kıyafetleri perişanca. Bunlara çay ikram ettik. Bunlardan mekteb-i harbiyeden tanır gibi olduğum Süvari Mülazım-ı sanî Edirneli Tevfik Efendi ile öbür Zühdü, sonra ben tanıştık. Gece geç yattık. Bunların çoğu zabıt vekili idi. Geceyi yerde geçirdiler.

25 Mart 1916 Cumartesi. Bugün de bu dar ve pek kalabalık yerde geçti. Bitler de fena. Öğle vakti kumandanın yaveri gelerek 23 (10) Mart'ta yazdığımız mektupları getirdi ve dört satırdan fazla kabul edilmeyecek dedi. Biz de aynı mektupları sık sık dört satıra sığdırdık. Gece basan uykusuzluktan bir de Fransızcasını yazdım. İkinci vakti bize yatak, yastık verdiler. Hepsi yünden. Ben, Kazım, Rıfkı, Zühdü üçünü altımıza sermek ve ikisini de yeni gelen arkadaşlarımıza vermek için beş yatak aldık.

Hamid Devri, İttihad, İtilâf

26 Mart 1916 Pazar. Dünkü mektupları atalet sebebiyle bugün de veremedik. İçeri odakiler -binbaşılar, yüzbaşılar, mülazımlar- hep ihtiyatlar aleyhinde söyleşiyorlardı. Teessüf. Akşam bir hadise: ben, Zühdü dün gelenlerden Hasan Basri, Hukukçu Selahaddin konuşuyorduk. Salah çenesi kuvvetli epeyi dinletirmişti. Bahis Hamid Devri, ittihad, itilâf idi. Salah hemen hep bunları tenkit ediyordu. Bu bahis askerliğe döndü. Bir topçu mülazım-ı evveli söze karıştı (galiba Sayid isminde). Bilahare bizim gevezelerin söyledikleri şeyler ihtiyat muvazzaf meselesini açtı. İhtiyatlar methedildi. Bu zaman Hurşid'in fena bir sözü topçunun birdenbire boğazına sarılmasını mucib oldu. Biz evvela şaka zannettik. Meğer ciddi imiş ve boğacakmış. Neyse ayırdık ve meseleyi kapattık. Teessüfler. Sabaha yakın yattım.

27 Mart 1916 Pazartesi. Odamızın dar, tahminen 25 metre murabba sathında. Yirmiden fazla insan var. Bereket gündüzleri kapının önüne çıkabiliyoruz. Buradan Sarıkamış'ın ve kumandanlığın umumi caddesi geçiyordu. Gelen geçeni seyir ile vakit geçiriyoruz. Dün hazırlanan mektubu bugün gönderdik. Numarası 4. Mesmuat Ruslar cephanece hatt-ı aslisinde çok telefât vermişler. Kars'tan Ruslar'a kuvvet geliyor ve gidiyor-muş. Gecé yine musahabe.

28 Mart 1916 Salı. Dün verdiğim mektup tekrar geri geldi. Sıhhat ve adresten başka bir şey olmayacak. Neyse hemen tekrar küçülttüm ve odaya gelen yavere verdim. Yavere yerin darlığından şikayetle bizi yine eski yerimize göndermesini söyledik. Muvafakat etti. Hemen akşamüzeri yine eski yere gittik. Yine sekiz kişiyiz. Burada iki karyola vardı. Bir de getirttik. Bir tanesini ben kaptım. Yerleştim. Aksenti yine geldi. İşaretle biraz konuştuk. Bugün Vehip Paşa'nın ordu kumandanı olarak Üç Kolordu ile cepheye geldiğini işittik.

29 Mart 1916 Çarşamba. Odada tertibat yaptık. Fazla iki üst şilte daha getirttik. Zühdü kapı yanındaki karyolada. Ben kapının karşısında keza. Benim solumda köşede de Kazım ve Tahir bir karyolada. Benim ile bunlar beyninde yerde Fahri bir şilte ile. Hurşid bir saha ile Tahir'in yanındaki pencerede. Rıfkı, Mustafa ikişer şilte ile yerde Zühdü ve Hurşid'in arasın-da. Yerim aynı zamanda pencere kenarında olduğundan hep ormanlıkları seyir ile eğleniyordum. Geceyine biraz kendi kendime düşünerek yattım. Hizmetçi Sasun Enver Paşa'nın vefat ettiğinin Rus gazetelerinde yazılı olduğunu söyledi. Canımız sıkıldı, fakat inanmadık.

30 Mart 1916 Perşembe. İkindiye yakın Mülazım Osman Efendi ile bir istihkam zabiti odamıza geldiler. Bunlar arkadaşlarını arıyorlarmış. Öğle yemeğinden sonra birkaç arkadaş hizmetçi ayırmak için esir koğuşlarına geçmişler. Avdetlerinde bir tane beğendiklerini ve bunun evvela razı olmamışken bilahare mu-

vafakat ettiğini söylediler. Ben bu parasızlık zamanında bunu zaid bulurum. Hizmetçi para ile hizmet eder. Gece geç yattık. Zühdü ile arkadaşlığımıza gıpta eden Kazım gelerek kendinin de arkadaşlığımıza girmesini rica etti. Bunu Zühdü iyi bulmuyordu. Yalnız mecburiyet üzerine peki dedik. Tabii iyi olduğu kanaatine kadar her şey zahiri olacaktır.

Batum'un Osmanlılar Tarafından Bombardmanı

31 Mart 1916 Cuma. İhtiyac-ı şedit üzerine yine iki arkadaşımızı kumandanlığına gönderdik. Bir şey beceremedik. Bunlar aynı zamanda öbür taraftakilerin yanına gitmişler. Birçok saçma şeyler işitmişler. Güya biz zabıt vekilleri de namzedler gibi askerler arasında kalacakmışız. Daha doğrusu nefer muamelesi yapılacakmış. Bilmem. Şu vaziyet nasıldır? Bunların şüyu' ve ihdasına kalpleri pek küçük olan binbaşılar sebep oluyormuş. Hatta namzedlerin zabıtân arasından tefrik edilerek neferlerle müsavi tutulmasına sebep hep Jandarma Mehmet ve Çerkez Mehmet isimindeki ruhsuz adamlarmış. Ne kadar çirkin. Bir düşman elinde. Bu bizi me'yus etti. Fakat bu zaman Enver Paşa'nın ordunun tecavüzü için Bağdad'a gitmesi ve Batum'un Osmanlılar tarafından bombardmanı haberi bizi sevindirdi ve bu me'yusumuzu sildi. Ha! Kumandan arkadaşlara para verilmeyeceğini yalnız bir bir bakkal gösterileceğini söylemiş.

1 Nisan 1916 Cumartesi. Erkenden Zühdü ile kumandanlığa gittik. Para istedik. Yerine bir vesika verdi ve bir bakkal (Ermeni) dükkanını gösterdi. Hep ihtiyacımızı buradan alacakmışız. Dükkana geldik. Bizde her mevcut yoktu. Avdette Basri, Şerif, Tevfik ile ayakta biraz görüştük. Öğleden sonra bakkala giden arkadaşlarımıza sizi tanıyamadım diye bir şey vermemiş. Ne rezalet... Bugünkü nöbetçi bir Gürcü zabiti idi. Yanımıza geldi, konuştu. Oyun filan oynadı. Gece Kazım uzun bir masal söyledi. Mazi sıkıntıları netice epeyi uykusuzluk.

Tessetür-i Nisvân ve Serbestî-yi Nisâ

2 Nisan 1916 Pazar. Sabahleyin arkadaşlardan bakkal meselesini hal için kumandanlığa gitmişler ise de yine muvaffakiyetsiz kalmış. Yalnız bakkalın değişeceğini işitmişler. Hava öğleye kadar hoştu. Sonra bozdu. Ani bir kar fırtınası her tarafı beyazlattı. Akşamda umumi bir münakaşa yaptık. Bahis: tessetür-i nisvân ve serbestî-yi nisâ. En ziyade Hurşid softa kadınların esir gibi olduğunda ısrar ediyordu. Fakat ben Zühdü ile beraber mâ'kul cevaplarla hakk-ı tasdik ve ikna ettirdik. Yine gece Kazım'la dün geceki gibi ati hakkında konuştuk. İyi vakit geçirdik.

3 Nisan 1916 Pazartesi. Bu sabah bakkal meselesi için maatteessüf ihmal edildiğinden gece bunun için kumandanlığına getirdi. Gece mahpus bir Kazak zabiti yanımıza geldi. Eh biraz nazikçe. Sonra hüsn-i endam bir zabıt daha geldi. Nöbetçi zabiti imiş. Odaya girince bana karşı gülerek selamladı. Mukabele ettim. Fakat bunun tabiatı bir tuhafça. Neyse biraz sonra hepsi defoldular.

4 Nisan 1916 Salı. Hava bozuk ve epeyi de soğuk. Ortalık kar örtülü. Bura düşman mevki kumandanlığının ihmali sefaletimizi gittikçe teşdid etti. Sabah, akşam müracaat için gidildi ise de yerinde yok idi. Yine yarına kaldı. Zühdü öbür taraftaki arkadaşların yanına da uğramış, avdetle şu havadisi getirdi. Bizimkiler, Ruslardan biri piyade, birisi süvari iki alayı esir almışlar. Bunlar 155. ve 156. alaylarmış. Enver Paşa Almanya'dan gelen kuvve-i muavene ile Mısır'a tecavüze gitmiş. Erzurum-Trabzon cihetine asker gönderilmiş. Şark darü'l-harekâtında bizimkiler taarruza geçmiş. Sevindik. Gece oyunlar tertiple eğlendik. Bugün biraz soğuk almışım. Buna sebep uyurken arkadaşların hava alsın diye benim penceremi açmaları. Biraz içerledim.

5 Nisan 1916 Çarşamba. Hava yine bozuk ve soğuk. Ortalıkta yine kar. Hastalığım bugün de sürdü. Fakat pek ehemmiyetle değil. Sabahleyin yine kumandana gidildi. Evvelce gösterilmiş Ermeni bakkalının, tahminen oradan alınan bir rublelik eşyanın mahsubu icra edilmedikçe esâmi pusulasını veremeyeceğini söylediğinden yine yarına kalmış. Yaver yarın o isim kağıdını oradan geri alarak başka bir dükkana vereceğine söz vermiş. Fakat Rusların yalanı pek çok. Evvela şişastan başlar, sonra yarına bırakılır. Ne iftira, ne iftira. Aylar geçer. İnsan da artık her şeyden vazgeçer. İhtiyacımız çoktu. Hem de her şeye. Çay yok, şeker yok, sigara yok. Lokantadan gelen de adamakıllı karın doyurmuyor. Azca. Eğer bu olmazsa açlıktan öleceğiz. Bit çok, çamaşır az. İyi bir yatak yok. Her şey noksan....

6 Nisan 1916 Perşembe. Hava bozuk. Oldukça soğuk. Rahatsızlığım azaldı. Bade'z-zeval alayı Mülazım-ı sanî Osman Efendi ziyareten evimize geldi. Balkan harbinde nasıl Avusturya'ya iltica ettiklerini ve İstanbul'a gelinceye kadar oradaki hayatını ve müşahedatını anlattı. Biraz sonra Aksenti gelerek Nisan ayında Bakü'ye sevk edileceğimizi dedi. Ona Sarıkamış Kilisesi'nin küçük bir karta yaptığım resmini verdim. Yine bugün dil-i divâneden şarkısını yazdım ve biraz öğrettim. Akşamüzeri Zühdü ile ben kumandanlığa gittik. Yaveri gördük. Fakat hep baştan savma cevaplar, sözler. Aksenti akşam yine geldi. Sigaram olmadığından o bana sigara veriyordu. Mahcup oldum. Gece rüyada pederimi gördüm. Ben makinistliğe süluku arzu ettiğim halde o bana tarik-i memuriyet gösteriyordu.

7 Nisan 1916 Cuma. Zaman sefalet, mahrumiyet, ihtiyaç ızdırapları içinde bin türlü kötü düşüncelerle geçiyor. Sabahleyin Zühdü, Kazım bakkal için kumandanlığa gittiler. Ermeni bakkaldan kağıdı almışlar, fakat yeni gösterilen dükkancı da itirazıyla bir şey vermemiş. Bunun üzerine tekrar kumandanlığa gelmişlerse de kimseyi bulamamışlar. Öğleden sonra Tahir'in Yüzbaşı (Mustafa Efendi) ziyareten geldi. Biraz görüştük.

M. Fuad Tokad'ın çizdiği karakalem Sarıkamış Kilisesi manzarası.

Gece yine uzun musahebelerle vakit geçirdik. Mütemediyen Tanrı'dan sağlığı ve selamette vatana gitmeyi diliyorduk.

8 Nisan 1916 Cumartesi. Hava güzel. Siyah bulutlar yerine güzel bir güneş vardı. Bugün de yoksuzluk içinde geçti. Zamanımızı hep dışarı bakmakla geçirdim. Ortalık kararıyordu. Kar yoktu. Bugün Kars civarında bir köye yakında sevk edileceğimizi işittik. Bu akşam yine garip bir vaka: çay içecektik, Fahri'nin şekeri olmadığından Hurşid'ten biraz şeker ister. Fakat kaba bir sözle cevab-ı red alır. Bu zaman odaya Rus askerlerinden bir Rum girmişti. Bu hali görür, derhal cebinden dört parça şeker çıkararak Fahri'ye verir. Fahri ve bilhassa biz çok kızardık... Neyse biraz sonra Fahri bir para çantası çıkararak satacağını söylemek mecburiyetinde kalır. Biraz sonra odada yabancı kimse kalmamıştı. Tahir Fahri'nin çantasını satmak istediğinden

dolayı bir Rus askerine yine böyle bir şey niçin yapıldığından tahattura başlar ve şöyle der: bana ne isterse arzını da vermiş. Doğrusu böyle bir kaba tabire tahammül edemedim. Şediden mukabele de bulunarak susturdum. Sonra Ruslara karşı rezalet meydan açan o softa Hurşid'e bağırdık. Söylenilen sözlerin ağırlığının kendisine bilhassa medhaldar olduğu için dokunduğunu anlayan adi halli Mustafa güya Hurşid'e bu şeyleri kabul etmediğini söylerken tehditkârâne bağırdım. Üzerine susmaya mecbur oldu. Bu zaman Hurşid de atılmak istemişse de Zühdü de onu susturdu. Bu zamandan itibaren ikiyüzlü Rıfkı bu pis heriflere arkadaş oldu. Ben ve Zühdü kimsesiz olan Fahri'yi müdafaa ediyorduk. Şu hal ne ayıp olmuştu.

9 Nisan 1916 Pazar. Sabah oldu. Dünün verdiği esef-âlûd hadise bizi ikiye ayırdı. Birinci kısım ben, Zühdü, Kazım, Fahri, diğer kısım Hurşid, Mustafa, Tahir, Rıfkı'dan ibaret. Bizim kısım benden başka hepsi Darümuallim'in mezununînden. Yalnız Kazım son sınıfta imiş. Öteki kısım kimi Medrese-i Mahsuni, kimi idadî ve Darümuallim'in mezunîni. Fakat hepsi cahil, kör bir mutaassıb. Zaman ve mevkiye göre her hareketleri gülünç olmaktan başka bir şey değil. Sabahleyin şekersizlikten çay içmedik.

Ben, Kazım, Fahri kumandanlığa gittik. Gece bir şey sormuyordu. Epeyi bekledik. Nihayet yaver geldi. Yeni bakkalın bir şey vermediğini ve ne yapmak lazım geldiğini istedim. Bu defa da Raspiska'nın adresini değiştirdi. Üçüncü defa gösterilen bakkala gittik. Neyse bu kabul etti. Biraz çikolata şekeri, kibrit, sigara, kakao, çay aldık. Avdetten sonra yine Fahri ile diğer kısımdan üç kişi bakkala gittiler. İyi. Biraz iyileştik. Bugün karakolu teslim alan topçu zabiti Erzurum'un tez sükutuna Mülteci Refet'in sebep olduğunu ve Trabzon'un da sükutunu söyledi. İkinciye inanmadık. Hava güzel. Gece biz dertlerle musahabe.

Sarıkaş'ıta Birçok Ermeni Dükkan ve Mağazası Vardı

10 Nisan 1916 Pazartesi. Hava güzel. Hep dışarı temaşa ile vakit geçiriş. Sabahleyin yine diğer kısımdan Mustafa'dan maadasi bakkala gittiler. Öğleden sonra da Zühdü, Kazım, Tahir gittiler. Fakat bakkal yine vermekten çekinmiş. Zaten bu da Ermeni, ismi Mihçıyan'dır. Sarıkaş'ıta çok Ermeni dükkan ve mağazası vardır. İslâm azdır. Yine bugün öbür kısmın bir hareketi canımı sıktı. Onlarda para olduğundan menzilden şeker almışlar. Bunu ortaya dökmüşler. Güya taksim edecekler. Halbuki bize karşı bir nümayiş. Bu zaman Aksenti de odamızda idi. Öyle bunu idrak ederek aramızda bir burudet olduğunu anladı ve orada dört burada dört gibi bir şey söyledi... Şayan-ı teessüf şeyler... Bugün yine ayakkabı ihtiyacından bahis ile istida kılıklı bir şey yazdık, kumandana gönderdik. Yine bugün pederime ve Hacı Mustafa Bey'e birer mektup yazdım ve gönderdim.

11 Nisan 1916 Salı. Hava yine sabah durgun. Birazdan ortalık karardı. Ansızın bir fırtına geldi. Gök bulutlandı. Kar yağdı. Ortalık beyazlandı. Bu hal ta ikindiye kadar sürdü. Akşamüzeri bulutlar dağılmaya başladı. Engin yerlerdeki karlar eridi. Akşam bizim parti benim karyolada toplandı. Evvela Kazım gençliğinde -327 senesinde- bir kızla olan muaşakasını anlattı. Sonra bahis aile hayatına döndü. Kendi mesleğine ait Zühdü, ben de tasavvur ettiğim bir meslek üzerinde aile hayatını nasıl teşkil edeceğinden bahis ettik. Bu musahabe çok hoş oldu. Hepimize bir ferahlık, manevi bir inşirah verdi. Bu gece esarete müstesna bir gece teşkil etmişti. Bu muhabbetten sonra hafifçe şarkılar söyledik ve istirahat-i kalble uyuduk.

12 Nisan 1916 Çarşamba. Sabahleyin yine Hurşid ile bir ağız kavgası yaptık (Sebeb galiba demlik). Fakat uzatmadık. Teessüf ettim. Zamanımız yine ormanları seyretmekle bahar kokularını koklamakla geçti. Sigara bitmek üzere. Gece yine benim karyo-

lada toplandık. Hayat-ı maziyemden ve felaketli günlerimden birazını hikaye ettim. Geç yattım.

13 Nisan 1916 Perşembe. Yine zaman sıkıntılı geçiyor. Serbest değiliz. İhtiyaç çok. Bit hala üzerimizden gitmedi. Lokantacı haftada bir bize bir sütlü kakao ikram ediyordu. Bakkalın yine vermediğini Kumandan'a söylemek için izin istediysen de nöbetçi zabiti sıcaşlarla geçiştirdi. Bura kumandanı da alçak herif. Bizi o kadar müşkilata bırakıyor ki... Gece Zühdü ile çok konuştuk ve geç yattık.

14 Nisan 1916 Cuma. Sabahleyin müşkilatımızı izale maksadıyla güç hal izin alarak ben, Fahri, Kazım kumandanlığa gittik. Ya yine iyi bir bakkal gösterilmesini veyahud da bir miktar para verilmesini söyledik. Kumandan yanımıza bir adam katarak bakkaldan her bir şey alabileceğimizi söyleyerek bakkalın yanına gönderdi. Yanımızdaki adam on güne kadar bize külliyetli miktarda para verileceğini, şimdiden hesabâtımızla uğraşıldığını söyledi. Bakkal yine vermedi. Biz de lanet olsun dedik ve yerimize döndük. Avdetde Basri Efendi'ye uğradık. Oradakiyle biraz görüştük. Şu hal arkadaşların hepsini kızdırdı. Bir haftadan beri pelerinimden yapmaya başladığım pantolonu bugün bitirdim. Simon ismindeki bir Kazak zabiti bize Rize'nin sükutunu söyledi. Bunlara çok kızıyoruz. Akşam yine grubumuz karyolamda toplandı. Musahabe. Ordunun Bitlis tarafından tecavüze geçtiğini işittik.

15 Nisan 1916 Cumartesi. Şekersiz çaydan sonra para istemek için kumandana gittik, bulamadık. Diğer zabıt vekili arkadaşlarımızın yanına gittik. Biraz konuştuk. Avdetde Şerif Efendi'yi de gördük. Bu zaman yine kumandanlığa uğradık, yaverini görebildik. Dünkü tercüman olan Ermeni'ye maksadımızı söyledik. Fakat herif kim bilir nasıl tercüme etti. Derken ortalıkta bir niyeset sözü dolaşıyordu. Biz ısrar ettik. Tercüman bir vesile ile kayıp oldu. Biz de lanet okuyarak odaya geldik. Öğle yemeğinde Jandarma Mülazım-ı evveli Çerkez Mehmet ile

kumandanlık yazıcısı odamıza geldiler. İsimlerimizi, nereye, ne kadar borcumuz olduğunu yazdılar ve 17 Nisan'da (4 Nisan) sevk olunacağımızı söylediler. Nereye olduğu belli değil. Çerkez, ordumuzun denizden taarruza geçtiğini, Verdun'un Almanlar tarafından alındığını bir sözle söyledi. Sevindik. Akşam yine toplanış ve musahabe.

Türkçe Yazılmış Alman ve Anzak Marşları

16 Nisan 1916 Pazar. Odamıza kimse uğramadı. Yalnız sevk olacağız diye şekersiz ve tütünsüzlüğe sabrediyor ve buranın pis idaresinden kurtulmalı diyorduk. Akşam Rus nöbetçisi Nemseli Çavuş'a Zühdü'nün defterinde Türkçe yazılmış Alman ve Anzak marşlarını Almanca yazdırdık. Yanlışlarını düzelttirdik. Bunu evde kendi defterine yazdı. Yine gece toplandık. Sevke ve esna-yı sevkteki hayatımıza ait konuştuk ve ümidle yattık.

17 Nisan 1916 Pazartesi. Sevk olunacağız diye uyanınca hemen eşyaları hazırladık. Ta öğleye kadar bekledik. Bir şeyler yok. Nihayet yarına tehir edildiğini anladık. İntizar bizi üzmüştü. Öğleden sonra arkadaşlarımız üç defa çarşıya gittiler. Gece eski ata sözleri söylemekle vakit geçirdik. Sevk meselesi gruplar arasındaki hüznü biraz sildi.

18 Nisan 1916 Salı. Sevk olunacağız diye şedid bir intizar geçiriyorduk. Vakit geçmedi. Saat üç vardı. Can sıkıntısı. Bu zaman kalp ve fikri mütereddid hasıl olan tereddütler bizi inkisara uğrattı. Birincisi (yüz zaman etrafa bakınırken istasyona doğru iki, üç kadar toplu bir insan grubunun gittiğini görmüştük.): giden grup sevk olunacak diğer zabitan zannedildi. İkincisi ve büyüğü de giden sekiz kişinin gitmeyeceği rivayeti idi. Bunun için acaba ötekiler gidiyor da biz burada yine sefaletle mi yaşayacağız diye nevmid olmuştuk.

Bu zaman meseleyi anlamak üzere ben ve Fahri diğer zabitanın bulunduğu yere gittik. Gördük ki bir şeyler yok. Yine eski tas,

eski hamam. Yalnız Geveze İsmail atılarak kendilerinden beylik eşyanın alındığını, bizim de biraz sonra gideceğimiz ihtimalini ve bunun için gidip beklememizi söyledi. Avdette Şerif'e de uğradım. Fakat o bir şey bilmiyordu... Yine fena şey... Akşama kadar bir şeyler olmadı. Bugün nöbetçi Kazaklardı. Bunlar çok edepsizlik yaptılar. Bazen pencereden bize yumruk vesaire göstererek tehdit ederler. Hele oda kapısını cık cık açar, rahatımızı selb ederler. Bunlar kadar edepsiz, terbiyesiz görmedim.

Kafkas Cephesi Kumandanı Sanders Paşa

19 Nisan 1916 Çarşamba. Hava kapalı. Ortalıkta şedid bir soğukluk var. Şedid bir rüzgarla beraber sulu kar gökten saçılıyordu. Yine sevk yok. Lehü'l-hamd öğleden sonra bu edepsiz Kazaklar defolup gittiler. Rivayete göre akşam sevk edilmek ihtimali varmış. Hep yalan. Artık inanmıyoruz... Yoksulluk da bize epeyi sıkıntı veriyordu. Ortalık çamurlu. Bir tarafa gidilemedi. Akşam Aksenti geldi. Kendisinin küçük Avrupa haritasını aldık. Bu zaman Batum'un Türkler tarafından alındığını ima eder bir söz kaçırdı. Buna inandık. Çünkü cepheye gitme günlerimiz geliyordu. Gece fena bir rüya: güya Geveze İsmail sefaletimi mucib bir esrara vakıfmış da onu ifşa edecekmiş. Bir şeyler ben yine sefaletler arasında kalacakmışım.

20 Nisan 1916 Perşembe. Fahri'nin para çantasını iki manata mukabil muvakkaten Mustafa'ya verdik. Bununla bir funt° şeker, dört paket tütün, sigara kağıdı aldık. İhtiyaç biraz daha düzeldi. Yine üç arkadaş gezmeye gittiler. Liman Sanders Paşa'nın Kafkas cephesine kumandan olduğunu başka bir yerden işittik. Artık sevk ümitleri tamamen söndü. Hep vakti geçiriş, harici temaşa. Akşamdan sonra iki mahpus Rus zabiti geldi. Birisi muallim imiş. Din ile alakası yokmuş. Bu bize kalıp sigaraları filan verdi ve nevazişkar bulundu. Biraz konuştuktan sonra gittiler.

° Mukabili 409,5 gr. olan ağırlık birimi.

21 Nisan 1916 Cuma. Sabahtan yine Zühdü, Kazım bir ber-
vech-i sabık matlubat için kumandana gitmişler. Gerek ku-
mandanın orada bulunmaması ve gerekse değişeceği cihetle
devr ü teslim muamelatının yetişmemesinden müracaata bir
bais bulamamışlar. Öğleyin nöbetçi Gürcü zabitiyle mah-
pusken tanıştığımız Kazak yüzbaşı odamıza geldiler. Biraz
konuştuktan sonra beni odalarına davet ettiler. Birkaç kadeh
rakı ikram ettiler. Memnun oldum. Bu yoksullukta iyi sardı.
Dün bizi ziyaret eden Muallim Kazak zabiti Aleksander bana
fotoğrafını verdi. Mukabilinde benden de istedi. Ben de sivil
fotoğrafımı verdim. Bugünü rakının verdiği mest ile gamsız,
düşüncesiz, hoş geçirdim. Gece yine Aksenti geldi. Bana Rus-
ça "Ah Viçer, Viçer Ayet" şarkısını öğretti. Gece geç yattık.

22 Nisan 1916 Cumartesi. Günümüz yine sıkıntılı. Esaret,
düşünülmüyoruz. Sefalet... Aynada rengimi pek sarı gördüm
ve yaşayacağıma biraz ümitsizlik geldi. Öğleden sonra Tahir,
Mustafa çarşıya; biz ikimiz de hamama gittik. Fakat hamam
yanmamış. Geriye. Bu zaman zabıt vekili arkadaşlarımızdan
Salah, Temel, Ethem geldiler. Konuştuk. Çay verdik. Birazdan
çarşıya gidenler geldi ve güya yarın para verileceğini söylediler.
Acaba? Gece odaya nöbetçi zabiti Nemut geldi. İşaretle filan
konuştuk. Kendisi sosyalist gibi. Harbi filan tel'in ediyor.

23 Nisan 1916 Pazar. Kalktığımızda her taraf bir uğultu için-
deydi. Sarıkamış Kilisesi'nin ve kışlaların çanları daima çalını-
yordu. Bugün Rusluğun büyük bayramı, Hristos Voskreseleri.
Hep votka içmişler. Hele askerler pek kepaze. Düşüp kalkıyor.
Eşekler gibi bağılıyor... Rezalet...

Sabahleyin Aleksander beni odasına çağırdı. Votka verdi. Me-
zeler verdi. İçtim. Aleksander Türkiye'ye gideceğini ve Türk
olacağını söylüyordu. Elini sıkıttım. Adresini verdi. Adresimi
aldı. Sonra odamıza geldi. Oyunlar oynadık. Yemeğimi beraber
yedik. Öpüştük. Zühdü, Kazım'ı takdim ettim. Biraz sonra uyuy-

dum. İstifrağ ettim. Aleksander akşam mahpustan çıktı. Bugün Mülazım Osman Efendi odaya gelmişse de farkına varmadım. Gece biraz muhabbet ettik.

24 Nisan 1916 Pazartesi. Hep sıkıntı. Bugün odaya kumandan ve maiyeti geldiler. Bu paşa imiş. Rusça bir şeyler söyledi. Anlayamadık. Bizim ma'hud tercüman Samun'u çağırılınca derken günlerde defolup gittiler. Galiba bu yeni kumandandı. Biz takriben iki saat sonra yine bir kağıt yazdık. Bunda para yahut her ihtiyacı temine kâfi bir dükkân gösterilmesini istedik. Bilmem bu sefer ne olacak. Bugün pederime bir mektup yazdım. Samimi mektuplarını beklediğimi ve üç adet sivil fotoğrafımın gönderilmesini söyledim. Gece Aksenti yine geldi. Sigarasızlıktan o bana sigara veriyordu. Pantalimonda paskallık yapıyordu. Aksenti'den hep Rus içtimaiyâtına dair suallar sordum.

25 Nisan 1916 Salı. Sabah çayından sonra Tahir, Rıfku gezmeye gittiler. Avdetlerinde güya bize üç maaş birden verilecekmiş diye söylediler. Acaba! Öğleyin de ben, Fahri, Kazım, Tahir diğer vekil arkadaşların yanına gittik. Ethem'in karyolasında oturduk. Epeyi dertleştik. Bize çay, sigara verdiler. Bugün yine eskiden gördüğümüz bir Kazak zabiti gelerek Trabzon'un sükutundan, İttifak Devletleriyle Türk murahhaslarının İtalya'da müzakere etmek üzere olduklarından, Bulgarlara kızdıklarından, Edirne'yi alıp bize iade edeceklerinden, Amerika'nın da Almanlara harp ilan ettiklerinden söz etti ve defolup gitti. Bu gece yine fenni bir mübahase: Rıfku körü körüne iddia ediyor. Fakat sonra kabul etti. Mesele bir taşın muallakta durması keyfiyeti.

26 Nisan 1916 Çarşamba. Parasızlık yine iki arkadaşı kumandanlığa gönderdi. Fakat ne çare. Üç güne kadar sevk edileceğimizi, Tiflis'ten para geleceğinden avans veremeyeceklerini ve bakkal gösterilmiş buraya edinilen borcun kendilerinden tazmini lazım geleceğinden mümkün olamayacağını söylemişler. Yine hamama gittikse de hamamın diğer zabitanla dolu olmasından

geri döndük. Daha da gitmedik. Güya yaverin ifadesi bu hamam sevk için yaptırılıyormuş. Sarıkamış'ın baharı artık geldi. Hep bunu seyir ile vakit geçirdik.

27 Nisan 1916 Perşembe. Sabahleyin Zühdü ile ufak bir gezinti yaparak öbür zabitlerin yanına gittik. Hakkı Efendi ile görüştük. Bu akşam para vereceklerini ve sevk edeceklerini söyledi. Acaba! Bade'z-zeval Salah ile ismini öğrenemediğim bir zabıt vekili ve biraz sonra yine vekil Faik ile ismini bilemediğim bir vekil daha odaya geldiler. Konuştuk. Eh çay ikram edebildik. Salah yine Zühdü ile çenesini boşalttı. Hep İttihad, Hamid, harp, Enver Paşa'ya ait. Salah hep İtilaf tarafını iltizam ediyordu. Gece yatak arkadaşı Fahri ile makinistliğe, teehhüle ait mubahase ettik. Geç yattık.

28 Nisan 1916 Cuma. Bu sabah erkence kalktım. Sebep dün kar-yolamı fırsattan bi'l-istifade Ruslar almışlar. Yerde yatıyordum. Ortalık süpürüldüğü zaman hep tozları teneffüs ediyordum. Bade'z-zeval kumandan yaveri Şıtabes Kaptiyan ile Çerkez Mehmet odamıza gelerek yine hesabımızı ru'yet ettiler. Bize alafranga saat üçte diğer zabitânın yanına gitmemizi söylediler. Saat iki buçukta kumandanlığa, oradan da diğer zabitanın olduğu yere gittik. Basri, Osman ile görüştük. Sonra hep birden bera-yı muayene kumandanlıktan şarka doğru giden yolu takip ve epeyce de yürüyerek sağda bulunan bir hastaneye geldik. Burada bir mahpus Rus mecruhîni vardı. Hastane cidden güzeldi ve muntazamdı. Biraz bekledik. Ayan –binbaşılar– grubu da geldi. İsmimizi yazdılar, muayene ettiler. Benzimin sarılığı Rus doktorunun nazar-ı dikkatini celbetmiş. Sebebi sordu. Hasta olmadığımдан, serbest gezemediğimden –havasızlıktan– filan (sefalet) ileri geldiğini söyledim. Tabii düşüncenin çok tesiri var. Muayene bitince doğru eve geldik. Bu muayene bize az çok sevkimize ait bir kanaat verdi. Gece yine ber-mu'tad musahabe.

Trabzon, Bitlis ve İspir Geri Alındı

29 Nisan 1916 Cumartesi. Kumandanın evvelce bize verdiği söz (üç gün sonra) zamanı gelmişti. Buna binaen kumanda-na gitmeyi konuştuksa da kimse gitmedi ve gitmek istemedi. Bade'z-zeval ben, Zühdü, Fahri diğer vekillerin odasına gittik. Bize 4 zabıt vekilin daha esir olarak geldiğini ve ifadelerine nazaran bir ordunun cepheye geldiğini ve diğerinin de ayrı ayrı gelmekte olduğunu, Trabzon, Bitlis ve İspir'in geri alındığını ve esaretlerinden evvel Ruslardan altı bin esir alındığını söylediler. Sonra bizim için Tiflis'ten postaya epeyi para verilmediğini ve esir zabıtana elbise, çizme verileceği haberini de verdiler. Bugün az, fakat şiddetli yağın yağmurlar bütün gece şiddetle kesik kesik devam etti. Ortalık çok çamurlandı. Geceyi hikayelerle geçştirdik.

30 Nisan 1916 Pazar. Öğleye kadar tavla pulu yaptık. Bade'z-zeval odaya yine iki mahpus Kazak zabiti geldi. Petersburglu ve nazikçe idiler. Birinin adı Juram. Bu biraz Fransızca biliyor. Biraz konuştuk. Bizi odalarına çağırdılar. Hurşid, Mustafa çarşıya gittiğinden biz altımız gittik. Odalarında bir mahpus daha vardı. Piyade, adı Kara Havar. Bize çikolata, bisküvi, ekmek, tereyağı, türlü türlü şekerler, çay, ikişer kadeh votka verdiler. Çok beğendik. Üç saat kadar öteberi konuştuk. Sonra odamıza geldik.

Akşam yemekten sonra yine Petersburglular tuhaf bir kıyafette odamıza geldiler. Sırtlarında yalnız bir don, gömlek. Kafalar tütsülü. Birer çay verdik. Onlarda bisküvi ve çikolata getirdiler. Yedik. Şarkı söyledik. Birisi Lehli imiş. Hamid'i methediyor ve Enver Paşa'ya kızılıyordu. Neyse kızdım. Bereket çok durmadılar. Gittiler. Bu zaman Mustafa yatıyordu. Onun kalkmamaktaki ısrarına kızdık. Bu adamlar amma tuhaftı. Yazık diyoruz, aynı zamanda kaba terbiyesiz adamlar.

1 Mayıs 1916 Pazartesi. Şekersiz çaydan sonra oturuyorduk. Gürcü zabiti kumandanlığa gideceğimizi söyledi. Bade't-taam ve karakolun değişmesini müteakib gittik. Şıtabel Kaptıyan ile Çerkez Mehmet orada idi. Üç aylık mahsusatımız olarak 159 ruble aldım. Oraya gelen lokantacıya 62 ruble borcumu verdim (Her gün bir ruble idi). Bize yarın sevk edileceğimizi söylediler. Odaya geldik. Hemen arkadaşlardan üçü çarşıya gitti. Yine dünkü Petersburglular odaya geldiler. Bir çay verdik. Gittiler. Juram'ın adresini vermekte tereddüt göstermesine çok içerledim. Gece yine musahabe. Bize hizmet eden Samun ve Pantalimona biraz para toplayarak hususi hesabâtımızı yaptık. Kazım bizden ayrıldı. Yerine Zühdü ile beraber kaldık. Kazım biraz görmemiş. Para eline geçince kimbilir ne düşündü, eh para iyi geldi.

2 Mayıs 1916 Salı. Henüz çay içmiştik. Yemeğimizi keza yemiştik. Yine Petersburglu ile nöbetçi zabiti şimdi kumandanlığa gideceğimizi söyledi. Hazırlandık ve mahpus bulunan ofişerlerin elini sıktık. Kumandanlığa geldik. Hep zabitan burada idi. Hamamlı'da bulunanlar da gelmişlerdi. Burada 8. Bölük Kumandanı'ndan 5 Şubat'ta (23 Kanun-i Sanî) esir olan Ziya Efendi ve Katarkaya'da kayıp olan 4. Bölük Kumandanı Mustafa Remzi Efendilerle görüştüm ve tanıştım (ikisi de evvel-i mülazım). Ziya Efendi, terfiimden tebrik etti. Neyse. Ayrıca yol harçlığı verdiler (Binbaşıya kadar yevmiye bir buçuk, binbaşı ve yukarısına iki buçuk ruble). İki günlük 3 ruble yol harçlığı aldım.

Kumandanlık bahçesinde bir Rus Generali bizi teftiş etti ve şikayetimizi sordu. Sonra biz birkaç ta'dad eyledikten sonra dörder, altışar sıralarla toplu istasyona gittik. Aman... Berbat. İntizamsızlık. Bir kısmı ikinci mevkiye, bir kısmı vagonuzluktan dördüncü sınıf asker vagonuna bindi. Çerkez Mehmet'in burada çok düşüncesizliği ve edepsizliğine kızdım. Rus Kumandanına hepimizin şerefini gözetmesi için teşebbüs etse idi böyle rezaletlik olmazdı.

Aileli zabitan da geldi. Bu zaman Topçu Binbaşı Osman Bey'in karısı Macar madam aşikarane ağlıyordu. Müteessir olduk. Sebeb aileli zabitanın karılarının erkeklerinden ayrı olarak başka bir yere sevk olunacaklarından ileri imiş. Mamafih bu olmadı ve bunlar da ayrılmadılar. Yine beraber gidecekler, akşama kadar bekledik. Hareket yok. Kızıyorduk. Yarın hareket eder diye yattık. Fakat tren geceyarısından bir saat sonra hareket etti. Birkaç istasyona uğrayarak sabah fecr zamanı Kars şehri istasyonuna geldik. Biz yine Zühdü ile beraberdik. Mitralyöz çavuşuna bir ruble verdim.

Kars'taki Eski Osmanlı Kaleleri

3 Mayıs 1916 Çarşamba. Trenimiz Kars'ta çok durmadı. Şehir biraz uzak olduğundan görmedik. Gün doğunca hareket ettik. Kars'a gelmeden ve burayı geçtikten sonra arazi ova idi. Çayırliklar, müteaddid köyler var. Eski Osmanlı kaleleri görünüyor. Buradaki köyler müterakki değil. Öğleden evvel Aleksanderpol (Gümrü) İstasyonu'na geldik. Trenimiz burada çok durdu. Şehir etrafı avcı hendekleri, tel örgüleriyle tahkim edilmişti. Öyle anlıyorum ki yavuz Türklerin Sarıkamış'a ilk savletleri Ruslar'a bu korkuyu vermiştir. Burada yiyecek filan aldık. Burada da 8H gazetesi muhbirinden Bağdat tarafında ordumuzun İngilizler'e 25.000 maktul verdirdiğini ve 9.000 esir aldığını meserretle işittik.

Şehir istasyona biraz uzakta olduğundan gezemedik. Fakat uzaktan o kadar müterakki görünmüyordu. Buraya gelmeden evvel 3 kilometrelik (takriben ve tahminen) uzun bir tünel geçtik. Mamafih burası da düzlük gibi idi. Arazi Hamamlı İstasyonu'ndan itibaren dağlık idi. Yolumuz ekseriya uçurum kenarlarını takip ediyordu. İnsanı tedhiş eden korkunç manzaralar gördük. Trenimiz Hamamlı'da birkaç saat tevakkuftan sonra ta-be-sabah hareket etti (Hamamlı akşam).

Gündüzün ovada müteaddid köyler görünüyordu. Birçok istasyonlar geçtik. Tabii geceleri vagonlarda yatıyorduk. Vagonlar gece hareketlerine göre yapılmış. Mevkiler tabii epeyi gündüzün oturuluyor, gecede yatak gibi. Her kompartımanda dört kişilik. Fakat benim bindiğim askerî vagonlar üç katlı. Her katta üçerden bir kompartımanda dokuz kişi. Hem de kuru tahta. Bizimkinde soba, abdesthane ve bir musluk vardı. Mevkiler tabii daha güzel. Makineler o kadar süratli değil. Bizdekiler bunlardan daha iyi.

4 Mayıs 1916 Perşembe. Sabah olmuştu ki Sanail İstasyonu'na geldik. Yine arazinin dağlık kısmı burada da devam ediyordu. Ara sıra ufak tefek tüneller geçtik. Bu arazinin dağlık kısmı Sarahlu İstasyonu'na kadar sürdü. Ondan ötesi düzlük bir ova halinde idi. Ova tamamen ezhâr-ı bahara bürünmüş, çayır ve ağaçlıklarla donanmış göze bir manzara gösteriyordu. Bu güzellik arasında boyuna ilerliyorduk. Ovada birçok köyler, istasyonlar vardı.

Saat iki, sonra da trenimiz Tiflis'in kenar istasyonlarından birinde durdu. Biraz sonra bir Rus zabiti gelerek ekmek vesaire ihtiyaçlarımızı derhal tedarik ederek hazırlanmamızı, zira trenin Moskova'ya doğru gideceğini söyledi. Hazırlandık. Fakat tren biraz sonra Tiflis'e doğru yürüdü ve evvelce durduğumuzdan takriben 3 kilometre ilerisinde bir hastahane civarında tevakkuf etti. Burada bir rampa vardı. Bunun üzerinde serbest gezmeye başladık. Anladık ki bugün sevk yok. Gürcüler geldiler, etrafımızı sardılar. Hurşit'le çok Gürcüce konuştular. Onlar bize Batum'a askerimizin çıktığını ve Trabzon'un alınmak üzere olduğunu ve daha bazı havadis verdiler. Gürcüler Rusları sevmiyorlar. Vuku bulan Tiflis ihtilalinde Ruslar 6000 Gürcü kesmişler. Burada Acem ve Ermeni de var. Tatar-Türk de bulunuyor (azca). Gece burada vagonlarda geçirdik.

5 Mayıs 1916 Cuma. Sabahleyin kalktığımız zaman trenimiz rampadan dört, beş metre açık bulunuyordu. Rampa ile aramızda hasta ve yaralı Rus askerlerini hamil bir tren gelmiş duruyordu. Yine Gürcü hastane kadınları dünkü gibi trenimize gelerek konuşuyorlardı. Üsera zabıtândan ikisinin bilâ-izin şehre gitmelerinden dolayı bizi fevkalade bir tarassud ve sıklık altında bıraktılar. Bu öğleye kadar sürdü. Yine rampaya yanaştık.

Zevalda hastanedeki Gürcüler (ki çoktu) hastane yemekhanesinde bize bir ziyafet verdiler. Burada hizmet eden hep kızlardı. Yemek bir şehriye çorbasıyla bir pilavdan ibaretti. Fakat iyi. Burada kızlarla görüştük. Yemekten sonra yine serbest olarak rampa üzerinde gezindik. Kızlarla yine muhabbet ve sohbet edildi. Şu hayat-ı serbestî ruhumu ziyadesiyle okşuyordu. Kızlardan bizim zabitleri sevenler çok var. Öyle ki birbirlerinin adresini aldılar. Tiflis'te evvelce buradan üsera zabitan da bizim ile beraber sevk edilmek üzere yanımıza geldiler.

30 (17) Kanun-i Sanî'de iltica eden Mitralyöz 7. Bölük Komutanı Yüzbaşı Arap Tevfik ile görüştüm. Vagonlarımız yine değişti. Fakat yine göz açıklık yapamadık. Yalnız üçüncü mevki ahali vagonuna düştük. Diğerleri yine mevki. Bu vagonlar yine kuru tahta, fakat asker katipler gibi değil. Bir kompartımanda bunda da dört. İkindiye yakın bi'l-muayene ayakkabısı olanlara birer çizme verdiler. Ayakkabısızlığından dolayı kalçınları Kazım'a verdiğim için bende de bir lastik olduğundan ben de aldım. Kundurayı önünde saklayan ve çizme alanlar da var.

Tiflis şehri haricen adeta körfez gibi sokulmuş bir vadi niha-yetinde olup gerisi yüksek dağlarla iki tarafı medid sırtlarla muhattır. İstasyonu ve şehri büyüktür. Ne fayda ki şehre gide-medik. Gezemedik. Buraları elektrikle tenvir ediliyor.

6 Mayıs 1916 Cumartesi. Sabahleyin kalktığımız zaman trenimizi hastane önünde değil, Tiflis kenar istasyonlarından ilk

geldiğimiz mahalde duruyor bulduk. Hava bozuk, yağmur yağıyordu. Burada akşama kadar kaldık. Tabii canımız sıkıldı. Buraya gelen bir Acem kalpakçıdan 13 rubleye siyah renkte bir kalpak aldım. Bugün Batum'a 3. Kolordu Türk, Alman, Bulgar kuvvetlerinin geldiğini ve bunlardan hal-i hazırda 60.000 kadarının karaya çıktığını şiddetle işittik. Trabzon'da da Ruslar muhasarada imiş. Avusturya'dan kaçarak İstanbul'a gelen 2 dreadnought ile dört parça filo aksamıyla da Karadeniz'deki hakimiyetin bize geçtiğini işittik. Daha da güzel bazı şeyler... Bu akşam saat yedi buçukta Tiflis kenar istasyonlarından Bakü'ye doğru hareket ettik. Zaten uzaktan görünen Tiflis'e de nazarî vedalar bıraktık. Buradan demiryolu çift idi. Arazi düz ve ovalıktır. Hava yağmurlu ve karanlık olduğundan erken yattık. Zaten geceleri istasyonlarda çok duran trenimiz az bir mesafe katediyordu.

Sarıkaş'ın Ayrılışı

Batum-Bakü Petrol Sevk Boruları

7 Mayıs 1916 Pazar. Sabahleyin kalktığım zaman trenimiz Zefemi İstasyonu'na gelmişti. Ufak bir tevakkuftan sonra hareket ettik. Kuşluk zamanı (saat 8) Elizabetpol denilen Ganca şehrine geldik. Burası gayet büyük ve güzeldi. Tramvay da var. Üç saat kadar durduk. Çarşısından öteberi yiyecek aldık. İslamlar hep bize acıyorlardı. İstasyon gazinosunda oturduk. Süt içtik. Çok hoştu. Buradan hareketten sonra birtakım istasyonları geçtik. Bahusus Hürmuz (Hazar) Denizi'ne dökülen Kura Nehri üzerinden 300 metrelik bir köprü geçtik. Arazi kamilen ova. Kura Nehri'ne kadar olan ova kısmı gayet güzel, mezru, münbit. Aynı zamanda da gayet geniş ve mümted idi. Bu ovanın tulu 400 verst yani 420 kilometredir. Kura Nehri'nden itibaren arazinin diğer kısmı bataklık. Bazı gölcükler var. Bunların bazıları pek fena kokuyor. Çifte hat hala devam ediyor. Bu çifte hat Beladah (Yevlakh?) İstasyonu'na kadar mümted olup buradan sonra tek hattır.

Gurdamir (Kyurdamir) İstasyonu'na geldiğimizde akşam idi. Hurludere İstasyonu'nda yattım. Uyuyuncaya kadar müteaddid istasyon ve köyler gördük. Köylerin ekserisi terakkisiz. Hele bazıları kurun-ı ulâ hatırası. Batum-Bakü petrol sevk boruları da hep hattı takip ediyor. Hava yağmurlu.

8 Mayıs 1916 Pazartesi. Sanhaçalı İstasyonu'na geldiğimiz zaman uyandım ve sabah olmuştu. Ovanın vüs'ati azalmış. Solumuzda yola yakın ufak ufak tepeler, sağ ilerimizde Hazar Denizi görünüyordu. Tren boyuna gidiyor. Arazi gayr-i mezru' ve gayr-i münbit. Eyibad İstasyonu'nun sol tarafında ve Balajarı (Balacarı) İstasyonu'nun solu ilerisinde adeta orman zannını verecek kadar çok fabrika bacaları vardı. Bunlar petrol kuyuları için. Trenimiz gittikçe Bakü'de zavallı güneşin ateş ve keskin ziyası altında sönük sönük beliriyordu. Şehir denize çıkan bir sırt eteğinde. Harici manzarası hoş değil.

Saat on bir oldu, trenimiz Bakü istasyonunda, burada denize hemen kenar bir istasyon yanında durdu. Biraz sonra müsaa-de olarak şehre doğru gittik. İstasyonuna yakın olan çarşısını gezdik. Şehir medhali iyi. Binalar gayet hoş, az çok İstanbul'u andırıyor. Caddeler geniş (25 metreden fazlaca), atla işler tramvayı da var. Fakat pahalı. Bir çift çorabı (siyah adeta) iki rubleye aldım (25 kuruş). Çarşıdan gelince hamama hepimizi soktular. Yıkandık. Elbiseler dezenfekte oldu. Taze bir don, bir gömlek verdiler. Giyindiğimiz bir entari ile gösterilen bir odada kaldık. Geceyi karyolada gayet rahat geçirdik... Rüyada peder ve validemi ebediyete karışmış gördüm. Çok müteessir ve sıkıntılı oldum.

9 Mayıs 1916 Salı. Sabahleyin kalktığımızdan biraz sonra vagonlara geldik. Dünden vagona terk ettiğimiz eşyalarımız da dezenfekte edilmiş, bir tarafta karmakarış duruyordu. Güç ayırabildik. Bu sabah maatteessüf çirkin bir hal oldu. Hastane entarilerinden birini bir efendi saklamış, daha doğrusu aşırnak istemiş. Hastane gardiyanları entari adedinin noksan olduğunun farkına varınca tabii bizden şüphelendiler. Nihayet yüz kızartmasıyla meydana çıkarıldı. Çok teessüf...

Biraz sonra izin alarak şehre gezinmeye gittik. Evvela kala-balık olduğumuz için iyice istediğim eşyayı alamadım. İkinci defa yine şehre gitmeye muvaffak oldum. Defter vesaire aldım.

Bakü hakikaten güzel ve sevimli idi. Birçok muhteşem mebâni var. İkbâl namında bir Türk gazetesi çıkıyor. Şehir umumiyetle İslâm, Türk, Tatar, biraz Acem ve Ermeni de var. Ruslar pek azdır. İslâm (Türk, Tatar) ahali bizi görünce çok müteessir oluyorlar. Ermeniler ise cellat gibi bakıyorlar. Biz Ermenilere karşı şiddetli davranıyorduk. Onlar bir şey sorsalar, bir şey söyleseler söz ve vaziyetlerine karşı pek sert ve acı cevaplar veriyoruz. İstasyon civarında bir iskele de var. Hazar Denizi'nde müteaddid ve ufak sistemde vapurlar da var. Akşam saat 8'de buraya da veda ettik. Bakü İstasyonu civarındaki müteaddid gaz depo ve fabrikalarını geçerek gece karanlığı basarken Balaçarı (Baladzharı) İstasyonu'na geldik. Buza'ya kadar Bakü'den hat çifttir. Burada çok durduk ve yattık.

10 Mayıs 1916 Çarşamba. Sabah olmuştu. Açmazı İstasyonu'na gelmeden biraz evvel uyandım. Etraf oldukça geniş bir ova ile muhattı. Solumuzda Kafkas Dağları'nın mürtefi zirveleri üzerinde kar yığınları olduğu halde görünüyordu. Sağımızda epeyi ağaçlık var. Daha ilerisi görünüyor. Sağımızdaki ovanın bazı ağaçsız kısımlarının bazen ufuk teşkil ettiği oluyor ve bazen daha yakın yerlerde Hazar Denizi görünüyordu. Takriben öğle vakti Derbent şehri istasyonuna geldik.

Bura ahali ekseriyle Türk ve Evyanık idi. Şehir bir tepe eteğinde epeyce büyük. Şehre gidemedik. Buralılara bazı iyi havadisler verdik. Onlar da bize Besarabya Kıtası'nın Vekiev havalisinin Ruslardan çıktığını ve Rusların şu günlerde ziyade sıkıştığını söylediler ve Türklerin tek mil Kafkas'ı işgal ederek kendilerinin kurtulmasını dua ettiler. Derbent'ten itibaren yine sahili takip ediyorduk. Fakat sahil civarındaki bazı ufak kayadışı ve tepecikler denizin görünmesine bazen hâl oluyordu. Otyasin İstasyonu'na geldiğimizde akşam oldu. Hava siyah, bulutlu. Ayı kapatıyor, etraf iyice görünmüyordu. Gece yine denizin tam kenarından gidiyorduk. Takriben yatsıleyin elektrikle tezyin edilen Petrovsk İstasyonu'na geldik. Buranın büyük ve munta-

zam bir şehir olduğunu anlıyorduk. Çok durmayarak buradan da hareket ettik. Biraz muhabbetten sonra yattım.

11 Mayıs 1916 Perşembe. Sabahleyin uyandığımda Grozni İstasyonu'na yaklaşıyorduk. Burası ağaçlık idi. İstasyon biraz büyükçe. Buna ait şehir ve kasaba büyük ve şirindi. Buralar Kazak milletindir. İslam ve Türkler de vardır. Buradan itibaren arazi gayr-i mezru' gibi. Bazı mahalleleri ovalar kadar geniş, bazı yerleri hemen hemen boğazlar kadar dardı. Bu atrarsızlık çok sürüyordu. Fakat arazi umumiyet itibariyle geniş ve mahdut düzlükler gösteriyordu. Arazinin çıplaklığı az devam etti. Yine ağaçlıklar, bunların aralarına gizlenmiş müteaddid köyler latif manzaralar gösteriyordu.

Gurup zamanına yakın ufak bir vadiyi takip ettik ki hasıl ettiği güzelliği hemen hiçbir yerde görmemiş gibi idim. Gündüzün ikindiden sonra (takriben) ağaçsız gördüğümüz yerler kamilen çimenlik ve tarlalık idi. Bugün gerek gördüğümüz ve gerek uğradığımız istasyonlar ve kasabalarda camiler gördük ki buralarda Türk ve Müslümanlar fazla idi. Gece ortalığı bir düzlükten ibaret gibi görüyoruz. Birçok istasyonda Ruslar'ın cephemize doğru katarlarla araba, at, erzak, birçok asker ve mühimmat nakil ettiklerini gördük. Bugün Zühdü'nün iyi olmayan bir hareketi canımı sıktı. Kızdım.

Yeşillikler Arasında Güzel Köyler

12 Mayıs 1916 Cuma. Sabahleyin uyandığım zaman trenimiz Kudsavka İstasyonu'na doğru yaklaşıyordu. Aynı zamanda hat da çifte idi. İlerledik, müteaddid istasyonlar geçtik. En büyükleri şunlar: Kobanski, Kavkarkaya, Tihuratskaya (Tikhoretskaya). Bunlar büyük ve müzeyyen, güzel. Arazi umumiyet itibariyle düzlüklerden ibaret. Gerçi bazı arızalar da var. Buraları hep yeşillik. Ağaçlık mahdut, fakat çayır çimen, sebze bahçe ve tarlaları mebzul. Hele köylerinin bu yeşillikler arasında göster-

dikleri güzelliklere insan hayran oluyor. Hep köyleri aramak ve bunlara bakmakla lezzet-yab oluyoruz. Tabiatın buradaki güzelliği insanı meftun bırakıyor.

Bugün yine kasaba, köy hatta şehirlerde camiler muhteşem minareleriyle görünüyor. Buralarda da hayli Müslüman var. Ruslar yine Kafkas'a katarlarla külli erzak, mühimmat, araba vesaire sevk ediyorlardı. Gece büyük istasyon merkezi olan Tihuratskaya (Tikhoretskaya)'dan uzaklaşınca yattım. Bugün kesretle Rus kadınlarının tarlalarda, bahçelerde çalıştığını gördük. Bilhassa küçük istasyonlarda erkek yerine hep kadın vardı. İhtimal ameleler hep kadın. Şu halde burada da erkek fıkdanı.

13 Mayıs 1916 Cumartesi. Uyandığım zaman trenimiz boyuna ilerliyordu. Arazi güzeldi. Öğleye yakın uzaktan Rostov şehri görünüyordu. Bu görünüşünden onun büyük ve gayet hoş bir şehir olduğuna kanaat ettik. Şehirdeki küçük ev bahçeleri (ağaçlıklı) bunun letafetini daha ziyade artırıyor. Rostov'a girmeden biraz evvel Don Nehri de heybetli deniz gibi vasi görünüyordu. Bu koca suyu evvela dil gibi içerisine doğru uzayan doldurulmuş bir yerden, sonra da buna bitişik olan biri 60, 80 diğer ikisi de 400, 500 metre genişliğe malik üç köprüden geçerek katedebiliyorduk. Yine burayı 500 metrelik ayrı bir köprü takip ediyordu. Dil 50 metre kadar genişti. Uzun köprü yanında yeniden bir köprü daha yapmaya çalışıyorlardı.

Burada çatanalar filan gördük. Tam öğleyin Rostov İstasyonu'na geldik. Lakin esef ki trenden indirmediler. Ta-be-akşam vagonda bekledik. Burada çok Müslüman ve Türk bulunuyordu. Ne çare yine Ruslar bizi bunlarla konuşturmadılar. Trenden burayı çok iyi görür ve bulurduk. Elektrikli tramvay da var. Hele istasyon çok büyük. Akşam guruptan biraz sonra trenimiz yine harekete devam etti. Nehir kenarından gidiyorduk. Ta uyuyuncaya kadar (saat 11) (takriben) yine nehir cesamet ve vus'atini muhafaza ediyor ve deniz gibi görünüyordu. Rostov'dan itibaren yol yine çifte hat. Rostov'a gelmeden evvel yollarda çalışan birçok kadın amele gördük.

14 Mayıs 1916 Pazar. Sabahleyin bir gürültü ve bir sarsıntı ile uyandım. Bu zaman trenimiz henüz Sulin İstasyonu'na gelmiş ve tevakkuf üzere bulunmuştu. Az sonra buradan da gittik. Buraya yakın büyük bir fabrika ile civarında grup halinde köyler vardı. Buralarda kömür veya demir madenleri mevcut. Arazi hafif meyilli. Arıza az. Bazen arazi arızaların fevkalade hafifliğinden adeta ova gibi görünüyor.

Epeyi ilerledik. Öğleden sonra Kamaşiskaya İstasyonu'na geldik. Burası gayet mu'cezip bir manzara gösteriyordu. Şehri yakın. Oldukça geniş bir yer kaplamış. Ağaçlarla donanmış. Kenarından geçen oldukça büyük bir ırmak da burayı süslüyor. Burası sanki bir cennet. Çok hoşuma gitti. Adeta bizim İzmit'e de benziyor. İleri gittikçe (burada) yine bazı köyler, oldukça güzel kasaba görüyorduk. Köy ve kasaba civarlarıyla bazen dere gibi engin yerler de ağaçlık olup diğer yerler çayırılık ve kısmen de bostan ve tarlalık idi. Milleddev İstasyonu'na muvasalatımızda akşam oldu. İki saat sonra yattım. Çifte hat alan devam ediyor. Yine Rostov'dan itibaren yollarda birçok amele kız ve kadınlar gördük. Yolları tamir ediyorlar.

15 Mayıs 1916 Pazartesi. Uyandığımda trenimiz Jurovka İstasyonu'nda idi. Biraz sonra hareket ettik. Buralarda soğuk vardı. Pencerelemi açıp ortalığı seyrediyordum. Arkadaşlarım da öyle. Her günün hilafına bugün üşüyordum. Zaten Rostov'dan beri hep şimale doğru gidiyorduk. İhtimal bundan sonra daima üşüyecektik. Subisanitsiya İstasyonu'nda sahradan sürülmüş Müslüman mevkuflarına rastgeldik. Bunlar da (Türk ve İslam) ordumuzun ilerlediğini bize söylediler. Liski İstasyonu'na yakın bir yerde 300 metrelik bir köprü ile bir ırmaktan geçtik (Bu Don'a imiş). Yine birtakım köyler gördük. Bunlar sazdan örme çatılı, nahoş ebniyeden ibaretti. Gerçi köy evleri bahçeli, etrafları ağaçlıklı olmakla iyi. Yalnız bir şey mucib-i takdirim oldu. O da hatta en ufak bir köyde bile bir kilise ve bir mektebin

mevcudiyeti. Arazi buralarda hemen (Rostov'dan beri) az arızalı, düz, çukur olduğundan ekser mahallerinde bazı gölcük ve bataklıklar vardı. Liski İstasyonu'nda çarşıya gidebildik. Bura biraz beyinimizde. Gece rüyada yine Mekteb-i Harbiye'nin ma'hud felaketi dirilmişti. Kambur Aziz yine amil-i yegane idi.

16 Mayıs 1916 Salı. Uyandığımda tren Beliyaevo İstasyonu'na yaklaşmak üzere idi. Yine bugün birçok istasyon geçtik, köyler gördük. Köy binaları yine sazlardan, biçimsiz. Arazi yine ufak tefek arızalarla düzlüklerden ibaret. Muhat yerlerde gölcük ve bataklıklar var. İkindileyin Kozluva İstasyonu'na geldik. Epeyi durduk. Bura büyüktü. İstasyonuna yakın çarşıya gidebildik. O kadar iyi bulmadım. Burada da İslamlar çoktu. Bu İslamlar sahilden dahile sürülenlerden gibi idi. Biraz görüştük. Bunlar Erzurum'un istirdad edildiğini, Ruslar'ın sıkıştığını bize söylediler. Buradan da kalktık. İki istasyon ötede akşam oldu.

Bilhassa bu sabah oldukça şiddetli bir soğuk hissediyorduk. Ta öğleye dek üşüdük. Şimale doğru gittikçe her sabahki soğuğu çoğalmış buluyorduk. Gece eğlence için oyun oynadığımızdan uyuyamadım. Gecelerin de mevsim itibariyle kısalığı şimale gittikçe azalıyordu. Gündüz pek çabuk oluyordu. Bugünkü istasyon isimlerini öğrenmedim.

17 Mayıs 1916 Çarşamba. Sabahleyin Korap İstasyonu'nun önünde çok durmuştuk. Buralarda bir şeyler yoktu. Epeyi ilerledik. İkinci vakti olurken Rizani İstasyonu'na geldik. Çok durduk. Bura büyük ve güzeldi. Arkadaşlar dışarı çıktılar. Burada 400 kadar Laz'ın ticaretle uğraştığını ve bunlarla görüştiklerini söylediler. Galiba bunlar sivil esir. Bunlar da Erzurum'un alındığını, Besarabya'nın da Nemselilerce zaptedildiğini söylemişler. Ruslar sıkışmışlar.

Burası mafurdur. Akşamüzeri biri 300 metre kadar geniş, diğeri bundan biraz küçük iki nehir üzerinden geçtik ki bunların Volga

kolları olması muhtemel. Hat hep çifte. Yollarda yine birçok kız ve genç kadınlar çalışıyor. Arazı vasi. Dağdan eser yok. Hafif arızalar, meyli belirsiz sırtlar. Her taraf çayırılık. Gece birçok istasyonlara uğradık.

18 Mayıs 1916 Perşembe. Uyandığım zaman tren hep ilerliyor ve her uğradığı istasyonda çok duruyordu. Hemen öğle yaklaşmıştı ki trenimiz Moskova'ya 6, 7 kilometre kala civar istasyonlardan Uhreşiskaya İstasyonu'ndan biraz daha ileride durdu. Burada birçok yollar vardı. Durduğumuz yer oldukça geniş ve تنها idi. Yalnız biraz sol ilerimizde bir hasta ile bir de yemekhane vardı. Burada epeyi durduk. Moskova'dan başka bir yere sevk edileceğimize bir kanaat geldi (Evvelce Moskova'da kalacağımızı işittiğimize rağmen). Öyle de oldu.

Bugün pek müessif bir hadise oldu. Bugün içimizdeki binbaşılardan bedbin ve düşüncelikleri neticesi çok namzeddir, vekildir diye Ruslar'a ihbaratta bulundular. On beş efendi ayırdılar. Bunlar binbaşılara müthiş söylendiler. Hele bir yüzbaşı hakikaten evvelce zabıt vekili olan Halil İbrahim ismindeki oldukça güzel bulunan bu çocuğu taciz etmek istemiş. Dert edince namzed diye ayırttırmış. Bu mesele Rus zabitanına aksetti. Hayretle her vaziyetimize baktılar. Çok kızdım. Çok utandık. Zira rezil olduk. Hep mesele Binbaşı Murad Bey, Mehmet Bey ve Çerkez Mehmet'in eli altından çıkmış. Ne ayıp bir düşman elinde birbirimizi ezmek ha... Teessüf... Güya namzedler hazine milleti ihzar edermiş... Rezalet... Bu namzedler ayrıldıktan sonra mütebaki zabıtları üç gruba ayırdılar. Ben en büyük grup olan maatteessüf binbaşılar grubuna düştüm. Yemekhanede isimlerimizi yazdılar ve verdikleri kartlara da isim ve künyemizi doldurdular. Bunlar Türkiye'ye gidecekmiş.

Akşam yine vagonlara parti parti geldik. Vagonlarımız değişti. Ben ikinci mevki bir yer yakalamışken Şerif ve Zühdü'nün kavgalarına (ağız) mani olmak için yerimi terk ettim. Yine o

dördüncü mevki asker vagonlarına geldim. Bugün biraz hasta-
ca idim. Bu yemekhanede 17 kapikle* bir yemek yedik. Fakat
umumi ve adi. Bu namzedlere tefrik edilen efendiler içinde
ekserisi hakikaten zabıt vekili imiş. Bugünkü rezalet üzerine
Ruslar namzedlere zabıt muamelesi yapacaklarını vaat ettiler.
(Tren biraz geç hareket etti.) Moskova'yı göremedik.

19 Mayıs 1916 Cuma. Sabahleyin kalktığımda trenimiz Mos-
kova civarındaki istasyonlar yakınında idi. Gece ve sabaha
karşı müteaddid manevralar yaptı. Gün açtıktan sonra hakiki
ileri hareketine devam etti. Bugün biraz fazla keyifsizlendim.
İştahım yok, hararetim çok idi. Gecedenden de çok üşümüştüm.
Aynı zamanda yine hasıl olan bitlerin faaliyeti de epeyi hırpaladı.
Ulu Tanrı'dan sıhhat dilerim.

Sabahleyin hareketimiz zamanından muhafızımıza memur bir
Rus başçavuşu bize yine dört günlüğe mahsus 6'şar ruble getirdi
ve verdi. Rahatsızlığımdan etrafı seyredeemedim ve göremedim.
Yalnız yattım, uyudum. Üşüdükçe uyandım. Mamafih bura-
larda dağ yoktur. Arızalar da ehemmiyetsizdir. Hemen her yer
düzlük ve çimenliktir. Gerek sırt ve gerekse arızaların meyili
hissedilemeyecek derecededir.

Yolumuz şarka daha ziyade olmak üzere şimale doğru gidiyor.
Bugünkü arazide ağaçlık ve ağaçları küçük, daha doğrusu
mutavassıt ormanlık ziyade idi. Aleksandirov İstasyonu'ndan
biraz ileride akşam oldu. Gördüğümüz ormanlar sabaha kadar
devam etti. Buralarda geceler katıyen altı saati (6) geçmiyor-
du. Grup kızartısı fecre kadar kaybolmuyor. Bu gece üşürüm
korkusuyla uyumadım. Oyun oynayanları seyrettim. Sabah
idi ki Ruşu ve Aruslavki İstasyonu'nda idik. Buraya gelmeden
15 kilometre kadar geride sağımızda bir ırmak görünüyordu.
Demiryol hep çifttir.

* Ruble'nin yüzde biri değerindeki para birimine denir.

Volga Nehri'nde Bir Köprü

20 Mayıs 1916 Cumartesi. Ruşu ve Aruslavki İstasyonu'nda epeyce durduktan sonra hareket ettik. Hareketten biraz sonra epeyi üşümüştüm. Uyandığım zaman göğsümün fevkalade ağrıdığını, oldukça şedid bir öksürüğe tutulduğumu gördüm. Öksürdüğüm zaman adeta ciğerlerim ağzıma geliyordu. Aynı zamanda balgam da vardı. Sıhhatimi gözetemediğime, epeyi irade edemediğime müteessif oldum. Yirmi günlük kadar uzun bir tren yolculuğunda takayyüt lazım. Hastalığıma sebebi sıcak yemek yemedim. Eşyasızlıktan dolayı Rostov'dan itibaren hasıl olan soğuklardan kendimi muhafaza edemedim...

İkinciye yakın Yaroslav İstasyonu'na geldik. Dört, beş saat kadar kaldık. Burası çok büyük ve muntazam görünüyordu. Birtakım askerî kışlalar da gördük. Yine birçok askerler talim ediyorlardı. Tramvaylar da var. Fakat gezdirmediler. Dört, beş saat kadar durduk. Sonra buradan hareket ettik. Biraz sonra Volga Nehri üzerinden büyük bir köprü ile geçtik. Nehir kenarında müteaddid balıkçılar vardı. Bu ırmak burada tahminen 500 metre kadar genişti ve Volga Nehri'ni geçtiğimiz bu yerden sonraki mahalde (istasyonda) namzedler grubu ayrıldı. Arazi yine düzlük, fakat hemen her tarafı ağaçlık ve ormanlık. Uğradığımız istasyonlarda binlerce odun yığınları mevcut. Gece yine uyuyamadım. Gece biraz oynamakla eğlendim. Geceler pek kısa.

21 Mayıs 1916 (1332) Pazar. Bugünün nısfını yine ormanlar arasından geçmekle geçirdi. Rusya'nın bilhassa bu şimal kısımlarında çok ormanlar var. Odunlar, keresteler pek çok. Hatta yukarı kısma işleyen lokomotifler odun yakıyorlardı. Şehirlerde görünen arabalar odun bolluğundan muntazamca idi. Yollardaki traversler hep odundur.

Vologda İstasyonu'na gelmeden evvel bir istasyon ötede çalışmaya getirilen Avusturya esirlerini gördük. Bizi selamladılar.

Biz de mendil salladık. Havalar soğuk, üşüdük. Ben yine hasta. Vagonun yukarı katına çıkarak yattım. Pek berbat oldum. Vologda İstasyonu'nda idik. Güneş sekiz buçukta battı. Bir taraftan gurubun serptiği aydınlık kayıp olmadan, diğer taraftan fecr izhâr-ı mevcudiyet ediyordu. Bu Volagda'yı göremedim, gezemedik. Fakat vilayet merkezi muntazam, büyük, güzel. Buraya kadar şimale giden trenimiz buradan sonra cenuba doğru istikametini değiştirdi. Sabah kalkacağımıza yakın da tren şarka doğru yol alıyor idi.

22 Mayıs 1916 Pazartesi. Sabahleyin uyandığım zamanda trenimiz Lupayavo İstasyonu'nda idi. Bugün de yolculuğumuz kamilen ormanlıklar arasından geçti. Bitmek tükenmek bilmeyen uzun ormanlar sanki bir itina ile yapılmış, sıra sıra gayet hoş duruyordu. Yollarda ara sıra Avusturya esirlerine rastgelip selamlaşıyorduk. Bazı tütün ve paralı şeyleri de esirgemiyordu.

Kuşluk üzeri Timayalîh İstasyonu'na geldik. Burada Tiflis'te bize refakat eden grubu da uğurladık. Saat beşte –ikinci vakiti– Şarya İstasyonu'na geldik ki burası da bizim ineceğimiz yermiş, geceyi yine vagonda geçirdik. Bugün yine rahatsızlığım geçmemişti. Hiçbir istasyonda dışarı çıkmıyor ve seyahattan bir şey anlamıyordum. Bu son istasyonda arkadaşlar burada mevcut büyük bir gazineye giderek vakit geçirmişler. Fakat ben gidememişim. Şu 21 günlük şimendifer hayatında çok acayip şeyler oldu. Müthiş bir kumarçılık. Kimisi meteliksiz kaldı, kimisi kalpağını sattı. Hatta ufak tefek kavgalar, birçok münasebetsizlikler oldu.

23 Mayıs 1916 Salı. Bu sabah biraz geç kalktım. Gördüm ki herkes bir faaliyet içinde me'kulatına ait noksanları ikmale çalışıyorlar. Öteye beriye gidip geliyorlar. Takriben saat yedi oldu, istasyon civarına arabalar gelmiş, bizi bekliyorlar. Biraz sonra bunlara bindik. Bu arabalar oldukça basit bir şekilde yapılmış. İki teker arası epeyi uzak. Üstünde örülmüş bir sepet. Sepet içinde biraz ot var. Bu güya minderlik vazifesini yapa-

cak. Arabanın mevcudiyetinin azlığı bazı arkadaşlarımızın geç kalmasına, hatta yaya gelmesine sebebiyet verdi.

Şaryan ismindeki kaza yahut nahiye oldukça büyük ve güzelce idi. Evleri hemen hep tahtadan. Buradan müfarakatimizden sonra takip ettiğimiz yol adeta toprak haline gelen ince kumdandı. Her tarafı kesif ormanlarla muhattı. Bazı yerleri yine bataklık, epeyi ilerledikten sonra yine Volga Nehri'nin ayaklarından birinin sahilini takibe başladık. Yol bidayeten çamurlu ve intizamsızdı. Lakin sonradan düzeldi.

Öğle geçmiş, ikinci yaklaşmış idi. Maatteessüf ismini öğrenemediğim bir köyden geçtik. Erkek fıkdanı burada da belirliyordu. Köy sokakları epeyi muntazam. Evler hep ağaçların birbirine geçirilmesinden yapılmış. Pek zararsız. Kadınlar hemen hep dışarıda idiler. Köylülerin elbiseleri sade ve fakat muhtelif renkli idi. Renkli elbiseye merakları çok galiba. Akşama yakın yolumuz yine oldukça cesim bir su kenarında bitti.

Buradan bir sal ile öbür yakaya geçtik. Burada bir köy vardı. Bu köyde evlere bizi kısım kısım ayırdılar. Ben, Zühdü, Şerif, Mehmet, Tahir, Zarif, Mehmet Efendilerle birlikte bir Rus evinde idik. Bu ev sade. Yine odundan. İçerisi iyi, sıhhate muvafık. Ev büyük bir oda ile bir de yanındaki matbahından ibaret gibi idi. Fırını içinde. Bunlar müctemi yaşıyorlar. Her Rus evinde bir semaver ve evin her bir köşesinde bir kilise resmi behemehal bulunur. Bu köyün adı İvanoskaya'dır. Bugün hemen hemen hasta değildim. İyileştim. Bu ırmak da imiş. Hava güzel.

24 Mayıs 1916 Çarşamba. Sabah oldu. Evvela Rus köylüleri kahvaltı yaptılar. Kahvaltıları çay, süt, lahana turşusu ve siyah ekmekten ibaretti. Bunlar bunları konuşa konuşa yiyorlardı. Sonra galiba yaz dolayısıyla olacaktı, hiç kundura filan giymiyorlardı. Hep yalınayak. Sonra odalarına da bu kirlenmiş, çamurlanmış ayaklarla giriyorlardı ve kapıdan girince sağ karışık köşede döşemelerde bulunan İsa ve Meryem'in resimleri

karşısında her odaya girdikçe, behemehal bir şey yerken, hatta yedikten sonra buna tapıyorlardı. Elhasıl köylüleri pis buldum. Bu pislikten dolayıdır ki odalarında umumiyetle tuhaf, nahoş bir koku vardı. Köylüler umumiyetle kıtlama çay içerler. Öyle ki bir şekerle beş bardak. Sonra çayı tabakta içerler. Neyse sabahleyin karnımızı biraz doyurduktan sonra İvanoskaya Köyü'nden ayrıldık. Hava bozuk idi. Epeyi yağmur yedik. Arabada uyumak istedimse de olamadı. Birkaç köy geçtik. İkinci vakti Peçunkina [Pehon Kısna] Köyü'ne geldik ve burada kaldık. Bugün 25 verstlik yol almıştık. Dün de 30 verstlik. Bu köyde dünkünden ufak ve daha fakir bir köylü evinde kaldık. Bunların çocukları da vardı. Çocukları iyi büyütüyorlardı. Gece rüyada güya validem bir ihtiyar halinde çocuk doğuruyormuş da vefat imiş. Çok müteessir oldum.

Velluqa'ya Varu

Vetluga Kazasına Geldik

25 Mayıs 1916 Perşembe. Sabahleyin kahvaltımızı ettikten sonra arabalar yanına geldik. Bu zaman bize otuz kapikli birrıza kabul edilmek üzere üç günlüğe mahsuben dört buçuk ruble harcırah verdiler. Biraz sonra hareket edecektik. Bu zaman Erzurum'dan kaçamayan ve bilahare esir sıfatıyla gelen bir mütekaat katib yüzbaşısı ile bizim arabamıza tesahüb ettiği için biraz ağız kavgası yaptık. Neyse, hareket ettik. Yine yolumuzda ormanlıklar, çayırliklar bulunuyordu. Arazi yine hal-i sabıkında. Bazı yerlerin de ufak tefek su birikintileri, bataklıkliklar var. Öğle oldu. Vetluga kazasına geldik. Artık burada kalacakmışız. Bugünkü yolumuzda 15 verstlik idi. Bu Vetluga'yı ilk nazarda büyük ve oldukça da güzel gördük. Hemen bizim Hasankale kadar tahmin ettim. Kaza Volga ayaklarından Vetluga Irmağı'nın kenarında idi.

Neyse buraya gelince doğru Kumandanlık Dairesi'ne indik. Bu daireyi o kadar Sarıkamış'ınki gibi iyi göremedik. Epeyi bekledik. Sıkı bir yoklamadan sonra üç grup yaptılar. Bunlar hep rütbe sırasıyla. Ben ve küçük rütbeli refiklerim aynı zamanda müteehhil zabitan ile beraber olduk. Her gruba bir ev tahsis ettiler. Binbaşılar Varansova duma^{*}, mutavassıt yüz-

* Kelime Rusça cv manasına gelmektedir.

başı ve mülazımlar grubu Adalifiniski дума. Bizde bunların ittisalına ve köşe başındaki Lebedof дума yerleştik. Burada evvelce esir edilmiş beş zabıt daha vardı. Yüzbaşı Topçu Arap Hamid, Mülazım-ı Evvel Süvari Cemil (...), Mülazım-ı Sanî Piyade Süleyman, Zabıt Vekil-i Piyade Muvazzaf İstanbullu Hakkı, Süvari Zabıt Vekili İhtiyat Yozgathı Saffet Efendiler. Bunlardan Saffet'i tanıdım. Bu İstanbul'dan Erzurum'a giderken yol arkadaşı idi.

Geceyi tahta ve üzerinde kaba bir ot hasır üstünde geçirdik. Yeni geldiğimizden beşimiz her şeyden noksan bulunuyordu. Bu ev nehirdaki hamal iskelesine giden yolun biraz yukarısında oldukça geniş bir meydan önünde. Güzel, geniş bir bahçesi var. Nehir oldukça geniş. Nehrin sağ yani şehrin bulunduğu sahili hemen elli metre kadar yüksekliğinde birtakım sırtlarından ibarettir. Fakat taştan eser göremedik. Bunlar bir arazi dalgası, karşı yani sol sahil ise gayet geniş bir düzlük. Müteaddid bataklıklar mevcut.

26 Mayıs 1916 Cuma. Biraz geç kalktım. Sabah çay, kahvaltı yaptıktan sonra biraz evin bahçesinde gezindik. Yeni bir tabldot teşkili arzu edildiğinden ben de tabak, kaşık gibi bazı levazım aldım. İkinci vakti bir Rus onbaşı geldi. Moskova'dan gelmiş ve isimlerimizi matbu olan (Rusça) kağıtlara Türkçe yazdırdı. Bu kağıtlar İstanbul'a Harbiye Nezareti'ne gidecekmiş.

Akşamleyin çay, ekmek, peynir ile karnımızı doyurduk. Gece de masa başında toplandık. Osman Bey bize bazı şeylerden bahsetti. Ezcümle muharebe ve Alman-Türk ittifakı hakkında. Biz İttifaklar eğer İtilafları mağlup edersek Türkiye, Tiflis ve Bakü dahil olmak üzere bütün Kafkasya'yı alacaklar. Çok güzel. Tanrı bizi galip etsin.

Osman Bey Topçu Binbaşlarından mütekaid olup son zamanlarda Erzurum Vilayet Mühendisi imiş. Tifüs hastalığına müptela olduğundan Erzurum'da kalmış. Ruslar da esir etmişler. Muma-

ileyh malumatlı, altı lisana vakıf ve nazik idi. Tahsili Fransa'da. Bu evdeki bizim grup eskiden gelenlerle birlikte yirmi altı kişi idik. Evimiz dört odalı. Birincide eskiler beş efendi. Yanındaki karanlık odada Halis, Ethem, Temel, Fahri, Hurşid, Kazım, Rıfkı Efendiler. Büyük oda (salon) Zühdü, ben, Jandarma Nuri, Erzurumlu Hasan, Mehmet Ağa Tahir, Mustafa Efendiler. Bunun yanındaki odada Salah, Trabzonlu Hasan, Burhan, Binbaşı Osman Bey, Yüzbaşı Hakkı, Katip Şakir, Mülazım-ı Sanî Topçu Mustafa Efendiler. Bu son dört evli olup aileleri de yanlarında idi. Eskilerden ve aileli olanlardan maadası hep zabıt vekili olup Erzurumlu Hasan, Mehmet Ağa'dan maadası da hep ihtiyattır.

27 Mayıs 1916 Cumartesi. Öğleden sonra ilk defa çarşıya muhafız bir Rus askeriyle yanımda bir, iki arkadaş da olduğu halde gittim. Buranın caddeleri hep düz, murabbau'-şekl idi. Eh büyük dükkan ve mağazalar da var. Bugün şehirde alışveriş pazarı kurulmuş olduğundan (ki her Cumartesi burada böyle bir pazar olur imiş) çarşı kalabalıktı. Büyük bir mağazadan elbiselik aldım. Bazı ufak tefek de. Avdette eczaneye uğrayarak biraz keten ve karbonat aldım. Bu şehirde birkaç tane de eczane gördüm. Akşam yeni kurduğumuz tabldottan yemek yedik. Akşamüzeri hava bozdu. Kar yağdı. Gece kar yerde bir parmak kalınlığında oldu. Olur şey değil. Geceyarısından biraz sonra sabah oluyordu, geç yattım. Bugün biraz maziyi, muhterem ebeveyn ve kardeşimi düşünmekle vakit geçirdim.

Bazen Me'ius, Muteessir,

Bazen de Alınin Saadetüyle Tezelli

28 Mayıs 1916 Pazar. Bugün Pazar. Her taraf kapalı. Millet akın akın evimizin cenub tarafına düşen, hamal iskelesi yolunun bize göre karşısında bulunan ağaçlıklı, oldukça uzun bir bahçeye gidiyor; orada geziniyorlardı. Bura adeta bir park. Fakat sade, basit, tezniyat hemen ağaçlardan başka bir şey değil. Onun

hakiki süsleri saf, güzel kızlardır. Zamanım ekseriya burayı seyretmekle, bazen de katibin çaldığı kanunu dinlemekle geçti.

Bugün kendimi bazı safsatalara da kaptırmaktan kurtaramadım. Hep vaziyet-i felaket düşünceleri. Bazen me'yus, müteessir oluyor, bazen de atinin saadetiyle teselli oluyordum. Akşam Salah poker oyunu hakkında malumat verdi. Osman Bey'in de iştirakıyla bunu eğlenmek üzere biraz oynadık.

29 Mayıs 1916 Pazartesi. Öğleden evvel Şerif Efendi ile Kör Mehmet Efendi odamıza geldiler. Biraz oturduk. Birlikte bu defa onların tarafına geçtik. Peçunkina [Pehon Kısna] Köyü'nde pederimi fotoğrafıyla tanıyan Şerif Efendi kıtada kendisini iyice tanımadığım için gayet iyi, saf yürekli bir arkadaş buldum. Kör Mehmet de şehir bir arkadaşım görünüyor. Epeyi sohbetten sonra geldim, davet ve ısrarları üzerine ikindiye yakın tekrar oraya gittim. Çay filan ikram ettiler. Sonra onlar da bize geldiler. Biz de çay filan verdik. Biraz sonra akşam oldu. Salah, Ethem, Saffet, ben poker oynamaya başladık. Zaten şafak ile fecri tefrik edilmeyen gece çabucak geçivermişti. Sonrada otuzbir oynamaya başladık. Buna Zühdü de iştirak etti. İki saat devam eden oyunda zavallı yarım ruble kayıp etti. Neyse biz de bıraktık. Yattık. Oyundan zamanım ve kârım yoktu.

30 Mayıs 1916 Salı. Hava yine bozdu. Ortalıkta da hatırı sayılır soğuk var. Şiddetli bir rüzgar her tarafa kar savuruyor. Epeyi kar yağdı. Gece yine biraz poker oynadık. Bu hoşumuza gidiyordu ve biraz da dereden tepeden musahabe ettik. Yine can sıkılıyor. Böyle soğuk yerlerden ne vakit kurtulacağız?

31 Mayıs 1916 Çarşamba. Bu şehirdeki fiyat yüksek. Her şey eskinin üç, dört misli fiyata. Yalnız biraz şeker var. Funt 28 kapik beyaz ekmeğin fiyatı 17 ve ekşimiş siyah ekmeğin funtu da 8 kapike. On üç bardak kadar süt alan bir süt şişesi (sütü) 30-35 kapik. On yumurta 35-40 kapik. Bugün kumandan ya-

nımıza geldi. Kendisinin gideceğini söyledi ve yanındaki yeni kumandanı bize takdim etti. Günlerimiz hep boş ve istifadesiz geçiyor ve canımız sıkılıyordu.

1 Haziran 1916 Perşembe. Uyandığım zaman bir şeyler işittim. Rusların Mevki Kumandanı evin önünden geçerken Burhan'ı görmüş. Bu o zaman bir şeyle meşgul olduğundan aldırış etmemiş. Bunun üzerine Kumandan yanında bulunan ve Vetluga eşrafından olup da iltimas edilerek burada kalan çavuşu nezdimize göndermiş ve çok kızdığını ve bu defa affettiğini ve eğer ba'dema resm-i selam yapılmaz ise Rus kanunu mucebince 20 gün hapsedileceğini söyletirmiş... Bugün Rusların bayramı olduğundan her taraf kapalı. Bizimkiler arasında da amiyane musahabeler. Hep livatalık eder şeyler. Bilhassa içimizdeki gençler ve nispeten güzeller hakkında izzet-i nefsi kıracak sözler... Ne kadar ayıp. Bunlar bir zabite nasıl yakışır! Bu gece de biz biraz poker oynadık ve içerdik. Hava dünküne nazaran biraz iyice idi.

2 Haziran 1916 Cuma. Kalktığımızda havayı güzel bir halde bulduk. Güneş de tamamen görünüyordu. Fakat biraz soğuk hissediliyordu. Yanımıza eve gelen ihtiyarca bir Rus terzisine aldığım boz renkteki çuhayı verdim, ölçümü avuçladı. Bir haftada yapacak. Saffet, Burhan ve benim Almanca öğrenmek için vaki arzumuz üzerine müceddeden Osman Bey'e söyleyerek bize müsait zamanlarda ders vermesini kararlaştırdık. Çünkü Osman Bey altı lisan (Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Almanca, Arapça, Türkçe) biliyordu. Bunu Saffet söyleyecek. Biz de Osman Bey'in nezaketinden bunu ümit ediyoruz. **Havadis:** Ruslar sıkışarak mevzi'-i aslılarına çekilmişler. Türklere birçok kuvve-i muavenet geliyor, Alman Avusturyalılar da Selanik'e doğru ilerliyor. Fransız ve İngiliz bu tarafta ric'atte. Sevindik. Bunu Rus gazetesi yazıyormuş. Hakkı (İstanbul) tercüme etti. Nisfû'l-leylede yattım.

3 Haziran 1916 Cumartesi. Hava güzel. Havanın güzelliğinden de henüz buralarda hulül eden baharın letafetinden istifade için bahçeye indimse de civardaki bataklıkların hasıl ettiği sivrisineklerin iz'acatından tekrar odaya geldim. Vetluga Irmağı'ndan bugün birçok salların geçtiğini gördük. Bunlar iri iri odunlar. Başka taraflara sevk ediliyor. Rusların çoğu nehirlerden istifade ediyorlar. Bugün bera-yı ziyaret o Moskova Türklüğe bir leke, Ruslara gülünçten ibaret olan hadiselerle meydan açan binbaşılar (ayan) grubu geldiler. Gerçi onlar utanmadılar. Fakat biz insanlığımız muktezası onları iyice memnun bıraktık. Bugün yine Rusların hatt-ı asliye çekildiklerini işittim.

4 Haziran 1916 Pazar. Daha sabahleyin kalkar kalkmaz bir süt gürültüsü. Kendisine bir süs veren budala Kazım birtakım âmiyane sözlerle kabadayınca kendisini haklı göstermek istemişse de münasip ve şedid bir cevapla susturuldu. Dün yazılan esâmi ve edilen imza üzerine kumandanlık katibi gelerek ay başına kadar idare edilmek üzere ikişer ruble avans verdi ve bu ay maaşının da ay başında (Rumi hesabıyla) verileceğini söyledi. Terzi geldi. Prova yaptı. Güzel biçmiş.

Yine Pazar. Karşımızdaki parka hep kızlar teferrüce gelmişler. Ekser arkadaşlar bunları gözlüyor ve fırsatında işaret vererek vakit geçiriyorlar. Fakat ben bunlara aldırımıyordum. Yine öbür tarafa gittim. Şerif Efendi ile ufak bir hikaye yazdık ve Fransızcaya tercüme ettik (tahvil ettik). Sonra bu hikaye Osman Bey'e tashih ettirildi.

Rus Gazetesi Yazıyor

5 Haziran 1916 Pazartesi. Hava güzel ve fakat oldukça da sıkıcı bir hararet de vardı. Sivrisinekler faaliyette, ceketimizi filan çıkaramıyoruz. Sabah çayından sonra Şerif Efendi'ye gittim. Orada gördüğümüz ve Rusça öğrenmeye mahsus olan

Türkçe, Rusça, Fransızca yazılı bulunan bir kitabı yazmaya teşebbüs ettik. Birkaç yerini yazdım. Hatta gece bile odadaki masada ta-be-sabah yazdım. Yarıya bile gelmedi. Gece yine geç. Güneş doğmadan biraz evvel yattım. Bugün de direk nakliyatı (sallar) çok vardı. Bunlardan her biri en aşağı yedi, sekiz saldan ibaret (...) bir sal. Her salda en aşağı iki binden (2000) fazla ağaç var. *Havadis*: Ruslar mevzi'-i asli itibar ettikleri Azep'e çekilmişler. Bunu ve Türklerin taarruzlarını takdirkârâne Rus gazetesi yazıyormuş.

6 Haziran 1916 Salı. Sabahleyin Rusça kitabını biraz daha yazdım. Çayımı içtikten sonra kitap ile Şerif Efendi'ye gittim. Biraz oturdum ve avdet ettim. Öğle yemeğinden sonra sıra ile Tahir, Mehmet Ağa, Hasan (Erzurumlu) ile birlikte hamama gittik. Bura küçük bir oda içinde bir fırın ve bir de ocak var. İçerisi pis, çamurlu. Güya hamam. Hemen bir sabun sürer sürmez derhal çıktım. Hamamdan sonra tekrar öbür tarafa gittim.

Kör Mehmet'le beraber memleketinin ihtiyacına dair bir mesele üzerine konuşmaya başladık. Şerif maksad ve tarik-i hareketi biraz açtı. Vatan yükseltecek ve milleti inandıracak şeyler yapacağını ve bunlardan bir lezzet duyduğunu söylüyordu. Buna tamamıyla itimad ettim. Zira gerek vaziyetinden ve gerek sair etvarından bunu ümit ederim. Allah bu gibi iyi kalpleri saklasın.

Akşam Osman Bey içimizde bir heyet teşkili için konferansımı bir teklifte bulundu. Kabul edildi. Bu heyet eve ait her türlü hususa müdahale ve halledecek ve efendiler arasında zuhur etmesi muhtemel olan her türlü hadiseyi de halledecek ve bunun vereceği karara herkes razı olacak. Herhangi umumi bir mesele bu heyete ait vezâifindedir. Şu heyet teşkilini cidden takdir ederim. Gayet hoş. Buna Reis Osman Bey ve muavin (ustarşı vekili eve ait) Yüzbaşı Hamid Efendi ve aza olarak da Katip, Selahaddin, Kazım intihap olundu.

7 Haziran 1916 Çarşamba. Hava güzel. Sıcak. Öğleden ikindiye kadar Şerif Efendi'nin orada Rusçaya çalıştık. Rusçanın bir kısım kavâidi can sıkıyordu. Bahçeye Halis'le beraber gezmeye inmiştik. Latife tarzında ve gayr-i ihtiyari söylediğim bir söz üzerine darıldık. Zaten Halis bir çocuktan başka bir şey değildir. Hatta darıldıktan biraz sonra yanıma gelip bana çocukçasına ibraz-ı hiddet ediyordu. Yalnız ben bir şeyden dolayı müteessir oldum. O da dün bana peder ve henüz bir haftalık zevcesini ziya' gibi bir felakete uğradığından gece ve gündüz düşündüğünü, daha doğrusu daha birtakım dertlerini anlatmasından idi. Evet! Bu dertli çocuğun gayr-i ihtiyari söylenen bir sözle kalbinin incinmesinden dolayı kendimi haksız bulurdum. Zira bu suretle zaten çocuk olan zevatlık düşüncesini tezeyyüd etmiş oldum. Mamafih kendimi teselli edebiliyor ve o kadar müteessir olmuyordum. Çünkü mesele gayr-i ihtiyari hadis olmuştu.

8 Haziran 1916 Perşembe. Hava güzel. Sıcak. Öğleden evvel yine Şerif'e gittim. Fakat ders çalışmadık. Öğleden sonra pederime üseraya mahsus karttan bir mektup yazdım. Sıhhatte olduğumu zikretmekle beraber merak etmemelerini tavsiye ve mümkün ise Rusça, Fransızca, Almanca lügat ile birkaç tane kıraat kitabı, roman ve üç adet son fotoğrafımın gönderilmesini ve buradaki adresimi (Rusça) yazdım. Tanrı bunu onlara iletse. Gece ta fecre kadar sohbet.

9 Haziran 1916 Cuma. Hava güzel. Sivrisinekler faaliyette. Yine öğleden evvel Şerif'e gittim. Biraz Rusça çalıştık. Öğle yemeğinden sonra biraz muhabbete daldık. Biraz da oyun oynadık. İşte yeni *bavağis*: Almanlar Şimal Denizi'nde İngiliz Harbiye Nazırı Lord Kitchner ve Erkan-ı Harbiyesi'ni hamil bir zırhlı batırtmışlar. Bunlar boğulmuş. Jurnal gazeteleri takdirkârâne yazmışlar. Sonra Türklerin de Kusur Boğazı'na kadar ilerlediğini de ayrıca zikretmiş. Güya Kusur Boğazı Evlit'ten dört, beş saat ileride en ekber dağına pek yakın imiş. Çok iyi.

Akşam Zühdü'nün teehhül meselesiyle konuştuk. Zavallı genç bu yeni hayata atılmak kusuruyla gasy oluyordu. Teehhül vakia fena değildi. Yalnız hal-i esarete bazı müşkilat ihtimali mevcud. Bu hep Katib'in yetişkin bir kızı üzerine cereyan ediyordu. Fakat Zühdü henüz bir kati karar verememişti.

10 Haziran 1916 Cumartesi. Sabahleyin bir gürültüdür ortalığı çınlattı. Uyuyan hemen herkes büyük bir infial ile uyandılar. Mesele: Yüzbaşı Hakkı Efendi ile Osman Bey arasında bir kaşık gaybubetinden bahsetmiş. Yüzbaşının adab-ı muaşeret ve nezakete muhalif hareket ve kelimada bulunması meseleyi alevlendirmiş. Mamafih asıl sebebin neden olduğu belli değildi. Akşam heyet ve biz ictimâ ettik. Heyetten Salah evvela sabahleyin böyle bir gürültünün istirahat-ı umumiye bozduğundan bir daha yapılmamasını talep etti.

Bilahare Osman Bey, Hakkı Efendi'nin kendisine karşı vuku bulan tahkirinden dolayı ispat-ı hak ederek tazminini istedi. Yüzbaşı ez-her cihet haksız kaldı ve Osman Bey'e itiraf-ı kusurla tarziye verdi. Buna ba'dema bu gibi bir şeye daha meydan vermemesi tembih edildi ve meclis dağıldı.

Bugün terzi elbisemi getirdi. Pantolon biraz noksan olduğundan geri götürdü. Güç bela bir yerden beş ruble bularak terziye verdim ve mütebakisinin de yarın verileceğini söyledim. Elbiseyi terzi on beş rubleye yaptı. Vetluga'ya geldiğim zaman cebimde ancak (üstümde beylik ceketi Fahrî'ye beş rubleye sattığıma rağmen) ancak 35 rublem vardı. 20 ruble kumaşa verdim. İhtiyacım için de öteberiye birazını sarf ettim. Tabii param az ve binaenaleyh gayr-i kafi idi. Kör Mehmet'ten borç para istediğim zaman parası olmadığını söyledi, halbuki birkaç gün evvel bende var filan diyordu. Şu halde dünyada para üzerine fedakar, namuskar, sadık, vaadinde duran kimse yokmuş. Yine geç yattık.

11 Haziran 1916 Pazar. Bugün kendimde epeyi bir hararet duyuyordum. Durduğum yerde bile terliyordum. Öğleden evvel terzi pantolonumu getirdi. Yine apış arası pek iyi olmamıştı. Bereket bir yerden beş ruble bularak terzinin parasını verebildim. Hava mağmum. Öğleden sonra birkaç saat süren bir yağmur yağdı. Ortalık biraz serinledi. Sivrisinekler de kayıp oldu. Öğleden sonra yine Şerif'e gittim. Rusça çalıştık. Bu zaman nehirde bir vapur (adeta bizim Haliç'tekiler gibi) geçiyordu. Ruslar nehirlerden iyi istifade ediyorlar. Zühdü bugün bana hafiflediğimi söyleyerek ba'dema düşünmemekliğimi ve hiçbir şeyle meşgul olmayarak azade-ser yaşamaklığımı tavsiye etti. Akşam biraz Osman Bey öteberiden anlattı. Vakit geçirdik.

12 Haziran 1916 Pazartesi. Hava yine bulutlu ve mümkün mertebede serin olmasına rağmen yine sivrisinekler faaliyette. Bade'z-zeval yine Şerif'e gittim. Biraz çalıştık. Bugün Hakkı Efendi'den (muvazzaf zabıt vekili ve 331 senesi Mayıs'ında esir olan) Rusça fiilleri yazdım ve kaideleri öğrendim. Gece biraz muhabbetten sonra yattım. Burada gece pek tuhaf. Gündüzün güneş doğduğu yerden cenuba ve garba doğru takriben 27 derecelik bir kavis yapıyor. Gecede 90. Güneş battıktan sonra çok ayrılmadığı için daima aydınlık duruyor. Şafak meydana iken fecr atıyor. Bugün alayımızdan el-yevm çuğlamaya giden Mülazım-ı Evvel Ziya Efendi'ye (Mekteb-i Harbiye'den tanır-ım) bir mektup yazdım. Bilmem gidecek mi?

13 Haziran 1916 Salı. Hava yine bulutlu. Hoş bir gölgelik. Ne çare sivrisinekler... Ne gece, ne gündüz bizi rahat bırakmazlar. Biraz muhabbet ettik ve oyun oynadık. Yine öğleden sonra Şerif'e gittim. Biraz lügat ve fiil yazarak geldim. Yazılmayan diğer Rusça fiilleri de burada yazdım. Yine geç yattık. Gece saat birdi ki şark tamamen kızarmıştı. Tabii ortalık aydınlıkça idi. Akşam yatmadan evvel kumandanlıktan bir çavuş gelerek yarın kumandanlık dairesine gideceğimizi söyledi. Buna birçok sebepler söylendi. Bilhassa eazım-ârâ gruptan birtakım mûna-

sebetsizliğin vâkî' olduğu söylendi. Tabii hakikaten yarın meydana çıkacak. Bugünkü Rus ajansları Fransızların Verdun'da Almanlardan yüz on üç bin esir aldıklarını yazıyordu. Acaba doğru mu?

14 Haziran 1916 Çarşamba. Sabahleyin kalktığım zaman sivrisinekler ayağımı fena ısırmışlar. Uyku sersemliğiyle ısırılmış yerleri kaşıya kaşıya yara yapmışım. Hep ayaklarım yara ve sızılar içinde. Çorap filan dinlemiyorlar. İğnelerini hemen her şeyden geçiriyorlar. Öğleden evvel onda kumandanlık daireesindeki bir bahçede toplandık. Tabii hep üsera orada idi. Kumandan gelerek üsera zabitanın sivil elbise giymemesi hakkında Moskova Kumandanlığı'ndan emir aldığını ve sivil elbise giymesi için Bakü'deki bir Rus Generali'nden müsaade ve emir alan İstanbullu Hakkı Efendi'nin bu babda verdiği istidanın artık infaz edilmeyeceğini, elbisesi olmayanların çarşıya vesaire gidemeyeceklerini ve herkesin bir bir askerî elbise yaptırmasını söyledi. Yaptırdığım avcı elbisesini düğmeleri değişmek şartıyla (apolet de takılacak) kabul etti ve muvaffak buldu. Sonra Kars'taki mevcut meblağa nazaran bize yarın mikdar-ı کافی avans vereceğini söyledi. Gece şedid bir yağmur yağdı.

Jimnastik ve Ciritten Vücudum Ağrı İçinde

15 Haziran 1916 Perşembe. Hava zararsız güzel. Yine sivrisinekler faaliyette. Her tarafımız kabartı içinde. Dün akşam yapılan jimnastik ve oynatılan ciritlerden dolayı vücudum hemen kamilen ağrı içinde. Bugün de layıkıyla Rusça çalışmadım. Zaman oyun oynamak, muhabbet etmekle geçti. Sivrisinekler dolayısıyla uyumak istediğim halde uyuyamıyordum. Artık bir elimle geçirdim. Bazen maziye, bazen de hal ve istikbali düşünüyordum. Bu zaman bir şahs-ı meçhul sanki kulağımın yanına gelmiş de müellim, muvahhiş bir haber söylüyor gibi

oldu. Biraz ürktüm. Hemen fikrimi toplayarak müteselli oldum. Güneş doğarken yattım. Uyudum.

16 Haziran 1916 Cuma. Hava güzel. Öğle yemeğinden sonra kumandanlık dairesine gittik. Biraz sonra Rus Katibi gelerek bize beşer ruble daha verdi. Yaramazlık tesirini gösterdikçe mütevali müracaatlar bu suretle avutuluyor. Ay geçti. Muhassasât vermediler. Sebep soruyoruz. Muhassasât kağıdı henüz tasdikten gelmemiş. Parasızlıktan çok sıkıntı çekiyoruz. Tanrı sen kurtar. Bugün oda camlarını kamilen kapattık. Gerçi oda dahili sıcak ve sıkıcı bir hale girdi ise sivrisinekler yok ve kalmamıştı. Bu cihetten rahat ettik, gece de rahat yattık.

17 Haziran 1916 Cumartesi. Hava oldukça güzel. Sabahleyin bahçede terbiye-yi bedeniyeye ile uğraştık. Bilhassa iple yukarı çıktık. İpliğin biraz ince olması ellerimizi biraz kabarttı. Bugün çarşıdan tül alındı. Bu odanın pencerelerine takıldı. Bu hem sivrisinekleri odaya girmekten men ediyor, hem de odanın havasını tecdit ediyor. Artık ma'hud sineklerin izacatından kurtulduk. Gece rüyada güya pederimden bir mektup almışım. Bunda eski mesele için uğraştığını ve bir muvaffakiyet-i kâmile ile neticelendiğini, bu sebeple esaret hayatını asude geçirmekliği filan yazıyordu. Tabii çok memnun oldum ve Tanrı'dan hakiki bir mektup almak diledim.

18 Haziran 1916 Pazar. Hava açık ve güzel. Öğleden sonra çıkan hafif bir rüzgar sineklerin (bahçede) faaliyetini kırdı. Bahçede yine ağaca bağladığımız bir iple uğraştık. İki defa çıktım. Biraz da yine ağaçlarda kol harekâtı yaptık. Yine oyun oynadık. Öğleden sonra biraz içerledim. Birkaç gün oynamayacağım. Zira oyun beni her şeyden (hem aile tarihini tamamlamak için yazmaktan, hem hatıratı düzgün yazmaktan) mahrum bırakıyor.

19 Haziran 1916 Pazartesi. Hava güzel. Öğleden sonra biraz Şerif Efendi'nin odasına gittim. Biraz Rusça fiilleri yazdık. Bugün Avusturyalıların burada bulunan (sivil esirlerine yardım

için) komitesine giderek Osman Bey'in zevcesi Macar kadının hediye ten bu sabah bize aldığı bilet ile ekmek aldım. Avdette postahanedenden de birkaç kart aldım. Postahane haricen güzel. Bir kaza merkezine layık. *Havadi:* Rus gazetesi kuvvetleri anlaşılmayan kolordusu karşısında Rusların Erzurum'u terk ile eski hududa kadar geldiklerini işittim. Yine Ruslar Romanya hududuna tecavüz etmişler. Nemse ordusu ve toplar ile tekrar çekilmişler. Sevindik. Akşam arkadaşlardan Ethem Efendi'nin medid bir hülyasına müteakib uzunca güldük.

20 Haziran 1916 Salı. Hava güzel. Sabahleyin bahçede yine idman yaptık. Öğle yemeğinden sonra yine Şerif'e gittim. Biraz Rusça yazdık. Muhabbet ettik. Yine akşam yemeğinden sonra da idmanla uğraştık. Parasızlık çok can sıkıyor. Hele Rusların da baştan savmaları. Ah bu esaretten kurtulsak. Ba'dema müteehhil zabitan çocuklarının pederlerinin yanına gelip görüşmeyeceklerini kumandan güya aldığı emri bize onbaşı ile tebliğ etti. Çocuklarda artık eve gelmeyecekler. Gece bir, iki saat yağmur yağdı.

Ekme k Paramızı Ödünç Aldık

21 Haziran 1916 Çarşamba. Sabah çayından sonra o Sarıkamış'ta ikmal edemediğim aile tarihini ikmale uğraştım. Biraz da yine oyun oynadık, muhabbet ettik. Öğleden sonra kumandanlığına gideceğimizi ve bugün avans suretiyle bir kısım para alınacağını, cuma günü de maaş verileceğini işittik. Öğle yemeğini müteakib kumandanlığa gittik. İsimlerimiz okundu ve herkese isimleri yazılı bir dekont verdiler, geri aldılar. Bir şeyler... Anlaşılmaz. Sonra Sarıkamış'ta verdikleri üç maaşı 60 rubleden hesap ettikleri ve halbuki 50 ruble olduğu için fazla verilen 30 rubleyi de bizden keseceklermiş. Elhasıl boş gittik, boş geldik. Artık parasızlık pek fena tesir ediyor. Akşamlık ekmeğimiz olmadığı için birisinden ödünç aldık. Yedik.

22 Haziran 1916 Perşembe. Hava biraz kapalı. Biraz yağmur da yağdı. Bugün asabımıza dokunan bir şey işittik. Şöyle: müteahhil zabitanın Katip Şakir Efendi ailesiyle görüşmek için müsaade edilmesini kumandanlığa istida eder. Arzunun tervici içinde Erzurum'da Ruslara son derece hizmet ettiğini müftechirâne söyler (güya casusluk da). Bunu işitince kızdık ve galeyana gelen biz gençler hemen heyete verilmek üzere bir varaka yazdık. Bunda ya aramızdan teb'idini veya tecziyesini istedik. Bunu herkes imzaladı. Bilmem neden yalnız Tahir imzalamadı. Bade'l-imza heyet-i reis Osman Bey'e verildi.

Akşamüzeri kumandan geldi. Birtakım lüzumsuz harekattan tevakkü edilmesini tenebbüh ile grubumuzun gösterdiği sükunetten dolayı teşekkür etti. Öteki eazım grubu da gıyaben tevbih eyledi. Burada ailesi olanların çocuklarının da pederlerinin yanına gelmesine de müsaade etti.

23 Haziran 1916 Cuma. Bugün de hava bozuk. İkindiye kadar sürdü. Öğle yemeğinden evvel maaş almak üzere kumandanlığa gittik. Bu adamlar birtakım hesaplardan sonra Sarıkamış'ta üç maaş alanların borcunu tabldot vesaire ile 54 ruble, iki maaş alanları da 45 ruble çıkardılar. Bu borçların hepsini birden kestiler. Bir maaş alacak ümit ederken dörder ruble de üste verdik. Yine parasızlık. Eve avdetinde yine öteden beriden ödünç ekmek parasını bulabildik. Eğer bulamasa'ydım açtım. Bugün evimize iki hizmetçi daha verildi. Bunlar Avusturyalı idi. Biri Nemse, biri Macar.

24 Haziran 1916 Cumartesi. Hava güzel, berrak. Öğleden sonra dokuz arkadaş dışarı gezmeye gittik. Vetluga nehir sahilini iyice seyrettik ve biraz yüksek bir sırtta oturduk. Her tarafı kamilen yeşillikler içinde idi. Umumi bahçenin (park) yanından da geçtik. Burası adi bir yer. Yalnız ovaya nezaret-i kamilesi var. Burada çiçek namına bir şey yok. Yalnız ağaç, çimen, sabit iskemleler, çınarlar. Evde bazen oyunla, bazen jimnastikle vakit geçirdim. Şah ve vezir oyununu da biraz öğrendim.

25 Haziran 1916 Pazar. Esaretin verdiği sıkıntılar. Ailemden uzun zaman uzak kalmaklığım. Mektuplarımı alıp almadıkları düşüncesi, vaziyet ve ati mülahazaları. Bazen nevmid, bazen müteselli.

26 Haziran 1916 Pazartesi. Hava yine mağmum. Fakat yağmur yok. Hafif esen bir rüzgar da tatlı bir serinlik yayıyordu. Bugün de muhabbet etmek, oyun oynamak ile geçti. Dünkü müracaat üzerine yine üçer ruble avans aldık. Bunun ikisini tabldota, birisini de borca verdim. Yine meteliksiz. Her gün akşamüstü gezmek için verilen ruhsat müddeti bir buçuk saat iken bugün üçe iblağ edildi. Güzel bir Rus lütfu. *Havadi:* Erzurum bize geçmiş, Tanrı'dan hakikat olmasını diledik ve sevindik. Gece çok oturduk. Herkes yattıktan sonra yatak arkadaşım Nuri ile pek konuştuk Türkiye'den, terrakiden, atiden. Gün doğarken yattık.

Şah Mat

27 Haziran 1916 Salı. Hava bulutlu. Akşama doğru şedid bir yağmur yağdı. Bugün pederime Fransızca olarak bir mektup daha yazdım. Hep sıhhatime dair. Ya Rabb, onlar benim sıhhatimden, ben de onların sıhhatinden bir malumat alabilsek, zira merak içindeyim. Tabii onlar da kim bilir ne gibi bir merak içindeler. Öğleden sonra Şerif geldi. Biraz Rusçaya çalıştık. Sonra da yine oyun ve muhabbetle vakit geçirdik. Oynadığım satranç idi. Epeyce öğrenmiştim. Mübtedileri yaptıkları hatalardan derhal mağlup ediyordum. Bugün yine berbat bir şey: badema pazardan yağ, yumurta almak memnu. Bu münasebetsiz şeye sebep kumandanlıktaki bir çavuşun edepsizliği imiş. O çavuş buranın eşrafındanmış... Lanet olsun... Alçak herifler.

28 Haziran 1916 Çarşamba. Hava yine bulutlu. İkindi vakti biraz serpiştirdi. Yine biraz oyun oynamak, muhabbet etmekle vakit geçirdim. Bir de ebeveynimi çok düşünüyorum. Çünkü bu zavallıların yegâne ümidi benim. Onlar şimdiye kadar zevk

saadet görmediler. Şimdi de benden haberleri yok. Kim bilir ne gibi merak içindeler. Ya Rabb benim onlara yazdığım mektuplardan hiç olmazsa birini ilet ve onları meraktan kurtar. Dileğim budur. Bu gece Halis'le kendi kendimize barıştık. Kendisine karşı hadis olan meselenin gayr-i ihtiyari olduğunu tamamen ispat ettim. O da tasdik etti.

29 Haziran 1916 Perşembe. Hava yine bulutlu. Bazen ufak ufak serpiştirdi. Günümüz büyük bir infial ile geçti. Sebep: tüllerin yırtıldığı ve bunlara bakılmadığı bahanesiyle Yüzbaşı Hamid'in bizi sivrisineklerden kurtaran tülleri kamilen yırtması ve yüzümüze doğru haşin bir nazarla bakarak muhakkirane yere atmasıdır. Salah hukukumuzu müdafaa maksadıyla niçin bunları yırttığını nezaketle kendisine sordu. İş alevlendi. Herif köpürdü. Bize karşı mütehakkimane bir tarzda idare-yi kelâma başladı. Akşam meclis toplandı. Mesele umum muvacehesinde açıldı. Hamid'in haksızlığı tebeyyün etti. Tarziye vermesi lazım gelirken körü körüne inat ediyordu. Niha yet heyeti tanımadığını ve hiçbir kimseye itimat göstermediğini söyledi. Hatta edepsiz herif siz vicdanlarınızı ayak altına alıyor, doğru söylemiyorsunuz diye bizi tahkire de cesaret etti. Bunu protesto ettik ve meclis de dağıldı. Bu adam esasen Arap. Araplarla Türklerin imtiza-cı onların kötü hallerinden dolayı mümkün değil. Kahrolsun böyle herifler.

Havadio: Türk ordusu Rus hududunu geçerek iki mühim mevkiyi veya şehri zaptetmiş.

30 Haziran 1916 Cuma. Hava güzel. Gece yine toplanarak Arap Yüzbaşı Hamid'in artık aramızda yaşaması (dünkü hadiseden dolayı) kabil olmayacağından aramızdan çıkmasını umumiyetle kararlaştırdık.

Havadio: Almanlar Riga cephesinde bir vaaz-ı tecavüz-kârî almışlar. Gecelerin kısalık müddetini maatteessüf iyice ölçemedim. Takriben güneş battıktan doğuncaya kadar en kısa gecede beş

buçuk saat sürüyor. Bu zaman yalnız sabaha karşı doğan çoban yıldızından başka gökyüzünde hiçbir yıldız görünmüyor. Kendi kendime traş oldum. Zühdü'nün muannidliği bıyıklarımı berbat bir şekle soktu.

1 Temmuz 1916 Cumartesi. Hava güzel ve sıcak. Yine sıkıntılı. Esashi değil. Bazen ailemi düşünüyor, bazen şimdiki halimi göz önüne alıyorum. Birkaç günden beri sıkıştıran züğürtlüğü de nazar-ı ihtiyar etmiyor ve fena bir hayat yaşadığıma teessüf ediyorum. Bu akşam kumandan evimize geldi. Dün verilmiş karar kumandana söylendi. Kumandan meselenin yarına halledilmesi için yarına kadar daha bir şey zuhur etmemesini söyledi. Bu zaman Arap Hamid atılarak "Bunların hepsi bir komite teşkil etmiştir. Ben korkuyorum. Daima nöbetçinin yanında bulunuyorum." dedi. Zaten haksız olan herif cibilliyetini de meydana çıkardı. Söylediği de hep yalan. Onu tehdit eden ne komite var, ne de hiçbir şey... Gündüzki sıkıntıları bahçede idman yapmakla izaleye çalıştık.

2 Temmuz 1916 Pazar. Hava güzel, sıcak. Sivrisinekler bereket gayet az. Günüm biraz iyi geçti. Sebepsiz ve boş düşünceler hakikaten insanı pek üzüyorlar. Sabahleyin Osman Bey, Katip Hakkı, Hamid kumandanlığına gittiler ve öğle vakti geldiler. Neticede Hamid'le hepimiz barışacak ve yine birlikte yaşayacağız. Tuhaf şey. Cebin, namerd, arsız, kimseye itimad göstermeyen bir adam ile birlikte nasıl yaşarız, bu kabil mi?

Kumandanlığa giden arkadaşlarla birlikte gelen Çerkez Mehmet de kumandanın böyle emrettiğini söyledi. Bazı nasihat kılıklı şeyler de ilave etti. Bir de Rus hastahanesine kumandanlarının yanına gideceğimiz zaman başımızın açılmasının da muvafık olduğunu zikretti. Bahçede yine idman. İkindileyin Şerif'e gittim. Orada Süleyman'ın çaldığı kemani dinledim. Gece Halis'le dertleştik. Zavallının da ati hayatı şimdikine nazaran müşkilce. Kendisine teselli-amiz bazı şeyler söyledim. Gece (bu zaman)

Rıfki ile ağız kavgası yaptık. Sebep kendisinin kabaca bir hareketi idi.

Sabahleyin Bir Karga ve Tilki Hikayesi Yazdım

3 Temmuz 1916 Pazartesi. Hava güzel, sıcak. İkindiye yakın zuhur eden şedid bir fırtınaya müteakib biraz da yağmur yağdı. Bir buçuk saat sonra sakinleşti. İkindiden biraz sonra kumandanlık dairesine gittik, orada maaş olarak 47'şer ruble verdiler ki bu Haziran maaşı idi. Şimdiye kadar Rus Hükümeti'nden $15+159+3+6+4,5+2+5+3+47-4=245.5$ ruble almışım. Avdette tabldota 12 ve hizmetçiler için de bir ruble onar kapık verdik. Borçları da biraz hafiflettik. Paranın adem-i kifayetinden kızıyoruz, Mehmet Ağa'dan beş ruble yine ödünç aldım. Sabahleyin bir karga ve tilki hikayesi yazdım. Bunu Fransızca tahvil ederek Süleyman Efendi'ye tashih ettirdim.

4 Temmuz 1916 Salı. Bugün de sıkıntılar, üzüntüler içinde geçti. Hakikaten bugünlerde bazı teessür, bazı hüznler duyuyorum. Bunlar gayr-i ihtiyari sadır oluyor. Bazen bir manzara gözüme pek munis görüyor ve sanıyorum ki bunda bir ruh var. Bu kalbimi okşamıyor, ruhumun melaletini silmeye çalışıyor. Sanki onda bir letafet, bir saffet var. Bu beni okşuyor, mazinin bazı müstesna günlerini göz önünde tecemmü ettirerek mevcudiyetimi teshir ediyor. Zannediyorum ki hayatımın, şebabımın en müstesna zamanını yaşıyorum. Heyhat aradan biraz geçince kendimi müthiş nevmidi fırtınalarına, dehrli me'yus rüzgarlarına maruz kalmış buluyorum. Bu zaman ruhumda bir sıkıntı, kalbimde bir üzüntü, mevcudiyetimde bir inilti hissediyorum. Bu mereratle fişkırان şu esaret hayatında yine müthiş düşüncelerin, yine büyük mahrumiyetlerin menkudu bulunuyorum. Ya Rabb sen kurtar. Serbest bir hayata, atimi saadetlerle dolduracak olan vatanıma bırak.

5 Temmuz 1916 Çarşamba. Hemen bir, iki haftadır tesir-i fevkalade gösteren hava, sıcaklık vücudumuzu hırpalıyordu. Gündüz bahçeye inip çıkmakla mümkün mertebe hararetimizi teskin ediyoruz. Fakat gece her taraf kapalı olduğundan boyuna terliyoruz. Yeniden pencerelere geçirilen tüller yalnız bizi sivrisineklerden koruyor. Bugün Şerif'e gittim, biraz konuştuk. Süleyman'a da bazı Fransızca lügatlar yazdırdım. Gece şarkı söylemek ve birbirimizle alay etmekle vakit geçirdik. Bu zaman yalnız Salah'ın gevezeliğine kızdım. Herkes yattıktan sonra medid bir istiğrak içinde kaldım. Bu, yine kalbimi deliyor, ruhumu üzüyor, yine birtakım zehirli düşünceler. Pederime yine bir kartpostal yazdım.

6 Temmuz 1916 Perşembe. Bugün de oldu. Talihin sevk ve ilka ettiği şu hayatta da müthiş bir acizlik, bir menhusluk var. Yine burada da kalp ve fikrimi boş yere işgal ederek atı için düşünüp tanzim edeceğim planımın tamamı muntazam ve ikmaline mani olan bir şey mevcut. Ah esaret, iftirak sen olmasaydın, ben şimdi ne halin bu mülevves düşünceleriyle meşgul olur, ne de fikir ve kalbimi beyhude işgal eden vesâile maruz kalırdım.

Heyhat! Ben bugün tam manasıyla muhayyilim. Senin bu mevcudiyetin bilsen beni ne kadar sarsıyor. Saat, hatta dakika geçeri ki asude bir zaman geçireyim. Sanki ben bir aşık-ı cefa (...) da beni esirin bırakarak mütemadi bir ibtila ile mevcudiyetimi hırpalıyorsun. Ya Rabb sen kurtar. Hayatım, o sevgili şebabım, böyle boş şeyler ve eninlerle sönmesin; gün, saadet görsün.

Bugün çok sıcak vardı. Gece gündüz terliyorduk. Öğleden evvel (saat 8) nehre gittik ve suya girdik. Epeyi yüzüyorum. Yalnız dört, beş metrelik bir yere çırpına çırpına gidebiliyordum. Bade'z-zeval yine Şerif'e gittim. Hep bahçede vakit geçirdik.

7 Temmuz 1916 Cuma. Her günkü düşünceler yine muhayyematımda yaşıyordu. Bazen pek müteessir oluyor ve bir hüzn-i medid altında inliyorum ve milletime atf-ı nigah ediyorum. Onu

ancak hayalimde görebiliyorum. Mazinin tatlı günlerinin mevcudiyetimi teshir ederek saadetlendiren enatını düşünüyorum. Bu zaman kalbimde çoşa gelen medid bir meraret duyuyorum. Ağlamak istiyorum, ağlayamıyorum. Gülmek istiyorum, gülemiyorum. Elhasıl ne yapmak istersem bir türlü yapamıyorum. Yalnız boş ve zehir-nâk bir sıkıntının zebunu olmaktan kurtulamıyorum. Hava dünküne nazaran nispeten serince idi. Havada bulut çoğalıyordu.

Bugün Süleyman Efendi'den Osman Bey'in ba'dema bize Fransızca ders verebileceğini anladım. Bu derse iştirak edecekler: Nuri, Burhan, Halis, ben. Şerif Efendi odamıza geldi. Biraz sulhtan sonraki ahvale dair konuştuk. Bu da dehşetli İttihatçı. Bugün Halis'in çocukça bir sözüne içlerledim. Fakat o kadar müteessir değildim.

8 Temmuz 1916 Cumartesi. Sabahleyin hava mağmum. Biraz sonra da oldukça bir serinlik. Daha sonra da bazen şedid, bazen hafif bir yağmur. Öğleden sonra Şerif'e gittim. Ta-be-akşam Kör Mehmet'in battaniyesine marka işlemekle uğraştım. Gece de musahabe: bu hep İstanbul'un, Türkiye'nin geçirdiği var-talara ait.

Bugün de kalbimde coşan bir his beni büyük bir hasrete bıraktı. Düşündüm, düşündüm. Adeta kendimi bir rüyanın zebunu buldum. Bu sıkıntıyı azaltma maksadıyla rüya-yı musahhar karşısında mevcudiyet diye tesirimi kısmen azaltan bir şey yazdım. Evet, kalbimde bir asudegi temin edebildim. Çünkü bir ümit-i vefakâriye sarıldım. Muhayyelatım tatlılıklar içinde boğuldu. Kalbim onun saadetiyle çarptı. Ruhum onunla kendini bahtiyar kıldı. Bazen de ümidin hüzne müteşekkil kalması hayalimde inkisarlar geziyor. Elhasıl ne kadar söylensem, ne kadar me'yusa kapılsam yine muhtaribim. Kalkmazdan biraz evvel rüyada Feyzi'yi, Mehmet Ali'yi, Cemil'i gördüm. Mehmet Ali'nin kulaklarının uzamasından korktum. Biraz maziye rücu'.

Batum'dan Sivastopol'a

9 Temmuz 1916 Pazar. Hava bozuk, muzlim, bulutlu. Bir, iki defa da şiddetli yağmur. Bulutlar yırtıldı, güneş görüldü. Ortalık letafet, adeta bir bahar günü gibi.

Havadis: Türkler Rus ordusunu muhasara etmiş ve iki Türk drednotu Batum'dan Sivastopol'a kadar olan sevhili bombardıman etmiş. Sevindik, şarkılar söyledik. Salah mutasavver Turan'a dair atideki Türk çocuklarına tarih ve coğrafya ders veren bir muallimin sözlerini nakil etti... Bugün tahtadan bir tombala yaptık ve akşam bunu Süleyman'ın iştirakiyle çektik. Fakat ben ve Zühdü tombala diyemedik.

10 Temmuz 1916 Pazartesi. Sabahleyin hava yine güzel değil. Ortalıkta hafif bir serinlik. Bu serinlikte yine nehir banyosuna gittik. Yine yüzmeyi öğrenemedim. Bade'z-zeval şiddetli bir yağmur yağdı. Zaman asude geçti. Hep gülmek, oynamakla. Gece yine tombala çekildi. İyi vakit geçirdik ve ta güneş doğuncaya kadar uyumadık. Osman Bey Mısır'dan bahsetti ve daha birçok şeyler anlattı, dinledik. En uzun günlerde güneş saat 9-10 arası batıyor, sabahta saat 2-3 arası doğuyor. Gece beş-altı saat, bundan artık geceler çok uzayacak. Her zaman ortalık zulmet olacak.

11 Temmuz 1916 Salı. Bugün geç kalkacaktım. Fakat hamam için uyandırıldım. Hamamda şöyle böyle yıkanarak geldim ve yattımsa da artık uyuyamadım. Hava yine bulutlu. Öğleye yakın bunlar ziyadeleşti ve şedid bir yağmur yağdı. Zamanımı yine oyun ve muhabbetle hoşça geçirdim. İkinci vakti Süleyman Efendi'den Osman Bey'e müracaat edildiği zaman ders verebileceğini öğrendim. Akşam da sohbet ettik, nısfü'l-leyle yakın yattım.

12 Temmuz 1916 Çarşamba. Sabahleyin yine nehir banyosuna gittik. Yine yüzmeyi öğrenemedim. Mamafih 10-15 metrelik

bir su tehlikesinden kurtulabileceğimi ümit ederim. Hava serin. Bulutlu, yağmur yok. Akşamüzeri bazı mülatafa yaptık ve gülüştük. Fakat bazen bunlar i'tidalı geçtiğinden bir infial doğuruyordu.

13 Temmuz 1916 Perşembe. Sabahleyin yine nehir banyosuna gittik. Sonra geldik, çayımızı içtik. Hava yine serindi. Keza bulutlu. Yine oyun ve muhabbet ile zamanımı hoşça geçirdim. Bahçede de epeyi gezindik, oturduk, idman yaptık. Akşam yemeğinden sonra da Osman Bey'in iştirakiyle sırık ile atlamak, taş fırlatmak ta'limleriyle eğlendik. Gece yine uykusuzluk. Ta tulu'a kadar Nuri Efendi'yle konuştuk.

14 Temmuz 1916 Cuma. Sabah çayından sonra yine nehir banyosuna gittik. İyice yüzme öğrenemediğime ve öğrenemeyeceğime teessüf ediyorum. Öğleden biraz evvel Bağdatlı Mülazım-ı evvel Cemil Bazergan Efendi umuma bir şey söyleyeceği için yine masa başında toplandık. Cemil söze başladı. Çok gürültü yapıldığından, keman, kanun çalındığından, şarkılar söylendiğinden kendisinin rahatsız olduğunu ve hasta bulunduğundan bunların yapılmamasını söyledi. Sözleri adeta mütehakkimâne ve tehditkârâne idi. Bu güya ben sizden büyüğüm, sözümü, emrimi dinlemek mecburiyetindesiniz demek istiyordu. Bu maksadın husûlü için güya vesika diye eline geçirdiği bir kağıdı (Süleyman'ın bir kıza yazdığı bir mektupmuş) söyleyerek kumandana şikayet edeceğini iftiharlı bir surette söyledi. Şarkı söylediğimize hiddet ediyor, güldüğümüzü tenkit eyliyor. Daha birtakım saçmalar. Kendisi müteverrim bir Arap. O kadar menfur bir hayata malik ki, o düşünüyor ki: ben hastayım, tabii ki onların her bir hali bana hoş gitmez ve beni üzer. Halbuki o bizi taciz ediyor. Neyse saat sekize kadar çalgıya ve on bir buçuğa kadar da serbest konuşup gülüşmeye karar verdik. Hava güzel.

Mefkure-yi Milliye ve Vataniye

15 Temmuz 1916 Cumartesi. Sabah yine banyoya gittik... Rus Kumandanı Cemil Bazergan'ın hastalığından dolayı Yaroslav Hastanesi'ne gönderileceğini haber göndermesi üzerine bu anud herif hem kendi, hem de birlikte yaşadığı arkadaşlarının istirahatı nokta-yı nazarından memnuniyetle kabul edeceği yerde bilakis hasta olmadığından bahisle reddetti. Artık ne kadar edepsiz ve alçak bir adam olduğu düşünölsün. Hava güzel. Bahçede idman yaptık. Bir de tahtadan trapeze. Akşam yemeğini müteakib müracaatımız üzerine Osman bize bir konferans verdi. Bu korku hakkında. Bunun azalması dört çare ile kabil (1-alkol, 2-mefkure-yi âli, 3-din mefkuresi, 4-mefkure-yi vataniye ve milliye, insaniye). Bunlardan en makulu mefkure-yi milliye ve vataniye, insaniye olduğunu zikr ile bunun mevcudiyete sıkı bir rabıta ile bağlanmasını tavsiye eyliyordu. Pederime bir kart daha yazdım, gönderdim.

16 Temmuz 1916 Pazar. Sabahleyin yine nehir banyosuna gittik. Hava yine güzel ve sıcaktı. Zaman biraz iyi gibi geçti. Fakat sıkıntı tamamen silinmemiş idi. Zaten bu dıyk-ı derunî esaretin imtidadı kadar da beni vakit vakit fırsat buldukça ezmekten geri kalmayacaktır. Bazen zaman efkarıma tatlı ve şevki düşünceler vererek mukavvi bir saadet bahşeder. Kalbim o sürurla daraban eder, ruhum o halvet içinde gömölür. Ne fayda ki şu müstesna zaman muvakkattir. Şu hal demetlenmiş birkaç gülü temsil eder. Nasıl ki bu güldesti cüz'i bir zaman için ne kadar nazik, ne kadar nermin ellerde dolaşarak bir müstesna zaman geçiriyor ve sonra da artık buruşmaya başlayınca nasıl yerlere hakirane atılıyorsa mevcudiyetim de bazen büyük ve güzel haletler arasında serbest kalır. Fakat o yine bir sıkıntının zebunu olmaktan kurtulamamıştır.

Rus gazetesinin ifadesine göre Erzurum katiyen bizde. Akşam yine birtakım mülatafat-ı lisaniyyede bulunduk ve eğlendik. Bu esnada bazı (...), manalı sözler kulağımdan kaçmadı.

17 Temmuz 1916 Pazartesi. Sabah yine çaydan sonra nehir banyosu yaptık. Hava güzel ve ziyade sıcaktı. Yine durduğumuz yerde terliyoruz. Öğleden sonra hep arkadaşlar dışarı gittikleri halde ben bahçeyi dolaşarak geldim, yattım. Atiye ait tatlı düşünceler arasında uyumaya başladım (yemekten evvel). Bugün de Burhan ile darıldık. Sebep onun birtakım çocukça hareketi. Ben asabiyyete geldim ve artık hiçbir suretle konuşmamaya karar verdim. Yine tatlı mülatafa ve mukallidliklerle zamanı hoş geçirdik. Jimnastikte biraz terakki gösterdim. Cepheden çıkmak, iki kol ile çekerek demir üstüne gelmek. Daha birkaç hareketi kolaylıkla yapıyorum. Gece benim karyolada Halis'le birlikte memleketimiz hakkında bazı mübahasatta bulunduk. Osman Bey'den Fransızca dersi alıyorum. Gece yarısı yatabildim.

18 Temmuz 1916 Salı. Sabah nehir banyosu yine tekerrür etti. Bugün de sıcak, hararet içinde. Zamanım ciddi bir meşgaleye adem-i tehacümden dolayı tamamıyla asude geçmiyor. Geçen her saatin mutlaka bir üzüntüsüne uğruyorum. Hele bu üzüntü akşamüzeri bütün mevcudiyetime serpildiği için me'yus ve mükedderdim. Ruhumun bir enis-i şefiği ancak maneviyatım olabiliyordu. Me'yus ve gamı silebilmiş, bazen bana ferruh zamanlar bağışlayan hep maneviyatım idi. Ne fayda ki maneviyatım da bazen esir-i firaş oluyor. Mevcudiyetimi azade-ser bırakıyordu. Bu zaman müthiş sıkıntılar, şedid tesirler altında eziliyorum. Ümidim yok, ye's çok. Ya Rabb sen büyüksün. Beş senedir ızdırap çeken Fuad'ı artık kurtar, sevindir, güldür.

Akşama çöken bir zulmet
Ümid karartan hüznüyet
Yıktı ruh-ı gülşeni
Kırdı dil-i asudeyi

19 Temmuz 1916 Çarşamba. Sabah yine nehir banyosu yaptık. Hava yine güzel ve sıcak. Bu sıcaklık herkeste bir sıkıntı husule getirdi. Öğleden evvel yine Şerif'e gittim. Biraz konuştuk. Bugün de yine zavallı maneviyatım yorulmuş, üzülmüştü. Bu tesirlerle hele akşamüstü çok me'yus bulunuyordum. İstanbul'u düşünüyorum. Ailemi göz önüne getiriyorum. Kim bilir, şayed benim sıhhatimden haberdar olamamışlarsa ne kadar kara günler geçirdiklerini tahmin ediyorum. Bir de halime bakıyorum. Ağlayacağım geliyor. Beni teselliye sevk edecek hiçbir vesile yok. Teselli kalacak da ne bir muhibb-i sadık mevcut. Bura-daki arkadaşlar zaten kendileri sıkıntılı, bu hale maruz sade ben değil. Hepimiz.

Bu gece rüyada ben yine bir felakete maruz kalmışım. Pederim bulunduğum şehirde imiş. Güya Binbaşı Mümtaz'la dövüşmüş. Ora kumandanlığının emriyle başka bir mahalle naklettirilmiş. Artık pederle ayrılacaktım. Daha o esnada pederim beni kavi bir surette teselli etti. Sonra uyandım, sıkıldım. Selamet dilerim.

20 Temmuz 1916 Perşembe. Yine sabah nehir banyosuna gittik. Nehrin kenarı çamurlu olduğundan can sıkıyordu. Hava açık ve sıcak. Yine can sıkıcı şeyler oldu. Evde: Avusturya komitesinden funtu altı kapike kumandanın müsaadesiyle ekmek alacaktık. Komite ekmeği memur ile kapıya kadar getirdiği halde Rus muhafaza neferleri mümanaat ettiler. Ustarşı (büyükleri) olan muhafaza müsaade olunduğunu itiraf ettiği halde efrad işitmemiş diye işimizi görmüyor. Halbuki kendisi efradın mevzi kumandanı. Maksad askerler rüşvet alamayacaklar. Çünkü başka yerden ne alsak biraz pahalı alıyoruz ve asker satıcıdan biraz rüşvet alıyor. Ne alçak adamlar. Nihayet onlar dediklerini yaptılar. Bize aldırmadılar. Akşam yine eve gelen kumandana bugünkü ile beraber komiteden yağ almaklığımıza müsaade istedik. Kabul etti. Yağ çarşıda az. Bulunsa da funtu 120 kapike, okkası 45 kuruşa.

21 Temmuz 1916 Cuma. Sabah çaydan sonra hamama gittik. İyice yıkandık ve temizlendik. Hava güzel. Yine sıcaktı. Bugün üzücü, asabiyete girici bir şey daha. Dün kumandanın müsaadesine binaen yine komiteden ekmek, soğan almıştık. Yine bunları evin kapısına kadar getirdik. Fakat ne fayda, bu sefer de kapıda (hariçte) duran polis mümanaat etti. Sebep bu babda kumandandan bir emir telakki etmemesi imiş. Bizim ustarşı vak'a görüyor ve dün kumandanın müsaadesini biliyor da hiç aldırıyor. Yine bunları içeri alamadık. Geri gitti. Akşam bermu'tad gelen kumandana bunları bütün safahatıyla anlattık ve teessüf ettik. Kumandan da bu zaman sözünden nükul ederek badema hiçbir suretle komiteden bir şey almayacağımızı ve her şeyi ancak pazardan alabileceğimizi söyledi. Daha birtakım şeyler... Çok kızdık. Ruslar da söz kıymeti sıfır... Akşamda Salah ile Yüzbaşı Hakkı fena ağız kavgası yapmışlar. Salah haddinden pek fazla söz söylemiş... Mamafih biraz sonra itiraf-ı kusur etti... Ne büyük mahcubiyet.

22 Temmuz 1916 Cumartesi. Yine bu sabah da banyo (nehirde) ettik. Hava oldukça serin. Akşama doğru da biraz serpiştirdi. Bugün bahçede Şerif ve Mehmet Efendilerle musahabe ettik. Bu akşam yemekten evvel Selahaddin'in alay tarzında söylediği bir söze içerledim. Çünkü sözlerinde öyle istihzayı temsil eden bir ihtizaz yerine ciddiye temsil eden bir maksad vardı. Yemekten sonra bahçeye inerek biraz hususata müteallik görüştük. Zavalıya cidden acıyordum. Çünkü bu fakir adam saf ve pek biçare idi. Akşam fena bir havadis işittim. Ruslar Bayburt'u almışlar ve çok geçmişler. Anlamıyorum ki şu günlerde hep birbirinin zıddı haberler işitiyoruz. Tanrı Türklüğe sen yardım et.

23 Temmuz 1916 Pazar. Sabah çayından sonra yine nehir banyosu yaptık. Hava güzel değil. Bulutlu olduğuna rağmen dehşetli bir sıkıntı mevcut. Her zaman terliyorduk. Bugün karyolamın yerini eski efendilerin oturduğu odaya giden Mehmet Ağa'nın

yeriyle değiştirdim. Buna Salah ve daha birkaç kişi itiraz etmek istedi. Hatta Hakkı akşamüştü yanıma gelerek yine eski yerime gitmemi manalı, istihzalı bir kelime ile söyledi. Ben de haddi olarak bunun mahalle olduğunu ve beni yerimden titretecek bir kuvvet mevcut olmadığını söyledim. Ne tuhaf şeyler. Vaktiyle gözlerini ağsalardı.

Akşam da Ethem'e kızdım. Kendisi daima benimle latife ettiği halde bugünkü ufak bir latifeden kızdı, menhus bir cihete, buruşuk bir sima göstermeye başladı. Bir de kendisine bir gurur, bir azamet veriyor idi. Halbuki bunlar calı... Pis herif. Güya bugün 23 (10) Temmuz yevm-i müctemi idi. Tesir-i esaret bugün bilakis bizi ezdi, hırpaladı.

24 Temmuz 1916 Pazartesi. Hava pek ziyade berbat. Nehre gidemedim. Çok yağmur yağdı. Bugün işittiğim haberler beni çok müteessir etti. Rus gazete ve ajansları Ruslar'ın Bayburt ve Mamahatun'dan muvaffakiyetle ilerledikleri, Arapların da ilan-ı istiklal ettikleri, hatta Mekke'yi zabt ile oradaki mühimmatı iğtinam ile birçok esir aldıkları ve hatta itlaf ettikleri yazıyordu. Ah alçak Araplar ah...

25 Temmuz 1916 Salı. Hava berbat, yağmurlu. Yine nehre gidemedik. Ortalıkta hafif bir serinlik var. Akşamüştü yine eve gelen Kumandan Arap Hamid ile diğer Arap Cemil'in vilayet merkezine (Kostroma) gideceklerini söyledi. Buna sevindik. Aynı zamanda bunlar Türk düşmanındırlar. Dünkü havadis kulaklarına gidince sürurlu bir vaziyet gösteriyorlardı. Hatta birbirlerini tebrik bile etmişler. Alçak herifler... Akşamüştü Kör Mehmet ile biraz ayakta görüştük. Gerçi dünkü havadisın bir ercufeden ibaret olduğunu söylediyse de yine teessürden kurtulamadım. Bugünüm de sıkıntılar içinde geçti.

26 Temmuz 1916 Çarşamba. Hava bulanık. Bilhassa sabahleyin bulanık. Ufak tefek yağmur da yağdı. **Havadi:** Yine Ruslar Ardası ve Gümüşhane'yi almışlar. Tanrı Türklüğe yardım et.

Bugün çarşıdan aldığım bir sırma ile güzel bir vekil apoleti diktim. Osman Bey'in de efendilerin ihtiyacı için verdiği paradan 120 kapık aldım. Gece Zühdü, Salah'ın karyolasına giderek uzun uzun şeyler konuştular ve Selahaddin kendisini ve beni güzelce anlatmış. Salah söylediği sözlerle gerek kendi mahiyetini ve gerekse Arkadaşı Ethem'in ahvalini meydana koymuş. Anladım ki (Zühdü'nün ifadesine göre) Salah menfaati için her türlü rezaleti irtikab eden ve arkadaşlarının hukuk ve haysiyetini düşünmeyen geveze, alçak bir adamdır. Aynı zamanda dehşetli bir müfsiddir. Tanrı bu gibi insanlığı bilmeyen, namusluca hareket etmeyen Türkleri ıslah etsin.

Türkler Rus Ordusu Baş Kumandanını Esir Almışlar

27 Temmuz 1916 Perşembe. Hava güzelce, güneş artık meydana, bulutlar az. Fakat ortalıkta evvelden kalma bir serinlik var. Osman Bey'in Rus tebaası Almanlardan işittiği bir habere göre Türkler Rus ordusu (Kafkas'ta) Baş Kumandanı Nikola Nikolayeviç'i esir almışlar. Tanrı hakikat yapsın. Biraz inanamıyoruz. Akşam Osman Bey bize hayat-ı ictimaiye hakkında ufak bir konferans verdi. Bu gibi nafi şeyleri lezzetle dinliyorum.

28 Temmuz 1916 Cuma. Hava bozuk, sema bulutlu (kamilen), ortalıkta hafif bir soğukluk var. Yağmur yok. Bugün de Rus gazeteleri Erzincan'ın sükutunu ve Türklerle Ruslar arasında bir mütareke yapıldığını yazıyormuş. Ne dünkü havadise, ne de bugünküne inanmadım. Hep birbirine zıt şeyler. Hangisine inanmalıyım? Yalnız Tanrı bize kuvvet versin.

Bugün de bizim ve öbür taraftaki iki hınzır birtakım manasız şeylerle uğraşmışlar. Bunlar ne kadar cahil ve namusu az ki ortada bir zıddiyet, bir ahenksizlik hasıl ederek yine Ruslara karşı bizi rezil edecekler... Tanrı böylelerine akıl versin. Halis ile gittikçe artan samimiyet ve muhabbetimiz hemen herkes

tarafından gıpta ediliyor. Hatta bazıları tarafından da çekilemiyordu. Gece Halis'le ati hayatımızı tevhid ederek sa'y ve azim sayesinde pek güzel zamanlar yaşayacağımızı tahayyül ettik.

29 Temmuz 1916 Cumartesi. Hava güzel. Bulut da azdı. Fakat ortalıkta hafif bir serinlik olduğundan artık banyoya (nehre) gidemeyeceğiz. Bugün yine Rus gazetelerinin ifadelerine göre Erzincan katiyen Ruslar'a düşmüş. Fakat bu tuzlu oturacaktı. Türkler hazırda her iki cenaibden Rusları muhasıra etmek üzerelermiş... Acaba hepsi de doğru mu? Öğleden evvel Şerif'e gittim. Konuştuk. Israrları üzerine öğle yemeğini orada yedim. Bugün alayla kuvvetini denemek isteyen Salah'ın bu yolda ümidi de kırıldı. Akşamüzeri Halis bana ağaçların nasıl aşılanağına dair amelî ve nazarı malumat verdi ve daha ziraate müteallik birçok şeylerden bahsettik.

30 Temmuz 1916 Pazar. Hava güzel ve açık. Havadaki bürüdet sabahleyin daha ziyade mahsûs. Güneş de sıcak şualarıyla ortalığa letafet veriyor. Sabahleyin Şerif'e gittim. Biraz konuştuk. Hakkı'nın Zühdü'ye yazdığı mektubu hiç beğenmedi. Hakikaten da öyle. Ne ifade var, ne de yazılış. Öğleyin avdet ettim. Bugün de yine müteessir, yine sıkıntılı. Zavallı Halis Erzincan'ın sükutundan son derece müteessir. Zira ailesi ve tek mil mal ve emlakı da orada. Bunlar orada hemen kimsesiz. Ben de gerek yurdun gitmemesi, Türklüğün bu suretle hırpanılmasından müteessir olmakla beraber onun da teessürüne iştirak ettim. Ona düşünmemesini filan uzun uzadıya tavsiye ettim ve biraz da teselliye muvaffak oldum. Akşam yine biraz Kör Mehmet'le görüştük.

31 Temmuz 1916 Pazartesi. İşte bugün bayram... Öyle ki safahat-ı hayatımda maruz kaldığım felaketlerin en büyüğü arasında dilsûz geçen bir iyd, kabuslarla dolan habir bir bayram, mukaddes bir gün ihtivagâh-ı kabus olamaz. Evet, mübeccel bir gün daima muazzezdir. Fakat hal-i vaziyet, zaman müthiş

çirkinlikler, şedid teellümler arasında mahkum, makhur kaldı-
ğımı, ruh ve kalbimde derin teessürlü bir işgali bulundurduğu
hatıradı acı hatıralar bırakmaya çalıştığı için nazire-yi eyyam-ı
adiye ile eyyam-ı mukaddesenin birbirlerinden olan farklarını
unutturacak kadar mevcudiyetini hemen her şeyden tecrid
eylemişti.

İşte ben de hakikaten bugün bayram mı yoksa her türlü elleri
tazeleyecek, kalbimi delemek, ruhumu ezecek müstesna bir gün
müydü anlayamıyordum. Zira bugünün tecellisiyle derunumda
bir haz duyacak, bir de müthiş tesirat altında ezildim. Ben böy-
le günlerin hululiyetinde de daima ezileceğim. Çünkü bugün
matem, sevgili ebeveynim ve kardeşim gülmüyor, müttemadi bir
tazyik karşısında inliyorlar. Bunlar ağladıkça gülmek, inledikçe
sevinmek ziyandır.

Bugün dünkü davetimiz üzerine binbaşılar grubundan on kişi
geldi. Bayramları teessürlü bir tarzda tebrik edildi. Öğle vakti.
Börek, pilav, köfte, sütlaç ikram edildi. Binbaşı Murad'ın bize
büyük bir azim ile karşılamak üzere ulu bir emel, düşmanlara
şedid bir hiss-i intikam ile yaşamaklığımızı tavsiye etti. Akşam
yine Salah'a kızdım, bazı adi hislerini umumi bir kelimeyle
yüzüne çarptım. Bugün hava yağmurlu idi.

1 Ağustos 1916 Salı. Hava dünküne göre güzel ve açık. Bulutlar
kayboluyor. Sabahleyin yine Şerif'e gittim. Vaziyet-i hazırda
hakkında dertleştik. Medîd bir zulmet, derin meçhuliyetler
karşısında bulunduk. Tanrı'dan hayırlı netice diledik. Bugün
ciddiden tuhaf bir hayat yaşadım. Dururken ufak bir şeyden dalı-
yor, müthiş bir hüznün karşısında bulunuyorum. Düşünüyorum
imateyi... Netice itibariyle hiç. Mahzun, mükedder oluyorum.
Neden, hiç teessür ve teellümümü intac edecek bir sebep mev-
cud değil. O halde sessiz bir teessür karşısında niçin ona mevcu-
diyet itba'a geliyor. Bilmem... Tuhaf şey, evet bunları, bu teessür
ve teellümü husule getiren yalnız ruhum olsa gerek. Kimbilir

bugünde İstanbul'daki ailemin ihtimalde beni düşünmelerinden husule gelen sıkıntı ve kederlerin bir parçasını ruhum bana mı aksettiriyor, yahut onların maruz oldukları alama beni de iştirak ettirmek istiyor. Yoksa sevgili vatanımın, aziz milletimin aldığı vaziyetin vehametiyle biçare ruhum da ağlamak istiyor da bana bu dalgınlığı veriyordu. Kimbilir neden?

2 Ağustos 1916 Çarşamba. Hava evvela açık, sonra da bozuldu. Öğle yemeğinden sonra kumandanlığa gittik. Yine ellişer ruble maaşımızı aldık. Aldığım maaşların yekunu 215 ruble. Öğle çayından sonra da pazara giderek Halis'e bir elbiselik ve bize de tütün, kağıt aldık. Tabldota 1738 ruble verdik. Öteye beriye 20 rubleye varan borcumu da verdim. Esef ki teknil hesabata neticesinde herhalde adem-i dikkat neticesi altı ruble kadar bir meblağ kaybettim. Zühdü de aynı suretle beş ruble kaybetmiş. Gerçi bir şey değil, fakat şu parasızlıkta iyi de değil. Eh, bugün zararsız geçti.

3 Ağustos 1916 Perşembe. Sabahleyin geç vakit Halis'in latifesi üzerine uyandım ve kalktım. Biraz biraz bozukça, hemen her gün de bulutlu. Bunlar artık Temmuz sonlarında (Ağustos ibtidalarında) hep yağmur hasıl ediyor. Günbegün soğuklar ziyade duyuluyor. Yine öğleden evvel Şerif'in tarafına geçtim. Sohbet ettik. Gecede Halis'le dertleştik. Zavallı çocuk teessürden bir türlü kurtulamıyordu.

Havadis: Güya Romenler, Ruslar aleyhine seferberlik yapmışlar. Ruslar da Türk ordusu ile teması kaybettiklerinden korkmuşlar ve her ihtimale rağmen Mamahatun'a doğru çekilmişler. Bugün de gerek hayatım, gerekse efkarım beni biraz üzdü. Bazı hislerle uzun uzun düşündürdü. Ruhum da beyhude çırpınıyordu.

4 Ağustos 1916 Cuma. Sabahleyin yine latife yapan Halis beni uyandırdı. Ben de kalktım. Bu latife zamanında yapıldığından katiyen beni üzmedi. Aynı zamanda da hissiyatı âlî, vicdanı

temiz bir arkadaş tarafından da yapılıyordu. Esasen ben latifeye hadd-i gayeye kadar tahammül ederim. Yalnız bunların ciddi ciddi telakki edilerek su-i te'vil yahut telakki hasıl etmemesi haysiyetle alakadar bulunmaması lazımdır.

Yine bugün Şerif'e gittim. Orada işittiğim *bavadis*: Rusya, Avusturya'da ilerlemekte olduğundan ve yakında Karpatlar'ı ele geçireceğinden Romanya'nın kendi lehinde hareketini tavsiye etmiş. Bulgarlar, Romanya'ya Rusya'ya ilan-ı harp etmezlerse kendilerine karşı muharip olduklarını bildirmiş. Yunan da aynı nakaratı Bulgarlara tekrar etmiş.

Gece yine Halis'le dertleştik. Merakını, düşüncesini izaleye çalıştım. Güçlülükle teselli edebildim. Bu gece rüyada güya Halis'le darılmışız. Sonradan Erzincan şehrine gitmişim. Şehir boşmuş, kimse kalmamış. Sadık gibi görünen bir Ermeni'ye tesadüfle sordum. Rusların henüz şehre girmediklerini, yalnız şehrin şark cihetindeki dağda dehşetli tertibat aldıkları ve şehrin kamilen boş olduğunu söyledi.

Türk Ordusu Viyana'da

5 Ağustos 1916 Cumartesi. Bu sabah oldukça erken kalktım. Halis'in yanına giderek biraz muannitlik yaptım. Yaptığıma da pişman oldum. Çünkü çam yarması gibi kaba olan Temel güya rahatsız olmuş. Az daha bir bela satın alacaktım. Çok kızdım. Ben her şeyi hoş görürüm. Onlar ufak bir şeyden kızarlar. Hava bozuk ve fena. Artık serinlik de hatırı sayılır. Bir, iki defa da yağmur yağdı.

Havadis: Ruslar Türkler'i Erzincan'ın garbındaki mevzilerinden çıkarmışlar. Bir Türk ordusu Viyana'da parlak karşılanarak Rus hududuna gönderilmiş. Güya Romanya Rusya'ya ilan-ı harp etmiş. Monaco Beyliği de Fransa'ya muharip imiş. Zühdü'nün

bilhassa bir haftadan beri süren düşüncesi canımı sıktı. Sebebi bir türlü anlayamıyordum. Bana bir şey söylemiyordu. Yalnız o düşünmeyi kendine bir adet yapmış. Gece epeyi oturduk.

6 Ağustos 1916 Pazar. Biraz geç kalktım. Nuri, Halis, ben birlikte hamama gittik. Güzelce yıkandık. Hava bozuk. Biraz da yağmur vardı. *Havadi:* İstanbul'da Genç Türkler iki parti olmuş. Biri Enver Paşa'yı, diğeri Enver Bey'i istiyorlarmış. Talat Bey diktatörlüğünü ilan etmiş. Çanakkale'de iki Türk, iki Alman fırkası kalmış. İstanbul'da da 10.000 Alman ve Avusturya ve biraz da Türk askeri varmış. Bir fırka da boğazda. Ortada Türk askeri yok. Varna'da bir Türk fırkasıyla bir süvari livası varmış. Diğer bütün Türk ordusu Kafkasya ve Mezopotamya'ya doğru gelmişler.

Yine öğleden sonra Şerif'e gittim. Sohbet. Avdetten akşama kadar oyun ve eğlence ile vakit geçirdim. Gece acip olduğu kadar can sıkıcı bir hadise oldu. Katip Şakir, bu alçak herif, Erzurum'da nâ-hak yere birkaç Türk'ün idamına sebep olan bu herif mahza bir fitnelik kasdıyla Halis'le bana taş atarcasına bir laf söyledi. Buna kızdık. Halis biraz sonra onu çağırdı ve amirane bir tarzda söylediği sözü badema düşünmesini ve bundan sonra hakkımızda hiçbir lakırdı söylememesini, söylerse fenaya müncerr olacağını ihtar etti. Halis'in merdane olan şu sözleri kalbimde unutulmaz bir takdir bıraktı.

7 Ağustos 1916 Pazartesi. Hava yine bozuk. Yağmur yoktu. Öğle yemeğinden sonra Nuri, ben, Halis dün akşam tertip ettiğimiz program dahilinde biraz Fransızca çalıştık. Osman Bey'den bazı kelimâtın Fransızcalarını öğrendim. Gece de biraz çalıştık. Yine gece Osman, Saffet Beylerin yanına giderek gülünç ve istifadeli şeyler dinledim ve geç yattım. Gece rüyada Alay Yaveri Salih'i gördüm. Bu hırsız adam da esir düşmüştü. Onun bana karşı yaptığı insaniyetsizliklere, sütsüzlüklere rağmen ben yine ona iltifat ettim. O bu iltifattan memnun ve

mahcub kaldı. Sonra bana terfimi tebşir etti... Bu sabah Arap Hamid ile Cemil Bazergan Kosturma'ya gittiler. Bu hırsız he-rifler bize bir Allaha ısmarladık bile demediler. Zaten alçak Araplardan da değil mi!

8 Ağustos 1916 Salı. Hava öğleye kadar zararsız güzeldi. Sonra bulutlandı. Yine ben, Nuri, Halis birlikte Fransızcaya çalıştık. Kazım ve Erzurumlu Hasan'a (korta yaptıkları Rus kızların-dan) gelen mektupları tercüme edebildim. Bu iki nev-heveslere bazen de Fransızca mektuplar yazıveriyordum. Çok memnun kalıyorlardı. Akşamüzeri yine Şerif'e gittim. Eğlendik. Kör Mehmet'le de görüştüm. Bana komitenin kat'î ifadesine göre Grand Dük'ün bateten esir düştüğünü söyledi... İyi. Bugün bu tarafta bir şeye daha vakıf oldum. Şöyle: evimizde olan ufak bir vaka veya musahabenin günü gününe, noktası noktasına bu tarafa ihbarı keyfiyeti ne kadar ayıp bir şey. Bu bir kovuculuktan başka nedir? Bu gece yine ortalık aydınlanıncaya kadar oturdum. Osman Bey'in gülünç hikayelerini dinledim.

9 Ağustos 1916 Çarşamba. Hava yine yarı bozuk. Bugün çalış-maktan ziyade laklakâtlı geçti. Yine öğleden sonra Şerif'e gittim. Musahabe. Avdette edepsiz İsmail'in alay tarzında söylediği bir söze canım sıkıldı. Şu günlerde zamanım asude geçiyor. Artık öyle elemli düşüncelerin de zebunu olmuyorum. Daima atinin cazibedar ümitleri, vefakar elleri karşısında mest oluyorum. Biraz düşünecek olsam muhayyelâtım halvetler içinde kalı-yor. Fakat muhitin münasebetsizlikleri, kabalıkları karşısın-da sıkılmaktan, ibraz-ı hiddet etmekten kendimi alamıyorum. Hakikaten şu esirlerin teşkil ettiği muhitte çok tuhafıklar var. Hepsinin seviyesi, idrakı, hayatı, ahlak ve tabiatı başka başka. Düşünce itibarıyla da müthiş farklar var. Ati için yaşayacak Türklere Tanrı bir his, bir fikir, bir emel, bir ruh versin.

10 Ağustos 1916 Perşembe. Hava bozuk. İkindileyin de biraz serpiştirdi. Bugün yataklarımızın otunu değiştirdik. Öğleden sonra Halis çarşıya gitti. Şekerin ortada kalmamasından dolayı çay için miktar-ı kafi limon şekeriyle biri bana, biri de kendisine

iki pasta getirmiş. Şu halden son derece mütehassis oldum. Halis daima bana karşı samimane, tam manasıyla kardeşane davranıyor ve hiçbir zamanı unutmak istemiyor. Ben de kendisine karşı ebedi bir samimiyet, sermendî bir meveddet bekliyorum. Ara sıra latife tarzında söylediğim sözlerle kızdırıyorum. Fakat hamiyet bunları misliyle götürür... Eski yerimde (Zühdü'nün yanındaki) tabiata karşı medid bir istiğrak. Gurup zamanından biraz sonra biraz müteessir oldum.

Kermanşah, Bitlis, Muş Taraflarında Müthiş Taarruzlar Başlamış

11 Ağustos 1916 Cuma. Dün gece geç vakit yattığıma rağmen bu sabah erken kalktım. Dünkü medid istiğrakın mevcudiyetimde hasıl ettiği teessür nâgihani epeyce devam etti. Bir an evvel kırmak istedimse de muvaffak olamadım. Hava yine bozukça. Öğleye kadar Halis'le Fransızca çalışmak ve diğer arkadaşlara Fransızca mektup yazmakla iştigal ettik. Öğle yemeğinden sonra aldığım bir pusula üzerine havadis almak üzere Şerif'e gittim. O zaman az süren müthiş bir yağmur yağdı. Sonra hava açtı.

Havadis: Türkler, Port Said'in yedi mil şarkında İngilizleri berbat etmiş. Kermanşah, Bitlis, Muş taraflarında da müthiş taarruzlara başlamış. Ruslar o taraftan ric'atinde Rusçuk'ta, Sofya'da Türk orduları varmış. Romanya, Bulgar hududunda sayan-ı ehemmiyet olmayan musademeler... Havadislerden sonra orada biraz Fransızca yazdıktan sonra avdet ettim. Yine Halis'le de biraz Fransızcaya çalıştık. Bugün Halis'in apoletini ters çevirdim. O kadar beğendiremediğimden müteessir oldum. Gece Osman Bey'in felsefiyâta ait musahabelerini lezzetle dinledim. Gece yattım.

12 Ağustos 1916 Cumartesi. Geç kalktım. Hava bozuk, bir iki defa hafifçe yağdırdı. Yine öğleden evvel biraz Halis'le

Fransızcaya çalıştık. Kendisine ufak ufak cümleler yaptırdım. Oldukça müstaid. Fakat def'aten layıkıyla muktedir olamadığı sıkıntıların kendisine verdiği azimsizlik hastalığı, onu daha evvel vukuf peydasından mahrum bırakıyor. Tanrı bilhassa biz Türkleri böyle sıkıntılardan kurtarsın. Dört günden beri yapılmakta olan Halis'in ceketini Alman esir terzisi getirdi. Fakat herifin maharetsizliği ceketini iyi göstermiyordu. Ben de apoletlerini diktim.

Bugün yine nev-heveslere Fransızca mektuplar yazdım. Bugün biri pederime, diğeri İstanbul Hilâl-i ahmer Cemiyet-i Umumiye Riyaseti'ne. İkinci adrese gönderdiğim mektupta pederime lüt-fen sıhhat haberimin irsalini rica ettim. Gece Yüzbaşı Hakkı'ya yazık sahte bir mektupla sevindiğinden epeyce eğlendik.

13 Ağustos 1916 Pazar. Bu sabah ne geç, ne de erken kalkmış-tım. Halis ile selamlaştıktan sonra bana gece gördüğü rüyayı söyledi. Rüya: Bir su kenarına gelmişiz, ben derhal bu sudan karşıdaki sahile geçmek için evvela suya dalmışım. Süratle su içinde yürürken suyun en ziyade akıntı teşkil eden mahallinde biraz tevakkufla cercyana tabi olarak sürüklenip gidiyormuşum. Vücudum tamamen su içinde kaldığı halde yine görünüyormuş. Halis hemen imdadıma koşmuş ve beni yakalayarak dışarıya atmış ise de çe fayda ki ben boğulmuş bir hal kesbetmişim. Daha sonra ağzıma, karnıma dolan suların çıkarılması için uğraşmış ve muvaffak olmuş. Bunu müteakiben ben de dirilmişim. Bu son dirildiğim sözünü Halis'in beni düşündürmesin diye sıh-hatinden, saffet ve ulviyetinden ilave ettiğine şüphe etmişim. Mamafih böyle rüyalara itikadım yoktur. Halis'in bana karşı beslediği samimiyet ve muhabbetin riyakar olmayıp ciddi ve hakiki olduğu şuradan da tezahür eder ki rüyanın son cümle-sinde aldığım vaziyetten müteessir olarak "Eyvah, öldü mü?" diye bağırılmış ve odasındaki uyuyan arkadaşlarının bu suretle taciz olmalarına sebebiyet vermiştir. Nehir kenarında Kazım, Halis, ben olduğuna nazaran benim imdadıma yalnız kendisi koşmuş. Doğrusu böyle sadık, vefakar bir arkadaşla, dolayısıyla müşfik bir kardeşe malik olduğumdan cidden bahtiyarım. Ben

de kendisini ruhum, vicdanım, iffetim kadar seviyorum ve hakkında büyük bir hiss-i sadakat besliyorum. Rüyalara itikadım olmadığına rağmen herhangi bir saikle bu suretle tabir ettim. Halis'in fart-ı saffetinden herhangi iyi kalpli olmayan birisi ihtimal aramızı bozmaya çalışmak, samimiyetimize bir darbe vurmak, ittihad-ı efkarımızı bozmak isteyecek; fakat bunu ümit etmiyorum, çünkü bu samimiyeti kimse haleldar edemez...

Hava oldukça açıyordu. Öğleden sonra yine Şerif'e gittim. Bugün Adalefenski Duma'dan evimize Topçu Mülazım-ı Sanî Hikmet Efendi (sınıf arkadaşı) nakil etti. Gece geç yattım.

14 Ağustos 1916 Pazartesi. Havalar artık hemen hep bozuk. Bir iki defa hafif yağmur yağdı. Dünden beri devam eden Halis'in sıkıntısı akşama doğru bana şiddetle tesir etti. Fakat teselliye uğraştım. Mukavamet ettim, izalesine muvaffak oldum. Öğleden evvel herkes evimizin karşısındaki parkta idi. Geziniyorlar. Meğer bugün harp îânesi için şehirde bir sergi açılmış. Bu ondan ileri geliyormuş. Güya üserâda kumandan muvaffakiyetiyle gidebilirmiş. Bu akşam yine kumandanlıktan ma'hud çavuş geldi. Dışarıda biz esirin Rus kızlarına lakırdı attıklarının ve görüştüklerinin görüldüğü ve şu halin ise gayri muvafık-ı kanun bulunduğu ve kumandanın bir daha bu gibi hallerin vaki olmamasını söylediğini, emrettiğini tebliğ etti. Doğrusu şu hale ve şu söze bais olan gençlere lanet okurum. Düşünüyor ki kendisi esaret gibi alçak bir mevkide bulunduğu halde kendi ebedi bir düşman kızıyla muarefeye çalışıyor ve onunla visal-i saadet ümid ediyor. Büyükçe teehhül hakkında uzun boylu görüşüldü. Gece adeta sabaha yakın yattım. Bugün beş ruble istigraz ettim.

15 Ağustos 1916 Salı. Hava berbat. İkinci zamanı ortalığı dehşetli bir sis ile bir yağmur kapladı. Bugün Halis'i çarşıya gönderdim. İki aydan beri sipariş ettiğimiz battaniyenin yarın geleceği haberini getirdi. Sonra şeker, pasta, tarak da almış. Yine biraz Fransızcaya birlikte çalıştık. Osman Bey'den ol-

dukça çok masdar yazdım. Osman Bey: Bu adam iyi, Fransız terbiyesi görmüş, centilmen bir adam. Fakat bir noksanı var. O da bildiğini layıkıyla öğretmekten çekinmeseydi, şu esarete dehşetli Fransızca bildiğine nazaran burada ufak mektep teşkil edebilir ve bu suretle biz gençlere unutulmaz bir iyilik yapardı. Kendisine böyle bir teklif vaki olduğu halde bile böyle bir şeye yanaşmadı ve mazeret gösterdi... O yalnız sevdiği oyunla meşgul.

Yine bugün Halis'le biraz dertleştik. Bu gece epeyi oturduk. Sonra Salah, Saffet, Osman Beyler'den müteşekkil musahabe heyetine karıştım. Biraz sonra da yalnız Saffet'le dertleştik. Sonra da Zühdü, Salah ile görüştük. Musahabe umumiyetle kızlardan bir Vetluga ahalisine aitti. Ta-be-sabah uyuyamadım. Gün doğmuştu.

12 Bulgar Fırkası Romanya Hududunda Bekliyor

16 Ağustos 1916 Çarşamba. Daha güneş doğacağına yakın pencere kenarına oturarak Kazım ve Hasan'a bir uzun kağıt yazdım. Muhteviyatı şundan ibaretti: Ba'dema kızlar için bana mektup yazdırmak tekellüfünde bulunmamak... Çünkü kumandanlığındaki o Rus çavuşunun bilhassa bunların kortazanlığını takip ettiği ve bu çavuşun teşvikiyle Vetluga'da bu yüzden bir fenalık ihtimalını işittim ve anladım. Böyle bir şey hadis olursa bile hiç olmazsa böyle alakam olmayan bir şeyden dolayı benim de cezaya çarpılmaklığım, gerek mevcudiyetim, gerek izzet-i nefsim için ağır olması kaviyen muhtemel bir muameleden kendimi uzak bulundurmaktır...

Sabahleyin güneş doğduktan biraz sonra Halis'i uyandırdım. Hamama gittik. Yıkandık, geldik. Beraber çay içtik. Çaydan sonra uykuya yattım ise de ancak üç saat kadar uyuyabildim. Öğleden sonra Şerif'e gittim. Musahabe.

Havadis: Avusturya Almanlar Rus cephesinde ve yine Avusturya İtalya cephesinden ric'at ediyorlar... 300.000 mevcudu muhtemelen 12 Bulgar fırkası Romanya hududunda bekliyormuş. Hemedan'ı ve Trabzon'un garbında küçük bir yeri Türkler almış. Van, Bitlis, Muş cephelerinde müthiş muharebeler. Bugün Vetluga'daki bir Tatar tüccarının (Mustafa Efendi) bizim için Moskova'dan getirttiği battaniyeyi aldık. Fiyatı 18,5 ruble. Üç mecidiyelik bir şey. Bugün iki seneden beri yemediğim bir karpuz yedim. Erken yattım.

17 Ağustos 1916 Perşembe. Bu sabah erken kalktım. Halis'i uykudan kaldırarak çayımızı içtik. Bugün Ethem hastalanmış, yatıyor. Sebebi aleyhinde söylenilen bir söz imiş. Teselli için yanına giden arkadaşlar bulundu. Kendisine karşı teveccühüm katiyen söndüğü halde ben de istifsar-ı hâtır için gitmek istiyordum; fakat buna mani olan bir mülahaza karşısında bulundum. O da, Ethem'in evvelce bana karşı mülatafa yapmaktan geri kalmadığı halde şu birkaç haftadan beri gösterdiği ciddiyet, onur, azamet, gurur (hepsi de ca'li). Ben de doğrusu kendisine karşı müthiş bir itimadsızlık uyandırmasına binaen acaba ben yanına gidip de nasılsın dediğim zaman acaba ben kendimi bir adem-i nezaket karşısında bulur muyum, izzet-i nefsim kırılır mı mülahazası idi. Ben bu mülahazam da haklıyım. Çünkü ben hoş-meşreb, latife-gû bir adam olmakla beraber izzet-i nefis hususunda da en onurlu bir adamım.

Hava ne bozuk, ne de güzel. Bugün ders çalışmadık. Zamanımız hep boş geçti. Akşamüzeri yine Şerif'e gittim. Aldıkları bir kalpak derisine dair mubahase ettik. Sonra Kör Mehmet hayat maziyesi hakkında uzun uzun anlattı. Dinledik. Gece yine epeyi oturduk. Zühdü ile görüştük. Evvelki günlerdeki düşüncesi esbabını söyledi. Haklı buldum (adam tecrübe etmek).

18 Ağustos 1916 Cuma. Bu sabah ne er, ne geç kalktım. Hava oldukça açık. Sabahleyin Selahaddin ile biraz görüşerek dün

Ethem'e istifsar-ı hatırı için gideceğimi ve maatteessüf bir mülahaza neticesi gidemediğimi söyledim. Erzurumlu Hasan'ın geçen günkü mektup meselesinden bana biraz kızdığını simasından anladım. Çünkü dostu Kazım ara sıra müracaat ederek bu hususa taalluk şeyleri teshile uğraştığı halde o hiç yanaşmıyordu. Yine bugün Fransızcaya çalışmadık. Bilhassa Halis ihmal gösteriyordu. Yine biraz Şerif'e gittim. Musahabe.

Bu gece altı arkadaş ictimaya ettik. Salah ictimaiyata dolayısıyla Türkiye terbiye ictimaiyesine dair birçok şeyler anlattı. Dinledik. Sonra köylülerimizi, maruz kaldıkları halleri, bunların şu hal-i esef-âverden halasları için ne gibi çarelere tevessülün lazım geldiğini söyledi ve daha vatanın, milletin terakkisine dair birçok kelimeler sarf etti. Sonra biraz da Zühdü'nün karyolasında dört arkadaş musahabe ettik.

19 Ağustos 1916 Cumartesi. Sabahleyin rüyada kimbilir ne gibi bir şey tuhafıma gitmiş ve kakhaha ile gülmüşüm. Biraz sonra uyandığım zaman arkadaşlar bana niçin güldüğümü soruyorlardı. Bugün de hava güzel, oldukça açık. Sabahleyin yine Şerif'e gittim. Musahabe. O esnada oraya Yüzbaşı (Jandarma) Şevket Efendi'nin biraderi Müştak Efendi (Jandarma Mülazım-ı Evveli) diğer şehirde (Kalograf) bulunan arkadaşları yanından ba-istida buraya geldi. Biraz sonra bu iki kardeşler bize geldiler, yerleştiler. Fakat ortada bir yer gürültüsü. Birkaç kişi yerlerini değiştirdiler. Halis de içerideki odadan çıktı. Yerimi kendisine verdim. Ben de onun yanına, aynı odada karyolasına yerleştirdim. Bu yer değiştirme zamanında Zühdü'nün söylediği bir söze kızdım. Bundan duyduğum teessür üzerine Halis'le hasbihal ettik. O da müteessir oldu. Ben onu teessüre bırakacak kadar saçma bir lisan sarf ettiğime çok kızdım ve müteessif oldum.

Bugün de teessürlü geçti. Halis'i teselliye uğraştım. Kısmen muvaffak oldum. Bugün Halis hemşehrisi ve arkadaşı Bekir Turgut Efendi'den bir kağıt aldı ve ona bir mektup yazdı.

20 Ağustos 1916 Pazar. Hava güzelce... Gece uyuyacağıma yakın Selahaddin ile Kazım mubahase ediyordu. Salah, Kazım'ı ikna edebilecek lakırdılarla onu şu Rus kızlarıyla muarefe, muşakadan vazgeçirmek istiyordu. Uykusuzluk tesir ile mubahase neticesini dinleyemedim.

21 Ağustos 1916 Pazartesi. Hava güzelce gibi, fakat havada bulutlar eksik değil. Ortada sıcaklık yok. Öğle yemeğinden sonra yazdığı bir pusula ile Şerif'e gittim. Hemen akşam yemeğine kadar onun kıyafetinin tepesini yapmakla, biraz da sohbet etmekle vakit geçirdik. Sonra geldim. Zavallı Halis'in yalnızlıktan son derece canı sıkılmış. Akşam beni ta'zib edecek birçok hareket yaptı. Onun hakkı vardı ve ben buna layıktım. Çünkü benim nasıl ondan başka samimi bir dostum yoksa tabiidir ki onun da benden gayrı bir dostu yok. Benim canım sıkıldığı zaman nasıl onun tesellisine ihtiyacım varsa şüphesiz ki onun da taşkınlıklarına karşı benim mevcudiyetim lazım. Halbuki ben onu yalnız bıraktım. Bu suretle sıkıntısının tezyidine sebep olmuştum. İşte bu millette hep bu gibi aziz dostlarımı sıkan, üzen hallere sebep olan birincisi mahcubiyet, ikincisi ve müthiş de hala 328 felaketinin üzerimde teessüratı bulunmasıdır. Lanet sana ey felaket ve mahcubiyet! Sizden daha ne vakit kurtulacağım. Hele mahcubiyet, başıma gelen felaketler hep senden değil mi?

22 Ağustos 1916 Salı. Hava oldukça güzel. Zamanda da o kadar bir sıkıcılık yoktu. Fakat meşgalemizin neticesi biraz düşünceye varıldı mı, hayalde gerek ati ve gerekse geç olsun mazi canlanıyordu. Mazide kalan safahat adeta ensar önünde bir resmi geçit yapıyordu. İşte asıl insan bu zaman bir teessür hissediyor, bunun tesiriyle kendisini medid bir durgunluğa bırakıveriyordu. Şu muhit bilmem, benim canımı sıkacak kadar muc'iz oluyor. Halbuki bazen mazinin bana verdiği teessür bir zamanlar da muhite ait kahıyor gibi geliyordu. Evet, şu ufak muhitte tuhaf. Seviyeler hep bir olduğu için düşünceler de farklı idi. Zihnini

insanlık ile işgal edecek maalesef pek az genç bulunuyor. Diğerlerinin bir kısmı mükasata ile bir kısmı da boş ve insaniyetle kabil-i tevfiğ olmayacak şeylerle uğraşıyor.

Hayatta en ziyade lazım olacak hususâtı hemen umumiyetle kimse müzakere etmek istemiyor ve şu esaret günlerinden umumi bir istifade etmeye, zamanları boş öldürmemeye kimse yanaşmıyordu. Benim en ziyade kızdığım hep bunlar... Kör Mehmet ve Şerif bize geldiler, musahabe ettik. Türkler Rus cephesinde ve Acemistan'da ilerliyorlar. Romanya ile bizim müttefikler hemen sulh-i münasebat etmek üzereler imiş. Gece erken yattım.

23 Ağustos 1916 Çarşamba. Sivrisineklerin evvelce ısırmasıyla, bunun üzerine de müteaddiden kaşımakla hasıl olan ve ehemmiyet verilmeyen ayağımdaki ufak bir yaranın etrafına serperek büyümesinden dolayı hastahaneye gittim. Küçük bir koridor. Tarafeynde müteaddid odalar var. Burası hep muayene içindir. Nazar-ı dikkatimi celbeden bir şey: O da hastahannede bile İsa'nın resmiyle bir kandil bulunuyordu. Hey Rus taassubu! Neyse ayağıma biraz tentürdiyot sürdüler ve bağladılar, geldim. Hastahane temiz ve iyi. Öğleden sonra Şerif ve Yahya geldiler ve biraz oturdular. Musahabe.

Akşam yemeğinden sonra Ethem, Halis'i çağırdı. Bir saatten ziyade süren mülakatları esnasında ona pek çok şeyler söyledi. Bir hiss-i kable'l-vuku bana Ethem'in söylediklerini ve maksadını tamamen anlatmış idi. Yukarıya geldikten sonra Halis'in evvela bir karın ağrısı bahanesiyle doğrudan doğruya karyola uzanması beni büsbütün şüpheye düşürdü. Bu halden, zamandan iki saat sonra şah oyunu oynanırken Ethem'in Salah'a: "Köşe-yi inzivaya ayırdım" sözlerini söylerken işittim. Derhal Halis'in yanına geldim ve hasbihale başladık. Ethem Halis'e, aleyhinde çok şeyler cereyan ettiği için herkesle, bilhassa benimle daha serin konuşmak lazım olduğunu söylemiş. Halis bana muvakkat bir zaman için herkesle ciddi ve serin konuşacağını ve bu suretle

bu şeylerden kurtulacağını söyledi... Ben düşündüm ve ona kat'î söyledim. Yine ikimiz biriz, bir yaşayacağız, her şeyimiz bir, fakat evza' ve etvarımız da evvelkine nazaran biraz daha ciddiyet bulunacak. Zavallı çocuk o kadar tevahhuş ettirilmiş ki badema baş başa verip de konuşamayacağımızı söylüyor... Halbuki bir iki gün evvel ben Halis'e harici nazar-ı dikkatten ayırmamayım dediğim zaman o "biz ehl-i namus oldukça kimse bize bir şey söyleyemez ve yapamaz" diyordu. Halbuki bugün sıkı görüşmekten korkuyoruz. Şu halde dahi Rasih, Ethem'in sözleri zavallıda istediği gibi tesir yapmış...

24 Ağustos 1916 Perşembe. Gecenin diyk-i merareti sabahleyin beni erken kaldırdı. Canım sıkılmaya devam ediyordu. Kendi kendimi teselliye muvaffak olabiliyorsam da âriz olan tabii bir durgunluk üzerimden gitmiyordu. Öğleden evvel zamanı hep karyola üstünde uzanmakla geçirdim. Öğle yemeğinden biraz sonra ben, Halis, Hasan hamama gittik, yıkandık. Sonra yine karyolada battaniyeyi üzerime çekerek yattım. Gezmek zamanı Halis dışarı çıktı. Ben de biraz uyumuşum. Salah bu zaman bir nazım söyledi ve bununla güya bana bir taş attı. Güya emeline muvaffak olmuş.

Ta akşam yemeğine kadar yattım. Zühdü, Hikmet "Nedir, hasta mısın?" diye yanımda kaldılar. Halis mütemadiyen "Kalk, rica ederim. Sonra ben de düşünürsem senden daha ziyade olurum" diyordu. Akşam yemeğinden sonra gittim ve biraz yalnız bahçede dolaştım. Sonra gullet, cüz'î bir karın ağrısı duydum. Tekrar yattım. Halis yine geldi. Beni teselli için uğraşıyordu. Fakat dünkü Ethem'in söylediklerinin şiddetli tesiri kendisini yanımda pek az bir müddet bulundurabiliyordu. Halis artık fazla bir düşünce, hemen herkesin fark edebileceği kadar bir ihtiras gösteriyordu ki bu doğru değildi. Akşam yani gece baş başa vererek konuştuk. Bunları kendisine söyledim ve merak etmemesini tavsiye ettim. Bakalım netice neye müncer olacak? Talih bizi ne hale sokacak? Hava bozuk. Türk ordusunun Beyazıd, Eleşker'e geldiği haberini memnuniyetle işittik. Muvaffakiyet.

25 Ağustos 1916 Cuma. Erken yattığıma göre erken de kalkmıştım. Hava iyice. Çay içtikten sonra yine karyolaya uzanarak kafamı dinledim. Öğle vakti Zühdü geldi. Bir iki günlük vaziyetimin tebeddülünden bahis ile teselliye çalıştı. Öğleden, hatta arkadaşlar gezmeden geldikten sonra Yozgatlı Saffet lütfen yanıma geldi. Karyolada oturduk ve görüştük. Bana muhitin berbatlığından, vakit geçirerek ciddi bir meşgaleye tesahüp edememekten şikayet ediyordu. Halis de artık yanıma sık sık gelmiyordu. Akşam yemeğini müteakip Halis'le biraz konuştuk. Sonra bahçeye gidip biraz gezmesini söyledim. Ben de biraz yine uzandım. Harici bir nazarla muhiti seyre daldım... Herkes bir havada gidiyordu. Bir, bir buçuk saat sonra Halis geldi, gülüyordu. Saffet'le görüşmüş. Saffet hakkımda kendisine karşı epeyi şeyler söylemiş. Diğer fesatların sözüne kapılmamaklığımızı söylemiş. Muhite ve berbatlığına ait birçok şeyler anlatmış... Halis bunları takdir etmiş. Ethem'in tavsiyesinin bir blöften, bir alçaklıktan ibaret kaldığına tamamen kanaat getirmiş. Artık Halis bu mesruriyetten yüzümü gözümü okşuyor ve kendini teessüre kaptırdığından müteessir oluyor, tecrübesizliğinden dolayı gösterdiği evza'dan mazur görülmekliğini söylüyordu. Neyse epeyce konuştuk. Hakikat karşısında böyle bir devir geçirdiğimizden birbirimize geçmiş olsun dedik... Saffet'in tecrübesiz Halis'e bu meseleyi tenvir etmek gibi gösterdiği şu âlî-cenabâne hareketten son derece mütehassis oldum.

Havadi: Türkler beş kolda ilerleyerek Erzurum'u çevirmeye çalışıyor, hareket muvaffakiyetle sürüyor. Bulgarlar, Fransızları tard ediyor ve Kavala Siroz'u alıyorlar.

26 Ağustos 1916 Cumartesi. Hava güzel, sema berrak. Sabahleyin Saffet yanıma gelerek bu akşam için ufak bir tiyatro oynayacağından, benim de iştirakimi söyledi. Ben de onun bu teklifini büyük bir memnuniyetle kabul ettim. Öğleden sonra bahçeye inerek bir prova yaptık. Bugün yine ilk defa olarak

Halis'le gezmeye çıktık ve nehir kenarında çimenler üzerinde epeyi oturduk.

Akşam yemeğinden sonra saat 9'da tiyatroya başlandı. Salah bir ihtiyar paşa, Saffet bu paşanın nazlı kızı Melahat Hanım, Zühdü Paşa'nın damadı Macid Bey, Hikmet Paşa'nın haremi, ben Dadı Gülfem, Halis Kapıcı Munis olmuştu. Benim vaziyetim pek biçimsiz olmuştu. Aynaya baktığım zaman dehşetli gülüyordum. Neyse tiyatro bir parça iyice oldu, bir şeye benzedi. Tiyatrodan sonra biraz da musahabe... Yattık. Halis'le öteden beri devam eden eski adetlerimiz şu bir iki günden beri biraz değişmişse de bugün yine eski halini almıştır. Halis'le olan samimiyetimizi çekemeyen insanlar her ikimize de öyle bakıyorlar ki, mümkün olsa bizi bir kaşık suda boğacaklarını anlatıyordu. Ben bilhassa bu nazarlara müstehzi bir tebessümle mukabele eyliyordum. Bu hasûdlukları, bu denâetleri yapın bakalım, elinize ne geçecek... Bugün öğleden evvel kumandan ile birlikte bir Rus üsera teftiş heyeti geldi. Bizi teftiş etti, gitti.

27 Ağustos 1916 Pazar. Hava berbat. İkindiden sonra hafif, sedid ta gece yarısından sonraya kadar yağmur yağdı. Öğleden evvel binbaşılar grubundan birkaç kişi ve beri taraftan da Şerif geldi. Musahabe. Öğleden sonra da Kır Mehmet gelmiş. Gece memleket hakkında uzun boylu süren mubahaseden sonra mütemadiyen bir gülmek arız oldu. Buna sebep Hikmet'in yazdığı uzun bir mektup idi. Pek fena gülüştük; karnım, göğsüm ağrıdı. Yoktan bir öksürük hasıl oldu. Güç hal uyuyabildim. Bugün de öyle böyle geçti. Zaten hayatımda tam manasıyla şad geçirdiğim bir gün hatırlayamıyorum. Mutlaka her günün -velev ki diğerlerine nazaran bir istisnaiyeti bulunan günlerin de- kendilerine göre ufak, büyük bir sıkıntısı var, bir azabı mevcud.

Ya Rab günahım nedir ki böyle her günün bir üzücülüğü karşısında bulunuyorum. Sen, ben gibi biçare kuluna acı; felaketten felakete sefaletten sefalete yuvarlanan, rahat yüzü görmeyen

zavallı ben asudedil yaşayacak sebepler halk et ve beni güldür. Türkler yine Ruslar'dan Muş'u tekrar almışlar.

28 Ağustos 1916 Pazartesi. Çok erken kalktım. Hava berbat, yağmurlu idi. Öğleden sonra lisan tahsiline merak edenler toplanarak Fransızca ve Almanca çalışılmasına karar verdik. Ben her iki lisana da talip çıktım. Almancaya talip diğerlerinden daha fazla idi. Bize hocahğı Süleyman Efendi yapacaktı. Akşam yemeğinden biraz evvel Süleyman Efendi bize ilk Almanca dersini verdi. Yemekten sonra da Almancaya talip arkadaşlarla da yazısına çalıştık. Halis de Almancaya ayrıldığı için büyük bir hevesle çalışıyordu. Almancaya çalışan ben, Halis, Zühdü, Hikmet, Tahir, Saffet, Temel, Fahri.

Gecede öteki odada ben, Saffet, Salah, Zühdü Türkiye için bazı şeyler konuştuk. Bilhassa bu gençlere ait bir vakayı muhtevî idi. Şöyle: Bade's-sulh Türkiye'de gençlerden mürekkep bir cemiyet teşekkül edecek. Ufak bir sermaye toplanılacak. Daha bidayette bir تنها köye civar olan bir mahalde bir mektep teşekkül edilecek, burada köylü çocukları okutturulacak. Bu köylü çocukları ta 16-17 yaşına gelinceye kadar yani orada ikmâl-i tahsil edinceye kadar ebeveyni ile îsâl edemeyecek, onların yanına mezunen gidemeyecektir. Mektep bunlara tahsil-i ibtidâiden sonra ziraatı öğretecektir. Tahsili bitiren bu çocuk boş araziler üzerinde vücuda getirilmiş boş ve fakat Türkiye'de ilk yapılan son biçim köylere yerleştirilecek ve bir miktar arazi verilecek. O çocuklar bunlar mukabilinde olan borcunu senevî bir miktar para ile ödeyecek. Bu mektepler gittikçe çoğalacak. Bir takarri bir cesaretle bu teşebbüs muvaffakiyetle neticelendiğine nazaran ancak otuz senede Türkiye'de büyük bir tebeddül görülecektir. Şimdilik bu emr-i hayra dört kişiden maada Halis, Burhan, Fahri de iştirak etti. Buna her ay birer ruble vermeyi tasavvur ettik.

29 Ağustos 1916 Salı. Hava bozuk, yağmurlu. Her gün sema bulutlu. Yine bugün şöyle böyle geçti. Nâfi' bir meşgale teşeb-

büsleri bulunmayan şu muhitte esaretin verdiği boş günler hep sıkıntılarla geçiyordu. Hatta bu tesirle zaten ikmal edilmemiş ahlakımız büsbütün fena bir şekil iktisâb ediyordu. Gündüzün sabah ve akşam yine Süleyman Efendi'den yarımşar saat Fransızca ve Almanca ders aldık. Öğleden sonra biraz Şerif'e gittim. Ahvâl-i âcizeye, netâic-i harbe dair mubahase ettik. Gece oyun oynattırmadık. Osman Bey bize Mısır'daki Hizbü'l-vatanî'nin teşkilatından, memleket için ne gibi faydalar meydana getirdiklerini anlattı. Cemiyetler hakkındaki malumatını tedkikat ve tettebbuatını söyledi ve Türkiye'de atide ne gibi şeyler lazım olabileceğini mümkün olduğu kadar anlattı. Epeyce dinledim. Bilmediklerimi öğrendim.

Salah ile Türkiye'de Vücuda Getirilecek İnkılablardan Söyleştik

30 Ağustos 1916 Çarşamba. Hava berbat. Epeyce yağmur yağdı. Bu sabah Süleyman'ın çarşıya gitmesi Fransızca dersini tehir etti. Yine akşam yemeğinden evvel Almanca dersini aldık. Yemekten sonra da Fransızca'yı okuyacaktık, fakat olamadı. Badema Fransızca'yı badezzeval saat 1-2'de, Almanca'yı da 5-6'da okumaya karar verdik. Halis artık Almancaya iyi çalışıyor. Ben de keza. Buna memnunum. Gece Osman Bey küre-yi arzın bilhassa kutb-ı cenubî tarafı şimaliye nazaran daha uzak olduğunu ve bu sebeple bir topağı şeklinde bulunduğunu söyledi ve daha arza müteallik ufak tefek malumat verdi. Yine gece Salah ile Türkiye'de vücuda getirilecek inkılabâtan söyleştik. Ben şimdiye kadar henüz bir meslek sahibi olamadığımdan Türkiye'ye avdetle kendime tasavvur ettiğim makinistliği bir meslek olarak kabul edeceğimi, Avrupa'ya hemen gideceğimi anlattım. Fakat Avrupa'ya gidebilmek için yakından bir zayır bulamadığıma nazaran ne yapmak lazım geldiğini sordum. O

da bildiği kadar tasavvuratını söyledi ve hiçbirinde muvaffak olamadığıma nazaran istikbali açık olan meslek-i ticaret de bana ayda sekiz, on liralık bir mevki göstereceğini tekeffül etti.

31 Ağustos 1916 Perşembe. Hava yine bozuk. Yağmur yağmadı. Öğleden sonra Fransızca dersini okuduk. Biraz sonra arkadaşlar ve Halis çarşıya gittiler. Ben de Şerif'e gittim. Harbe ait musahabe. Biraz uzun boylu Hakkı'nın defterinden kendim için birkaç lügat yazdım. Avdette Almanca dersini de aldık. Yavaş yavaş ilerliyoruz. Gece rüyada pederimi gördüm. Güya arkadaşlar ile birlikte bir ziyafette imişler. Bu ziyafette sevdiğim ve son derece nefretle tanıdığım insanlar da varmış. Sonra pederimle görüşüyorum. O beni sevdi ve bana harçlık verdi. Güya ben rüyada seferberlikten evvel İstanbul'da geçen sivil hayatımı yaşıyormuşum. Tanrım, sen anama, babama, kardeşime ve bütün Türklere ömürler ver...

1 Eylül 1916 Cuma. Ne geç, ne erken kalktım. Hava güzel. Sabah çayından sonra Halis'le biraz Almancaya çalıştık. Sonra Şerif geldi. Musahabe. Fransızca kitabındaki hikayeyi okudum. O da icap eden yerlerini yazdı. Yine öğleden sonra Fransızca dersini aldık. Sonra gezme zamanı Halis'le birlikte dışarı çıktık. Etrafı, bir iki günden gelen vapurları, nehirde gezen motor botu seyrettik. Bugünlerde Vetluga'ya pek çok eşya ve şeker geldiği halde, ahali bilhassa bakkallar bize şeker satıyorlardı. Çünkü belediye şekere 28 kapık narh kurmuş, çünkü ahali bize bilhassa ucuz vermek istemiyorlar. "Esirler ucuz yiyeceğine, biz Ruslar yeriz" diyorlar.

Yine akşam yemeğinden evvel Almanca dersini okuduk. Bu zaman Kör Mehmet geldi, yemek vakti olduğundan gitti. Gece Selahaddin hastalandığından def'-i hacete giderken bayılır gibi oldu. Baygınlığı epeyi sürdü. Hemen yatağına yatırdık. Su filan serptik. Teselli ettik. Bu gece yine rüyada bir peyâm-ı felaket karşısında titrerken uyandım.

2 Eylül 1916 Cumartesi. Biraz erkence kalktım. Hava oldukça güzel. Öğleden sonra yine maaş almak üzere kumandanlığa gidildi. Ben ayağımın yarısından dolayı çizme giyemediğimden gitmedim. Yine ellişeri aldık. Rus Hükümeti'nden cem'an 240,5 ruble para aldım. Tekmil borçları yok ve fakat ihtiyaçlarımıza para lazım olduğu hususunda Halis'le birlikte Osman Bey'e bir miktar para ikraz etmesi için bir tezkere yazdık. O bize 25 ruble ikraz etti. Bugün budala, sersem Salah'a iki ruble verdiğime çok kızdım. Çünkü bu gırtlığına kadar borca daldığı halde ödemesini değil, iâşesi için tabldotuna bile para vermesini düşünüyor. Müsriflikten de vazgeçmiyor, daima ağalık yapmak istiyor. Allah akıl versin.

Bugün Fransızca okuyamadık. Yine zamanında Almancayı okuduk. Yine Şerif gelmişti. Musahabe. Bu ay tabldotuna 15, hizmetçilere birer ruble verdik. Salah'a da bir ruble borç verdim. Salah bugün hastahaneye gitti. Artık akşamki hastalığı kalmamıştı. Gece epeyi oturdum ve geç yattım. Bugün Hikmet parasızlıktan şikayet ile acıklı bir hal gösteriyordu. Onu böyle bir halde başkalarının delaletiyle değil, bizzat kendim teselli etmek isterdim. Fakat ah bu zamanda muktedir değildim.

3 Eylül 1916 Pazar. Pek erken kalktım. Ortalık zulmet içinde. Hava bozuk, her taraf sis, bir yağmur, bir fırtına her şeyi birbirine karıştırıyor. Adeta memleketimizde ta koyu kış duyduğumuz soğuk gibi bir soğuk var. Bugün kendim için yeni bir Almanca defter yazdım, bana iyi bir meşgale oldu. Yine zamanlarında Fransız ve Almanca derslerini aldık. Artık Almancada da terakkideyim. İkindiye yakın Şerif geldi. Benden bir, iki ay evvel aldığı on rubleyi iade etti.

Akşamüzeri haberim yok, Halis ile Salah ağız kavgası yapmışlar. Baktım ki Halis müteessir, durgun duruyor. Sebebini sordum ve güç hal ile anladım. Hemen teselli ettim. Yine akşamda başka bir düşünceye saplanmış. Yine güç hal teselli edebildim ve

muhitteki insanları iyice takdir ettikten sonra vahi düşünceler karşısında üzülmemesini tavsiye ettim. Ah kör talih! Sen beni demir zincirlerle bağlamasaydın...

4 Eylül 1916 Pazartesi. Biraz geç kalktım. Çaydan sonra yalnız olarak çarşıya gittim. Halis de hamama gitti. Çarşıdan ustura, kolonya ve sâire aldım. Ben de avdette derhal hamama gittim ve kendi kendime iyice yıkandım. Yine Fransızca okuyamadık. İkindiden evvel Şerif geldi. Biraz Fransızca kitabını mütalaa eyledik. Yine zamanında Almancadan da ders aldık. Artık esaslara doğru giriyor, dahili noktalara yaklaşıyoruz.

Öğleden sonra Halis çarşıya giderek mintanlık, donluk bez aldı. Daha ufak tefekleri de ikmal etti. Bugün yine Salah'a beş ruble verdik ki alacağımız cem'an 6 ruble. Yüzbaşı Hakkı'ya da bir ruble verdik. Tahir'den de 130 kapık bugünkü şekerden istedik. Gece yine biraz defter yazdım, çalıştım. Biraz da muhabbet. Bu sabah çarşıda Yüzbaşı Hakkı bir hırsızlık yapmış. Ben farkında değildim. Tatar'ın dükkanından iki paket tütün almış, birinin parasını vermemiş. Bunu Tatar'ın çocuğu Ethem'e söylemiş, o da yüzbaşıya söyledi. Meydana çıktı. Bu zaman evvela inkar etti. Sonradan parayı verdi. Ne ayıp şeyler.

5 Eylül 1916 Salı. Hava bozuk. Ara sıra yağıyordu. Öğle yemeğine kadar Halis'in pantolonunu içini dışına çevirmekle uğraştım. Bugünden itibaren artık Fransızca dersini almamaya karar verdik. Hikmet itiraz ettiyse de ekalliyette kaldı, vazgeçti. İkindiye yakın Halis çarşıya, ben de Almanca yazmak için öbür tarafa gittim. Bugün yine Almancadan olmak fiillerinin zaman hallerini aldık.

Soğuklar dehşet. Gündüzün güneş varken bile hafif giyinilmiyor, hele geceleri. Halis çarşıdan birer çorap aldı. Aldığımız mintanlıkları dikilmek üzere Yüzbaşı Hakkı'ya verdik. Evine götürdü. Bugün Salah ile İstanbullu Hakkı galiba tabldot meselesinden kavga ettiler. Uruşamadılar. Salah edepsizce sözler

sarf etti ve asabiyetinden ağladı. Fakat haksızdı. Bu gece yine hangi bir saikle bilmem canım sıkıldı. Fakat uzun sürmedi.

6 Eylül 1916 Çarşamba. Hava bozukça. Yağmur yok. Halis'i düşünmeden söylediğim bir sözden dolayı kızdırdım. Ne onun kızma hakkı vardı, ne de ben bunda haklı idim. Neyse gönlünü aldım. Dün yüzbaşıya verdiğimiz basmadan bir tanesi mintan dikilmiş, mintanlıklar da gelmiş. Güzel yalnız mintanın kolları biraz kısaca. Yine bugün de Halis'in pantolonunu bitirmeye çalıştım. Yine bugün Almancadan ders aldık. Şimdilik ruh sayılan i'rablar üzerinde dolaşıyoruz. Henüz kulaklarımız da alışmadı. Bugün eski tabldot heyeti resmen istifa ettiler (galiba dünkü kavga üzerine). Evet, öyle. Neyse yeniden bir heyet intihap edildi. Burhan ile Hikmet.

7 Eylül 1916 Perşembe. Biraz geç kalktım. Hava güzel. Bazen arız olan sıkıntıyı izale için yekdiğerimize teselli-âmiz sözler söyleyerek muhabbet ediyorduk. Öğleden sonra Saffet'le beraber öbür taraftaki Eskişehirli Hakkı'nın yanına gittik. Biraz Almanca yazdık. Biraz da Şerif'e uğradım. Sonra o evde Smith isminde bir Alman neferiyle biraz Fransızca konuştuk. Teklifim üzerine Fransızca yazılı cümlelerin Almanca mukabillerini yazabileceğini söyledi. Bugün Halis'in pantolonunu bitirdim. Fakat pek hoşuna gitmedi zannederim. Yine Almanca okuduk (ders aldık).

Bu gece yine bilmem hangi sâik tesiriyle me'yus oldum. Epeyi derin bir hüznün içinde müteessir dakikalar geçirdim. Erkence yattım. Sabahleyin yüzbaşının çocuğu erkenden odaya bir tavuk getirmiş. Hemen herkes uyurken odada gürültü ile karışık tavuk ötmesi tuhafıma gitti. İyice güldüm.

8 Eylül 1916 Cuma. Bu sabah erken kalktım. Hava gayet güzel. Sema bulutsuz. Öğleden sonra yazdığım birkaç Fransızca kelimenin, cümlelerin Almanca mukabilini yazmak üzere öbür tarafta

Alman esirine gönderdim. Bu yirmi yaşında olup Gimnazya'da (Sultaniye Mektebi) talebe imiş. Bugün ayağımdaki beylik pantolonu sökerek ters çevirdim.

Öğleden sonra Şerif geldi. Biraz Fransızca kitabı okuduk. İkinciye yakın hava bozdu. Yağmur yağdı. Yemekten evvel öbür tarafa gönderdiğim Fransızca defteri geldi. Almancaları yazılmış. Artık çalışacağım. Gayet meraklı olarak. Yine bugün de Almancadan yeni bir ders daha aldık. Bu gece karmakarışık rüyalar gördüm. Yalnız pederimle görüştüğümü hatırlamadım. Bugün bazı ufak tefek sıkıntılara uğrasam da defettim. Muhabbetimiz can sıkıyordu.

9 Eylül 1916 Cumartesi. Hava bozuk, birkaç def yağmur yağdı. Dün başladığım pantolonu bitirdim ve giydim. Ba'de'z-zeval Saffet'le beraber perişan eve gittik. Yine o Alman neferinden bazı Almanca lügatlar yazdık. Bu akşam da Almancadan yeni birkaç fiil aldık. Bugün yine can sıkıntısı. Muhite duyduğum nefretli bir duygudan dolayı müteessir. Kimisi lehte, kimisi aleyhte, kimisi dost, kimisi belli olmayan bir düşman. Tanrı sen kurtar ve iyi bir yerde iyi ömür ver... Bunlar, bu sıkıntılar hep terbiye-yi ibtidaiyemizin bozukluğundan.

10 Eylül 1916 Pazar. Sabah oldu. Gördüğüm bir rüya beni derhal uyandırdı. Rüyada Salah ile dehşetli bir surette kavga ediyorduk. Sebep aleyhimde söylediği bir sözden ibaret. Sabahleyin ben ve Halis derse çalışırken, ta sabahın üşütücü soğuğu her tarafta az çok bir tesir yaparken, Hikmet de henüz uyuyan arkadaşlar olduğuna (beni yatakta) rağmen pencereyi açmış, dışarıda gezinen bir Rus kızına işaretler veriyordu. Başkaları Hikmet'e pencerenin kapanmasını, Halis de pek muvaffak olduğunu söyledi. Hikmet Halis'i mühimseyerek sözüne kızmış olmalı ki "Sen ne karışıyorsun, daha lakırdı söyleyecek birisi misin?" dedi. Tabii Halis müdafaa etti. Derken bir ağız kavgası. Ben hemen pencereyi kapadım ve mesele bitti. Bu zaman saika hiddetle başımı havaya doğru çevirerek biraz tebessüm eder gibi bir vaziyet almışım. Halis bunu kasden yaptığımı, yahut

haricen fena bir tesir hasıl edeceğine zâhib olarak kızmış ve en samimi bir arkadaşının bile kendisine güldüğünden bahis ile müteessir oluyor ve ağlıyordu. Ben de buna çok müteessir oldum ve hakikati kendisine anlatarak teselli ettim. Hikmet hissiz bir adam. Kendisi müteehhil. Memlekette çocukları da varmış. Bir Rus kıızıyla korta yapması ne kadar ayıp... Yine Almancadan ders aldık. Biraz geç yattım.

11 Eylül 1916 Pazartesi. Erken kalktım. Hava ne güzel ve ne de fena. Akşam yemeğinden epeyi evvel öbür taraftaki Alman esiri (Yohana) bazı kelimeler yazdım. Yine bugün Almancadan yeni bir ders alamadık. Çünkü Süleyman Efendi hasta idi. Bu sabah bahçede biraz sıçramalar yaptık, oynadık. Akşam yemeğinden sonra midemde bir şişkinlik duyduğum için yatağa uzandım. Yatıncaya kadar bu vaziyette kaldım. Bu akşam vilayet merkezine giden o ma'hud Arap Hamid ile Cemil Bazergan yine geri geldiler. Hamid bizim eve, öteki de yanımızdaki (Adalfinski) eve yerleştiler.

Vetluga'ya Yine Vapurlar Geliyor

12 Eylül 1916 Salı. Hava sabahleyin iyi. İkindiye yakın bozuk. Oldukça şiddetli bir yağmur. Ortalıkta soğuk da çoğaldı. Öğleden sonra Halis'le birlikte nehir kenarına giderek biraz gezindik. Bugün Almancadan yeni bir ders aldık. Artık ilerliyoruz. Gece geç yattım. Biraz Zühdü ile görüştük. Almanca için Süleyman'ın dersine niçin gelmediğini vuzuhıyla anlattı. Haklıca buldum. Gece Kazım da bana uzun bir mektup yazmış. Bunda mektuplarını tesvid hususunda kendine zahir olmağımı rica ediyordu. Yine kabul ettim, reddedemedim. Vetluga'ya yine vapurlar geliyordu.

13 Eylül 1916 Çarşamba. Biraz geç kalktım. Çayımızı içtikten sonra deftere Almanca kitap hurufâtını yazmakla uğraştım. Biraz da aşağı inerek lügat ezberledim. Hava yine bozuk. Bir

iki defa hafifçe serpiştirdi. Bugün Almancadan isimlerin cem' bahsini gördük. Bahçede gezinirken açkıttım. Biraz soğuk almışım. Akşam vücudumda bir kırgınlık duydum. Akşam yemeğinden sonra yatağa yattım. Üç saat kadar yattım. Bu zaman kumandan geldi. Hep kalktık. Biraz hafiflemişti. Artık yatıncaya kadar yatmadım. Kumandansız hoştu. Birtakım şeyler anlattı ve Vetluga'ya daha 25 zabitin geleceğini söyledi. Herkes yine kendi evinde kalacak.

Havâdis: Galiçya, Oğvid'de müthiş muharebeler. İtilafçılar Balkanlar'ı istila ederek Bulgarlarla Türkleri Almanlardan ayırmak istiyorlar, bu suretle Ruslarla irtibat yapacaklar. Yüzbaşıya verdiğimiz öteki mintan da dikildi, geldi. Don da keza. Sabahleyin Kazım'ın bir Fransızca mektubu tesvid ettim. Bilahare müsveddeyi aldım ve yırttım. İkinci vakti Kör Mehmet gelmiş. Yüzüne tentürdiyot sürdü. Sanki kırk senelik ahabım imiş gibi laf söylüyor. Tuhaf şey selam verdik, borçlu çıktık. Ama hasud, terbiyesiz adammış. Bu gece Süleyman bir Rus kızının evine gitmeye teşebbüs etmiş. Rivayete göre gitmiş, gelmiş, öbür evde yakalanmış. Mahcup olmuş. Şu hale çok teessüf ettim.

14 Eylül 1916 Perşembe. Hava bozuk. Biraz yağmur yağdı. Almancadan yeni bir ders daha aldık. Bugün öyle böyle geçti. Bu gece biraz maziye düşündüm, müteessir oldum.

15 Eylül 1916 Cuma. İşte bugün de geçti. Yine hayatımdan bir gün daha eksildi. Yine şebâbımdan bir zaman daha söndü. Ah... Ya Rabb nedir bu! Kendimi bildim bileli bir gün gülmedim, kalbim rahat bir dakika yaşamadım. Gülmek istedim ve güldüm. Fakat öbür felaket için vukuu daha evvel anlaşılmış bir teessürden ibaretmiş. Birtakım ulvi ümidlerle rahat kalmak istedim ve kaldım zannettim. Fakat öbür sihirden başka bir şey değilmiş ey tali sen o kadar büyük bir nühusetle kararmışsın ki: Her tarafta enislerin kabuslar oluyor...

Ey mevcudiyet, sen o kadar derin bir dertle müteellimsin ki muhitini zulmetler kaplıyor. Ey gençlik sen o kadar biçaresin ki, vâsi bir meçhuliyet içinde nevmidler arasında gaye-yi insaniyetle vüsul çarelerini söndüren inkisarlar arasında çalkanıyorsun. Her şey ümidinin hükmünü, düşüncenin, arzusun haddini gösteriyor. Ah bu ne talih, yine acı bir hakikatin şu'a'âtını görmeye başlıyorum...

Ey mevcudiyet sen kendini bil, fikrine söyle bana bir tarik-i selamet arasın. Kalbine söyle senin hakiki muavenetin için çarpsın. Ruhuna söyle senin ulviyet, safiyetini böyle girdaplar arasında değil ulviyetler içinde büzdürsün. Kendini bil, zira sen o müthiş felaketli zamanlarında her türlü fedakarlıklar yaparak seni teselli eden ve seni büyük bir muhabbetle ebediyen seven ve seninle hayallerini tes'îd edecek olan ailenin, senden ümidler bekleyen vatanın için yaşıyorsun... Bugün hava bozuk. Akşam biraz müteessirdim. Bu teessür beni ağlattı. Gece hiç uyuyamadım. Ortalık açmaya yüz tutarken yattım, uyumaya çalıştım.

16 Eylül 1916 Cumartesi. Güneş doğmak üzere idi (saat 9). Henüz yattım. Fakat çok uyuyamadım. Saat dokuz buçukta kalktım. Biraz dikişle uğraşarak bahçeye çıktım. Halis ders çalışır bir vaziyette oturuyordu. Fakat o birtakım gizli teessür arasında eziliyordu. Teselliye uğraştım. O mütemadiyen ve her halde ailesinin kimbilir şimdi ne halde bulunduğunu düşünüyordu. Nihayet güç hal teselli edebildim. Sonra bu gibi boş ve üzücü düşünceler altında ezilmemesini, bunun için de ciddi bir meşgaleye sarılmasını rica ettim. Böyle esaret hayatında zamanları boş öldürmenin manasız olduğunu ve bu gibi boş geçirilen zamanların sıkıntılar, fitnelikler doğuracağını, en güzel bir meşgale bizim için büyük bir arzu ile lisan-ı tahsil etmekten başka bir şey olamayacağını ilave ettim.

Hava yine bozuk. Yağmur yok. Zamanım asudelikten ziyade gayr-i ihtiyari ariz olan sıkıntı içinde geçiyordu. Ekseriya İstanbul, o muhterem ailem hatırıma geliyordu. Bunları düşündükçe

öyle dalıyorum ve bu dalış neticesi öyle bir teessür içinde kalıyorum ki az daha gözlerimden tufanlar kopacağına inanacağım geliveriyor. Mamafih bu teessürde uzun uzun tesirini yapamıyor, yalnız birkaç defa tazeleniyor. Yani sıkıntıyı def'e muvaffak oluyorum. Fakat boş kaldım mı yine beni işgal ediyor. Böyle bir sıkıntının husûlüne sebep, vicdanımın sağlığı, hayatımın insanlıkla olan alakası idi. Yine bugün kuyunun önüne Halis'le birlikte gezmeye gittik. Yine Almancadan ders aldık. Gece biraz çalıştık, biraz da Saffet'le konuştuk. Erken yattım.

17 Eylül 1916 Pazar. İşte hayat-ı esarete bir kara gün daha. Öyle menhus, o kadar mülevves bir gün ki medid bir teessür altında inlemekten başka çare yok. Beyhude yere sıkıntı içinde kalmak, manen üzülmek, aman ya Rabbi sen kurtar... Ah yurdumuzda bize analarımız, babalarımız metin bir terbiye veremedikleri, mekteplerimizde terbiye-yi ictimâiyenin ne demek olduğu öğretilmediği için işte bugün şurada hepimiz bir yurdun evladı olduğumuz halde yirmi beşimizin de birbiriyle imtizacı mümkün olmaktan sarf-ı nazar daima birbirimizi çekiştirmek ile vaktimiz geçiyor. Ah düşüncesizlik, meşgalesizlik bunun en mühim âmilidir. Ya Rabb sen bizi ıslah et...

Bugün budala Kazım da bir şey yumurtladı. Güya birkaç kişiden mürekkep bir güruh Halis'le beni konuşmaktan men' edecek ve bizi ufak bir fırsat zuhurunda terzil edecekmiş. Sonra birtakım edepsizlikler. Vay alçaklar vay! Ulan bizi rezil edecek sebep ne, hem kim rezil edebilir ve neden? Çok içerledim. Fakat asıl mak-sadın başka olduğunu idrak ediyorum. Kim bilir ben Halis'ten ayrılırsam acaba Kazım benim ile dost olarak bu sayede her bir müşkilatını hafifletecek. Herhalde böyle olması pek galip bir ihtimal... Bunu Halis işitince çok müteessir oldu. Hemen Kazım'ı gırtlaklamak, mahvetmek istiyordu... Ah, of ya Rab hep bunlara, bu sıkıntıya sebep ben idim. Keşke kulaklarım sağır olsaydı da Kazım'ın, o edepsiz herifin sözlerini işitmeseydim. Ben ne kadar bir düşüncesizlik yaptım. Niçin o zaman

ağzına bir yumruk vurup susturmadım. Sonra da böyle manevi mes'uliyetler altında eziliyorum. Ah ben o zaman ne sersemlik, ne budalalık yaptım. Aman ya Rabbi beni affet, Halisciğim sen kızma, bana darılma. Şu hatayı unut. Çünkü şu hal gözümün önüne geldikçe çıldıracağım geliyor.

Mecudiyetim Bir Teşevvüşi Efkâr İçinde Çalkanıyordu

18 Eylül 1916 Pazartesi. İşte benim için müellim bir gün daha... Çünkü bugün de şu esaret günlerimizin teessürü karşısında inledim. Ruhum mütemadiyen üzüyor, kalbim eziliyor, mevcudiyetim de bir teşevvüşi-efkâr içinde çalkanıyordu. Saatler boğucu dakikalar arasında asırlar kadar uzanıyordu. Ne tarafa baksam enzarım teessürden başka bir şey görmüyor, ne düşünsem fikrim mevcudiyetimi müteezzi edecek düşüncelere münakis kalıyor. Elhasıl uzun bir sıkıntının esir-i kahrı bulunmaya mahkum kaldım ve kurtulamadım. Hava diğer günlere göre güzel. Güneş ortalığı ısıtıyordu.

Bugün bir ev değiştirme meselesi çıktı. Yanımızda evden 12 kişi, bizden de Arap Hamid, Yüzbaşı Şevket, kardeşi Müştak Efendiler ayrıldılar ve gittiler. Yanımızdaki eve de yine bizden iki, üç kişinin gitmesi lazım oldu. Akşam umum efendiler toplandı, gizli birer rey toplandı. Bunda Kazım 12, Hasan Erzurum 11, Hürşid 4, Mustafa Zile 3, Rıfkı 3, Süleyman 1 rey aldılar. En çok rey kazananlardan Kazım ile Hasan'ın gideceği kendilerine söylendi. Kazım kabul etmiyordu. Hasan da dört gündür hastahanede idi. Zaten Kazım ahlaksız, terbiyesiz, utanmaz birisi olduğundan saçma itirazlar ediyor ve burada birçokları ile hesabı olduğunu ileri sürüyor, gitmek istemiyordu. Osman Bey onu utandıracak lakırdılar söylediği halde bir türlü kabul etmiyordu. Nihayet kendi razı olmadığı halde umurun ittifakıyla cebren öbür tarafa gideceği söylendi. Gece Osman

Bey biraz musaraha hakkında malumat verdi. Birkaç oyun da gösterdi. Rıfki ile biraz buna ait uğraştık, çalıştık.

19 Eylül 1916 Salı. Bugün de fikri işgal eden düşünceler arasındaydıkça teessürlü geçti. Bazen Zühdü'nün metin tesellileriyle kendimi müteselli kılarak âzâde-i teessür yaşıyorum. Fakat bazen de gayr-i ihtiyari fikrimi teşevvüş eden sıkıntılı, öldürücü öyle bir teessür karşısında bulunuyorum ki yaşadığıma değil; en büyük manevi azaplar altında, cehennemler içinde idiğime inanacağım geliyor. Ya Rabb nedir bu... Müddet-i hayatımda böyle bir sıkıntı görmemiştim. Öyle bir teellüm ki; her biri birbirinin içine sıkışmış felaketleri ihtiva ediyor. Ya Rabb, sen azametinle beni şu sıkıntıdan kurtar. Benim gibi aciz bir mahluku sevindir ve ona daha güzel bir ruh, daha metin ve iyi bir kalp ver ki böyle beyhude yere üzmemek değil; onu hasıl edecek ve etmesi ihtimali mevcut olacak vesaili, esbabı ta temelinden kırış, atış, yakış, yıkış. Ya Rabb sen bu dileğimi kabul et...

Hava dünküne nazaran biraz kapalıca. Öğleden sonra biraz yağıştırdı. İkindiden biraz evvel de Halis'le gezmeye çıktık. Yine Almanca dersini müzakere ettik ve az ders aldık. Gece biraz sohbetten sonra yattım. Gece karışık, tuhaf rüyalar gördüm. Ben Salah ile çarpışıyor, Saffet'le atışıyorum. Onlar Halis'le aramızda bir nefret uyandırmak istiyorlardı. Biliyorum ki bu rolleri oynayan Salah'tan başka kimse değildir. Yazık Saffet'e ki onun dâm-ı iftirakine kapılıyordu. Hem ben Halis'le darlıp ayrılırsam ellerine ne geçecek. Halis'in samimiyet ve ebedi sadakatinden belki ölünceye kadar ayrılmayacağımızı kaviyen ümid ediyorum.

20 Eylül 1916 Çarşamba. Evet, işte yine vefasız bir gün. Talihin bu defa sevk ettiği esaret hayatından zamanlarımız hemen umumiyetle sıkıcı ve boğucu olarak geçiyor. Kalbimizin, vicdanımızın temâmî-yi asûdegisini idrak edemiyoruz. Bilakis ekseriya acı bir peyâm karşısında mütemadiyen çırpınıyor, manen eziliyoruz. Yalnız bazen bize mahdud güzel bir iki ferahlık yaşatan haber-

lerle müteselli olurken yine başka bir saikin tesiriyle müthiş bir sıkıntının kucağında inler vaziyette bulunuyoruz. Böyle müthiş bir esaret hayatında hepimiz de aynı yurdun evlatları olan bizlerin, bir terbiyesizin esassızlığı yüzünden, birbirimizi çekiştirmek, yekdiğerimizin aleyhinde atıp tutmak, namusa, haşyete müteallik mesail ile oynamak ve uğraşmakta artık ne kadar berbat bir hal olduğunu söyleyin. Bir taraftan esaretin verdiği dıyk ve meraret karşısında titrerken, diğer taraftan da böyle ruh sıkı, kalp ezen ahval karşısında te'ellümâtı tezyid etmek... Ya Rabb doğrusu tahammül edilmeyecek bir haldir. Sen azametle başka bir sulh-i umûminin akdine bir sebep acil halk eyle de sade biz değıl bütün dünya kurtulsun.

Hava kapalı. *Havadi:* Alman, Avusturya, Bulgar ordularının ordugahının evvelce Tutrakan'da iken bilahare Tatarpazarcık'tan Silistre'ye doğru uzaması Romanya'yı telaşa düşürmüş. Bugün yine şayan-ı esef bir vaka: Öbür bitişik evde birtakım gürültüler olmuş ve Osman Bey aleyhinde söylenilmiş... Bunları Kuyruklu Kürt mülakkab Yahya (Mülazım-ı Evvel) bize gelip Osman Bey'e fitnelik yaparak söylemiş, bunun üzerine Osman Bey kendi aleyhinde söz söyleyenleri çağırıtılarak tahkik etmiş. Gece de hiçbir şey olmadığı anlaşılmış... İşte Allah bizi ıslah etsin. Böyle hep birbirimizi çekiştirmekle uğraşıyoruz... Lanet olsun böyle çirkin hallere! Yine bugün Halis'le biraz gezmeye evin önüne çıktık. Almancadan da biraz ders aldık. Gündüzün ve hatta dünden beri Zühdü hastalanmıştı. Ben de akşamüzeri bir tuhaflaştım ve vücudumda bir kırgınlık duydum.

21 Eylül 1916 Perşembe. Sabahleyin kalktığım zaman vücudumda oldukça şedid bir kırgınlıkla beraber hafif bir titreme duyuyordum. Fakat aldırmadım. Bunu en ziyade gece gördüğüm rüyadan müteessir olduğuma ve bu rüyadan vücudumun oldukça sarsılmasına hükmettim. Hemen öğleye kadar ayakta dolaştım. Zevelden biraz evvel vücudumda bir fenalık hissede-

rek yatmaya mecbur oldum. Bu zaman nabzım 93 defa darabân ediyordu. Öğle yemeğinden sonra üç bardak çayı içtim. Bu beni çok terletti. Terledikçe biraz gözlerim açılmaya başladı. Akşam yemeğinden sonra yine iki bardak kadar çay içtim. Artık iyice terledim. Gece epeyi oturduktan sonra yattım. Arkadaşlar ziyaretime geliyor ve bana geçmiş olsun diyorlardı. Ethem de Halis'le biraz hatırlamı sordurmuş, biraz utandım... Zavallı Haliscik, bir validenin ciğerparesi etrafında pervaza başladığı gibi, o da benim başım üzerinde mütemadiyen öteye beriye gidiyor, geliyordu. Çay yapar, sigara sarar, kendi eliyle içirir. Her ne söylesem derhal koşarak yapardı. Doğrusu bugünkü günü ebediyen unutamam. Halis'in bu insanlığına, ulviyetine karşı daima boyun eğer, ihtiram ederim.

Bugün Kazım için Osman Bey'e bir kağıt yazıldı. Bunda her aldığı maaşın 40 rublesinin doğrudan doğruya borçlarına verilmek üzere Osman Bey'e verilmesi, borcu ödeninceye kadar bu suretle yapılmasını kabul etmediği takdirde aramızdan çıkarılması matlub idi. Neyse kabul etmiş (kendisi de). Akşamüstü gayr-i ihtiyari bir his altında eziliyordum. Yine Zühdü teselli etti. Fakat yine ızdıraptan tamamen kurtulamıyordum. Gece Saffet bize bir yerden üç ruble borç buldu, verdi.

22 Eylül 1916 Cuma. Kalktığım zaman kendimi kısmen düzelmiş buldum. Hastalığın tesiri tamamen geçmemişti. Vücudumda gayet hafif bir zafiyet duyuyordum. Mamafih akşama yakın tamamen iade-yi afiyet ettim. Badezzeval Halis gezmek üzere hastahancıye gitti. Ben de bazı Almanca cümleler yazdırmak üzere öbür taraftaki Alman neferinin yanına gittim. Yine Almancadan ders aldık. Dünkü hastalıktan ve evvelki teessürlerden bugünkü derse iyi cevaplar veremedim.

Gece yatsı vakti idi. Dört kişiden mürekkep üsera teftişine memur bir heyet evimize geldiler. Bunlardan birisi Avusturyalı bir madam. Diğeri Rus Salib-i Ahmer komitesine hamil

bir İngiliz generali, diğer ikisi de yine Rus Salib-i Ahmer'ine mensub yüzbaşı, zabıt vekili idi. Bizim ma'hud kumandan ve feldfebel* de bunların refakatında idi. Bu madam asıl bir kon-tes imiş. Osman Bey ile uzun uzun Fransızca görüştüler. Bu heyet bize on beşer ruble verdi. Bu paranın nısfı hükümetimiz ve nısfını da Avusturya Hükümeti göndermiş. Bize şikayetiniz var mı diye sordular. Yalnız Türkiye'den mektup alamadığımızı söyledik. Aileliler de evlerine serbest bırakılmalarını rica ettiler. İhtiyacımızı sordular. Birer kaput ve birer çizmeye şiddetle ihtiyacımız olduğunu söyledik. Göndereceklerini vaad ettiler, gittiler. Havada beliren âsâr-ı teessür hepimizi müteessir etti. Efrada da beşer ruble verdiler. Hava bozuk idi.

23 Eylül 1916 Cumartesi. Hava kapalı. Ortalık sabahleyin sisli ve soğukça. Akşama doğru bulutlar azaldı. Sabah çayından sonra traş olduk. Sonra da Halis'le beraber çarşıya gittik, yatak çarşafı, yastık bezi aldık. Şeker vesaire de. İkindileyin nehir kenarına yalnız çıktım. Bir kanapeye oturarak bir müddet tabiatın güzelliğini seyrettim. Fakat duyduğum soğuktan uzun zaman seyredemeden avdet ettim. Diğer arkadaşların ihmali yüzünden Almancadan ders alamadık. Akşam yemeğinden sonra da biraz bahçede gezindim. Halis biraz keyifsizdi. Nezle-i enfiyeden muzdarip. Gece erkence yattım. Düşünceler... Vatan, aileler, muhacir, mazi, istikbal...

24 Eylül 1916 Pazar. Biraz geç kalktım. Hava kapalıca... Öğle yemeğini yemeden evvel kumandanlığa çağırıldık ve gittik. Bu defa geniş oda gibi bir yerde toplandık. Kumandan geldi. Gelen heyet-i teftişiyeden bahis ile kaput ihtiyacı olup da söylemeyen efendilerin kaput isteyip istemediklerini ve hepimize daha başka ihtiyacımızın olup olmadığını söyledi, sordu. Diğer efendiler kaput istediler ve başka hiçbir şeye ihtiyacımız olmadığını söyledik. Kumandan bundan sonra Osman Bey'in heyetin geldiği gece söylediği sözden müteessir olduğunu söyledi.

* Rusça çavuş anlamına gelmektedir.

O akşam Osman Bey kumandana evine serbest bırakılması için tamamen salahiyet verildiğini ve kendisi de ta sabaha kadar kaçmayacağına dair şeref sözü verdiği halde yine kumandanın onu tamamen değil ancak dört saat için serbest bırakmasının bir itimatsızlıktan başka bir şey olmadığını firara teşebbüs etmeyeceğini taahhüd ettiğine rağmen bunun ancak kendisini bir tahkimden ibaret kaldığını söylemişti. Neyse Osman Bey'le kumandan belki saatlerce münakaşa ettiler. Yine evlilerin böyle dört saat serbest kalacakları kararlaştırıldı. Sonra yine kumandan İstanbullu Hakkı'nın bir kusurundan dolayı kızdığını, bir daha yapmamasını, bu defalık kendisini affettiğini, bir daha ne gibi müracaatı olursa başka yere değil kendisine müracaat etmesini söyledi. Saat iki idi ki eve geldik.

Yine Almancadan ders alamadık. İkindiye yakın Kör Mehmet'le, yine Edepsiz İsmail geldiler. Bunlara o kadar içerledim ki sanki kırk senelik ahab-ı laubalîyiz! Halis yine nezle-i enfiyeden muzdarip. Afiyetler verin Tanrım. Gece yine biraz oturduk. Osman Bey birçok hikayeler söyledi.

Romanyalılar Dobruca'yı Elden Çıkarmışlar

25 Eylül 1916 Pazartesi. Bu sabah yapılan ufak bir gürültüden müteessiren uyandım ve bir daha da uyuyamadım. Hava yine kapalıca.

Havadis: Fransa Parlamentosu'nda şimdiye kadar harb-ı umûmîde en ziyade Fransızların ezildiğini, müttefiklerinin henüz bir iş beceremedikleri mevzu-yı bahis olmuş, bundan böyle artık Fransız kanının dökülmesi, gençlerin mahvedilmesi şiddetle ileri sürülmüşse de emeline kalmış, yine ekseriyet harbi ve devamını iltizam etmiş. Romanyalılar Dobruca'yı elden çıkarmışlar. Rus gazeteleri Romanya'nın bir iş yapmaktan sarf-ı nazar edileceğini itiraf etmiş...

Almancadan yeni bir ders daha aldık. Şu günlerde fikrime birdenbire ârız olan bir durgunluk hafızamdan bilhassa derse müteallik şeyleri hemen hemen sildi. Ezberlediklerimi çabuk unuturum. Saniyen bir iştahsızlık da var. Bilmem nedendir. Bugünü yelek dikmekle geçirdim. Halis'in rahatsızlığı kısmen zâil olduğundan memnunum. Gece yine musahabe, erken yattım.

26 Eylül 1916 Salı. Hava kapalı. Bulutlu. Bazen karanlıkça, gece gibi. Ortalıkta oldukça şedid bir soğuk... İkinci vakti Halis'le nehir kenarına gezmeye gittik ve soğuktan dolayı erken geldik. Yine bugün de yelek diktim. Almancadan yine ders alamadık. Sebep Tahir, Saffet hasta idiler. Akşam yemeğinden sonra Şerif'e gittim. Epeyi oturduk, musahabe, çay içtik.

Şerif'in verdiği *bavadi*: İtilafçılar bir şey yapamayacaklar. Ruslar Dobruca'da eziliyorlar. Mücehhez bir Yunan fırkası Alman, Bulgar askerlerine iltica etmiş. Türkiye'de 17 yaşından ihtiyarlara kadar dört kolordu daha teşkil ediliyor. İmam Yahya, İmam İdris Şerif-i Mekke ile ittihad ederek Arap hilafetini ilan edeceklermiş. Ortalık henüz kararmıştı ki beşte eve geldim. Biraz şarkı söyledikten, oyun oynadıktan sonra çamaşır değiştirerek yattım. Gece rüyada harp hitam bulmadığı halde İstanbul'a geçmişim. Peder, valide, kardeşimle görüştüm. Pederime sergüzeşti anlattım. Harp devam ediyormuş, ben artık sivilmişim. Bilhassa *Tanin* Gazetesi'ni çok merak ediyorum ve büyük dikkatle okuyorum.

Riga Cephesinde Alman Elbiseli Giden Türkler

Matbu Harp Ediyor

27 Eylül 1916 Çarşamba. Hava kapalı. Dünkü gibi. Pek az karla karışık yağmur yağdı. Hamam için erken kalktım zannettimse de aldanmışım. Ancak öğleden biraz evvel gidebildim. Eh güzelce yıkandım. Halis'in sırtımı keseleyerek beni kirlerden

kurtarması son derece şayan-ı şükürdü. Vücudum rahat etti. Öğle yemeğini biraz geç yedik...

Havadis: Riga cephesinde Alman elbisesi giyen Türkler müthiş harp ediyor. Dobruca'da kaçan Rusları bir Türk süvari fırkası şiddetle kovalamış ve berbat etmiş. Alman tayyareleri Bükreş'i bombardıman ediyor ve hasar yapıyorlar, 60 maktul, birçok mecruh... Türkler yeniden Balkanlar'a dört yüz bin kişilik bir kuvvet göndereceklermiş...

Bugün Halis'in yeleğini bitirdim. Biraz güzel oldu. Gece biraz Salah atideki yeni Turan'a dair bazı hikaye ve tasavvuratını anlattı. Vakit geçirdik. Gece rüyada Ethem ile kavga ettim. Müthiş birkaç zarar ettirdim. Yalnız şurası tuhaf ki: ne Ethem ve ne de Salah katiyen zihnimde yaşamadığı halde daima böyle boğuşuyor vaziyette görüyorum. Bilmem bunlar bana bir hainlik yapacaklar da rüyam bununla beni mi haberdar etmek istiyor?

28 Eylül 1916 Perşembe. Pek geç kalktım. Uyandığımda vücudum ağrıyor halde idi. Hava yine kapalı. Romanyalılar hemen muhasarada. Güya Yunan bize harp etmiş... Öğleden sonra Şerif geldi. Biraz Fransızca lügat yazdık. Yine Almanca okuyabildik. Ekseriya parazitlikler ve sâireler bahane yapıyor, Almancayı okuyamıyoruz. Hiç, arkadaşların tembelliği. Yoksa başka bir şey değil. Hep dalga. Hep serme, hep tembellik...

Gece bizim taraftan sekiz on kişi ile beraber davet üzerine öbür tarafa gittik. Biraz oturduk, Kör Mehmet komikçe oyunlar oynadı. İki saat kadar eğlendik, güldük. Şarkılar söyledik. Çaylar içildi. Fakat ruhen çok müteessirdim. Gülemiyorum. Söyleyemiyordum. Çünkü kardeşim kadar sevdiğim aziz dostum Halis'i yalnızca evde terk etmiştim. Orada kaldığım müddetçe onun yalnızlıktan ne kadar sıkıldığını düşünüyor ve manen müteazzi oluyordum. Ah ne felakettir ki mahcubiyet beni bazen böyle bir sıkıntılı bir vaziyette bırakıyor... Gece avdetinde biraz oyun oynadık ve biraz kaybettim. Yattık.

29 Eylül 1916 Cuma. Hava hoş. Güneş de ortalığı ısıtmaya çalışıyor. Yalnız şimalden esen hafif bir rüzgar insanı üşütüyor. Hemen karyoları aşağı attık, güneşlettik. Hala üzerimizde tek tük bit bulunması çok can sıkıyordu. Öğleden sonra Vetluga Zekur-İnas Gimnazya Mektebi talebesinden erkek çocuklar tahta tüfenkler elde olarak geziyor ve talim ediyorlardı. Güya harbe hazırlıkmış. Epeyi takdir oluyor.

Yine müessif bir hadise: Osman Bey ve diğer evliler hararetili bir surette münakaşa ediyorlardı. Meseleyi iyice anlayamadım. Duyduğuma göre buradaki komite ile aralarındaki hususata müteallik imiş... Osman Bey, Uzun Mustafa'ya öyle ağır sözler söyledi ki bir insan bunlara tahammül edemez. Mustafa müdafaa edemediği ve etmediği için bundan sakındı... Neyse epeyce bağırıştıktan sonra birbirleriyle kat'-ı alaka edecekleri ve hiçbir şeyi Rus Kumandanı'na ihbar veya şikayet etmeyeceklerini taahhüt ettiler... Bu sebeple yine Almanca okuyamadık... Bu gece bizim ev halkı kamilen öteki eve gitti. Bu sefer oynanan oyunda ben de bir kahveci çırağı oldum. Fakat o kadar tatlı değildi. Hikmet yalnız kız rolünü iyi yaptı. Oyundan sonra birer çay içerek avdet ettik.

30 Eylül 1916 Cumartesi. Sabahleyin kalktığımızda aziz Halis'in hastalığı artık tamamen zail olmuştu. Hava biraz kapalı. Yine sema bulutlandı.

Havaadis: İngiliz Almanlara şiddetle taarruzla 113 Fransız köyünü istirdad etmişler. Nev-icad Alman tayyareleri Romanya ve Rusya'ya toplanıyor. Bulgar tayyareleri de ara sıra Almanlarınkine katışarak Bükreş'i bombardımana iştirak ediyor. Hatta birisi kralın sarayıyla Rus Sefarethanesi'ne bombalar atarak tahrip etmiş ve kendisini tanıyacak kadar alçaktan uçmuş. Bükreşliler korku içinde...

Yine Almancadan ders alamadık. Şu bir iki haftadır hiç rağbet gösterilmiyor (bu derse). Bir iki gündür tuhafım. Oturmaktan ziyade yatmak, dinlenmek istiyorum. Yatınca da uyuyamıyor,

uyuşuyor kalıyorum. Gece yine biraz oyun oynadık. Şans yok. Fakat eğlendik. Bu gece de epeyi (saat 2) oturduk. Osman Bey gülünç hikâyelerden bahsetti.

1 Ekim 1916 Pazar. Hava bozuk. Sema bulutlu. Öğle vakti hafif ve imtidadî bir yağmur. İkinci zamanında bir saniyede kar yağdı. Öğleden sonra binbaşılardan bize oturmaya geldiler. Ben de Şerif'e gittim, biraz ders çalıştık...

Havaâdis: Dünküler tekrar ediliyor. Ruslar Gümüşhane cephesinde bir Türk ileri karakolunu basarak süngüden geçirmişler. (acaba) Güya 16 Teşrin-i Evvel'de tek mil krallar, imparatorlar ictima ederek sulh müzakeresi yapacaklarmış. Eh doğru olsa... Biraz yine gece oyun oynadık. Halis'le hasbihal ettik. Halis bazen benim ile alay ediyordu. Bu şüphesiz ki vakit geçsin diye bir latifeden başka bir şey değil. Çünkü onun saffet ve sadakatine eminim. Yine bu gece rüyada Tahir şeklinde görünen Rıfkı ile mücadele ediyorduk. Bugün biraz sıkıntılı geçti. İstanbul filan hatırımda canlanıyor, bana hüzün veriyor.

2 Ekim 1916 Pazartesi. Biraz erkence kalktım. Hava açık, güneşli. Kar şeklini veren sabahki kırağlar güneşin vurmasıyla gözleri kamaştırıyor. Fakat yine soğuk var. Öğleden sonra Osman Bey ile katip ağız kavgası yaptılar. Bıktık artık. Hem biz taciz oluyoruz, hem de Rus neferleri bunları görüyorlar ve bizi ayıplıyorlar. Yine Almancadan ders aldık. Bu defaki derste hep bilmediğim şeylerdi. İkinci vakti Şerif Efendi geldi. Biraz Fransızca lügat yazdık. Geceler artık gündüzden çoğaldı. 40 dakika fazla.

3 Ekim 1916 Salı. Hava güzel. Akşama doğru kapandı. Öğle yemeğinden sonra kumandanlığa gittik. Yine elişeri aldık. Şimdiye kadar aldığım 39.5 ruble. Osman Bey'e olan 25 ruble borcumuzu verdik. İkindiye yakın yeni bir tabldot heyeti intihap edildi. Trabzonlu Hasan, Rıfkı, bu ay ekmek, yemek, hizmetçi parası filan yirmişer ruble verdik. Erzak fiyatı günbegün yükseliyor. Hikmet bu paranın çokluğuna itiraz etti, neticede Salah

asabiyete geldi. Bununla ağız kavgası yaptı. Neyse uzattırılmadı ve Hikmet tabldota girmede. Artık kışın vürudunu bildiren kar yağıyordu. Her taraf beyazlaştı. İlk kar olduğundan yerde ancak iki, üç parmak bir kalınlık yapabildi.

Enver Paşa Romanya İçin Bir Ordu Göndereceğini Vaad Etmiş

4 Ekim 1916 Çarşamba. Hava biraz kapalıca. Bazen güneş kendini gösteriyor. Ortalık hep (ova filan) bembeyaz.

Havadis: Zarif Efendi'nin ağzına göre, Fransızlar münferiden sulha razı. Alman, Avusturya, Bulgar hükümdarlarıyla Enver Paşa müzakere etmişler. Her cepheden asker iktisadıyla Romanya'yı ortadan kaldırmak. Fransızlarla sulhdan sonra Riga ve Karpatlar'dan hücum ile Rusları pek ağır bir sulha icbar etmek. Sonra da sırasıyla İtalya ve İngilizleri aynı hale uğratmak. Enver Paşa Romanya için bir ordu göndereceğini vaad etmiş. Allah versin.

Yine Almanca dersini ihmal yüzünden okuyamadık. Öğleden sonra Şerif gelerek geçenlerde ödünç aldığı beş rubleyi verdi. Gece muhabbet esnasında her gün içilen çayın müştereken olmasını müzakere ettik. Bir semaver alınacak ve iki kişiden ibaret bir heyet intihap edilecek. Çaylar dörder kapık herkese marka mükabilinde verilecek. Yarın umuma konulacak. Bugün tekml borçlarımızı verdik.

5 Ekim 1916 Perşembe. Hava oldukça güzel. Güneş de ara sıra var. Sabahleyin saat onda kumandanlığa gittik. Kumandana vekaleten çok beklediğimize rağmen katip geldi. Moskova'dan gelen emri gösterdi. Şöyle: üserâ zabitân çarşıdan her şeyi ucuz pahalı aldıklarından ahaliye özür oluyormuş. Ahalinin vikayesi için badema bize alışveriş yok. Ne tuhaf şey... Ucuz aldıysak men ederler, zaten her şeyi bize iki üç misline veriyorlar. Allah

kurtarsın. Avdette ve öğle yemeğinden sonra dünkü çay mesalesini ortaya koyduk. Herkes kabul etti. Ben artık hep marka yapmaya başladım... Yine bundan sonra Kazarma'ya (kışla) gittim. Halis'in çizmesiyle benimkini yaptırmaya verdim. Yine Almanca okuyamadık.

6 Ekim 1916 Cuma. Hava güzel. Güneş var. Karlar hep eridi. Mamafih soğuk var. Sabahları küçük sular hep donmuştu. Öğleden sonra Şerif'e gittim. Halis de hemşehrisini görmek üzere çarşıya gitti. Biraz sonra ben Salah ile avdet ettim ve yarın için yine bir tiyatro ihzarını düşündük. Bu, Rusya ile Türkiye arasında bu harb-i umumiden sonra vuku'u muhayyel harbe birkaç gencin iştiraki ve bunların hayatını tasvir edecek. Bu prova gece daha ciddi olarak tekrar edildiyse de hepimizin rollerdeki acemiliği neticesi bir netice veremeyeceği anlaşıldı. Vazgeçtik. Bunda ben genç rolünü yapacaktım... Bugün arefe idi. Mazi yine hatırımda canlandı. Sükut idim. Biraz sonra baktım ki Halis de müteessir. Teselliye çalıştım. Beni vefasızlıkla itham ediyor, çünkü ben Burhan ve Zühdu'nün sözlerine teessürü dağıtmışım. Bunların sözlerini fazlasıyla cevaplamışım, kendisine de istemeyerek cevap vermişim. Neyse aksini ispat ile teselli edebildim. Güya bu müellim bir hakikatti...

7 Ekim 1916 Cumartesi. İşte esarete bir bayram daha... Güya bugün bayramdı. Herkeste bir teessür. Hepimizde bir teellüm vardı. Ruhlar, kalpler büyük bir sıkıntı içinde çalkalanıyordu. O cah hep sanki teessür, enzâr hep mer'î teellümdü. Efkâr öyle müz'ic şeylerle dolu idi ki ecsâda bile bir hareket-i muntazama veremiyordu. Güya bugün bayramdı. Hayır, bugün bayram değil, esarete mevcudiyetimizi ezen nihayetsiz üzüntüler doğuran menhus bir gündür. Evet, bu öyle bir gün ki İstanbul'da bile ailem beni bugün ma'dum zannederek hayalinde en kara, en ızdıraplı bir gün geçiriyor. Onlar nasıl o günü alam ve ızdırabât içinde geçiriyorlarsa ben aynıyla öyleyim. Hem onları düşün-

yor, hem de genç olmak itibariyle geçen günlerin tatlı hatıralar bırakan müstesnalığını hayalimde diriltiyorum. Hem de atıyı düşünüyorum. Milletin, vatanın bugünkü yorgunluğuyla yoruluyorum. Sade bir yerden değil, birkaç taraftan eziliyorum. Zaten insanı en ziyade üzen böyle günler değil midir?

Zannetmem ki bugün de insanlar ekseriyetle müteallim bulunmasın, her halde onların ufak bir sıkıntıları olsun vardır. Öyle değil midir ki insan safahât-ı hayatı arasında gördüğü her şeyi bugün de hatırlar... Hayatta insanların sehaladan ekseriyetle ızdırap kalması tabii olduğundan fikre en ziyade bunlar hücum ediyor veyahut mesut geçtiği zannedilen eyyâmın tahassür hatıralarıyla bugün de mahzun kalıyor. Elhasıl nice bayram böyle acılıklarıyla mevcudiyeti müteessir eden bir gün değil; kalbe, ruha, fikre asudelik vererek rahat yaşanan her gün benim için bayramdır...

Hava güzel, evlerden ziyarete geldiler. Gittik. Ben hiçbir tarafa çıkamadım. Bugün biraz eski hayatımı hatırladığımdan müteessirdim. Akşam Halis'e ufak bir şey yazdım.

8 Ekim 1916 Pazar. Ortalık yine karlı, kırağılarla dolu. Sema muzlim bulutlu, öğleyin biraz yağmur yağdı. **Havadi:** Yine eskiler. Güya Türkiye'de karışıklık varmış. Rus gazeteleri Yakup Cemil Bey'in (Enver Paşa'nın en nafiz adamlarından) idamını, vilayetteki ittihad kolunun kapandığını yazıyorlarmuş, fakat inanamadık...

Türkiye'den bir Rus esiri kaçmış... Bu adam Sivas'tan, Karahisar, Gümüşhane tarafından ve ileri karakollardan bilâ-müşkilât kaçmış, kurtulmuş. Güya Türkiye'deki zulmetlerden yazacaktı... İkinci vakti sokaklarda filan bir kalabalık vardı. Sebebi Vetluga'ya civar köylerden birinin papasının çocuğu harpte ölmüştü. Ölüsünü köyüne götüreceklermiş. Bu cenaze kafilesi nehre kurulan köprüden geçerek gittiler. Rusların ruhaniyete hürmetleri çok.

Yine biraz üzerimde durgunluk vardı. Hele Osman Bey bana: "Vallahi (...), şu iki günlük neşesizlik ne, merak ediyorum. Söyle, hasta mısın?" diyordu. Sonra "Hasta isen sana battaniyemi, kürkümü, muşamma'ımı vereyim" diyordu. Bu söz karşısında mahcup ve minnettar kaldım. Bugün yine diğer evlerden bayram tebriğine geldiler. Gece Halis'le hasbihal ettik. Bugün hakikaten düşünmüyordum. Fakat eski teessürlerin izleri henüz silmemişti.

9 Ekim 1916 Pazartesi. Hava berbat, deli rüzgarlı. Sabahtan akşama kadar buzlu su, bazen kar yağdı. Ortalık karanlık. Sema kapalı. Yine bugün müthiş bir nezleye yakalandım. İki defa mendil yıkadım. Çok rahatsız oldum. Halis sigara kağıdı almaya gittiye de boş geldi. Biraz sıkıntılı. Geçen tamire verdiğimiz çizmeler geri geldi. Sebep Avusturyalılar başka yere sevk edilecekmiş. Ne aksi tesadüf. Biz tabldota lazım ekmekleri evliler vasıtasıyla komiteden getirtiyorduk. Bunun Rus neferleri farkına varmış, bir kıyamet kopardılar. Neyse hemen birer ruble vererek susturduk. Alçak insaniyetsiz herifler! Hem beylikten verilen gazları az yakıtılarak artanları bir kapık bile olsa bize yahut başka bir yere satıyorlar... İntikam! Çay münakaşaları bitti. Mühürlendi, imzalandı.

Bugün çamaşırlar geldi. Fakat yeni yaptırdığım don gelmedi. Gece çamaşır yamadım. Yine Almanca okumadık...

10 Ekim 1916 Salı. Hava berbat. Kısa fasılalarla mütemadiyen hafif yağmurlar. Artık yine her taraf beyazlık içinde. Yine soğuk var. Sabahleyin yine hamama gittik, yıkandık. Banyodan sonra bende ve Halis'te oldukça müthiş bir baş ağrısı hasıl oldu. Ta yatıncaya kadar da sürdü.

Havaadis: Müştak'ın ifadesine göre Almanlar aldıkları yerleri geri vermek üzere Fransızlarla münferid bir sulh yapacaklarmış bir şeyler... Amerika Hükümeti de her taraftan sefirlerini çağırıyormuş... Bugün yine bazı Fransızca lügat yazdım. Bugün artık umumi olarak çay içilmeye başlandı. Gece biraz muhabbetten

sonra yattım. Hiç uyuyamadım. Gece alafranga saat dörttü. Bir saatten beri süren gürültüden müteessiren uyandım. Kulağıma hep Sibirya'ya gönderileceğiz sözleri çarpıyordu. "Hayrola!" dedim ve deveren eden meseleyi sordum ve anladım. Şöyle: Süleyman, Hikmet, Kazım bu üç sersem aşık burada sevdikleri Rus kızlarının evine gitmeyi kararlaştırmışlar. Müşkilatı düşünmemişler. Her ne olursa olsun demişler. Küçük karanlık odanın penceresinden gitmeyi gözlerine kestirmişler. Kazım iki katlı pencerenin birini sökmüş, birini de açmış. Bu müthiş aşıklar aşağı inerken polis bunları görmüş, bağırarak. Karakola haber vermiş (rivayete göre bunun duyulması arkadaşları Hurşid ve Rıfkı'nın velvelesi üzerine olmuş) derken bunlar bir şey yapmadan bir velvele kopar. Ruslar ta sabaha kadar nöbet beklerler. Herkes uyanır. Sabah yakınlaşmıştı. Biz de açık saçık sabahleyin ictima ettik. Osman Bey bunlara üçünün de elbiselerini giyip kumandanlığa gitmelerini âmirane söyledi. Onlar itiraz etmediler. Kumandanlığa haber gönderildi.

11 Ekim 1916 Çarşamba. Herkes izhâr-ı teessüf ediyordu. Bununla Ruslara yine rezil olduk. Bu aşıklar öyle ki yazdıkları mektuplarda sevgilileri uğrunda analarını, babalarını, hatta vatanlarını feda ediyorlardı. Ne alçak hisli adamlar! Herkes bunlara ağzına gelenleri söylüyorlardı. Ortalık açtıktan sonra kumandanlıktan feldfebel geldi. Meseleyi anlamış, neferlerine niçin vurmadı diye bağırıyordu. Öğleden biraz evvel şişman Rus katibi gelerek bunların ifadesini aldı. Öğleden sonra kumandan da geldi. Osman Bey'le çıkmıştı. Halbuki onun kabahati yoktu...

Gün ızdırap ile geçti. Akşam yine feldfebel geldi ve binbaşlıların evlerine tebdil edileceğimizden hazırlanmamızı söyledi. Hazırlandık. Bekliyorduk. Bu zaman hatırımızdan bin türlü şeyler geçiyor. Acaba başka bir yere mi gönderecekler, mahv mı edecekler? Halis'le ben bazen çok nevmid oluyor ve ümit, emellerimizin mahvolduğunu zannediyorduk. Şayed böyle bir şey hissederek Rus süngüleri altında birbirimizle kucaklaşarak

nehirde boğulmayı tercih ettik ve kararlaştırdık. Yine geç vakit feldfebel geldi. Öbür eve yarın gideceğimizi söyledi. Artık hiçbir tarafa gidemeyeceğiz. Evliler de keza. Bu halden çok müteessir ve müteessif olduk. Bu üçlere herkes çok ağır söyledi...

12 Ekim 1916 Perşembe. Sabah oldu. Sema saati bir renk almış, ışık tesirini îsâr ediyordu. Her taraf enzâr-ı meks-i hüzn olurdu. Halimize her şey acıyordu. Çayımızı içtik. Yavaş yavaş yağmur yağarken bize artık nakl-i hane ediyorduk. Halis'i eşyaların yanına bırakarak sepet ile battaniyelerini hizmetçiye vererek yeni eve geldim.

Osman Bey'le beraber sekiz kişi idik. Her birimiz bir yere geçtik. Sonra diğerleri, hepsi geldi. Osman Bey'i bizden ayırdılar, başka bir eve götürdüler. Müteessir olduk. Biraz sonra da Saffet, Salah, Hakkı, Ethem, Tahir, Nuri Efendiler yeni açılan eve (Dum Malaşova) gittiler. Fakat bunlardan Saffet, Salah, Hakkı, Ethem tekrar geldiler. Bunların yerine Erzurumlu Hasan gitti. Burada ustarşimiz Çerkez Mehmet oldu. Esir Macar Doktoru da bizim eve geldi. Bu taksimatı, üç oda: hepsi birbirinden az farklıca. İsmi var, Aralsofdum Dum. Küçük odada: Çerkez Mehmet, doktor, Hurşid, Hasan, Rıfkı, ortancasında: Saffet, Salah, Mustafa, Hakkı, Ethem, ben, Halis, Fahri. Büyüğünde: Hasan (Trabzonlu), Burhan, Zühdü, katip, Kazım, Mehmet Ağa, Süleyman, Yüzbaşı Hikmet, evli Mustafa yerleştik. Bizim yerimiz pencere kenarı idi. Hakkı da pencere kenarına gelmek istiyormuş. Burasını Hakkı'ya terk etmeğimizi evvela Ethem, sonra Saffet rica ettilerse de maalesef kabulden mazur idik. Çünkü Halis de, bu muhterem arkadaşımın da pencere kenarına ihtiyacı vardı. Bundan dolayı bize kızmışlardı. Burada zamanımız sıkıntılı geçiyor. Bir tarafa gitmek yok. Lisan dersleri için de öğretecek kimse yok. Her şey yüz üstünde kaldı.

Akşam kumandanlıktan katib ile feldfebel geldi. Bu üç serseri aşığı sıkıca yokladılar. Bir mektup ile birkaç zarftan başka bir şey bulamadılar.

13 Ekim 1916 Cuma. Hava kapalı, karanlıkça. Kumandanlıktan gelen emir: Hiçbir tarafa çıkamayacağız. Kumandan da eve gelmeyecek. Güya bir tazyik. Bence hiç. Yalnız müteessif oluyorum. Ruslara kepaze oluyoruz. Bunlar, bu gibi haller hep terbiye-yi zâtiye ve ictimaiyemizin noksaniyetinden ileri geliyor. Öbür taraftan bize Yusuf Bey ve rüfekaşı bera-yı ziyaret geldiler. Buradaki evli zabitanın oraya gideceklerinden bahis ile Salah onların buraya gelmesini rica ediyordu. Yusuf Bey kabul etmiyor, mazeret gösteriyordu. Hakkı vardı. Maksat bununla Çerkez Mehmet'in keyfî harekâtına mani olunacaktı.

Kendini bize ustarşı takdim eden Çerkez Mehmet daha dün eve bir nizamname yapmış ve bizden tatbikat rica etmişti. Bu iyi, fakat ser-levhası biraz ağırca... Mamafih bence hepsi hoş. Yalnız hukuka, millete, namusa, şahsa taalluk etmezse. Salah'ın maksadı bir de kendi Yüzbaşı Yusuf Bey gelirse umuma karşı da bir tahakküm (imîş)... Bugün yine bize Tahir, Nuri geldiler ve biraz oturdular. Gece biraz geç yattık.

14 Ekim 1916 Cumartesi. Hava kapalı. Akşama kadar hafif hafif yağmur yağdı. Zaten taşımız ve kaldırımları içine fevkten (toprakla karışık) ibaret olan bu şeylerin her tarafı çamur içinde idi. Yalnız umumi bir yolu hariçten getirilen taşlarla ince bir kaldırım ile örtülmüştü. Sokak ve caddelerin bazı biçimsizlikleri oralarda ufak tefek gölcüklerin husulüne sebebiyet veriyor. Hava hep soğuk. Bilhassa sabahları donduracak gibi. Meşgale olmadığından günü ekseriya yatmakla geçirdim. Can sıkılıyor. Bugün epeyce havuç aldık. Meyve maksadına yedik. Burada meyve filan bulunuyor. Bir elma var ki o da çok pahalı. Havucu bazen aç karnına yediğimden epeyi karın ağrısı geçirdim.

Evdeki evli zabitanın (katip, yüzbaşı, uzun boylu) kumandanlığa vaki istirhamları üzerine yine eski evimize gittiler, yerleştiler. Öbür taraftan yerlerine kimse gelmediğinden yerlerimiz oldukça genişledi. Bizim odadan Fahri, küçük odadan Rıfkı boşalan odaya yerleştiler. Akşamüzeri Kazım'dan tütün-sigara kağıdı

aldık (kibrit de var). Parasını kısmen peşin verdik, kısmen borç mahsup ettik. Borcu 160 kapık kaldı. Salah da bugün borcunu verdi. Bir rublesi kaldı. Zühdü'nünki de 87 kapık oldu... Bir buçuk rublelik çay markasını satın aldık. Biraz muhabbet... Yattım. Gece tuhaf bir rüya, güya ben muvazzaf zabıt olmuştum.

15 Ekim 1916 Pazar. Hava yine bozuk. Yine ara sıra hafif yağmurlar. Soğuk... Gündüzki zamanım hep yatmakla geçti. Meşgale yok. Arzu da yok. Yine bu akşam garip bir mesele. Herkes büyük odaya gitti. Macar doktoru da bir isticale ile gidiyordu. Merak ettik. Biz de koştuk. Gördük ki Kazım kar-yolasına uzanmış, gözleri tavana dikilmiş bir vaziyette yatıyor. Epeyi bekledim, gözleri çeyrek saat kadar hiç kapanmadı. El ile korkutuluyor, müteessir olmuyor. Müthiş bir surette amonyak koklatılıyor, aldırıyor. Ne yapıyorsa hiç hissetmiyor... Baygın bir halde, aylmıyor da. Hemen kumandanlığa haber verildi. Biraz sonra kumandan geldi. Bu gence acıdı. Sonra bize de uslu oturmaklığımızı, büyüklerimize hürmet, hemşehrilerimize muavenet etmekliğimizi ve aramızda hiçbir kavgaya meydan bırakılmamasını tavsiye ile teessüfle hiçbir orduda bu türlü imtizacsızlıkların olduğunu bilmediğini söyledi. Yani kumandan demek istiyordu ki bu arkadaşınızın şu hali yine hep birbirinizin imtizacsızlığı yüzünden olmuştu...

Her neyse Macar doktor bunu şöyle buldu ve dedi: "Melankolik, yani kara sevdâ." Kazım bunun tesiriyle hayatının nısfını kaybetti. Kazım defterine birkaç saçmasapan şeyler de yazmış... Son yazdığında da bir şahs-ı meçhule kızmış ve onu öldüreceğini yazıyordu. Salah filan bundan kuşkulandılar (çünkü onların meselesine aleyhtar olarak medhaldar idi. Esasen meseleyi de alevlendiren kendisi) ta-be-sabah uyku uyumadılar. Kazım hakkında pek çok şeyler, bu haletin sun'î veya gayr-i ihtiyari yapıldığı söylendi. Ben sun'î olmadığına müşahademle inandım. Hep etrafı dinliyordum. Herkes bir şey de... Bundan bir hisse almaya çalıştım. Halis'le bu hususa dair çok konuştuk. Yattık.

16 Ekim 1916 Pazartesi. Hava bozuk. Yine ara sıra hafif yağmurlar. Sabahleyin Kazım hastahaneye gönderildi. Orada yatırılmış. Bugün Çerkez Mehmet'in delaletiyle Halis Kazarma'ya giderek çizimleri tamire verdi. Gece bir tuhaflaşmışım. Maziye, atiyi bilhassa ebeveynimi düşünme düşünme fena oldum. Bî-hoş kaldım. Halis geldi. Geç zaman düzelebildim. O bana mütemadiyen ne düşündüğümü soruyor ve merak ediyordu. Nihayet kendisini hakikatte bir şey olmadığına ikna ettim. Düşüncem her zamanki gibi...

Bugün buradaki evli zabitanın ailelerinin İstanbul'a gideceği haberini işittik. Bunlara İstanbul'dan postahaneye verilmek üzere bir mektup vermeyi tasavvur ettim. Eğer mümkünse dokuz aydır benden haberi olmayan ebeveynimi sevindirmiş olacağım. Bu gece Macar doktoru Sibirya ve Kırgızlar hakkındaki müşahadatını söylemiş. Yazın Sibirya oldukça sıcak oluyor, kış müthiş soğuk oluyormuş. Kışın derece-i hararet -45. Kırgızlar orada yalnız koyun ve at eti yerlermiş. Ekmek orada bilinmezmiş. Tarz-ı hayatları kışın baraka ve zeminliklerde, yazın çadırlarda. Bunlar zengin ve Türkleri çok severlermiş. Yalnız karılarını esir gibi kullanırlarmış.

17 Ekim 1916 Salı. İşte hayatımızdan bir gün daha üful etti. Gençliğimizin en parlak zamanları esaretin boğucu âfâtı arasında geçiyor (eziliyor). Tam manasıyla bir mahbes hayatı geçirdiğimizden nazarımız her gün gördüğünden başka bir şey (bir yenilik) göremiyor, fikrimiz bir şeyi sâlimen muhakemeden aciz kalıyor. Hayatımız boşa geçiyor. Kalplerimiz hararetler fişkırarak darabânlarla çarpıyor. Bazen müteselli olabiliriz: bu zaman sevgili Türkiyemiz'in, muhterem Türklük'ün yüceleceği ümidi nazarımıza kavi bir surette çarpıyor.

Düşünüyoruz, makul buluyor ve emin bir ümidle mesrur yaşıyoruz. Bu ümidimizi söndürerek bizi inkisar hale düşürmek isteyen Rus gazetelerinin daimi teessürlerinin zebunu kalmıyoruz. Yaşamak, büyük tenevvürâtı meydana getirmek için büyük

bir ümitsizliğin zehr-i hakiki ile bile yatsak yine Tanrı'dan beklediğimiz ümidle yaşayacağımızı, bu uğurda çalışacağımızı ahit ile müteselli kalyoruz. İnşallah bir sulhu müteakib sevgili yurdumuza selamete gideriz.

- **Havaâi:** Milletimiz her cephede taarruzda. Düşman memleketlerindeki muhalif şubelerden 16-50 yaşından gayri çocuk ve ihtiyarlar memleketlerine gidecekler imiş. Almanlar müdafaa halinde ve düşmanâne 100 metre kadar saçma haline gelen kurşunlar icat etmişler. Tahtü'l-bahirleriyle de İngilizler hasar verdiriyor. Gece Macar doktoru geldi. Bize Almanca öğreteceğini söylemiş. Bu gece Halis de bir meysiyet vardı. Bunun teessürünü o kadar ısrarıma rağmen söylemedi ve ta sabaha kadar teessür altında inledi. Nihayet ailesini hatırladığını söyleyebildi.

18 Ekim 1916 Çarşamba. Hava bozuk. On günden beri de böyle. Bazen hafif yağmur. Bu eve (Dum ve Aralsof) geleli ortalıkta bir fiskostur gidiyor. (...) ayak Salah. Kendisinin ev ustaşî Çerkez Mehmet'le arası yokmuş. Çerkez Mehmet biraz gururlu ve tahakküm sahibi. Salah da muhalif, herhalde birinin susması lazım. İşte bunun içindir ki yekdiğeri aleyhinde, bahusus Salah onu devirmek, kırmak istiyor ve bunu düşünüyor. Bu olacak gürültülere şüphesiz umumu da iştirak ettirerek galebe kazanmak istiyor. Ne kepezelik... Halis'le ben buna hiç aldırımıyor ve karışmıyoruz.

Bugün Kazım hastahaneden geldi. Artık üzerinde cinnet eseri filan kalmamıştı. Macar doktoruna Almanca okutması için müracaat ettiğimizde birtakım baştan savma cevaplarla yarına bırakılmasını söyledi. Lisan öğrenmek için kime varsak hep böyle... Gece kumandan geldi. Yarın saat 9'da kumandanlığa geleceğimizi söyledi.

19 Ekim 1916 Perşembe. Sabahleyin zamanında kumandanlığa gittik. Yollar çamurlu, berbat. Osman ve Şerif Beyler'le görüş-tük. Osman Bey'in madamı Viyana'ya gidecekmiş. Hazırladığım

bir mektubu pederime gönderilmek üzere Viyana'dan postahaneye verilmesi için Osman Bey'e rica ettim. Fakat Rusların çok sıkı araştıracaklarından bunun mümkün olmadığını anladım. Tesadüf her yerde aksileşir. Neyse Kumandan geldi. Hep üç aşık hakkında. Bunların harekâtının firar değil, bir kız için olduğunu tahakkuk etti. Sonra Rus askerine de para verildiği meydana çıktı. Kumandan kızdı ve kendinin bize yaptığı insanîyeti ayaklar altına aldığımızı söyledi ve bizi insanîyetsizlikle itham etti. Binbaşı Mehmet Bey mukabele ederek kumandanı bu sözü sarf ettiğinden dolayı mahcup bıraktı. Kumandan bu sözü o üç kişiye yöneltti ve Mehmet Bey'e dostane söz söylediğinden teşekkür etti. Az sonra eve geldik (takriben öğle).

Gece geç yattım. Sebep hep atiyi düşünmek idi. Öyle ya ben gibi henüz meslek sahibi olmayan bir gencin düşüncesi kendisi için hayatta güzel bir meslek aramaktan ibaret olacağı şüphesiz. Çok teessüf ediyorum ki yaşıım günden güne yükselmekte, zaman hep boş geçmekte, herhalde boş zamanlarda lisana çalışmak büyük bir fırsat. Neticede buna karar verdim. Fakat ben yalnız, yardımsız bu işi yapacağım.

20 Ekim 1916 Cuma. Hava açık, güzelce. Sema bulutsuz, güneşli. Güneş bizi ısıtıyor. Sabahleyin epeyi Almanca lügat yazdım. İkinci vakti çamaşırlar yıkanmadan geldi. Biraz da onların söküklerini dikmekle uğraştım. Gece çamaşır değiştirdik. Gündüzün kapının önünde gezmeye müsaade edilmişti. Bu üç aşık da oradalar. Muhbirleri de geldiler. Göz, kaş işaretleri.

Hikmet yine bir mektup almaya muvaffak oldu. Alçak herif, evli. Güzel karısı ve bir çocuğu varmış... Cinayet... Bu mektup alma keyfiyeti Çerkez Mehmet'e ihbar edilmiş. Ustarşı sıfatıyla o Hikmet'e kız geldiği zaman badema aşağı gidemeyeceğini söyledi. Buna kızan Hikmet (tuhaf telakkisiyle) artık intihar lazım olduğunu bağırarak söylüyordu. Derken yine Çerkez Mehmet geldi. Hararetle konuştular. Hikmet sözleriyle cebanetini gösterdi. O zaten intihar edemezdi. Riyakârdı ve bu muamele hakkı idi. Yazık ki bir Türk zabitidir.

Çerkez Mehmet'in Sergüzeşti

21 Ekim 1916 Cumartesi. Hava kapalıca. Her yerde hal-i tabi'isi gösteriyor. Bugün de yine biraz Almanca lügat yazdım. **Hava'dis:** Müttefiklerimiz her tarafta taarruzda. Kayser'in planı Romanya'ya tamamen tatbik ediliyormuş. Rus gazeteleri Romanya için bunun vahim olduğuna hüküm ediyorlar. Münfailâne İtalyanların yerinde saydıklarını söylüyorlar. Ara sıra gelen düşünce ve sıkıntılardan kurtulmaya muvaffak oldum. Gece Çerkez Mehmet günleri ve sergüzeşti hakkında anlattı. Kendisi Rus tebaası olup 317 senesinde Türkiye'ye sırraren gelmiş, sonra da askerliğe intisab etmiş. Bugün Salah'tan ödünç bir ruble aldık. Traş oldum. Muhabbet... Yattım.

22 Ekim 1916 Pazar. Hava biraz açık. Güneş de kendisini gösteriyor. Renklerimize kan veriyor... Sabahleyin kumandan geldi. Öbür taraftan Binbaşı Haydar Bey'in buraya geleceğinden bahsolundu. Bu zaman Çerkez Mehmet kendisine vaki müracaat üzerine bir zabitin tütün parası olmadığını, biraz kendisine avans verilmesini söyledi. Bu parasız Kazım'dı. Kumandan cebinden çıkardı, üç ruble verdi. Kızdım. Hem tabldotuna para vermez, hem borcu çok. Hem de biraz parasızlığa katlanamaz. Hala da ötekinden berikinden sıkılmadan da borç ister. Tanrı akıl fikir versin, ıslah etsin.

Akşamüzeri yine Süleyman Efendi'ye bize Almanca ders vermesi için söyledim. Muvafakat etti. Doğrusu boş durmaya kızıyorum. Bugün yine bir şeye kızdım. O da Salah ile Saffet ta sabahtan gece yarılarına kadar baş başa vermişler. Fısıldaşıp duruyorlar. Memleketten konuşmazlar, harbe ait değil. Çünkü şimdiye kadar hep söz sermayeleri bitti. Gariptir ki bu hep ötekinin berikinin aleyhinde yahud lehinde. Yeter artık canım. İnsan olayım. İyi şeyler besleyelim değilse de çalışalım. Kahrolsun bütün fitnelikler!

23 Ekim 1916 Pazartesi. Hava dünkü gibi güzel. Biraz soğukça. Yine bir mesele: Öbür taraftan Haydar Bey gelecek.

Yerine buradan da bir kişi gidecek. Oraya Salah gönderiliyordu. Salah'ın tefriki ve Rus ustarşisinin ısrarı bunda Çerkez Mehmet'in müdahalesi olduğunu anlatıyordu. Netice: Umum arkadaşların Çerkez Mehmet ve ustarşıye rica etmesiyle o da burada kaldı. Ben gitmesini istiyordum. Rus ustarşisi Salah'a şöyle diyordu: "Bu arkadaşça görülmüyor, bir maksadı var. Ben insanın dilinden değil tavrından anlarım. Geceleri hep gizli konuşuyorlar". Salah çok kızıyor ve mahzun oluyordu.

Bugün Halis Kazarma'ya çizimleri getirmeye gitti. Para noksan gelmiş. Noksan bir rubleyi utanarak yarın göndereceğini söylemiş. Çizimler hakikaten güzel, yeni gibi olmuştu. Gece Süleyman Efendi'den ben, Halis, Burhan tekrar Almanca ders almaya başladık. Bugün biri pederime, diğeri Çohlama'daki Ziya Bey'e olmak üzere iki kart yazdım. Rus ustarşisine verdim.

24 Ekim 1916 Salı. Hava dünküne göre biraz kapalıca. Ortalıkta kuru soğuk. *Havadis:* Almanlar Romanya'ya 42'lik kullanıyorlarmış. Romanya iyice sıkıştırılıyor. Yakında tamamen imha ümit ediliyormuş. Güya düşmana memlekette bi't-tekmil sivil üscrâya memleketlerine gitmek için serbest veriliyormuş. Acaba sahi olacak mı? Bugün Zühdü'nün bir kibrit vermesi, Burhan'ın düşüncesiz bir söz söylemesi beni biraz müteessir etti. Halis de gelerek "Daima seni böyle sıkıntılı görüyorum. Galiba seninle samimileştikten sonra bu hal sana arız oldu" dedi. Sonra gece kitabın bir yüzü, öbür yüzü gibi manasız bir şeyler söyledi ve tafsilatı sabahtan sonra vereceğini ilave etti. Ben bir şeyler anlayamadım. Hakikaten ben de biraz tuhaflaştım. Eski hallerim hemen değişti. Ekseriya hakikaten küçük bir şeyden müteessir oluyorum. Mamafih ben biraz haksızım. Halis'in de böyle alay etmesi de iyi değil. Fakat ehemmiyetsiz. Biz hakikaten onunla ebedi bir arkadaşız... Ortada masanın adem-i mevcudiyetten Almancadan ders alamadık. Aynı zamanda da müteessirdim.

25 Ekim 1916 Çarşamba. Hava yine güzel, bulutsuz, güneşli, latif. Ortalık ısındı. Öğleden sonra nehir kenarındaki bahçeye,

parka gidildi, gezildi. Maatteessüf ben geç davrandığımdan gidemedim. Yalnız kapının önünde birkaç dolaştım. Bugün de meşgalem aba terlik dikmek oldu. Biraz da Almancaya çalıştım. Gece Almancadan yeni bir ders daha aldık. Halis'e şu iki gündür bir hal oldu. Geceleri uyku uyuyamıyor. Gece ne vakit uyansam hep sigara içiyor görüyorum. "Düşüncen ne?" diyor. Cevap vermiyor. Bazen sade bir uykusuzluktan diyordu. Allah sıhhat ve afiyet versin. Ben en aziz bir dostumun bu gibi ızdıraplarından son derece müteessir olurum.

26 Ekim 1916 Perşembe. Hava yine dünkü gibi latif. Kapı önünde epeyi gezdik. Gece yine Süleyman'dan yeni bir ders daha aldık (gayr-ı kıyasî fil bahsi). Gece Saffet, *Kantoma* romanını hikaye etti. Yine esaretten mütevellid sıkıntılar. Ebeveynden habersizlik.

27 Ekim 1916 Cuma. Hava yine oldukça güzel. Bulutlu, (biraz) hatırı sayılır soğuk da var. Vetluga Moskova'nın şimal-i şarkisinde arz dairesi 57-58 derece. Kaza. Vilayet-i Kosturuma. Nehir sağ sahilde. Sağ sahil biraz karıntılı. Buralarda dağ yok. Hemen hep ova. Sol sahilde bataklık, gölcükler var. Topraktan ziyade arazi ince kum. Yine Almancadan yeni bir ders aldık. Sohbet. Yattık.

28 Ekim 1916 Cumartesi. Hava pek güzel. Güneşli. *Havadis:* Almanlar taarruzda, Fransız ve Ruslar ricatte. Ruslar cephanesarfıyatından Almanlar karşısında barınamayacaklarını söylüyorlar. Zeplinler Londra'yı bombardıman etmişler. Thames'de bir iskeleyi mahvetmişler. Avusturya da İtalya'ya yüklenmiş. Onlar da kaçıyor. Roma çok Alman, Avusturya, Bulgar, Türk kuvvetleri karşısında iyice sıkıştırılmış. Çok güzel. Vetluga, buralarda orman pek çok arazinin hemen 2/3'ü ağaçlık, 1/3'ü çayırılık. Burada elma, patates, lahana, havuç, turp, salatalık, pancar, yulaf, çavdar yetiştiriyor. Buğday, karpuz hep hariçten geliyor.

Karpatlar'dan Gelen Kuvvet Boğdan-Eflak Hududunu Yarmış

29 Ekim 1916 Pazar. Hava güzel. Bugün yine pratik bahanesiyle Almancadan ders okuyamadık. *Havadis:* Bizim ordu Van'ın Lepéz kazasını almış. Biz ve müttefikler Romanya'yı sıkıştırmışlar. Dobruca'da Tuna'yı geçmişler. Köstence, Mecidiye alınmış. Karpatlar'dan gelen kuvvet Boğdan-Eflak hududunu yarmış. Öteki ordu ile birleşiyor. Eflak tamamen muhasıra edilmiş. Rus gazetesi diyor ki, "Biz Romanya'dan bir iş bekliyorduk. Halbuki bu bizi ve dostlarımızı da (sol cenahımızı) tehlikeye düşürdü." Yine Rus gazeteleri diyor, "Biz Almanları açlıktan korkutuyorduk. Onlar açlıktan korkmuyorlar. Bilakis biz ihracat yapmadığımız halde açlıktan ölüyoruz..."

30 Ekim 1916 Pazartesi. Hava ne'iyi, ne kötü. Bugünlerde yine parasızlıktan sıkıntı çekiyoruz. Bilmem idaresizliğimizden midir nedir? Adeta bugünlerde sanki Sarıkamış yoksuzluğu geri geldi, dirildi. Çay markamız miktar-ı kafi var. Fakat tütün kağıdı yok. Sıkılıyoruz. Maaş almaya on gün kala her şeyimiz bitti. Sigarasızlık sersem ediyor. Kimseden de istemeye hem utaniyor, hem de tenezzül etmiyoruz. Birkaç (40-50) kapık'e mahurka aldırarak sigara ihtiyacını defe çalışıyoruz. Mahurka tütün köklerinin kırıntısıdır. Buna tahta parçaları katarak hile yapıyoruz. Bugün Zühdü'den 40 kapık aldık. Yine Almancadan yeni bir ders daha aldık (fillerin i'rabı). Muhabbet, yattık.

31 Ekim 1916 Salı. Hava dünkü gibi. Dünden beri temizlenen abdesthane lağımalarının pis kokuları bizi dışarı çıkmaktan men etti. Rahatsız da idi. Dışarı da berbat kokuyor.

Havadis: Ruslar topla Tuna Köprüsü'nü yıkmışlar, Dobruca'da ilerlemekteyiz. Köstence'den Avrupa'ya giden ana hattı elde edilmiş. Türkiye, İstanbul karışık. Enver Paşa ile Talat Bey'in araları açılmış. Enver Paşa, Talat Bey'e tarafgirlik eden İtti-

had kuvvetlerini dağıtmış, kulüpleri kapatmış. Bunun üzerine Sadrazam Said Halim Paşa reisi, Talat Bey reis-i sanî, Midhat Şükrü Bey vesâire birkaç azadan ibaret bir heyet teşekkül etmiş. Diktatörlük ilan etmişler. Enver Paşa'yı protesto etmişler. İnanmadık. İnşallah böyle bir zamanda bunların aslı yoktur.

Bu gece ders alamadık. Ders zamanı badema bade'z-zuhr saat üçe ta'lik edildi. Bugün Avusturyalı hizmetçi Franz'a Fransızcadan bazı şeyler yazdırdım. Muhabbet, yattık.

1 Kasım 1916 Çarşamba. Hava oldukça güzel. Yağmur filan yok. Ortalık yine kuru... Soğuk gittikçe ziyadeleşmekte. Her sabah ortalıkta iki, üç parmak kalınlığında kırağı var.

Havadis: Romanyalılar hemen hemen ihata edilmiş. Dobruca ve Karpatlar'dan ilerliyor. Dobruca'daki Türk süvarileri yararlık ve hücum yapıyorlar ve Romanya'nın 93'teki ziyanının cezasını veriyorlar... Yine Almancadan yeni bir ders daha aldık. Gece yine Saffet bir roman hülasesi anlattı. Sabahleyin evimize kumandan geldi. Teftiş etti, gitti.

2 Kasım 1916 Perşembe. Hava zararsızdı. Akşama doğru sema dehşetli bulutlandı. **Havadis:** Romenlerin vaziyetinin vehameti, Kafkas'da ihtilal alâimi. Meçhul birkaç şahıs Vladikafkas'ta bir mağaza yağma etmişler. Bir postaya taarruz edilmiş. Bir şeyler... Bugün Rusların maaş vermeleri lazım iken vermediler ve ne vakit verileceğini de söylemediler. Ne rezalet! Tabldotta para kalmadı. Güç hal Çerkez Mehmet'ten tabldotta 30 ruble alınabildi. Gece Franz'a biraz Fransızca gösterdim. Muhabbet, yattık.

3 Kasım 1916 Cuma. Hava tamamen kapalı. Sabahleyin ortalıkta hafif bir kar tabakası var. Hava artık hep soğuk. Kapalı havalarda bile suların donu çözülmüyordu. Sabahleyin hama gitmek meselesiyle uğraşıldı. Biz sabunsuz olduğumuzdan gidemeyecektik. Aynı zamanda hamam evde olmadığından hamam paramız da yoktu. Hamam, Kazarma'daki bir yerde

yapılacak. Sonradan hamam parasının maaştan sonra verileceğini anladık. Haydar Bey de bize sabun parası ödünç üç ruble verdi. Bunun üzerine ben, Halis, Fahri ikinci partide hamama gittik. Yıkandık, keselendik. Hamam biraz sıcak. Bizi hırpaladı. Orada gerek bize hizmet eden Macar ve Avusturya efradı ve gerek Rus neferleri sulh var diyorlardı. Seviniyorlar.

Avdette de güya şimdiden doktorların mübadele edileceğini işittik. Hayırdır? Bade'l-istihmam akşama kadar uyuduk. Biraz baş ağrısı da. Yine maaş yok... Sigarasızlık berbat... Gece Saffet yine *Safiye* isminde bir roman hülasasını söyledi. Zühdü kışında çıkan bir çıbandan dolayı hastahaneye yattı (kan çıbanı). Zavallı birkaç günden beri rahatsızdı. Allah iyilik versin. Gece rüyada validemi gördüm.

4 Kasım 1916 Cumartesi. Hava dünkü gibi kapalı. Öğleden sonra biraz kar yağdı. Sabahleyin Zühdü'yü görmek üzere hastahaneye gittim. Yanımda Burhan, Hurşid, Rıfkı, Kazım da vardı. Hava soğuk. Kaputta giymeyi istedim. Gidinceye kadar epeyi üşüdüm. Epeyi bekledik. Müsaade olmazmış. Doktor geldi. Müsaade istedik. Maatteessüf vermedi. Kızdık, geri geldik. Zühdü'yü yalnız pencereden gördüm. Epeyi çıbanı yarılmış.

Ağız havadisine göre Rus Sojikler'i ihtilal etmişler. Bu ihtilal Moskova'ya yayılmış. Ruslar Moskova etrafına filan top yerleştirmişler de önünü almışlar... Akşam yarın 20 Türk zabitanın daha buraya geleceklerini işittik. Yine maaş yok. Parasızlıktan bıktık. Yine yatıncaya kadar sigara filan içmedim ve adamakıllı paralı oluncaya kadar içmemeye ahdettim. Çünkü kimseden sigara istemek, bunu yapamıyorum. Gece Franz'a biraz daha ders verdim. Bende aynı zamanda Almanca istifade ettim.

5 Kasım 1916 Pazar. Hava yine kapalı. Soğuk. Akşama yakın hafif hafif biraz da yağıştırdı. Ortalığın donu artık hiç çözülüyor. *Havadi:* İran'da bizim ordu Rusları bozmuş, bir mevki almış. Ruslar mukabil taarruzla istirdad etmişler...

İkinci vakti hemen on beşimiz birden gezmeye çıktık. Maksudımız dün işittiğimiz 20 zabiti istikbal edecektik. Ta şehir haricine ta bidayette geldiğimiz zaman şehire gireceğimiz yere kadar gittik. Oradaki mevcut bir köprüyü de (Veluga Irmağı'na akan bir göl) geçtik. Köprüden sonra ormanlar başlıyor. Buralarda ağaçlar içinde bir iki köşk de var. Güzel. Şimdi yalnız her şey eski şetaretini kaybetmiş. Her şey sükut içinde. Yalnız şimalin rüzgarları var. Hava soğuk, artık kaputsuz dışarıda durmak mümkün değil. Epeyi bekledik. Kimse gelmemişti. Geri döndük. Gece biraz karnım ağrıdı. Midemde de biraz bozukluk vardı. Buna binaen erken yattım. Gece karmakarışık rüyalar gördüm. Bazısı beni fevkalade müteessir etmiş olmalı ki gayr-i ihtiyari ağzımdan birkaç defa ah sedası çıktı.

Her Cephede Müttelikler Taarruzda

6 Kasım 1916 Pazartesi. Hava güzel. Bulutsuz. Ta öğleye kadar aşağıda (kapı önünde) yalnız gezindim. **Havaadıs:** İran'da Türkler Beçar karyesini istirdad ile 33 verst ilerlemişler. Her cephede müttelikler taarruzda. Düşmanlar yine hep ricatteler. Almanlar Rus cephesinden her fırkadan Romanya için birer alay almış. Yerini topla doldurmuş (mitralyöz de var).

Yine bugün gelecek zabıtânın istikbaline gittik ise de kimseyi göremedik. Yalnız yine epeyce dolaşmış, gezmiş olduk. Avdette eski yerden geçerken Şerif ve diğer arkadaşlarla görüştük. Akşam uyurken kumandan geldi. Maaş havalesinin geldiğini ve bankadan alındığı takdirde yarın verileceğini söyledi. Yatsı vakti bir daha geldi. Gitti. Gece yatmak zamanı gelmişti. Halis çok erken yatağa girdi. Battaniyesini başına çekmiş, ara sıra içini çekiyordu. Yanına gittim. Bu seferde ağlamaya başladı. Sebebini sordum. Anladım ki benim dünden beri kendisine karşı gösterdiğim serin ve durgun vaziyetten (güya) darıldığıma zahib

olmuş. Müteessir oldum ve bunun esassız olduğunu söyledim, temin ettim. Müteselli kıldım. Biraz da konuşarak yattık.

7 Kasım 1916 Salı. Hava güzel, bulutsuz, güneşli. Soğukça da... Hemen öğle vakti kumandanlığa gittik. Ellişeri aldık. Şimdiye kadar cem'an 440.5 ruble aldık. Tam maaş esnasında 20 Türk zabiti daha Kazarma'ya geldi. Ayak üzeri gördük ve hatırlarını sorabildik. Onlar bize Trabzon'un istirdadını ve 10.000 kadar Cakobin'in de Moskova'ya yürüdüğünü söylediler. Bugün Şerif kumandanlığına gelemediğinden yazdığı bir pusula ile mümkünse on ruble istiyordu. Bende kendisine bozuk para olmadığından yarın göndereceğimi bildirdim.

Bu ay hizmetçi ve tabldot için 16'şer ruble verdik. Borçlarımızı ödedik. Çarşıya giderek bir aylık tütün ihtiyacımızı temin ettik. Geçen ayı düşünerek bir program çizdik. İdareli olmayı kararlaştırdık. Hep alacakları da aldık. *Havadi:* Müttefikler her cephede taarruzdalar. Birkaç günden Almanca okuyamıyoruz. Mamafih çalışacağız. Yeni tabldot memuru Hakkı ve Fahri. Sohbet, yattık.

8 Kasım 1916 Çarşamba. Hava açık. Güzel. Müttefikler Bükreş'i de almışlar... Çok güzel bu... Birçok esir alınmasına tesir edecek, bununla yine çok erzak ve mühimmat ictimâ edilecek... Çok şeyler olacak... Öğleye yakın Şerif kapının önünden geçerken bize uğradı. Borç istedi, on rubleyi verdim. Öğle vakti kumandan geldi. Teftiş etti. Gitti. Bugün Zühdü hastahaneden taburcu olarak çıktı, geldi. Henüz çiban yeri kapanmamış, ama ızdırabı yoktu. Gece Franz ile biraz Almanca, biraz Fransızca ile meşgul olduk.

9 Kasım 1916 Perşembe. Hava güzel. Sema da bulutsuz gibi. *Havadi:* Bizimkiler taarruzdalar. Yine müessif bir hadise: Öğlen yemeğini yemiş, traş oluyorduk. Bir kısım efendiler de aşağıda gezinmedeler. Bir kısmı da hastahaneye gitmişlerdi. Büyük odada bir gürültü işittik. İki arkadaşın itiştiklerine hükmettik, aldırmadık. Fakat bu ziyadeleşti. Kulak verdik. Latifeye

benzemiyordu. Hemen traşı bıraktım. İçeri girdim, gördüm ki Mustafa ile Hurşid müthiş kavgaya ediyorlar. Birbirine o kadar küfürler sayıyorlar ki insan teeddüb eder. Çünkü en kaba küfürler. Bunları iki defa ayırdım. Mücadelelerine meydan bırakmadım. Üçüncü bir çarpışacakları zaman yine araya girdim. Bu zaman az daha bir, iki iskemle yiyecektim. Bir kol bu zaman beni çekti ve bunlardan uzaklaştırdı. Fakat bunları ayırdılar. Beni çeken Halis idi. Bana, "Ne yapıyorsun sen, vazifeni yaptın. Beyhude arada ezileceksin" diyor ve beni men ediyordu. Ben yine traş ikmalimi uğraşıyordum. Biraz sonra bunlar tekrar kavgaya başladılar. Bu zaman Çerkez Mehmet içeri girdi. Bunlara: "Utanmıyor musunuz, zabıt olacaksınız be! Sizin yaptığınızı hamallar bile yapmaz. Edepsiz, hayvan herifler!" diye ağzına geleni söyledi. Kavgaya edenler bu tahkirleri kabul ve binaenaleyh sükut ettiler... Çerkez Mehmet de bunları Rus ustazisine söylemek, ihbar etmek suretiyle bir hissizlik gösterdi. Çok müteessir ve müteessif oldum. Hep böyle Ruslara rezil olduk. Lanet olsun böyle hallere! Bugün Almancadan yeni ders aldık. Gece Almanca yazdığım bir vazifeyi Franz tashih etti.

10 Kasım 1916 Cuma. Hava zararsız güzel. **Havaadis:** Güya Oğund taraflarında Ruslar bizim orduyu püskürtmüşler. Ama gazetenin buraları sansürce silinmiş idi. Belki aleyhlerinde. Dobruca'dan Rus cephesine elli verst kalıncaya kadar ilerlemiş. Romenler Rus toprağına ric'at ediyorlar. Gazeteler Rus sol cenahının tehlikede olduğunu ve diğer cephelerden de asker getiremeyeceğini itiraf ediyorlar. Fransızlar bir kısım mevkiller kaybetmişler...

Bugün alınan semaverden (müşterek) birkaç kişinin çay içmek hususundaki iştiraksızlığından, bazılarının da çingeneliğinden (güya iktisat) dolayı kazanç üzerini doldurmak üzere para toplandı. Her adama hisse 43 kapık. Bundan sonra yirmişer kapık daha verdik ki bununla ta ay başına kadar yalnız çay içeceğiz. Artık marka da yok. Dün funtu iki rubleden iki funt şeker aldık.

Yine ikinci vakti şöyle böyle düşünceye daldım. Bedbaht olduğumu gördüm. Çünkü dört, beş senelik eyyâm-ı felaketim arasında daima ezildim, üzüldüm. Kurtulmak istedim, elimden tutanım olmadı. Ah o muhterem pederim tahlisime uğraştı. Zavallıyı da üzdüler, ezmek istediler. Zavallı anneciğim! Geceyi gündüzle mezc etti, düşündü, ağladı. En sonrada işte vaziyetim. Esir, meçhuliyet, zulmetler arasında bir hayat... Ya Rabb sen kurtar! Bu gece rüyada dayızadem Mesrur'u gördüm. Bana Ekrem'in öldüğünü, pederimin kaybolduğunu, annemin de çıldırdığını söyledi. Çok müteessir oldum...

11 Kasım 1916 Cumartesi. Gece gördüğüm rüya beni fevkalade sarstı. Biraz düşündüm. Mamafih böyle rüyalara itikadım yok. Bunu Halis'e, Zühdü'ye anlattım. Tanrı yakın ve iyi bir sulhu ve ailelerimizle kavuşmak nasib etsin.

Almancadan yine yeni bir ders aldık. Akşam yemeğinden sonra şarkı söylüyorduk. Bu zaman Ethem filan da söylüyordu. Hep ayrı ayrı. Biraz çorbaya benzedi. Ethem buna başka mana vererek yine fesadlık yapmak istemiş. Halbuki benim haberim yoktu. Vay pis herif! Gece bilhassa Halis'le epeyi konuştuk, bilhassa şu günlerdeki durgunluk ve serinlikleri ebediyen unutmaya karar verdik. Zaten bunlar yekdiğere bir kasdi güvenmekten değil muhitin sıkıntılığından idi. Artık yekdiğerimizi yalnız bırakmayacak, bir köşeye terk etmeyeceğiz. Daha ne kadar noksanımız varsa ikmalini sözleştik. Sonra yattık. Hava kamilen kapalı, karanlık.

12 Kasım 1916 Pazar. Sabahleyin kalktığımda müthiş bir nezlem vardı. Aynı zamanda da hatırı sayılır bir öksürük de var. Öğle yemeğinden sonra hemen yattım. Akşam da erken yattıysam da uyuyamadım. Terlemeye gayret ettim. Zavallı Haliscik akşam bade't-taam biraz zencefil bularak kaynattı. İçirdi. İyi tesiri oldu. Epeyi terledim. Fakat def-i hacet için terler arasında dışarı çıkmaklığımdan da müteessir oldum.

Havadis: Bizimkiler yine taarruzdalar. Fransızlar Yunanlıların gemilerini işgal ederek kendi bayraklarını dikmişler. Rus muharrirleri kendi mağlubiyetlerini itiraf ile kızıyorlar ve harbi isteyen rical-i hükümet neticeyi iyi düşünerek hareket etmelerini tavsiye ediyor, hatalardan dolayı tahdiye ediyorlar. Hava yine kapalı. Yerde hafif bir kar tabakası var.

13 Kasım 1916 Pazartesi. Sabahleyin uyandığımda öksürüğün biraz hafıfladığını gördüm. Fakat nefes alıp verirken az çok bir hışırtı vardı. Kalkınca hemen gittim. Zühdü, Saffet ile beraber hastahaneye gittim. Bir ihtiyar doktor muayene etti. Bir reçete yazdı. Geldik. Gündüzün artık uyumadım. Reçete muhteviyatını eczaneden aldardım. Bunlar öksürük tozları.

Bugün yine Almancadan 36. dersi aldık. **Havadis:** Lehistan Krallığı teşekkül etmiş, birkaç gün sonra da bir kral seçilecekmiş (merasim-i cülusta)... Bu gece yine Halis'le dertleştik. Münakaşa ettik. Su-i tefehhüm neticesi Halis'e teklif edilen bir şeyi reddetmesini söyledim ve ısrar ile reddettirdim. Neticede bir anlaşmazlık mevcudiyeti çıktı. Herhalde ben bir hissin mahkumu bulunuyorum ki burada birkaç kişiden müteneffir bulunuyorum. Benim bu müteneffir bulunduğum adamlarla arkadaşım olduğu için Halis'in de konuşmasını beğenmiyorum, canım sıkılıyordu. Halis beni müsterih edeceğini söyledi... Halis'in burada bir hatası yok... Benim de bu bir çocukluğum... Hiç esassız şeyler. Hava kapalı, yerde oldukça kar vardı.

14 Kasım 1916 Salı. Hava kapalı. Ortalıkta da epeyi kar var. Haber: Moskova'daki ihtilalde 3 kişi maktul düşmüş ve bu ihtilal Harkuf gibi büyük şehirlere de bulaşmış. Bugün çok canım sıkılıyordu. Buna sebep en aziz dostum Halis'di. Dün akşamki münakaşa esnasında fikir ve maksadımı söylerken ifadede biraz kabalık göstermişim yani gücüne gidecek bir tarzda idare-i lisan etmişim (ben farkında değildim). O da çok kızmış, hatta kanına dokunmuş. Sabahleyin kalktığımda Halis hasta gibi ya-

takta, çehresi asık bir vaziyette. Söylediğim sözleri dinlemiyor ve cevapları vermiyordu. Ben gerek bu vaziyetin ve gerekse bunun hariçte yapacağı tesirden dolayı düşünerek pek muazzeb oluyorum. Aynı zamanda da kızdım. Akşam “Bade’t-taam her şeyi biraz açık görüşelim, anlaşalım.” dedim ve kendisine sordum: “Azizim beni seviyor musun, müteneffir misin, benim ile ebediyen konuşmak mı, yoksa darılmak mı istiyorsun?” dedim. O cevaben yine bana eski muhabbet ve samimiyetinin baki olduğunu ve muhabbeti bulunduğunu söyledi. “O halde birbirimizi seviyoruz, herhangi birimizin hoşuna gitmeyen harekâtı yapmaktan tevakki eder, birimizin rıza göstermediği herhangi bir şeyden ictinab ederiz, daha doğrusu hareketımız daima birbirinin aynı olursa daha müsterih yaşarız.” dedim. O da bunu tamamen kabul etti. Buna müteallik daha birtakım şeyler müzakere ettik ve artık yeniden te’yid-i samimiyet eyledik.

15 Kasım 1916 Çarşamba. Hava büsbütün değişmiş, yenileşmiş. Sema bulutsuz, güneş azametiyle meydanda. Öğleden biraz evvel yeni gelen esir zabıtândan ikisi evimize geldi. Biraz görüşüldü (musahabe). Öğleden sonra çarşıya gittik. Hava soğuk, bıyıklarımız hep dondu. Benşilme’den iki defter aldık, getirdik. Gece Franz ile biraz çalıştık, oldukça erken yatmak mecburiyetinde kaldım. İş, meşgale hatta uyku da yoktu. Bugün hayatım sona doğru biraz sönükçe geçti.

16 Kasım 1916 Perşembe. İşte esaret hayatında yeni fakat hüzn-âlûd bir gün daha. Evet, bu yeni hüznünlü gün bana maziyi tasvir ediyor, enzârıma mazinin ânât-ı cazibedarını çarpıtıyor. Kalbimi, ruhumu onun sahir zamanlarıyla hırpalandırıyor. Hayatıma öyle büyük ve şuh bir vüs’at veriyor ki sanki ben bu medid genişlikler arasında yadı cihana değer mazi günlerini yaşıyordum... Bilmem bu ümit edilmeyen hal nereden geldi? Esaret zaten darü’l-ızdırap olan bir yerde hatırat-ı mazinin hakikaten felaket ve ızdıraplarıyla gizlenmeyen günleriyle uğraşmak, fikri ve muhayyeleyi bununla işgal eylemek doğrusu

hoş değil. Esarette vakit geçirmek başka meşgaleler peydasıyla temin edilse pek güzel olacak ümidindeyim... Yine bilmem, bilmem!! Nasıl olur ki ben kudretim derecesinde hayatımı muhakeme ediyor ve düşünüyorsa da yine bir saikin esiri olmadan kurtulamıyorum. Yine kalbimi ezen, ruhumu hırpalayan, fikrimde, hayalimdeki düşüncelerini unutturan müthiş bir dertten kurtulamıyorum. Ah ya Rab... Sen maneviyatıma bir metanet, bir kuvvet ver ki beni bu muamma-âlûd derinlikler içinde ademe doğru sürüklendirme. Bilmem o güzariş-i hayatta bu yeni safhada nedir?

Hava güzel. Öğleden sonra Dum Lebedof'a gitmeye hazırlanmıştım da maatteessüf gidemedim. Buna sebep Ethem idi. Onunla yalnız bu sebepten bir ağız kavgası yaptık. Yine Almancadan ders aldık. Fakat yavaş yavaş bundan da hevesim kaçıyor gibi. Akşamüstü çarşıya gittim. Bir Almanca kıraat kitabı alacaktım. Fakat bir mikras alarak avdet ettim. Gece sohbet... Yattık.

17 Kasım 1916 Cuma. Hava biraz kapalı. Öbür evden Hasan Basri Efendi ile daha iki, üç kişi oturmaya geldiler. Bugün yine Halis'e bir rica ettim. Evvela yanına giderek kendisinden evza' u etvarını biraz ciddileştirmesini yani kimse ile el şakası yapmamasını, katiyen itişmemesini aramızdaki bulunan samimiyete rağmen rica ettim. Muvafık buldu. Fakat vechinde biraz alâim-i teessür görünmüştü. Sonra bu hususa dair izahat istedi. Yine muhitimizde alınan terbiyenin caiz-i ehemmiyet olmayan şeyleri ile su-i tevil ve tefhime uğratacağını ve birtakım şeyler söyledim. Derken Halis büsbütün müteessir oldu. Buna yine benim bir sözüm sebep olmuş. Halbuki ben ona muktaza-yı samimiyet tervic-i maksadım için söylemiştim. Neyse güç hal izale-i teessür ettirebildim. Fakat bende müteessir olmuşum.

Halis yine geçende de intihar edecekmış. Hatta biraz kolonya bile içmiş. Aman ya Rabbi! Bu çocuk delirdi mi ne! Doğrusu

çok müteessir oldum. Halis'i yine teselli için iyice uğraşıyordum. Bu zaman bana dedi ki "Eğer ailemi Türkiye'de bulamazsam bana refaket eder misin ki ecnebi bir memlekette beraber yaşayalım. Benim emlak ve arazi epeyi bir para tutar. Bunlar bize kafidir". Bende bunu kabul ettim ve müsterih olmasını söyledim ve ebediyen kendisini de terk etmeyeceğimi de ilave ettim. Sözleştik. Taahhüd ettik. Hatta birer de senet yazdık. Sonra Halis bugünkü ricamı elden geldiği kadar yapacağını da söyledi. Bende memnun ve müsterih oldum.

18 Kasım 1916 Cumartesi. Hava yine kapalı. Ara sıra serpilen karlar da yerdekini çoğaltıyor. Soğuk ev içinde bile bizi taciz ediyor. Bu en ziyade odaların râtib kalmasını intâc ediyor. Şöyle ki: Pencereleer iki katlı cam olduğuna rağmen yine buz tutuyor ve eriyor, bilhassa pencere yanındaki yerleri göl haline getiriyor. Bu can sıkıyor. Belki de sıhate çok tesiri var. Bu tozlarda hep nefesten biraz da su buharından oluyor. *Havadis:* Müttefikler Dobruca'dan geçerek Rusların Besarabıyası'na girmişler. Irak'ta Türkler İngilizleri Nasıriye civarında mağlup ile 60.000 kadar esir almışlar. İki İngiliz tayyaresi de ordugahımızı bombardıman etmiş... Bugün vakit iyi geçti. Epeyce Almacaya çalıştım. Almacadan yine yeni bir ders daha aldık. Bugün vasat derecede iki rubleye bir masa aldık. Karyolanın vaziyetini değiştirerek masayı iyice yerleştirdik. Bu esnada biraz canım sıkıldı. Bu zaman işimize hariçten müdahale oluyordu. Fakat ben bu müdahaleye yelteneni derhal iki sözle kırdım. Musahabe, yattık.

Kafkas'ta Türklerin Taarruzları Akim Kalması

19 Kasım 1916 Pazar. Hava kapalı. Zemin hemen karla mes-tur. Ara sıra az az kar düşüyor. *Havadis:* Kafkas'ta (Kifi, Muş, Gümüşhane'nin şimal-i garbı) Türklerin taarruzları akim kalmış. Diğer cepheleerde mantık taarruzları. Teman Holvek nut-

kunda harb-ı hazıra sebep Rusya'yı gösteriyor, İngilizlerin de alevlendirdiğini diyor. Bazı Rus muharrirleri hükümeti tahtiye ediyorlar. Bugün yine bir karyola meselesi çıktı, Hakkı'yı kızdırdım. Çünkü bende o zaman kızmış bulunuyorum. Akşam Saffet yanıma geldi. Uzun uzadıya görüştük. Neticede hemşehri olmak dolayısıyla daima birbirimizi müdafaa etmeliğimizin lazım geldiğini söylendi... Gece musahabe, yattık.

20 Kasım 1916 Pazartesi. Hava yine kapalı. Soğuk şiddeti de artıyor. Gündüzleri bile sular donuyor. Nehir bile uzaktan donmuş görünüyor. **Havadi:** Almanlar 24 fund ağırlığında bir mitralyöz icat etmişler. Mühim raporları, ufak tefek keşfiyatı köpeklerle yaptırıyorlarmış. Rhine Nehri ile Tuna Nehirleri'ni bir kanal açarak birleştirmişler. Şimal Deniz ile Karadeniz de birleşmiş. Hal-i hazırda Tuna menba'ı Ruslar'a imiş... Öbür evlerden yine oturmaya geldiler. Uzun Hakkı birkaç Türkçe kelimenin Almanca mukabillerini yazmasını rica etti. Bir kağıt gönderdim. Musahabe, yattık.

21 Kasım 1916 Salı. Hava kapalı. Biraz da hafif hafif kar yağdı. **Havadi:** Alman taarruzu. Fransızlar 10 kilometre geri çekilmişler. Ruslar da biraz ricat etmişler. İtalya keza. Romanya'ya taarruz devam. Rus Mebusanı kabinenin değişmesini ve artık harbin hitamını istiyorlar. Rus kumandanlığından gelen bir emir: Katiyen çarşıya gidilmeyecek. Gidilirse evvela kendi askerleri sonra da o esir idam edilecek. Ne kadar şedid! Bir mana veremedik. Bir hadise olmuş, Avusturyalı nefer bir muhafızla birlikte çarşıdan geçerken harpten gelen bir Rus neferi galeyana gelerek Avusturyalıya bir, iki defa vurmuş derken mujikler toplanmış, az daha öldüreceklermiş. Nihayet Avusturyalı muhafızın "Kaç, kurtul!" sözüyle kaçarak Kazarma'ya gitmiş ve kurtulmuş. Acaba bu emir bundan ileri mi? Gece biraz çalıştık. Yine Almancadan yeni bir ders daha aldık.

22 Kasım 1916 Çarşamba. Hava yine kapalı. Bugün yine Ruslar tarafından bir hadise oluyordu. Mesele şöyle cereyan eder: Sa-

bahleyin öbür evden Mülazım-ı Evvel Sadık Efendi yanına bir Alman hizmetçi neferi alarak çarşıya gider. Tatar'ın dükkanına girerler. Alışveriş esnasında Alman neferi diğer sivil bir Alman'la görüşür. Sivil Alman niçin dışarı çıkamadıklarını sorar, o da Ruslar tarafından vaki olan meseleyi anlatır. Sivil Alman bu vilayet halkının üçte ikisini Almanların teşkil ettiğini ve şayet Ruslar tarafından esirlere tecavüz edilecek olursa merak etmelerini ve herhalde müdafaa ve yardım edileceklerini söyler. Bu mükâleme hep Almanca olur. Tam bu zaman birkaç mujik içeri girer ve Tatar'ın çocuğuna niçin bunların konuşmalarına meydan verildiğini sorarlar. O da bunun yanlarındaki muhafız askere taalluk ettiğini söyler. Derken mujikler kızarlar ve Tatar'ın çocuğuna hücum ederler. Meselenin büyüyeceğini anlayan Sadık Efendi hemen oradan savuşur... Ne rezalet! Ruslar harp istemiyorlar diye bize mi musallat olacaklar!

23 Kasım 1916 Perşembe. Hava yine kapalı. Soğuk şedid değil. Öğle yemeğinden sonra kumandanlığa gittik. Mesele: Kosturma Valisi bir emir göndermiş. Bunda bakkalların, dükkancıların esirlere tahsis edilmiş miktardan fazla erzak verilmemesini ve hilafında hareket eden dükkancıların ceza-yı nakdiye çarpılacağını muharrer etmiş. Bunu bize fazla mubayaada bulunup da dükkancıların felaketine sebep olmamaklığımız için söylüyormuşlar... Biraz da geçenki vak'adan konuşuldu. Kumandan yalnız büyük çarşı caddesinin katiyen memnu' olduğunu, diğer mahallere gidilebileceğini söyledi... Gece biraz Almancaya çalıştık. Franz bize Almanca küçük bir hikaye yazdırdı. Alman terzisi Bükreş'in sükutunu ve yakında da Romanya'nın kamilen istila edileceğini söyledi.

24 Kasım 1916 Cuma. Hava yine kapalı. Diğer günlere nazaran daha az soğuk. *Havadis:* Selânîk'teki Rus harp kuvvetleri Manastır'ı almışlar. Romanya yine tazyikte. Rus Duması kapanmış. Çünkü hükümet milletin sulh yapılması fikrini tercih etmek istemiyor... Yine müteessif bir hadise: Öbür evden Uzun

Hakkı ile Geveze İsmail eve gelmişlerdi. İsmail evlerinde olan bir vak'ayı anlattı. Hülâsa Sadık ile İsmail ihtiyatlık, muvazzaf-lık meselelerinden birbiriyle çarpışmışlar. Güya Kör Mehmet, Şerif filân da Sadık'ı iltizam etmiş bir şeyler... Bu hadiseler artık metanet... Büyük teessüf... Gece biraz ders çalıştık. Biraz muhabbetten sonra yattık. Rus gazeteleri Avusturya İmparatoru Fransuva Jozeף'in eceliyle öldüğünü yazıyorlar.

25 Kasım 1916 Cumartesi. Hava yine kapalı. Ortalıkta bizim sonbahar günleri gibi yalnız bir sıcaklık var. Gazeteler yine Duma Meclisi'nin açılacağını yazıyorlar. Yine can sıkıcı müessif bir şey işittim. Kalaşova Dom'da Şahin ve Yahya tavla oyunundan dolayı kavgaya etmişler... Ne rezalet canım! Gece Franz ile beraber çalıştık. Muhabbet, yattık.

26 Kasım 1916 Pazar. Bugün hava tamamen açık. Güneşli. Hava da sıcakça. Rus gazeteleri Avusturya İmparatorluğu'na Karl Fransuva Joseף'in çıktığını yazıyor. Bu gece yine Franz Almancadan bize biraz ders verdi. Muhabbet, yattık.

27 Kasım 1916 Pazartesi. Hava yine biraz kapalı. Soğuk tesiri de az. Yine evimizde bir vak'a daha: Çerkez Mehmet odasında yine yüksek sesle konuşuyordu. Merak ettim, gittim. Mesele: Akşamki hizmetçiye ders vermek, evinde ders almaktan tahassul etmişti. Epeyi konuşuldu. Çerkez Mehmet tamamen haksızdı ve bu haksızlığı da ispat edildi. Fakat kendisi cahilane bir taassub, kıymetsiz bir kibirin zebunu olduğundan hemen daima her hakkın (ona) ait olduğunu söylüyordu. Hem de şu ufak, değersiz kumandanlığa da aksettireceğini de iddia ediyordu. Neyse daha çok durmayarak odamıza geldik. Burada ders okumak üzere Franz'ı çağırdım. Fakat af ile bugün gelemeyeceğini söyledi. Sıkıştırdım. Anladım ki Çerkez Mehmet bunlara tembih etmiş ve şayet bu tembihi tutmazlarsa Kazarma'ya göndereceğini söylemiş, tehdit etmiş. Buna çok kızdım. Benim bu herif ile bir şey alıp vereceğim yok. Kendisi Salah ile bağırarak benim

tahsilime mani olmakta mana ne! Hiç! Edepsizlik! Gece can sıkıntısından ders çalışmadım.

28 Kasım 1916 Salı. Hava yine kapalı. Akşama doğru soğğun tesiri de arttı. Sabah çayını içmiştik ki öbür evden (gelenlerden) Kaymakam Saffet Bey'in birini ziyarete geleceğini işittik. Toplandık. Geldi. Odamıza girdi. Selamlaştıktan sonra konuşmaya başladık. O bize şöyle tavsiye ediyordu: Ne esarete, ne de ecnebi bir düşman memleketinde daima birbirinizle hoş ve ahenkli geçinmek. Şayet irade bile olsa derhal hall ü fasl ederek şuyuuna meydan vermeyin. Anlaşılmıştı ki Çerkez Mehmet dünkü hadiseyi kendi kendine söylemişti. Bunun üzerine Salah müsaadeten vak'ayı ve Çerkez Mehmet'in nasıl bir adam olduğunu ve bize karşı ne gibi fazla hareketlerde bulunduğunu lisan-ı münasibe ile anlattı. Çerkez bazılarına itiraz ettiyse de makbul görünemedi. Neticede Çerkez'in hiçbir şeye karışmamasını ve umuma yahut birine söyleyeceği bir şeyi doğrudan doğruya söylemesi ve her şeyin hüsn-i suretle te'vil edilmesi kararlaştırıldı. Kaymakam da gitti. Bugün yine Almancaya çalışmadık. Muhabbet, yattık.

29 Kasım 1916 Çarşamba. Hava yine kapalı. Soğuk yine şiddetini kaybetmiş. Kesif kar tabakaları da erimekte. Ortalık çıplak. Bizim ordu Van'a üç saat bir mesafeye gelmiş. Kifi cihetinden de taarruzlar ediyorlarmış. Romenler eziliyor. Müttefikler Bükreş'e 10 kilometre kadar yaklaşmışlar. Romenlerin vaziyetleri vahim... Bugün Salah lisan-ı münasibe ile hizmetçiler için Çerkez'e söyledi. O da kabul etti. Gece biraz Almanca ile meşgul olduk. Harun (ve) Salah, kaymakam yanında hepimize vekil tayin edildi.

30 Kasım 1916 Perşembe. Havaadı: Bizimkiler taarruzda, Van bizde, Manastır'da harp devam. Ruslar taziykte. Hava kapalı. Soğuk az. Gece biraz yine Almancaya çalıştık. Bugün çamaşırlarımızı aldık ve değiştirdik. Bugün yine atiyi, hal-i vaziyeti

düşündüm. Göz önünde birçok şeyler canlandı. Biraz müteessir oldum...

1 Aralık 1916 Cuma. Hava kapalı. Fakat ortalıkta soğuk o kadar değil. **Havadis:** Van'da ordumuz taarruzda. Gece Almancaya çalıştık. Franz buradaki Alman komitesine bir Almanca gramer kitabının gönderilmesine havi bir mektup yazdı. Bu sırf bizim için yazılmıştı. Biraz muhabbet, yattık.

Van Türkler Elinde

2 Aralık 1916 Cumartesi. Hava kapalı, soğuk değildi. Öğleden sonra on arkadaş öbür evlere oturmaya gittik. Ben üç arkadaşla birlikte Avilinski doma gittim. Bir saatten fazla oturduk. Akşama kadar Almanca lügatıyla iki Almanca ufak hikayeyi tercüme edilmek, tashih olunmak üzere Hakkı Efendi'ye verdim. Oradan sonra bir odaya da uğradık. Süvari Tevfik ile biraz görüştük. Yusuf Bey'den ufak cümleleri havi bir Almanca kitabıyla bir de defter aldık. Oradan sonra da Malaşova'ya uğradık. Biraz orada oturarak avdet ettik. Eve geldiğimizde bir havadis duyduk. Ruslar beş sınıf efradını terhis ediyorlar. Belediye mecliste sulh sözleri söylüyormuş. Bunu bir Rus polisi bize teminen söylüyor. Van Türkler elinde. Rus efradı harp istemeyiz diye kaçıyorlar. Gece Almancaya az çalıştık. Çünkü Franz bu gece de Süleyman'a ders veriyordu. Gece biraz muhabbet. Sonra yattık. Vetluga Nehri kamilen donmuş. Üzerinden araba ve sâire ile geçiliyordu.

3 Aralık 1916 Pazar. Hava artık hep kapalı. Dünkü havadan biraz soğukça. **Havadis:** Karpatlar'dan gelen kuvvet, öteki ile Bükreş'in şimalinde birleşmişler. Bugün pazar günü dolayısıyla kilisede papaz nutka başlamış. Diyor ki: "Ey halk müjde! Sulh akdedildi. Lehimizde oldu. Cenab-ı Hak'a dua edin. Gelecek hafta tekrar gelin de harpte ölmüş kardeşlerimizin ruhuna dua edelim". Bu haber bizi biraz sevindirdi ise de (sulhdan dolayı)

fakat buna inanmadık... Tanrı yakın, hayırlı bir sulh versin. Gece bir rüya gördüm. Güya bir tarafı iniş, bir tarafı yokuş birden-bire yolunu takiben esbe süvar olarak (pederim) geliyormuş. Altındaki at pek fena, bazen tembel, bazen haşarı. Şimendifer geliyor, fakat pederin demiryolu civarında uğraştığını gören makinist treni tevkif etti ve epeyce bekledi. Bu zaman peder attan atladı. At koştu, tren yürüdü. At yoldan ayrılarak inişe yuvarlandı. Tren geçti. Sonradan peder de inişe indi. Bende onu takip ettim ve görüştük.

4 Aralık 1916 Pazartesi. Hava kapalı. Soğuk. Gazeteler Rusların Lehistan Krallığı'nı tasdik ettiğini, Sırbıye, Karadağ'ın da Macaristan gibi Avusturya'ya ilhakını kabul ettiğini yazıyor. Diğer düşmanların el-ân harb istediklerini yaydıklarına göre Rusların mukarrer sulh yapacakları biliniyor. Öğleden sonra bize oturmaya Tahir, Nuri, Hasan geldiler. Biraz sonra ben Hasan, Hikmet, Mehmet Ağa birlikte diğer evlere gittik. Orada yine Hakkı'ya tercüme edilmek üzere bir Almanca hikaye verdim. Geçen verdiklerimi de aldım. Orada da Rusya'nın her türlü metâlibi kabul ettiğini, yalnız tazminattan çekindiğini anladık. Gece henüz yatılmıştı ki Salah yine Saffet'e birtakım fiskoslar yapıyordu. Biraz kulak kabarttım. Bu tamamen aleyhimde; ara sıra Fuat, Halis sözleri işitiliyordu. Bu pis herif de bizden ne istiyor? Yoksa bizden bir şey mi şüpheleniyor nedir? Galiba yine bizi yekdiğerimizden ayırmak için bir plan mı kuruyor? Bunu Halis'e söyleyecek ve bir daha bu ve bu gibi (hemşehirliler ile filan) konuşmamasını tavsiye edeceğim. Artık yeter bu fiskoslar...

5 Aralık 1916 Salı. Hava yine kapalı, soğğun şiddeti 17 derece imiş. **Havaadıs:** Van, Türkler elinde. Ruslar silah atarak kaçmışlar. 17.000 Ermeni yine muhâceret etmiş. Rus gazetesi buna "Ermenilerin üçüncü felaketi" diyor. Bükreş'e de 12 verst yaklaşmış. Öğleden sonra Tahir'lere beş altı arkadaş oturmaya gittik. Epeyi konuştuk. Çaylarını içtik. Akşam Halis ile beraber

aleyhimizdeki fısıltıya dair konuştuk ve lügatlar okuduk. Bu akşam yine Almancaya az çalıştık. Biraz sonrada da yattık.

6 Aralık 1916 Çarşamba. Hava kapalı. Soğuk da var. *Havaadis:* Betman Havlov nutkunda bütün dünya düşmanlarına yardım ettiği halde yine Tanrı'nın bizimle beraber olduğunu söylemiş. Bükreş bombardımanında. Öğleden sonra kumandanlığa gittik. Yine ellişer ruble maaşımızı aldık. Şimdiye kadar 490.5 ruble almışım. Avdette hizmetçilere tabldot için on altışar ruble verdik. Ufak tefek borçları da verdik. Gece arkadaşlar millî oyunlar oynadılar, şarkılar söylendi. Epeyce eğlendik. Kendi kendime biraz da Almanca çalıştım. Gece rüyada güya bir Avusturyalı ile evlenecekmişim.

7 Aralık 1916 Perşembe. Hava artık kapalı. Soğuğun şiddeti de artıyor. Günün müddeti de epeyce kısaldı. Takriben saat 8'de güneş doğuyor, saat 4'e gelmeden evvel batıyor. Hava kapalı olursa gündüzün (aydınlıktan) ancak beş altı saat zor istifade ediliyor. Sabahleyin çarşıdan tütün, kibrit, kağıt aldık. Öğleden sonra yine Kazarma hamamına gittik. Bizim posta beş kişi idi, epeyce yıkandık. Keselendik. Fakat epeyi yorulduk. Hararetlendik. Su içtik. Terledik. Eve gelinceye kadar üşüdük. Tekrar çay içtik. Başım müthiş sersemledi. Ta akşam yemeğine kadar yattım. Kalktım. Biraz yemekten sonra tekrar yattım, terledim. Tekrar kalktım ve geç zamana kadar oturdum. *Havaadis:* Duma Meclisi'nde müthiş gürültüler. Duma Başvekili Kogbur evvelce sulh isteyen Duma şimdi Rus Hükümeti'nin teklifini reddediyor. Bir nazır artık bu harpte tamamen kaybettiklerini ve bin senelik düşmanları olan Türklerin elinden İstanbul'u almak emelinin de artık söndüğünü söyleyerek sulhun Ruslar için mübrem bulunduğunu söylüyor.

8 Aralık 1916 Cuma. Hava kapalı. Soğuk dünküne göre azca. Öğleden sonra Şerif, Sadık, Basri Efendiler oturmaya geldiler. Şerif borç aldığı on rubleyi bu ay veremeyeceğini, gelecek ay vereceğini söyledi. *Havaadis:* Rus gazeteleri 6 Kanun-ı Evvel

(23 Teşrin-i Sanî) de Bükreş'in Romenler tarafından tahliye olunduğunu ve Romen kıtaatının Rus ordusuyla birleşmek üzere Boğdan'a doğru kaçtıklarını yazıyor. Şu halde Bükreş'te bizde. İyi... Sabahleyin ufak bir şeye kızmıştım. Bu geçmek üzere iken bilakis ziyadelendi. Neşem kaçtı. Biraz sükutî durdum. Halis de yanıma uğramadı. Buna da müteessir oldum ve köşeye çekildim, oturdum. Böylelikle bazen lügat ezberlemekle vakit geçirdim. Gece arkadaşların hepsi oyun filan oynadığı ve eğlendiği halde yalnız ben iştirak etmedim ve oldukça da erken yattım. Saffet de yanıma geldi, bu tavr-ı kırıngılığımın esbâbını sordu, fakat maatteessüf "Bir şey yok" sözünden başka bir şey öğrenemedi. Gece bazı düşünceler arasında en ziyade yine atiyi düşündüm. Bu suretle daldım, uyudum.

9 Aralık 1916 Cumartesi. Hava her günkü gibi. Soğuk da var. Yine tuhaf bir şey: Öğleden evveldi. Karyolam üzerinde oturdum, muhtıra defterimi yazmakla meşguldüm. Bu zaman Halis yanıma gelerek bir kağıt bıraktı. Hiç aldırmadım. İşimi bitirdikten sonra okudum. Niçin sükutî durduğumu, bunun haricen epeyi bir tesir yapamayacağını filan yazıyor. Bazı noktalara biraz kızdım. Ben de mukabil uzun bir kağıt yazdım. Bunda birçok şeyleri tenkit ettikten sonra badema bu gibi halin tekrar etmemesini, kendisinden hiçbir suretle müteneffir olmadığını ve her türlü maksadım ancak kendisi için bir iyiliğe ma'tuf bulunduğunu ve benim de hiçbir derdim bulunmadığını ve arada hiçbir şeyin mevcut olmadığını ve kendisinin de müsterih olmasını, artık üzülmemesini ve kendisine karşı olan samimiye-
timin ebedi olduğunu ve ebediyen vefakar kalacağımı yazdım. Akşam oldu. Bu karyolasına uzanmış, müteessir duruyordu. Kalkmasını söyledim. Biraz sonra da Franz geldi. Dördümüz birlikte Almanca okuduk. Biraz sonra da yattık. Yatıncaya kadar Halis'le ciddi konuşuyorduk. İhtimal görenler eski samimiyetimizin sürdüğüne hükmederlerdi. Halbuki hiç bunlar işte hep esaretin verdiği sıkıntılardan oluyor. Gece rüyada valide ve biraderimi gördüm.

10 Aralık 1916 Pazar. Sema kapalı. Soğuk her günkü gibi. Her taraf don. Yunanistan'ın da harbe iştiraki ümit ediliyormuş. Güya Atina'dan itilafı müş'ir devletlerinin tebaası birer birer memleketlerine gidiyorlarmış. Akşam Franz'a dört arkadaş beş ruble verdi. Bunu bizzat ben verdim. Memnun oldu. Yine gece Almanca ders aldık. Bu gece oldukça erken yattım. Sebep içtiğim bir sigaranın tesiri olmuştu. Bu evvela başımı döndürdü ve içeriye bir bulantı verdi. Bunun tesiriyle biraz sonra kustum. Yattım. Uyuyamıyordum. Yine Halis'le epeyi konuştuk. Yine Halis o güya iki günden beri süren düşüncüyü soruyor, buna ait mebhaz üzerinde dolaşıyordu. Ben yine kendisine dün söylediklerimi tekrar ettim ve bir daha bundan bahis etmemesini rica ettim. Biraz daha müteessir oldum. Fakat ehemmiyeti yok.

İran'daki Türkler Mühim Birkaç Tepe Almışlar

11 Aralık 1916 Pazartesi. Hava yine bulutlu. Soğuk epeyce. **Havadis:** Yunanistan'ın vaziyeti dar bir devreye girmiş. İran'daki Türk kıtaatı mühim birkaç tepe almışlar. Yine öbür evlerden Tahir, Nuri, Osman, Şerif, Sadık ve Hüseyin Ağa oturmaya geldiler. Çarşıdan portatif bir ayna ile defter filan ve havluluk üç arşın bez aldık. Halis bezin kenarları için epeyi uğraştı. Ben de kendi kendime bir traş oldum. Bu gece yalnız ben biraz Almanca yine çalıştım. Uzun Hakkı'nın gönderdiği Almanca lügatları ile uğraştım. Biraz da muhabbet. Halis ile muhitimizin (Türkiye muhitinin) biraz bozukluğuna dair konuştuk.

12 Aralık 1916 Salı. Hava kapalı. Ara sıra da hafif hafif kar yağmakta. **Havadis:** Güya Fransız Mebusanı'nda harbin devamına karar vermişler. Bükreş de katiyen düştü. Manastır cephesinde de Alman taarruzu Siroz taraflarında da Türklerle İngilizler baş başa çarpışıyorlar. Bir Fransız zırhlısı bera-yı tefiş dışarı çıkmış, gelmemiş... Bugün Halis geçen gün aldığı donlukla, gömlekligi diktirmeden getirdi. Gömlek bana, don ona.

Gömlek güzel dikilmiş, fakat don biraz uzun boylu ve seviyeli idi. Bunu kısaltmaya karar verdik. Çamaşırlar da yıkanmadan geldi. Gece çamaşırlarımızı değiştirdik.

13 Aralık 1916 Çarşamba. Gök bulutlu. Yine hafif hafif kar yağmakta... Gündüz yine biraz derse çalıştık. Sonra dün gelen donun paçalarını dikmekle uğraştım. Halis bugün zamanını cidden dersle geçirdi. Şu halinden çok memnun oldum. Gece de Franz gelmediğinden birtakım cümleler yapmakla uğraştık. Gece yine Halis'le görüştük. Zühdü ile her gün (evvelce) alay etmekle vakit geçirirken şimdi niçin uzak durduğunu, hem kendisinden hem Zühdü'den sordum. Zühdü bir şey söylemedi. Halis de onu zaten öteden beri sevmediğini filan sevilmemekle sebep gösterdi. Fakat bu sözü evvelce de bana söylemişti. Harekâtı ile sözü birbirine uymamıştı. Kim bilir kavga gibi bir şey yaptılar.

14 Aralık 1916 Perşembe. Hava yine kapalı. Soğuk da oldukça şiddetli. Öğleden sonra ikisi Malaşova'ya, ikisi Lebedof'a, dördü de adlızenskiye* gitmek üzere sekiz arkadaş oturmaya, gezmeye gittik. Hakkı, Şerif sonra da Osman Bey'le görüştük. Hakkı'ya yine birkaç Almanca kelime (lûgat) verdim. Avdetle işittiğimiz *bavadi*: Yaroslav'da yeni asker olacak mujikler** isyan ederek kumandanıyla orada bulunan zabitanı kamilen katletmişler. Epeyi yazdığımız mektupları bu gece Franz'a tashih ettirdik. Biraz da pratik suretle çalıştık. Akşam yine Halis'le görüştük. Kendisine karşı emniyet, itimadımın tam olduğunu ve arkadaşlığımın ebedi bulunduğunu söyleyerek artık müsterih yaşamasını tavsiye ettim. Hakikaten şimdiye kadar bazı şeylerle üzüntüye bıraktığımdan da müteessir oldum.

15 Aralık 1916 Cuma. Hava kapalı. Soğuk. Gündüzün biraz defter yazdım ve donun bacağına bitirdim. Öğleden sonra son

* Kampta esirlerin oturdukları evlerin adları.

** Rus köylülerine verilen ad.

gelen efendilerden dört arkadaş evimize oturmaya geldiler. **Havaâdis:** Bir askerî muharriri şöyle diyor: Şimdi makinenin altında birkaç milyon asker var. O, 800 verstlik bir cepheyi 200 verste indirdi. Şimdi burada yeni bir ameliyat vücuda getirecek ve oraya mikdar-ı kafi bir kuvvet terk edince Balkanlar'a yürüyecek. Oradan İngiliz Generali Heraîl'i tard edecektir. El-ân Alman talimgâhlarında mücehhez iki milyon asker var. Eğer harp süresine ilkbaharda Rusya'nın batısında bir kasırga uçacak. Şimdiden buna bir çare bulmak lazım. Hem artık müttefiklerimiz bize yardım etmelidirler... Romanya Kralı'nın kardeşi şimdi Bükreş'e vali-yi umumi tayin edilmiştir. Romanya'dan Rusya'ya çok muhacir gelmiş. Rus Hükümeti bunlara ancak bir milyon çizme verebilmiş... Yine muharrir "Rusya kendini besleyemeyecek bir halde, muhacirlere nasıl bakacak?" diyor. Bu gece Franz'dan biraz Almanca ders aldık.

16 Aralık 1916 Cumartesi. Hava her günkü gibi. **Havaâdis:** Berlin'de bir ictimada olacaktı. Bu ictimada tek mil Alman Hükümeti'nin prens ve krallarıyla bî-taraf devletlerin suferası ve müttefiklerden de birer zat hazır bulunacaktı. Bu mecliste Alman Başvekili, "Sulh için birçok şart dermeyan ettik. Hatta bunları kısmen bile ta'dil eyledik. Şimdiye kadar kabul edilmedi. Eğer bu defaki muâdil şerâiti de kabul edilmez ve harp sürerse bundan tevellüd edecek mesuliyet hep İtilafçılara aittir" diyecekmiş... Birtakım şeyler... Öğleden evvel Şerif geldi. Epeyce oturdu, konuştuk. Çok çalışmadım. Zaten bu gece bize ders yoktu. Bir, iki vazifeyi temiz ettikten sonra hilaf-ı mu'tad gece yarısından evvel yattım. Bu günlerde gündüzler fevkalade kısalmış, geceler de o kadar uzamıştı. Akşam güneş saat üç buçuğu biraz geçerek batıyor ve sabahleyin de hemen sekiz buçukta doğuyor. Şu halde gündüz altı yedi saat...

17 Aralık 1916 Pazar. Hava diğer günlerin aksi; latif, bulutsuz, güneşli, fakat şiddetlice de soğuk idi. Ufak bir tükürük parçası yere düşünceye kadar donuyordu. **Havaâdis:** Reichstag'da

Alman Başvekili, “Yine düşmanlarımıza sulh teklif ediyoruz, biz galip mevkiindeyiz, şerâitimizi eskisine nazaran biraz ta’dil ettik. Kabul ederlerse sulh yaparız. Yok eğer harp arzu ederlerse biz de hazırız. Biz mazha insaniyete bir hizmet yapmak istiyoruz. Çünkü bütün dünya sızıltı içindedir.” filan demiş... Reichstag’da tekmlil Alman dükleriyle biz müttefiklerin sefirleri bulunuyormuş. Sonra dört müttefik hükümet bu mealde düşmanlarına tebliğ etmek üzere Papa’ya birer nota vermişler. Düşmanların her biri buna ayrı ayrı cevap vererek harbe devamı kararlaştırmışlar... Öğleden sonra Adelfinski Doma ziyareten gittik. Sonra yine gezmeye çıktık. Ta nehir kenarına gittik ve orada parkta epeyi gezindik ve patinajlarıyla buz kayan Rusları seyrettik. Gece yine Franz’dan biraz Almanca okuduk. Biraz da ona Fransızca gösterdim. Gece karmakarışık gördüğüm bir rüyada peder, valide ve biraderimi biraz tanıyabilmişim. Sonra da Çerkez Mehmet güya bir kumandanmış; Halis’e, Salah’a dayak vurmuş. Bana da aynı şeyi yapacaktı. Fakat ben kaçtım. Çe faide kaçıyorum. Lakin bu esnada uyandım...

18 Aralık 1916 Pazartesi. Hava yine kapandı. Artık canlar sıkılıyordu. Bilmem bu esarete daha ne vakit hatime verilecek? Sulh ne vakit olacak ve bilmem ne olduğunu bilemediğimiz ailelerimizle ne zaman yine görüşebileceğiz? Yoksa onlara ebediyette mi kavuşacağız? Ya Rab sen kurtar. Bütün ağlayan, sızlayan beşeriyeti refaha ilet. Ah... İşte gençlik dakikalarımda sürüyor. Yine bin mihnet, bin türlü düşünceler arasında eziliyor. Zaman zaman üstüme çöken felaket bulutları arasında yalnız kalıyor, kayboluyorum. Ne tarafa baksam (gitsem) önümde bir boşluk, ne düşünsem karşıma bir inkisardan başka bir şey göremiyorum. İhtimal hayatta da yalnız bin türlü ızdıraplar altında kalacağım. Ümidim, her emelim kollarımın yardımına, henüz hayat için yırtılmayan mevcudiyetime etvâr-ı mahcunâneme vabeste kalıyor. Ah yalnız kalmak düşüncesi beni ne kadar hırpalıyor! Hem kendi saadetimi, hem sevgili yurduma atide iyi bir hizmet yapmak emeli bilhassa gaye-yi emelimdir. Bunun husuli için

yalnız ben, ah yalnız ben çalışacağım. Fakat ufak bir yardım kapısı olmazsa bilmem talih bir muavin gösterecek mi? Yoksa yardım yerine yeis, felaket kapıları mı küşad edecek? İşte bu suretle her türlü emelimi karartacak... Bilmeyorum. Bilmeyorum. Geçen hiçbir dakika yok ki ciğerimi ezmeden sönsün. Çünkü artık şebabet dakikaları ufûl ediyor ve zavallı bende el-ân bilinmeyen felaket teessürleri altında mütemadiyen etkileniyorum. Fakat yine metanetime muhafaza ediyor ve bu elîm günlerin güzel bir atı hazırlayacağı ümidiyle müteselli oluyorum.

19 Aralık 1916 Salı. Hava dünküne göre güzelce. Bulut azaldı. **Havaadı:** Hep verilen nota üzerine muharrirlerin fikirleri... İ'tilaf muharrirler güya Almanların bu tekliflerini artık onların harb-i iktidar kalmadı diye tefsir ediyorlar. Öğleden sonra Saluşa'ya Halis'le birlikte oturmaya gittik. Oturduk, konuştuk. Fikirler hep harbin imtidadı meselesiyle meşgul. Orada biraz da ayaküzeri mahbus bulunan Süleyman'la görüştük. Akşama yakın avdet ettik. Gece yine biraz iştahsız olarak Almancaya çalıştık. Bu akşam ruhumda oldukça büyük bir sıkıntı vardı. Yine hep atiyi düşünüyor ve biçare ailemin nasıl ve ne halde bulunduklarını merak ediyor, geçen gençlik günlerime küfürler yağıdırıyordum... Ah bilmem mesud bir gün ne zaman doğacak ve biz zavallılar da şu ızdıraplardan, şu teessürlerden ne vakit kurtulacak ve biz de ne vakit güleceğiz? Sabahleyin Halis'le Salah az daha lakırdı ile çarpışacaklardı. Bereket çabuk geçti. Halis çocuk gibi kızıyordu. Salah zaten fitne, alçak hisli bir adam.

20 Aralık 1916 Çarşamba. Hava yine kapandı. Soğuk da her günkü gibi. 20 dereceyi muhafaza ediyor. **Havaadı:** Mezkur notalar Papa ile İtalya'ya da verilmiş. O şimdilik müttefikler ile görüşmedikten sonra yalnız başına cevap veremeyeceğini söylemiş. Sabahleyin kumandan geldi ve Rusya'da yeniden tifüs hastalığı peyda olduğundan mujik, esirlere de sirayet ey-

lediğinden son derece itina etmekliğimizi söyledi. Evimizdeki Trabzonlu Ethem romatizmaya mübtela olduğundan bahis ile postahananın karşısındaki eve naklini kumandandan rica etmiş. İkinci vakti tek mil eşyasıyla gitti. Nakline sebep-i asıl romatizma değil. Bilakis hemşehrisi Salah ile kavgaları imiş (o halleri). Güya Salah her yerde onun aleyhine söylüyormuş. Ethem müteessir olmuş, artık da dayanamamış. Ethem'in bana fenalık yaptığına rağmen ben ona bu sebepten acıdım. Gece ders okumadık. Hep ailemi düşünüyordum. Gece geç yattım. Sarıkamış'a ait muhtıranın bazı yerlerini Halis'e okudum. Gece rüyada karmakarışık şeyler gördüm. Bir kurt kovalamış. Ben Ankara'daki evin bir odasına saklanmışım. Sonra kurdu kapıdan dışarı attılar. Validem bir çuval saman getirmiş, üzerinde biraz kar vardı. Bir şeyler...

21 Aralık 1916 Perşembe. Hava yine kapalı, bozuk. Akşama yakın biraz kar yağdı. Sabahleyin kumandan bizim eski ustaşiyi göndermiş ve ona evimizde nezafet yapılmasını söylemiş. O, bize söyledi. Bunun üzerine Çerkez Mehmet hepimizi topladı. Bu gibi düşüncesiz Rusların lakırdılarını dinlemeyip biraz daha her şeye dikkat etmemizi ve bir nöbetçi zabitanın kabulünü tavsiye etti. Kabul edildi. Nöbetçi zabiti ilk Hikmet oldu. Bizim oda ile büyük odayı akşama kadar temizletti. Bugün Almancaya hemen çalışmadım. Mütemadiyen can sıkılıyordu. Biraz boş dursam hemen düşünceye dalıveriyordum. Halis'de de teessür vardı. Sıkıntıyı izale maksadıyla biraz muhtıramı yokladım. Bilakis sıkıntı çoğaldı. Bazı zaid yerleri silerek kapadım. Gece epeyce oturduktan sonra yattım. Henüz uykuya dalmıştım ki bir korkunç hal karşısında kaldım. Bağırarak istiyordum. Bağırımıyordum. Az daha aklımı kaybedeceğimi zannediyordum. Neyse bağırabildim ve uyandım. Fakat o esnada yanımda biri "Dur!" diyordu ve vechini iyice göremiyordum. Yalnız elbisesi ya Hasan'ın, ya Zühdü'nünkine müşabih di. Neyse bu korkunç rüyadan sonra uyumaya çalıştım. Zorla, geç vakit uyuyabildim.

22 Aralık 1916 Cuma. Hava yine kapalı. Akşama doğru bulutlar kesafetini biraz azalttı. Dün Ahmet Efendi isminde bir hemşehrim ile görüşmüştüm. Kendisi de ihtiyat zabıt vekili. Ankara'nın içinden ve yerlisidir. Muallim Emin Ethem Efendi'nin nakli üzerine evimize gelmişken tekrar yine eski yerine gitti. Bugün de tathirât devam ediyordu. Küçük oda da bitti. Silindi. Yine ziyadesiyle canım sıkılıyordu. Mütemediyen ailemi düşünüyör vè atide ne olacağını tasarlıyordum. Bazen ümit-var bulunuyorum. Bazen de kendimi müthiş nevmidi fırtınalarına kapılıyorum. Zaten kendimi bildim bileli müsterih bir düşünce ile yaşadığımı bilemiyorum. Ne tarafa döndüyse bir yeis, neye sarıldıysa bir felaket gördüm ve buldum. Elhasıl şimdiye kadar hayatımda hiçbir mes'udiyet temin ve intac edecek müsterih bir zamana malik olmadığım için şimdi de böyle düşüncelerden kurtulamıyorum. Bu düşünce tesiriyledir ki bugün İstanbul'a üç mektup yazdım. Biri teyzeme, biri kardeşime, biri de pederime aitti. Bunda hep on aydır Rusya'da esir kaldığımı ve müteaddid mektup gönderdiğim halde cevaplarını alamadığımı yazdım. Bu gece de erken yattım. Çünkü sıkıntı çok, meşgale yoktu. Yine Franz'dan da ders alamadık.

23 Aralık 1916 Cumartesi. Hava yine kapalı. Sokaklar karla kapanmış. *Havadis:* Rusya'ya verilen nota üzere Petersburg'da bir meclis olacak ve bunda İtalya, İngiliz, Fransız hariciye nazırlarıyla Belçika, Sırbistan, Romanya hariciye nazırları da orada bulunacaklar. Müzakere hep dört devlet hariciye nazırları tarafından vuku bulacak, diğerleri dinleyeceklermiş. Rivayete göre ezilen, küçük devletler büyüklerine diyorlarmış ki, "İşte biz sizin uğrunuzda mahvolduk. Şimdi bizi kurtarın". Sabahleyin diğer evden vaki-i teklif üzerine yarımşar ruble toplatıldı. Bu para müttefiklerimizin hulul eden bayramı' münasebetiyle Kazarma'daki Alman-Avusturya üsera efradına gönderilecekti. Öğle vakti Hakkı Efendi'den gönderdiğim lügatların bir kısmı

ile Fransızcası yazılan mektup geldi. Pederime sırf Fransızca bir mektup yazdım. Yine can sıkıntısı. Akşam Franz'la Almanca pratik yaptık. Gece pek geç yattım. Rüyada peder, valide, kardeşimi görmüştüm. Yanımda Halis ile daha birkaç arkadaş bulunmuş. Peder'e sordum: "Size yazdığım mektupları aldınız mı'". O da, "Evet almıştım." dedi. Sonra yine bazı şeyler konuşurken bir beyanname okuduk. Güya bütün dünyanın biz ve müttefiklerimiz üzerine yükleneceği bildiriliyor. Bunun için ne kadar erkek varsa hepsi harbe davet ediliyor. Ben Halis'le birlikte kendi kıtasında kalmak üzere pederime rica ediyorum filan, daha bir şeyler... Uyandım.

24 Aralık 1916 Pazar. Hava yine berbat, soğuk yine müthiş. **Havaadı:** Bir şeyler yok, fakat İtilafçıların da sulha yanaşacağı ümit ediliyor. Onlar da sulha taliptir. Fakat pek de kabada yılığa bok sürmek istiyorlar... Bugün pederime dün yazdığım mektubu gönderdim. Almancaya yine çalışmadık. Çünkü Franz'ın bayramı vardı. Akşam Franz'ın, Josef'in bayramlarını tebrik ettik. Sonra ben Salah, Hikmet umum efendiler namına Macar doktorunun bayramını tebriğe giderek odasında biraz oturduk. Sohbet ettik. Gecede Halis ile baş başa vererek memleketimiz hakkında konuştuk... Gece uykuda bir, iki defa gülmüşüm. Bunun bende farkında değildim. Yatarken oldukça şedid bir baş ağrısı hasıl olmuştu. Bunun tesiriyle oldukça geç uyudum.

25 Aralık 1916 Pazartesi. Hava her günkü gibi kapalı. Bazı hafifçe rüzgar ile karışık kar da yağıyor. Yine bugün de başım ağrıyordu. Havasızlıktan olmasın diye bir iki defa dışarı kapı önüne çıktım. Güç hal akşama doğru geçebildi. Bugün yine müthiş surette düşünceli idim. Bu sebeple hiç ders çalışmadım. Gün hep düşünce ile geçti. Bir taraftan ailemi, bir taraftan da ben talihsizliğimi, dolayısıyla şimdiye kadar bir baltaya sap olamadığımı ve bir ihtimal de bundan sonra kimbilir manialar karşısında bulunarak ne gibi inkisarlar önünde yaşayacağımı düşünürken üçüncü bir düşüncenin de esiri kaldım. İsnadât ve

kamilen ihtivagâh, müfteriyât olan bu şeyi oldukça düşündüm... Fakat ne çare, terbiye-yi esasiyemiz yok. Sonra bu müfteriler de malum, bundan dolayı kendimi teselli ettim. Gece geç yattım.

Rus Polislerin Kılıçları Keskinleşiyor

26 Aralık 1916 Salı. Hava yine bozuk, kapalı, soğuk da oldukça şedid. **Havadis:** Rus gazeteleri Cemal Paşa'nın idamından bahsediyor. Sebep güya kendisine verilen salahiyet-i vasi'ayı su-i istimal etmesi imiş. Fakat bilmem. Böyle hadiseler bu zamanda Allah esirgesin, eğer hakikatse pek berbat... Burada Rus polislerinin kılıçları keskinleşiyormuş ve buraya da fazla olarak 20 adet de polis getiriliyormuş. Sebep Rus Hükümeti mujiklerin isyanından korkuyormuş. Aptal hükümet biliyor ki ahali sulh istiyor ve sulhta kendisi için hayırlı. Hala ahaliyi aldatıyor. Bugün yalnız Franz'a birkaç lügat tashih ettirmekle vakit geçirdim. Gece yarısından bir saat sonra yattım. Odadaki arkadaşlar benden daha geç yatmışlardı.

27 Aralık 1916 Çarşamba. Hava gayet güzel, bulutsuz, güneşli... Soğuk o kadar değil. Hemen bundan bi'l-istifade dışarıda epeyce gezindim. **Havadis:** Amerika Hükümeti umum muhariplere bir nota vermiş. Notada behemehal sulh yapılmasını, hangi taraf kabul etmezse o tarafın aleyhine çalışacağını adeta tehditkar sözlerle bildirmiş... Gece yine Çerkez Mehmet hepimizi topladı. Kaymakamla Kazarma'da görüştüklerini ve onun bize tavsiyelerini söyledi. Maksud hal-i esarete şerefimizi kıracak her türlü ahvalden tevakki etmek. Bunu uzun boylu anlattı. Gece biraz Mustafa ile alay ettik. Bugün Almancadan yeni bir ders daha aldık. Fakat iyice esasını anlamıyorduk.

28 Aralık 1916 Perşembe. Hava yine oldukça güzel, akşama doğru sema kapanmaya başladı. Soğuk yine o kadar hissedilmiyordu. Kapı önünde bir iki defa gezindim. **Havadis:** İsviçre, Amerika notasını kabul ile muhariplere bildirmiş. Yine şeni fena

bir mesele, bir şey işittim. Şöyle: Kaymakamın evinde (Lebedof) Yüzbaşı Kır Mustafa ismindeki birisi (Tahir'in akrabası) oradaki Avusturya hizmetçi neferlerinin ırzına tasallut etmek istemiş, men edilmiş. Neferlerden vaki olacak şikayetler men edilmiş ve şu hal Ruslara mektum bırakılmış. Bu gibi adiliklere çok teessüf ediyorum. Bu adam 45-50 yaşında var. İrtikabı şahsına inhisar etse neyse, bilakis umuma, millete, hükümete aittir... Onun için bir leke. Bugün az ders okudum. Oldukça erken yattım.

29 Aralık 1916 Cuma. Hala bozuklaştı. Oldukça fırtına var. Epeyi kar yağdı. Artık her taraf karla kapandı. Soğuk da bütün şiddetiyle. **Havadis:** Notaya ayın 25'inde cevap verilecekmiş. Bugün Süleyman Efendi hapisten avdet etti. Kazım bu gece hapse gitti. Bugün yine şeni ve teessüflü bir haber: Malaşova'da bulunan Binbaşı Mehmet Bey de Yüzbaşı Mustafa Efendi gibi bir Avusturya neferine fiil-i şeni teklif etmiş. Eğer hakikatse ne rezalet... Ne fena bir rezalet! Akşam yemeğinden sonra yine Almancaya çalıştık. Ders, sonra da biraz Çerkez Mehmet'i dinledim. Kumandandan, yaptığı harekattan filan bahsediyordu. Daima Ruslara durdukça ve düşündükçe çok kızıyorum...

30 Aralık 1916 Cumartesi. Hava bozuk, berbat, mütemadiyen kar yağıyor. Rüzgar da insanı dondururcasına esiyor. Soğuk pek müthiş. Dışarıda gezinemedik. **Havadis:** Almanlar yine iki İngiliz tahtü'l-bahri batırmışlar. Romanya'da yine harp. Romenler ric'atta. Bugün ders okuyamadık. Burada biri siyah, biri orta, biri de beyaz olmak üzere üç cins ekmek vardır. Siyahı pek kara ve ağırdır. Güçlkle yenir. Funtu sekiz kapiktir. Ortancası ne beyaz, ne siyah; bu evvela iyi yapılyordu, fakat sonradan bozuldu. Her ikisi de hamur gibi. Beyazı ki bu oldukça güzel, tabhı da iyi. Ortancası bir funt 10 kapık, beyaz 15 kapık, hem ucuz olmasını, hem de hiç olmazsa daha saf ve temiz bir ekmek yemeyi düşündük ve buna dün teşebbüs ettik, bir ufak çuval un aldık. Matbahımızdaki fırında pişirdik. İlk defa olduğu

için tuzlu olmuş ve epeyce de pişmemiştir. Mamafih bu haliyle Rusların ekmeğine takaddüm ediyordu. Gün-be-gün esaretin uzamasıyla hep sıkıntı, üzüntü gidiyordu.

Gündoğdu İsminde Ciddi ve Mizahi Bir Gazete

31 Aralık 1916 Pazar. Hava yine bozuk. Mütemadiyen yine kar yağıyor. Rüzgar da eskisi gibi. Akşama yakın kar, rüzgar dindi. Biraz aşağıda gezindik. Soğuk biraz azalmıştı. **Havadis:** Güya Fransız ve İngilizler notaya şöyle cevap vermiş: "Biz de insaniyete hizmet etmek isteriz, sulh yapmak isteriz. Fakat düşmanımızın hal-i muvaffakiyette bulunmasını kabul edemeyiz. Çünkü bizim daha birkaç sene harp edecek vesaitimiz, erzakımız var." daha birtakım şeyler... Mağluplar hala galip iddiasındadırlar. Bugün yine matbahımızdaki fırında ekmek pişirildi. Bu sefer gayet güzel oldu. Funtu 12 kapike mal oldu. Şimdi hariçte 18 kapike satılıyormuş. Bakalım un almakta bir müşkilata uğramazsak böyle temiz temiz yiyeceğiz. Bugün de buraya Galiçya'da esir olan neferlerden dört kişinin geldiğini işittik. Bugün takriben 3000 kelimeden ibaret bir Almanca lügat defteri yapmayı tasarladım ve buna teşebbüs ettim ve gece saat üç alafrangaya kadar A harfine ait lügatları iyi bir deftere geçirmekle uğraştım. Bugün Süleyman'a ders için kendisine vaki olan teklifim kabul edildi. Yine bugün *Gündoğdu* isminde ciddi ve mizahi bir gazete yazmaya karar verdik.

Türk Hükümetinin Yeni Kabul Ettiği Sene Başı

1 Ocak 1917 Pazartesi. Hava hep bozuk. Ortalıkta iki karıştan ziyade kar var. Ara sıra kar düşüyor. Öğleden biraz sonra gezmeye çıktık ve ta şehrin sağ sahilindeki bira fabrikalarına kadar gittik. Lebedof'un oradan avdet ettik. Ayaklarım üşümüştü. Gündüzün yine Almanca yazmakla geçti. Gece de yine ders aldık. Yarın yapılacak ekmek için un alacaktık. Dükkancılar

vermediler. Halbuki bizim iâşe pusulasında adam başına bir buçuk funt un verilmesi gösterildiği halde yine raspika (vesika) istemek suretiyle müşkilat gösteriyorlardı. Bunlar hiss-i insaniyetten ne kadar uzak herifler. Bunlar alçak adamlardır. Bunların şu ta'did eden nâ-mevsul harekâtı kalbimde o kadar büyük bir intikam hissi bırakıyor ki kendi şahsıma badema Ruslara ben de elden gelen fenalığı yapacağım. Çünkü bunlar Türklerin asırlardan beri düşmanı olduklarını söyleyerek yazıyor ve İstanbul'un sükutunun en büyük emelleri olduğunu ilan ediyorlardı. Bunlarla dostluk ebediyen haramdır.

2 Ocak 1917 Salı. Hava yine bozuk. Soğuk da yine yavaş yavaş kesb-i şiddette. Kar iki karıştan ziyade. Öğle yemeğinden sonra yine Kazarma'ya gittik ve muhassas elişer rubleyi aldık. Şimdiye kadar Rus Hükümeti'nden 540.5 ruble para aldım. Avdette tabldot vesâire için muktezi parayı verdik. **Havadis:** Rus Koyesledof Türklerin Mısır, Trablus, Tunus, Cezair, Fas ve Kafkasya'yı istediklerini güya müstezih bir lisanla yazıyor. Bugün maaş esnasında Galiçya hududunda esir düşen dört Türk neferiyle görüştük. Birisi Mekteb-i Sultani talebesinden imiş. Çanakkale'de bulunmuşlar. Galiçya'da değil dünyanın diğer taraflarında bile bu türlü şedid muharebenin pek az vuku bulduğunu söylediler. Bunlar Galiçya'ya bir tabur ordu halinde gelmişler. Romanya cephesinde de bir kolordumuz bulunuyormuş. Zavallı İstanbul da pahalılık içinde imiş. Gece biraz ders okuduk. Bugün ekmeği çarşıdan almak mecburiyetinde kaldık. Beyazın bir funtu yirmi kapike fırlamıştı.

3 Ocak 1917 Çarşamba. Hava yine eskisi gibi. Soğuk da oldukça. Ekmeği yine dışarıdan aldık. Yine orta cinsten gelmişti. Bu defa pek berbat pişirilmiş, rengi kapkara hamur gibi. Bu akşam bir şeye içerledim. Sebep ve mesele: Akşam Burhan'dan arkadaşlık namına bir hatıra olmak üzere aldırıldığı fotoğraftan bir tane istemiştim. Halbuki ben bu hareketimi bir ümide, az çok hatırımın geçtiğine (...) ettirmiş idim ve arkadaşlığımız-

dan da bunu bekliyordum. Maatteessüf gayr-i muntazar bir cevap karşısında kaldım. Çok müteessir oldum. Fakat Halis beni teselli etti ve teessürümü de güzel sözleriyle sildi. Bu gece ders alamadık. Uzun Hakkı bize bir Almanca kitap gönderdi. Bugün yazılan risale (gazete) bitti ve okundu. Mizah kısmında epeyce gülündü.

4 Ocak 1917 Perşembe. Hava yine eski halinde. Soğuk da var. Henüz öğle olurken hamama gittik. İyiye temizlendik. Fakat bu defa o kadar yorgun düşmemiştik. Avdette bolca çay içtik. Yemeğimizi de yedik. Hamam ücreti 75 kapık. Buralarının hamamları hep gördüğümüz bir sistemde. **Havadis:** Hükümet tarafından ve saraya mensub vükeladan birisi sulh taraftarı olduğu için ahali tarafından öldürülmüş ve naaşı Neva Nehri'nin buzları altına bırakılmış. Cesedin ne olduğu meçhul. Bu hadiseler Petrograd'da oluyor ve bir Rus gazetesi yazıyor. Biz hamamda iken Çerkez Mehmet ile Binbaşı Haydar Bey ağız kavgası yapmışlar. Haydar Bey gayet güzel ve ağır lakırdılarla Çerkez'i haşlamış. Sebep öbür evdeki Binbaşı Mehmet Bey'in bu eve nakil edileceği sözünden tahaddüs etmiş. Bugün ders okumadık.

5 Ocak 1917 Cuma. Yine gün yüzü kapalı. Soğuk da şedid. **Havadis:** Almanların Tolçu ve İsakçı'yı işgal etmeleri üzerine Rus kıtaatı kendi arazilerine çekilmişlerdir. Bugün çalışamadım. İhmal ettim. Zamanı hemen hep marka yapmakla geçirdim. Gece tekmil Türkçe harflerine mahsus gelişigüzel birer markayazdım. Akşam yine Franz'dan ders aldık. Fakat istifadesiz geçti. Franz'a yine birer ruble verdik. Alman ve Avusturya komiteleri artık Vetluga'dan fekk-i rabita etmek üzereler. Oradan hiç olmazsa un fasulye vesâire almaya teşebbüs ettikse de olmadı. Zaten ve bilhassa Rusya'da, esir iken hiçbir şey yapmak mümkün değil.

6 Ocak 1917 Cumartesi. Hava yine hâl-i sabıkını muhafazada... Bugün çarşıdan üç çuval un alabildik, öbür evdeki Osman Bey delâletiyle de kumandanın müsaadesi üzerine komiteden dört

çuval un daha tedarik edebildik. Yine bugün ve yarınlik ekmeği çarşıdan aldık. Funtu 20 kapık. Akşam ders okumadık. Bugün Almancadan bir kelime bile öğrenemedim. Çünkü sıkıntı çok. Gece Zühdü atide gayesini ve benimle bir suretle müştereken çalışacağını anlattı. Şöyle: Atide bir açık hava mektebi namıyla bir mektep teşkil edilecek. Bunun banisi Zühdü. Bende bu zamana kadar tahsilimi ikmal edecek ve bir elektrik mühendisi olacağım. Bu mektepte fenne ait vatan yaverlerine ders vereceğim. Sonra bu tevsî' edilecek. Ben orada bir elektrik fabrikası yapacak, buradan vatana birçok elektrikçi çıraklar, ustalar yetiştireceğim. Bu suretle emelimizi hasıl ettikten sonra mesudâne, müsterihane bir hayat yaşayacağız. Bu gece rüyamda ruhum kadar sevdiğim arkadaşım Haliscığimin ziyâ'-ı felaketini gördüm. Çok müteessir oldum. Hatta ağladım.

7 Ocak 1917 Pazar. Hava biraz açıkça. Ara sıra güneş de göründü. Soğuk diğer günlere göre azdı. **Havadis:** Romanya hududunda Alman ve müttefik kıtaatı İrail ile İsmail şehirlerini zaptetmişler. Taarruz sürmekte. Akşam yine Almanca okuduk çe faide ki: Muallimsiz layıkıyla istifade mümkün olamıyor. Bugün yine Süleyman Efendi'ye ders vermesi için rica ettim. Birkaç daha tehir edilmesini söyledi...

8 Ocak 1917 Pazartesi. Hava dünkünden biraz daha kapalıca. Öğleden sonra Adlifinski'ye gitmek için üç arkadaş bin zahmetle izin almışlardı. Ben de bunlara iştirak ettim. Henüz eve gelmiştik ki mevlid okunuyordu. Dinledik. Su içine atılmış şeker ile sudan mahlut bir şekerli su içtik. Mevlid'den sonra da arkadaşlar birer çay ikram ettiler. Çaydan sonra hemen avdet ettik. Bugün evde ekme yapıldı. Gece Franz'dan ders aldık.

9 Ocak 1917 Salı. Hava bozuk. Epeyce kar yağdı. **Havadis:** Rus gazetelerinin ifadesine göre Fransızlar, Almanların İsviçre'den kendi topraklarına hücum için bir ordu hazırladıklarını haber almaları üzerine Almanya ile bir sulh-i münferid akidini düşünmüşler ve böyle yaptıkları takdirde bu harpten zararsız

kurtulacaklarını temin eylemişler ve hatta İtalya'da da Mösyö Kayu bunun için çalışıyormuş. Onların maksatları da her türlü tazminatı Rus ve İngilizlere yükletmek imiş. Bugün fevkalade canı sıkın bir hadise oldu. Halis'le Trabzonlu Öküz Hasan ağız kavgası yapmışlar. Buna sebep hep o eşek Hasan imiş. Mesele kapandı zannıyla Halis de aldırış etmemiş. Nasılsa bende haberdar olamamıştım. Bu alçak Hasan akşam yemeğinden sonra Çerkez Mehmet'e şikayet eder. Çerkez Mehmet de bunları te'lif-i beyn için hizmetçi odasında isticvab eder. Neyse evvela Hasan, Halis'e karşı bir şey söylemediğini itiraf eder ve bu suretle tarziye verir. Halis de bunun üzerine söylediği sözün ona ait olmadığını söyler ve mesele de hitam bulmuş olurken Hasan birdenbire kahpelik ile Halis'e bir yumruk fırlatır. Bende bu zaman başka bir yerde bulunuyordum. Bir gürültü işittim. Hemen dışarı fırladımsa da Çerkez Mehmet bunları ayırmış. Neyse Salah geldi. Bize yalvardı. Adi Hasan'ın nadim ve mahcup olduğunu söyleyerek tekrar te'lif-i beyn edilmesini teklif ve rica etti ve Hasan'ı Halis'in yanına kadar getirdi. Adi hisli, alçak Hasan orada utanmadan, "Beni affediniz" diye tarziye verdi. Fakat bu kalbimiz de baki, unutulmadı. Elbet bir gün gelir biz de ona daha müthiş bir darbe indiririz. Ah, talih beni neye men ediyor! O alçak adamı ben ezmeliydim. Ya Rabb sen bana felaketler içinde felaket veriyorsun. Bana acı ve şöyle kaba adamları bize musallat etmeden kahret...

10 Ocak 1917 Çarşamba. Gayet geç yatığıma nazaran sabahleyin pek erken uyandım. Canım mütemadiyen sıkılıyor. Ne yapacağımı bilemiyordum. Ah Ya Rabbi... Esaret, sonra da birtakım edepsizlikler. Düşünüyorum, düşünüyorum. Herhalde o hissiz Hasan'dan, dolayısıyla hemsayelerinden bir intikam almak lazım. Ya Rabb sen bu fırsatı ne vakit bize verecek, ruhum gibi sevdiğim arkadaşım Halis'in intikamını alarak onun gerilen ashabını ne zaman teskin meydan vereceksin. Sen herhalde bu fırsatı bize pek yakın bir zamanda bahşet. Zira geçen zaman

bize intikam almadıkça pek ziyade ızdırap veriyor. Herhalde bu talebin kabulünü senin azametinden beklerim. Hava yine kapalı, soğuk o kadar değil... Romenler takip ediliyor. Romenler Romanya'yı terk ederken vatanlarına selamlar gönderiyorlar. Ruslar da bunları geçmiş olsun diye istikbal ediyorlar. Alman imparatoru cepheye giderek "Bize bakınız. Düşmanlarımıza kendimizi nasıl tanıttıracağız?" diye bir nutuk vermiş. Öğleden sonra biraz gezindik. Gece Franz'dan yeni bir ders aldık. Gece yine geç vakit yattım ve epeyce düşündüm. Trabzonlular hatırıma geldikçe asabiyete geliyor ve pek fena oluyorum. Çünkü bunların hiçbirinde hiss-i insaniyet yoktu. Birisi fitne, fesat, birisi dağdan inme, birisi echel, öbürüsü sümüklü böcek, burnunu her tarafa daldırır. İnşallah hepsinin burnu bir gün inecek, zilletler arasında boyun eğecekler.

Geçenlerde Petrograd'da Vukeladan Biri Katledilmiş

11 Ocak 1917 Perşembe. Hava yine bozuk. Epeyce kar yağdı. **Havadis:** Rus gazetesi bir şey yazmış. Geçenlerde Petrograd'da vukeladan biri* katledilmişti diye bir şey işitmiştik". Bu adamın nihayet bir mujik olduğu tahkik etmiş yalnız bu adam birtakım Kinyazlar'ın zevceleriyle münasebet-i gayrimeşruda bulunmuş ve dolayısıyla birtakım umur-ı devlete de el uzatmaya başlamış. Nihayet bir Kinyaz'ın karısıyla da münasebet peyda etmiş. Kinyaz bunun farkına varınca derhal öldürtmüş. Bu adam epeyi işler de yapmış. Kabinede huzura gelen tebeddülâta bunun da dahl u tesiri bulunuyormuş. Öğleden sonra öbür eve oturmaya gittim. Epeyce konuştuk. Alçak adamlar evimizde olan ufak bir hadiseyi her tarafa neşrettirler. Bu akşam yine ders aldık. Fakat şu günlerde artık ders çalışmıyorum. Çok canım sıkılıyor... Ah ah! Herhalde intikam, herhalde intikam! Ben bunu ebe-

* Bu adam, Grigori Yefimoviç Rasputin'dir.

°° bk. 4 Ocak.

diyen unutamayacağım. Her ne suretle olursa olsun intikam! Bugün bu alçak herifleri idare eden bu alçak herifin aleyhinde propaganda yapılmak üzere olduğu ve buradan def edileceği kulağıma çarptı. Bu olur, mümkündür. Böyle olduğu zaman ben de o hissiz adamla kavga etmek, intikam almak istiyorum.

• Bu gece yine çok oturdum. Çünkü canım sıkılıyordu.

12 Ocak 1917 Cuma. Hava yine berbat. Bugün ta sabahtan itibaren oldukça fena bir sıkıntı vardı. Akşama kadar öylesine vakit geçirdim. Gece Almanca ders okumak için Halis'le Burhan gelmedi. Ben de az çok sıkıntılı idim. Saffet'le ikimiz kaldık. Franz kısa bir mektup yazdırıyordu, ben bu zamana kadar Saffet'e hiç lakırdı söylememiştim. O bu esnada dışarı çıktı, gezindi. Tekrar geldi. Bende yine laf yok. Mektubu bitirdiğimde kalktım, gittim. Büyük odada biraz oturduktan sonra yerime geldim. Saffet beni yakaladı. Niçin kendisine söz söylemediğimi sordu. Ben hiç cevap vermedim. O mütemadiyen ısrar ediyor ve anlamak istiyordu. Fakat ben ancak "Bir şey yok" demekle kalıyordum. Epeyi zaman uğraştı. Fakat bir şey anlayamadı, gitti. Ben Saffet'e kızıyorum. Çünkü onun Salah ile dost olması kendi ifadesi gibi değil, adeta samimi. Hem Salah gibi fitne, fasık bir adamla mütemadi fiskos konuşması da bunu gösteriyor. Bu fiskoslar hiç şüphe yok ki leh ve aleyhimde. Sonra Saffet her şeyini Salah'a söylüyor. Buna kızıyorum, bu kızgınlık bugün cuşa geldi. Onun için söz söylememiştim... Bir de 9 Kanun-i Sanî (27 Kanun-i Evvel) hadisesinde de bir defa olsun yanımıza gelip de bir şey söylememişti. Bunları düşündükçe asabiyete geliyorum.

13 Ocak 1917 Cumartesi. Hava yine güzelleşmişti. Bulutlar da seyrek. Akşama yakın yine kapalı gibi. **Havadis:** Almanlar yeniden taarruzdalar. Şampanya'da, Riga'da müthiş harpler. Riga'dan Ruslar birkaç Türk ve Bulgar neferleri yakalamışlar. Romanya'da tekrar taarruz. Manastır'ın da Almanlara düştüğü zannı. İran'da Rusların taarruzuyla aldıkları Sultanabad'ı

Türkler mukabil taarruzla istirdad etmişler. Orada harp şiddetli. Bir İngiliz tayyaresi Kuleburgaz civarında ve Meriç üzerindeki köprüyü bomba ile tahrip etmiş. Wilhelm askerlerine şöyle demiş: "Düşmanlarımız sulh teklifini kabul etmiyorlar. Biz onlara kılıncımızın zoru, süngümüzün kuvvetiyle kabul ettirinceye kadar uğraşacağız". Bugün yine canım sıkılıyordu. Epeyce yattım. Halis de benim bu halime kızmıştı. Vakti güç bela geçirebildim. Akşam yemeğinden sonra biraz sıkıntıyı tahfif ederek Almanca ile meşgul oldum. Bu zaman artık Saffet tahammül edemeyerek yanıma geldi ve bazı Almancaya ait şeyler sordu. Tabii cevapsız bırakmadım. Gece epeyce geç yattım. Geceyarısı çanlar çalıyor. Ruslara yeni senenin vürudunu bildiriyorlardı.

14 Ocak 1917 Pazar. Hava yine kapalı. Soğuk da yok gibi. Yunan Hükümeti silahını kamilen İngiltere'ye teslim etmek şartıyla umumi olarak bî-terafılığını ilan etmiş. Yunan arazisi şimdi serbest, her iki taraf ordusu da harp nihayetine kadar aldığı yerleri benimseyecektir. Yunan arazisi şimdilik İngilizlere ait gibi. Bu akşam yine müessif bir hadise oldu. Ortalıkta bir ekmek meselesi dönüyordu. Akşam Salah büyük odaya hepimizi çağırdı ve "Yekdan ekmeğin funtu onbeş kapikedir. İsteyen alsın. İstemeyen parasını geri alsın, çıksın." Bu söz ortaya atıldığı için tabiatıyla alakadardım ve muâriz çıktım. Hem Salah'ın vaziyeti de adeta afilli idi. Bu da fevkalade canımı sıktı. "Sen niçin bunu yekdan söylüyorsun? Bunu herkes kabul eder. İsteyen girsin, istemeyen çıksın. Bu ne biçim söz!" filan daha birtakım şeyler söyledim. Derken bu ekmeği idare edenlere bir kişinin daha ilavesi meselesi çıktı. Buna o kadar alakadar olmadım. Ben daima eski sistemde ısrar ediyordum. Çerkez Mehmet de bu aralık odamızda idi. Neyse bu gürültü bir kavgaya müncerr olmadı. Eğer Salah tarafından buna meydan verilse idi herhalde iltizam ettiğim tarafa yardım edecektim. O edepsiz Salah başına bir sürü çam yarmalarını toplamış, güya onların muavenetine istinad ediyordu. Fakat bir şey olmadı.

Bu gece bilmem neden derin derin düşünecek yerde gayet müsterihâne geçti.

15 Ocak 1917 Pazartesi. Hava yine dünkü gibi. *Havadis:* Ermeniler herkese piraznik yapıyor. Biz de matem pirazniği, ölüm bayramı yapıyoruz diyerek felaketzede bulunduklarına son derece müteessir oluyorlarmış. Sabahleyin kendi kendime bir karar verdim. Maksadım uzun bir maceraya şimdilik mahal bırakmamaktı. Bunu Zühdü kabul etti. Sonra Saffet’le görüştük. Bu zaman Salah benim niçin böyle birdenbire muâriz çıktığımı sordu. Ben de ortaya söylenen sözle alakadar bulunduğumu söyledim. Bunun üzerine o bu sözün ortaya söylenmekten maksad başka olduğunu ve bizle katiyen alakası bulunmadığını itiraf etti. Neyse biraz öteki eve gittim. Birazdan avdet ettim. Akşam Zühdü bana artık buradan ekmek alma yacağını söyledi. Düşündüm. Bu suretle müşkilat çekilecek. Zühdü ayrılırsa tabii bizde fena vaziyette bulunacağız. Herhalde bunu yapmamasını rica ettim ve bundan sonra beraber yaşayacağımızı söyledim. Yine Saffet’le bu hususa dair epeyce görüştük. Saffet, Salah’ı getirdi. Salah, Zühdü’ye de o sözün katiyen kendisine ait olmadığını itiraf etti. Zühdü ile bizim de büyük odaya naklimizi konuştuk. Saffet’e “Fahri ile Hurşid bizim odaya gelirlerse biz de öbür odaya gideceğiz.” diye söyledim. Arzu etmedikleri takdirde eski vaziyetimizde kalacağımızı da ilave ettim. Bugün böyle geçti. Yalnız Zühdü’nün altı yedi aylık arkadaşı olan Burhan’ın böyle bir zamanda Zühdü’yü terk ile Salah taraftaranı ile sıkı münasebatta bulunmaya başlamasına çok kızdım.

16 Ocak 1917 Salı. Hava yine kapalı. Soğuk da eskisi gibi. *Havadis:* Kafkas’ta Türkler Rus hattını yarmışlar. Ruslar çok telefât vermiş ve mecruh terk etmiş. Bunların kurtlar tarafından kesileceği kaygısıyla kuşkulanyorlarmış. Bükreş’te müttefik hükümetler hükümdaranı ile veliahdları ve meşhur generalleri toplanacakmış. Enver Paşa da gidecekmiş... Öğleden sonra çarşıya gittim. Muhtıra defteri yapmak üzere iki defter, bir

tütün aldım. Eve gelirken Saffet yanıma gelerek birtakım şeyler söyledi. Beni sevdiğini ve mahza benim hatırım için meselenin bir suretle halledildiğini ve katiyen bana her zaman elinden gelen muaveneti yaptığını ve daima da yapacağını vesâire söyledi. Nihayetinde de odaları değiştirmenin de mümkün olacağını ilave etti. Saffet'e ben de mukabelede bulundum ve kendisine söylediği bir sözden müteessir olduğumu dedim. Sonra Zühdü herhalde arkadaşı bulunduğundan ona ne zaman olsa yardım ve müdafaa edeceğimi de ilave ettim. Zühdü ile beni arkadaş bilmediğini namusu üzerine söyledi ve yine birtakım riyakârâne sözler. Neyse eve geldik, karyoları nakil edeceğiz. Fakat Hurşid yerine Burhan'ı kandırmışlar. Fahri, Burhan çıktılar. Biz gittik. Burhan'ı çok adi ve hissiz buldum. Salah'ın sözünün tesiri ile altı aylık arkadaşı Zühdü'nün yanından ayrılmak denaetini gösterdi. Canım bunlar ne kadar adilik! Lanet olsun Trabzonlulara! Eğer hepsi böyle alçak hisli ise, güzel hisler ver.

17 Ocak 1917 Çarçamba. Hava yine eskisi gibi. Biraz da kar yağdı. Öğle vakti kapı önünde Şerif'le biraz görüştük. Benim ekseriya Adlifinski'ye gittiğimden kuşkulanan Saffet, Geveze İsmail'e benim için eve gittiğimi sormuş ve bunu anlamasını ve haber vermesini rica etmiş. Neyse alçak Saffet hemşehrilik maskesi altında çok şeyler yapıyor. Elbet bir gün maskesiz yüz yüze geliriz. Akşam yine müessif bir hadise: Salah filan Hikmet'i iğfal etmişler. Akşam yemeğinden sonra Hikmet masayı bahane ederek geldi ve masa müşterek olduğu için müştereklerin hisselerine isabet eden parayı verdi ve masayı aldı. Ufak bir sözü bahane ederek Mehmet Ağa ile kavga edecekti. Buna meydan bırakmadım. Bu zaman da Süleyman, Çerkez Mehmet'e şikayete gitti. Biz Almanca ders alıyorduk. Çerkez Mehmet'le Süleyman geldiler. Biz de dersi tatil ettik. Süleyman alenen şikayet etti ve Salah'ın bir komite kurduğunu söyledi. Bunun üzerine Salah filan söze karışmak istemişlerse de Çerkez Mehmet bunun hallini yarına bırakmış... Mesele-yi asayiş Hikmet'i evvela kandırdıktan sonra Hikmet Mustafa'nın ken-

disini müdafaa etmesini söylemiş ve Mustafa kabul etmeyince bu sefer de Salah Mustafa'yı kandırmak istemiş. Mustafa bunu Zühdü'ye, Süleyman'a söylemiş. Süleyman da şikayet etti. Bu gece Kazım hapisten geldi. Gece Saffet'le öte beri konuştu. Bizim kendilerimize daima muâriz bulduğumuzu ima ettirdi. Hikmet pis herif de namusuna, karısına söven adamlarla ittifak etmiş. Ne tuhaf kepezelikler!

18 Ocak 1917 Perşembe. Hava öğleye kadar güzelce. Sonra kapandı. Akşama doğru da biraz kar yağdı. Soğuk da vasat. Öğle yemeğinden sonra ben, Halis, Zühdü ustaşiden izin alarak öbür evlere gittik. Ben adlifinskiye, onlar Lebedof'a. Kaymakam, Çerkez Mehmet'in dünkü meseleyi ihbarı üzerine bize geliyordu. Biz de buna takılarak beraber avdet ettik. Kaymakam eve gelince hemen toplandık. Kaymakam isticvaba başladı. Evvela Süleyman söyledi. Sonra Salah, Saffet söze başladı. Arada isbat-ı müdde'a için birkaç kişi de söylediler. Mesele hemen hemen muallakta kalmıştı. Kaymakam vaktinin olmadığından derhal bunları barıştırmak ve gürültüsüz yaşamak lazım olduğunu söyledi. Bu zamanda Kazım, Salah'ın arkasından söylediği sözü ileri sürerek Salah'ın derhal bunu ispat etmesini söylüyordu. Fakat Kaymakam meselenin uzamasını istemediğinden derhal bunları barıştırdı ve gitti. Akşam oldu. Bunda yalnız Mustafa'ya kızdım. Alçak herif Hikmet'i Salah taraftarınının teşvik ettiği ve kendisinin de onlar tarafından (kendilerine=onlara) iştirakını söylediği halde kaymakam yanında yalanı irtikâb etti. Zira bu muhakkaktı. Her neyse işte böyle şeyler herkesin sahiyetini meydana bırakıyordu. Akşam yemeğinden sonra hep efendiler toplandı. Haydar Bey, Çerkez Mehmet, doktor odamıza geldiler. Umumi olarak çay içildi. Sonra hepimiz yekdiğerimizin elini sıktık. Umumi barışlık oldu. Sohbet edildi. Sonra biz kendi kendimize kaldık. Saffet'le yurdumuz hakkında birçok şeyler anlattık. Süleyman'a ders için tekrar söyledik. Kabul etti. Saat ikide ancak yatabildik.

19 Ocak 1917. Hava berrak. Fakat çok sürmedi. Akşam yine kapandı. Bugün pederime bir mektup yazdım ve gönderdim. Tanrı yerine göndersin. Bugün muhafız ustaş, Malaşova ustaş ile değişti. Yine bugün de alargadan geçti. Ders okuyamadık. Bugün Halis'in Erzincan'daki ailesinden bir haber almak ümidiyle bir telgraf yazdık. Akşamüzeri kumandan imza ederek geri gönderdi.

Romenler Yaşı da Boşaltıyorlar

20 Ocak 1917. Hava kapalı. Rüzgarlı. Kuru soğuk ziyade. *Havadis:* Romenler Yaşı'ı da boşaltıyorlar. Alman taarruzları bu cephede devamda. Romanya Kralı cenubi Rusya'da oturacak. Rus şimendifer kumpanyası saray-ı kralînin nakli için son sistem 10 vagon verecek. Bu tren Yaş'a doğru gidiyor. Akşam abone olduğumuz Kırım'daki *Tercüman* gazetesi geldi. Havadis-i harpten ziyade Mevlid-i Nebvi münasebetiyle söylenen nutukların hülasalarını yazıyor. Bunlar hem İslamiyet'e, hem milletlerine karşı bir hiss-i muhabbet ile sözler söylüyorlar. Anadolu'da harp eden kendi millet dindaşlarına alenen nusret temenni ediyorlar. Gündüzün Halis'in telgrafını postahaneye gönderdik. Biraz sonra makbuz-ı ilmuhaberi geldi. İnşallah hayırlı bir haber gelir de zavallı da sevinir. Bu gece Süleyman'dan yeni bir ders aldık. Bunlar hep cümle teşkilatına ait.

21 Ocak 1917 Pazar. Hava güzelce, bilhassa öğleyn güneşli. Soğuk da az gibi. Öğleden sonra gezmeye gittik. Ta bira fabrikasının yanlarından filan geçerek bir buçuk tur yaparak avdet ettik. Bu gezintide üşümemiştik. Bu gece ders okuyamadık. Yalnız kendi kendimize müzakere ettik. İşte bugün tarih-i viladetim, yirmi beşinci sene devrettim. Ah ne çare! Yine ızdırıp, yine sıkıntı, düşünce içinde. Tanrı sen bir selamet ver...

22 Ocak 1917 Pazartesi. Hava yine kapalı. Soğuk o kadar değil. Bugün de biraz sıkıntılı geçirdim. Artık esaretin uzaması,

daima bir yerde kalarak aynı çehrelerin görülmesi de insanı bıktırıyor. Ya Rab hayırlı bir gün ver. Bu gece yine ders aldık. Bu dersleri hep Franz'dan öğreniyoruz. Süleyman bize ders vermeyi vaad ettiği halde çekine çekine veriyor. Allah kimseyi kimseye muhtaç etmesin. Gece Franz'ın bize gündüz de ders vermesini ve Almanca'yı hiç olmazsa daha az zamanda az çok öğrenmeyi düşündük. Bunun için hemen Franz'ın gündüz bize ders verecek bir boş zamana mâlikiyetini temine başlamak üzere kendisinin çay hizmetini üzerinden kaldırdık. Çayı Jozef'e, Jozef'in de vazifesini bir başkasına verdik. Franz çay için uğraştığı zamanda bize ders vermek vazifesi olacaktır.

23 Ocak 1917 Salı. Hava kapalı. Soğuk oldukça. Hafif biraz da kar yağdı. Yine *Tercüman* geldi. Sabahleyin evimize Kör Mehmet'le Geveze İsmail geldi. Yine bunlar yeni ve müessif bir haber verdiler. Yine kaymakamın evinde (Lebedof) livataya teşvik eder bir mesele çıkmış. Neticede de kavga da olmuş. Mesele yine Binbaşı Murat Bey'den bir Avusturya neferine taarruz (ırzına tasallut) suretiyle sadır olmuş. Ne kadar ayıp, ne kadar nefret-âlûd bir şey. Hem bir binbaşı... Sonra o nefer memleketine gidecek. Türkler hakkında fena fikirler serpecek... Şu hal hakikat değilse bile şüyu'u ne kadar mühim bu hadise üzerine taarruza maruz kalan nefer Kazarma'ya kaçmış (Alman askeri imiş). Bugün öğleden sonra ve gece ders aldık. O kadar istifade edemiyorduk. Çünkü noksan biliyoruz. Hala mübtediyiz. Süleyman da zaten baştan savıyor...

24 Ocak 1917 Çarşamba. Hava güzel. Bulutsuz gibi. Soğuklar artık ziyade. Güneş oda içinde insanı adamakıllı ısıtıyor. Dün gece pederime yazdığım mektubu ustarşıye verdim. Tanrı bunu gönderse de cevabı getirse. Çok merak ediyorum. Tam on bir ay, hatta seneyi geçiyor ki bir haber alamadım. Yine iki günlük *Tercüman* gazetesi geldi. Öğleden sonra biraz gezmeye gittik. Yine bir fabrikanın oralardan dolaştık. Soğuğun şiddeti beni üşütmüştü. Öğleden sonra ve gece ders aldık. Öğle vakti hep

cümle yazıyoruz. Gecede müteaddid lügat öğrenmekle vakit geçiriyoruz.

25 Ocak 1917 Perşembe. Hava açık. Berrak, güneşli; fakat emsali görülmemiş bir derecede soğuk. Sabahleyin mizanü'l-harare tahte's-sıfır 28 derece, dışarıda biraz fazla durmak kabil değil. Yine *Tercüman* geldi. Bunda Alman ve Avusturya'nın tekrar bî-taraflarla düşmanlarına verdiği nota suretleri vardı. Bunlar gerek kendileri, gerek müttefikleri için epeyi söylüyor. Bilhassa düşmanlarının Türkler için söylediği şu: "Türkleri Avrupa toprağından atmalı, İstanbul'u Ruslar almalı ve Türkiye'de sair millet varsa hepsine serbest verilmeli ve artık onlar zalim Türklerin pençesinden kurtarılmalıdır" söze şu: "Türkler Avrupa'dan çıktıkça, İstanbul Türklerden çıktıkça değil, Avrupa hatta bütün dünyanın müvazenesi bozulacaktır. Bilhassa düşmanlarımız Türkiye'deki ecnebi milletlerin hukukunu aramak istiyorlar, Rusya'da bu kadar hemen türlü hürriyetten mahrum İslamlar, Türkler, Tatarlar, Hindistan'da, Afrika'da, velhasıl düşmanlarımızın memleket ve müstemlekelerinin her tarafında bu kadar millet mevcut. Niçin yüz milyondan fazla olan bu kadar adamın hukukunu düşünmüyorlar da, bir iki milyondan ibaret Türk ecnebilerini koruyorlar?" suretiyle cevap vermiştir. Nihayette de artık harbin devam edeceğinden bahisle bütün mesuliyetin itilaflara ait kaldığını söylemiştir. Yine bugün Franz'dan ders aldık. Yine öbür evde vaki olan büyük terbiyesizliğin nasıl olduğu söyleniyordu. Doğrusu çok teessüf ettim.

İngiltere'de Büyük Bir İnfilak Neticesi

Büyük Bir Fabrika Mahvolması

26 Ocak 1917 Cuma. Hava yine açık, fakat soğuk çok. Gece tahte's-sıfır 35 ve sabah 30 derece imiş. Yine bir mesele: Bu sabah Franz bana muhafız ustarşinin kendisini Kazarma'ya gönderceğini söyledi. Sebep sordum. Nihayet anlaşıldı ki Hikmet

bununla bir mektup göndermiş. Bir Alman kızına verilmek üzere aşağıda bir Alman çocuğuna vermiş. Bunu sadaldat görmüş, ustarşiyeye vermiş. O da onları sıkıştırmış, mektubu yakalamış. Kumandana vermiş. Bunun burada yine bırakılması için ustarşiyeye rica ettik. Burada kalacağına dair şimdilik söz aldık. Bu Hikmet ne kadar hissiz, adi bir adam. Geçen de bu yüzden o kadar tahkirata uğradı. Hala yine o işte. *Havadiş*: İngiltere’de büyük bir infilak neticesi büyük bir fabrika mahvolmuş. Bu o kadar büyük bir zarar yapmış ki civarında bulunan ve 100 kilometre murabba’ı dahilindeki fabrikaya civar yerler kamilen alt üst olmuş. Birçok zayiât ve hasarât var. Sabahleyin Şerif’ten bir kağıt aldım. Bunda kendi evleri hakkında fena bir söz söylendiğinden bahis ile buna sebep kim olduğunu soruyor ve badema bu gibi bir şey vukuunda onları müdafaa ederek men’-i şuyu’una yardım etmekliğimi yazıyordu. İsmail de bunun için gelmiş. Biraz görüştü. Bu gece Halis’in telgrafının cevabı geldi. Bunda ailesinin Sivas’a muhacirin meyanında gittiği yazılıyordu. Bundan (düşman içinde kalmadığından) dolayı sevindi ise de yine birtakım düşüncenin esiri olmaktan kurtulamadı. Uzun uzun teselliye çalıştım. Franz öğle vakti hastalanmış, müthiş bir sıtmaya yakalanmıştı. Ders okuyamadık.

27 Ocak 1917 Cumartesi. Hava yine soğuk. Biraz açıkça. Dışarı çıkmadım. Yine bugün Franz hasta idi. Yine ders okuyamadık. Öğleden sonra kumandan geldi. Hikmet için ne gibi muamele yapılmak lazım olduğunu Yaruslav’dan sormuş. Cevap henüz alamamış. Kumandan gittikten sonra bizim de başka bir eve naklimiz için birtakım şayialar çıkmış, herkes az çok bununla da kafa yormuştu. Fakat aslı yok. Bugün yine müteessir olmuş, canım sıkılmıştı. Muhit yine o eski sıkıcı esaret muhiti... Düşünce çok. İnsan yeisten kurtulamıyor. Ben talihime kızıyor ve küsüyorum ki hayatta daima böyle üzüntülü, sıkıntılı, safahâta beni maruz kılıyor. Gece rüyada: Ben Halis’le mektepte imişiz. Talim zamanıymış. Diğer efendiler hep hazırlandığı halde bizim geç kalmışız. Bir nöbetçi zabiti bize yaklaştı ve niçin ihmal ettiğimizi sordu. Derken Halis’e bir, iki tane vurdu. Bana da

vuruyordu. Fakat “Rica ederim, dur! Fena olur.” dedim. Tam bu esnada sıkıntılar içinde uyandım.

28 Ocak 1917 Pazar. Hava yine o kadar güzel değil. Soğukluğun da şiddeti azalmıştı. Öğleye kadar biraz sıkıntı vardı. Bundan sonra azalmıştı ki Halis hastalandı. Biraz sonra herkes gezmeye gitti. Koca evde üç, dört kişi kalmıştı. Bu zaman traş oldum. Traşı müteakip arkadaşlar geldi. Halis’in hastalığı bana da bir sıkıntı verdiğinden biraz uzandım ve ta akşama kadar yattım. Akşam yemeğini yemiştik. Halis, “üşüyorum” dedi. Derhal battaniyemi ve kaputları üzerine örttüm. Zavallının evvela göğsü ağrıırken şimdi de müthiş başı ağrıyordu. Bu akşam yemek de yemedi. Biraz sonra da “yanıyorum” demeye yine başladı. Fakat üzerinden hiçbir şey almadım. Biraz sıkıntı çekeceği ve fakat bu hastalığın tez geçeceğini söyleyerek ona sabır, metanet göstermesini rica ettim. Bir, iki defa aspirin, antipirin içirdim. Gece yarısı olmuştu. Mütemadiyen Halis’in başı ucunda duruyordum. Herkes yattı. Ben katiyen uyuyamıyordum... Zühdü bana ince battaniyesini verdi. Ben geç vakit pantolonumu çıkarmayarak, hatta ceketimle yattım. Yine uyuyamıyor, Halis’e nezaret ediyor ve üstü açılır açılmaz derhal örtüyordum. Sabaha kadar hep böyle geçti. Halis’e daima sıhhat temenni ediyordum. Franz bugün iyileşti. Ders okumadık, Kazarma’dan Almancaya çalışacağını ve bunun için icap eden kavâidin yazılmasını isteyen ve kalbi Türk-Turan için çarptığı yazılarından anlaşılan Buharlı Başçavuş Mehmet Sayid ismindeki bu Türk gence benim Almanca defterini gönderdim ve hediye ettim.

29 Ocak 1917 Pazartesi. Hava yine açık, güneşli. Aşağıya filan inmedim. İkinci üzeri yine arkadaşlar gezmeye gitti. Sabahleyin Halis’in hastalığı biraz tahaffüf etmiş gibi idi. Harareti de kısmen kaybolmuş. Nabzının şedid darabâtı azalmış, hal-i tabiye yaklaşmıştı. Yine öğle vakti yemek yemedi. Akşama kadar yattı ve biraz terledi. Süt bulmak için o kadar uğraştığım halde maatteessüf bulduramadım. Sabahleyin Rıfkı delaletiyle Dursun’dan beş ruble istikrâz ettim. Bir parça tentürdiyot ile

beş tane de aspirin aldırđım. Akşamüzeri Halis'in terden ıslanan çamaşırını değıştirdim. Artık akşam vakti tamamen iade-i afiyet etmiş gibi idi. Bir pirinç çorbası pişirttirdim. Bugün yine ders okumadık. Gece biraz Franz yanımıza gelmişti. Harbe ait bazı şeyler anlattı. Dinledik. Saat on birde yattık. Halis'in artık iyileştğine itimad hasıl ettiğimden güzelce uykuya daldım. Gece yarısı uyanmıştım. Tekrar açılan üstünü örttüm ve yattım. Gece Süleyman-Efendi Franz'dan bazı Almanca kelimeler yazıyordu. Muhafız ustarşı geldi. Serkeş bir tavırla "Hizmetçi yerine gitsin." dedi. O da "Niye?" dedi. Ustarşı de "Ben öyle istiyorum." dedi. Derken epeyce söylenildi. Nihayet ustarşı gece eve gelen feldfebele bile şikayet edildi (kumandana söylenmek üzere). Bu adamdan Osman Bey'in sıcak bir yere gideceğini işittik...

30 Ocak 1917 Salı. Hava berrak. Güneşli. Fakat müthiş soğuk. Halis yine gece kendini tamamen muhafaza edememiş. Bütün geceyi yine uykusuz geçirmiş olması hasebiyle biraz soğuk aldırmıştı. Nabzı yine biraz şiddet peyda etmiş. Başında ve vücudunda yine bir hararet hasıl olmuştu. Sabahleyin hastahaneye gitmeye karar verdi. Kendisinin şu iki gündür açlıktan mütevellid zafiyet ve dermansızlığına binaen ben de kendisine refakat ettim ki yolda gidip gelirken ez-her cihet ona yardım edeyim. Hastahaneye güç bela gelebildik, soğğun şiddeti açık olan kulaklarımı oldukça üşütmüş ve bi'n-netice dondurmuştu. Halis'in muayenesi için sıra gelinceye kadar iki saat kadar bekledik. Kulaklarım hastahanenin muayene koridorunda (biraz sıcak olduğu için) evvelki don tesiriyle kendini koyuvermiş, şişmişti, büyümüştü. Halis bana kızırıyordu ve "Niçin, böyle kulaklarını fenalatmak için mi geldik?" diyordu. Neyse muayene oldu. Avdetle zorla Halis başlığı bana verdi. Ben ona yardım edecek yerde o bana bu suretle yardım ediyordu. Neyse eve geldik. Kulağıma biraz merhem sürdük, neticede pamuk koyarak bağladık. Halis akşama doğru biraz düzeldi. Bugünkü soğğun derecesi -33 derece imiş. Akşam kumandan ve feldfebel geldi. Bundan sonra serbestçe Franz'dan ders okuyacağımızı söyledi. Fakat esef ki Franz yeniden hastalanmıştı. Bu gece Halis'in

gördüğü bir rüyada Jandarma Yüzbaşı Şevket evvela beni, sonra da elindeki revolver ile kendini öldürmüş... Hayırlar ola...

Akşam Yine Tercüman Gazetesi geldi

31 Ocak 1917 Çarşamba. Hava hep açık, güneşli. Soğuk da o nispette ziyade. Nitekim havanın berraklığına rağmen bugün -35 derece soğuk var. Sabah çaydan sonra Halis'i Haydar Bey'in yanına biraz ilaç vermesi için gönderdim. Heyhat asilzadelighinden bahseden bu adam biraz ilaç verdik de istiğna ve bi'n-netice adem-i kabul göstermiş. Bereket ki Topçu Hikmet'te sarı renkte bir ilaç varmış. Bunu bizdeki tentürdiyot ile karıştırdık. Kulağımın alt ve üst kısımları kabarmış olduğundan doktor evvela bunu bir makasla keserek buraya dolan suyu kısmen akıttı. Sonra bu mahlut ilacı sürdü ve bağladı. Yine bugün de ders filan okuyamadık. Franz hala hasta idi. Halis artık tamamen iyi oldu. Fakat hastalığın verdiği dermansızlık kısmen duruyordu. Gece yine kulağıma ilaç sürdük. Akşam yine *Tercüman* geldi. Bizim cüz'i bir kuvvetimizle Ruslar arasında Kemah cihetinde musademe olduğunu yazıyor. Sonra Wilson muhariplere ikinci bir nota daha vermiş. Gece biraz zengin olabilmekten filan konuştuk. Sonra bahis buraya intikal ettik. Biraz da buna dair anlatıldı. Sonra yattık.

1 Şubat 1917 Perşembe. Havalarda hep berrak, güneşli. Aynı zamanda şedid bir soğuk var. Yine kulaklarımı doktor gelerek açtı ve ilaç sürdü. Kulaklarım biraz düzelmişti. Halis artık tamamen iyi olmuşsa da samimiyeti korumakta az çok ihmal gösteriyordu. Bugün yine Almancaya o kadar çalışmadık. Yalnız gece bir ders aldık. Almancaya çalışmak istiyorum hem de büyük bir hâhişle. Fakat bilmem bir türlü istediğim gibi çalışmıyorum. Bazen nevmid oluyorum. Çünkü ne hoca, ne vesait var.

2 Şubat 1917 Cuma. Hava biraz kapalıca. Soğuk müthiş. Vetluga saat kulesinin üzerinde -50. Bir üzerinde de -35 imiş. *Havadis:*

Riga'yı Almanlar almışlar. Vetluga'ya Avusturya üserâ zabitânı geliyormuş. Akşam yine az ders okuyabildik. Bugün vücudumda dehşetli bir kırgınlık duymuştum. Bu beni adeta hastalattı ve ben yatmaya mecbur oldum. Bütün gün yataktan dışarı çıkmadım. Bazen sıtma gibi üşüyorum, bazen beziyorum, bazen de fena halde sersem kalıyorum. Halis mütemadiyen yanımda bulunuyor ve bana her hususta yardım eyliyordu. Halis'e karşı cidden minnettarım.

3 Şubat 1917 Cumartesi. Hava güneşli gibi. Yine semada bulutlar var. Soğuk dünküne göre biraz inmişti. **Havadis:** (Tercüman'dan) İngilizler diyor: "Biz sulh arzu ederiz. Fakat Almanya'nın kuvvet ve kudret-i askeriyesi baki kaldıkça küçük milletler daima ezilmek tehlikesine maruzdur. Bunun için sulh bize ancak Almanya'nın mağlubiyeti dolayısıyla mahvı ile kabildir" Ruslar diyor: "Bizim ihracatımız ancak Boğazlar'dan daha çok olduğundan İstanbul'un bize verilmesi ve daima dünyanın rahatını bozan Türkiye'nin artık Avrupa'dan tard edilmesi lazım!" Pis herifler! Akşama kadar yine hasta idim. Hem dünküne nazaran da biraz ziyadece. Fakat yattıktan sabaha kadar lehü'l-hamd geçti. Ders okumadık. Şerif bir kağıt göndermiş. Bunda ihtiyacına mebni kendisine yirmi ruble ikrazımı yazıyordu. Yine bazı can sıkıntıları içinde kaldım. Talihin mütemadiyen beni hırpalamasından çok üzülüyorum. Ah esaret hala uzuyor... Ya Rab sen selamete çıkar.

4 Şubat 1917 Pazar. Hava açık. Soğuk. Hele sabahları müthiş. Hava açık olursa öğleden ikindiye kadar az çok fark ediyor. Bugün herhalde 5-6 dereceyi geçmez. Mesela sabahleyin soğuk -35 iken öğle vakti -30 ila -29'a iniyor. Sabah çayını içer içmez kumandanlığa gittik. Yine ellişeri aldık. Şimdiye kadar 590,5 ruble almışım. Dün diğer evler maaş aldığı halde bilmem ne sebeple bizim ev ile Malaşova bugüne kalmadı. Öğleden sonra Şerif'e gittim, istediği yirmi rubleyi ikraz ettim. Biraz konuştuk. Çay filan içtik. Tabldota geçen aya nazaran daha

az para verdik. Borçları te'diye, alacakları da ahz ettik. Gece biraz ders aldık. Bugün Binbaşı Mehmet Bey evimize nakil etti. Kazarma'ya maaşa giderken Zühdü'nün kulakları dondu. O da benim gibi olmuştu.

5 Şubat 1917 Pazartesi. Hava açık, sema berrak, güneşli. Soğuk bilhassa sabahları müthiş. **Havadi:** Almanlar yine bî-terafllara yeniden bir nota vermiş. Notada, Almanya'nın tahdid ettiği yerlere hiçbir vapur gönderilmemesi, bu mahdut mıntıkada badema görülecek vapurlar her ne olursa olsun batırılacağından bütün mütevellid mesuliyetin Almanyaca kabul edilemeyeceği münderic imiş. Bu notaya Amerikalılar kızmış ve Almanlarla münasabât-ı siyasiyelerini katetmişler (Rus gazetesinden). Yine Riga cephesinde Türklerin 57-75. alayları Ruslara müthiş hücumlar, süngü muharebeleri yapıyormuş. Öğleden sonra çarşıya giderek mintanlık ve gömleklilik aldık. (sabun ve çorap da). Mustafa'nın karısına diktirmeye verdik. Bu akşam biraz ruhum sıkıldı. Zaten sıkıntılı ruhum yapmak mecburiyetinde kaldığım her halde iyi bir hareketten dolayı yine isnad ve ithamata maruz kalması dolayısıyla büsbütün teessürü ziyadeleşmişti. Her türlü kusur bende... Çünkü iyi düşünemiyorum. Hayır, bende kusur az. Fakat talihin bana açtığı şu meçhul hayatta tamamen serbest olamadığım için her noksan buradan çıkıyor. Fakat ben her türlü acıya tahammül edeceğim. Ah bu sıkıcı zamanların nihayetsiz bir uzunluğa doğru gitmesi beni bazı şeylerden müteessir ediyor ve ben teverrüm edeceğimden de korkuyorum. Tanrı sen kuvvet, metanet, sıhhat ver... Bu gece rüyamda askerî idadisinin beşinci sınıfında imişim de bir sene imtihanı neticesi geri kalmışım. Sınıf arkadaşlarım idadiyi teknil ettikleri halde ben henüz son sınıfta bulunuyorum. Bundan dolayı bazı sıkıntılar...

6 Şubat 1917 Salı. Hava geçen günlerin aksine kötüydü. Hava kapalı. Soğuk inmiş idi. Rüzgarla karışık yağın karlar yine evvelki gibi müthiş bir soğuk yapamıyordu. Öğleden sonra Halis

çarşıya giderek büyük bir sepet ile havlu aldı. Akşam yemeğini müteakip yine bizim büyük odada toplandı. Binbaşılar da vardı. Musahabe ediyorduk. Bu zaman kumandan geldi. Geçen Hikmet'in mektup meselesini ortaya koydu. Biraz Hikmet'e kızdı ve Hikmet'in mektup yazdığı kızın ailesini hükümetin uzaklara gönderdiğini söyledi. Haydar Bey'in kumandana umumi olan ricası üzerine kumandan, Hikmet'i bu defa affetti. Fakat Frânz'ın derhal Kazarma'ya gönderilmesini emretti ve kendisi de gitti. Biraz sonra Franz da bir Rus askeriyile beraber Kazarma'ya götürüldü. Bize Almanca öğretmek hususunda elinden geldiği kadar çalışan Franz da artık elimizden gitti. Bakalım bundan sonra ne olacak? Gece mucib-i heyecan bir halde geçirdim. Halis'le oturmuş, konuşuyorduk. Halis sirke ruhunu aldı ve takriben iki, üç gram kadar avucuna döktü ve birdenbire içiverdi. İçer içmez birtakım haller göstermeye, nefes alamamaya başladı. Hemen biraz su getirdim. İçirdim. 10 dakika kadar baygın yattı. Ağzından tükürükler, salyalar akıttı. Neyse epeyi sonra ayıldı. Fakat ben de doğrusu pek fena olmuştum... Dizlerimin bağı çözülmüş, kalbim yerinden oynamıştı. Çünkü ademe gidecek vahimesiyle çok korkmuştum. Fakat Cenab-ı Hak sıhhat verdi.

Bugün Muhtıra Defterini Dikmekle Uğraştım

7 Şubat 1917 Çarşamba. Hava yine kapalıca, soğuk da azalmış gibi. **Havadis:** Almanya, Amerika münasebat-ı siyasiyesinin inkıta'ı sırf Rus ajanlarının bir blöfü imiş. Almanlar meydana getirdikleri 1000 adet tahtü'l-bahirle tekmil denizleri ablukaya almışlar ve ondan fazla İngiliz vapuru batırmışlardır. Almanlar badema düşmanlarını sulha icbar için her türlü vesâite müracaat edecekler. Öğleden sonra çarşıya gittik ve iki büyük defter aldık. Bugün Rumî 333 senesi için hazırlamak istediğim muhtıra defterini dikmekle uğraştım.

8 Şubat 1917 Perşembe. Hava kapalı. Yine soğuk az. Bugün biraz geç kalktım. İşittim ki Saffet Adlifinski Doma nakil etmiş. Sebep Tahir'e güya Almanca öğretmek için imiş. Biraz soruşturttum. Güya Salah ile araları açılmış. Ta üç gün evvel de eşyalarını filan ayırmış. Zaten Salah ile konuşmadığından üzülyormuş. Bu sebeple kaçmış... Hey gidi zaman hey! Sen o kadar anlaşılmaz bir muammasın ki bazen birbiriyle iyi dost yaptığın şahısları böylesine birdenbire tuhaf şekillere sokar, bugün güldürdüklerini yarın da inletirsin... Fakat sen masum-sun, bunu yapan sen değilsin, bunu yapanlar yine şeytan olan o şahıslardır ki sen onların foyasını meydana koyarak mahiyâtını asıl idraka tanıtmak lütfunu yaparsın. Bir zamanlar samimâne geçen günler, his ve arzuyu hakimiyetle çarpan kalpler gizli riyakarlıklarla mümtezic olduğu için bugün târumâr oldu. Evet, bu olacaktı ve olmalıydı ki dünyada bu gibi şeyler insana bir tecrübe verirmiş. Öğleden sonra biraz öbür eve gittim. Musahabe. Gece bir rüya gördüm. Güya Ankara'daki evde imişiz. Ben hepsinden erkence kalkmışım. Valide, peder orada imişler. Sonra birtakım kalabalık hasıl oldu. Pederim imam oldu ve bir sabah namazı kıldırıldı. Namaz için niyeti namaz içinde yaptı.

9 Şubat 1917 Cuma. Hava kapalı. Soğuk yine az. -20'den aşağı düşmüştü. **Havadi:** (Tercüman) Türkiye'den bera-yı tahsil Almanya'ya 10.000 talebe gitmiş. Bu haberi işittikçe hem memnun oldum, hem içimi geçirdim. Memnun oldum, çünkü bunlar her bir sanatı öğrenecek, geri kalan Türkiyemizi birden parlatacaklar. İçimi çektim, çünkü ah bende Türkiye'de şimdi olsaydım, şüphesiz bu mevcuda dahil olurdum. Ah talih sen bana o kadar bî-rahm bulundun ki şebabımın en parlak bir zamanından bunca taktığın bir felaket zinciriyle beni bu vakite kadar sürükledin ve hala da sürüklemektesin. Felaket beni ezdiğine teessüf etmedim. Bilakis bana tecrübeler ve sa'ya karşı büyük arzular bahşettiği ve hayatımı az çok anlattığı için memnun oldum. Fakat ben sa'y yolunu aradıkça sen ey talih bana müşkilat gösterdiğin ve daima da göstermekte bulunduğun için sana esefler ettim. Çünkü sen

bu harekâtınla benim o muhterem hayatımla oynuyor ve belki de ademe doğru sürükleyecek bir yol üzerinde bırakıyorsun. Dakika geçirmemek, mütemadiyen çalışmak, her şeyi öğrenmek, cehaletten tamamen tecerrüd eylemek istiyorum. Fakat biraz mahcubum. Bana yardım edecek kimse de yok. Ah yalnızlık, bîkeslik! Ya Rab sen bana kuvvet ver ve ailemle sağ olarak görüşmek nasip eyle ki ümitlerim büsbütün kırılmasın. Zira mukaddeş emelimin husulü için yegane mededgahım onlarıdır. Bugün evimize Lebedof'dan ma'hud Yüzbaşı Kır Mustafa gelmişse de maatteessüf tekrar gitti. Gece Zühdü ile ati için konuştuk. Eğer ben de onun mesleğine süluk edersem beheimahal Avrupa'ya beraber gideceğimizi teminen söyledi. Ben de kabul ettim. Bunun üzerine Almancaya daha büyük bir arzu ile çalışacağımızı söyleyerek Halis de bize iştirak etti.

10 Şubat 1917 Cumartesi. Hava yine kapalı, bozuk. Çok kar yağdı. Soğuk yine çok değildi. Bugün de şöyle böyle geçti. Ah esaret hatıramı o kadar sarsmıştı ki dün dünkü günü hatırlayamamıştım. Dünkü gün benim için katiyen unutulmayacak bir gündü. O gündür ki beni benliğime davet ediyor. O gündür ki azap ve felaketiyle her hakikati göz önüme koyuyor. Ah o gün yeis ile dolu olduğu kadar ne kadar da hazindi. Zulümün yuvarladığı felaket arasında o gün nevmid yaşıyorum. Her türlü ümit sönmüş, emellerim kamilen kararmıştı. Gözümün önünde onların ancak bir mumu bile görünemiyordu. Hayat bu zaman kıymetini tamamen kaybetmiş. Saadet ancak mevt olabiliyordu. Talih de bu saadeti bizden esirgeyerek hayatı nâ-mütenahi ezici, üzücü ızdıraplar altında inletiyordu... Ah ya Rab, sen bir saadet ihsan eyle ki bunları, bu kara günlerinin muzic ve müthiş hatıralarını unuttursun, verdiği zararları telafi eylesin. Almanca şimdi hal-i tevakkufta kaldı. Yalnız Zühdü'nün ilerlemesi lazım. Ruslar esir neferleri çalıştıracaklarmış, güya evlerdeki hizmetçileri de toplayacaklarmış ve yerlerine sakat neferler vereceklermiş. Muhtıra defterini hadd-ı hitama bitir-

dim. Bugün bilhassa sağ ayağımda şiddetli bir ağrı duydum. Romatizma diye korkmuştum. Fakat sabaha kadar geçti.

Tercüman Yine Almanya'daki Hazırlıklardan Bahsediyor

11 Şubat 1917. Hava kapalı. Soğuk da artık tamamen şiddetini kaybetmiş gibi. Bu soğuk memleketimizin münhat yerlerindeki soğukları andırıyordu. *Havadis: (Tercüman)* Yine Almanya'daki hazırlıklardan bahsediliyor. Düşmanlarımız hem bizden korkuyorlar, hem de sulhdan kaçıyorlar ve daima da diyorlar ki "Muzafferiyet-i tam elde edinceye kadar sulh yapamayız". Güya şimdi galip mevkiinde imişler de bir de muzafferiyet-i tamme bekliyorlar. Sabahleyin Franz'dan bir mektup aldım. Bunda bize vaad ettiği kolay bir Almanca kıraat kitap bulamadığını ve şimdi alay arkadaşı olup bizim eve hizmetçi gelen Avusturyalıdan mümkün mertebe istifade edebileceğimizi yazıyor ve yakında olacak sevkியatla kendisinin de beraber gideceğini, bunun için memleketinden mektup veya kart yazmaklığını ümit ettiğine de ilave ediyordu ve yine Jozef'i kendisine karşı minnettar bulunduğu için himaye etmekliğini ve mümkünse bu sevkiyattan onu kurtarmaklığını rica ediyordu. Ben de cevaben kendisinin mufarekatinden müteessir olduğumu ve burada kalmasını temenni eylediğimi ve diğer arzularının da is'afedileceğini yazdım. Bu gece yeni gelen Avusturyalıdan biraz Almanca ders okuduk. Bu da zararsız hocalık yapıyordu. Bugün nehir kenarına kadar bir gezinti yaptık. Bu gece hatırat-ı mazi, bilhassa o felaketli zamanlarım zihnimde canlandı. O zaman samimi bir arkadaşla malik olmadığımı düşünerek müteessir oldum. Çünkü o zamanki arkadaşlar hep güzel gün imiş... Gece geç yattım. Dün diktirmeye verdiğimiz mintan ve gömleği aldık. Bugün güya Rus başçavuş bizi muayene etti. Fakat biz güya ecnebi lisanına ait kitap ve defterleri derhal sakladık.

12 Şubat 1917 Pazar. Hava kapalı gidiyor. Bereket soğuk artık az. Sabahleyin kalkar kalkmaz bir gürültü, bir patırtı oluyordu. Meğer hizmetçiler hakikaten gidiyorlarmış. Franz da Kazarma'dan gelmiş, arkadaşı Jozef'le beraberdiler. Ayrılırken ellerimi sıktılar, gittiler. Evde yalnız Dursun kalmıştı. Onu da götürceklerdi. Neyse kumandandan (aşçıdır) filan rica bıraktırdı. Hizmetçilerin gitmesi cidden fena oldu. Doğrusu müteessir oldum. Sabah çayını herkes kendi getiriyor. Her hizmeti herkes kendisi yapıyordu. Öğle yemeğini bile kendimiz getirdik. Bade'z-zeval Malaşova'dan yedi, sekiz arkadaş oturmaya geldiler. Bunların birçoğu istida yazdırmak maksadıyla gelmişlerdi. Güya bu istidalarıyla başka ve sıcak yerlere gitmek istiyorlarmış. İkinci vakti yeniden beş hizmetçi neferi geldi. Bunlardan ikisi Macar, üçü Avusturyalı. Bu Avusturyalılardan biri eskiden hizmetçi olup evlerin değişmesi esnasında yardım ederler idi. Gece müteaddid şah oyunu oynadım. Musahabe, yattık.

13 Şubat 1917 Salı. Hava kapalı. Soğuk her günkü gibi. Gazete de hep hayaller, fikirler var. Mesele hep Türkiye'ye ait. Her zaman gazetede İstanbul ve Boğazlar meselesi. Eğer bu sulhta Almanlar bizi müdafaa etmezlerse doğrusu onlara yaptığımız iyiliklere, büyük fedakarlıklara nankörlük etmiş olacaklar. Yok, eğer müdafaa ederlerse tabii uzun bir zaman dost ve müttefik olarak kalırız. Türklerin hayatı, istiklalleri tamamen temin edilmek için İstanbul ve Boğazlar kayıt altına girmeyecektir. Buna oluncaya kadar çalışmak lazımdır (şarttır). Ruslar herhalde Kafkasya'ya muhtariyet idare vermelidir. İran tamamen serbest kalmalı, Mısır da bizim olmalı veyahud himayemiz altında bulunmalıdır. Süveyş her zaman bize geçmelidir. Irak tamamen bizde kalmalıdır. Adalarımız kamilen iade edilmelidir ve düşmanlarımızdan müthiş bir harp tazminatı elde etmeliyiz... Bugün bizim oturduğumuz evin krokisini yapmakla uğraştım. Bu gece Max'tan biraz Almanca öğrendik.

14 Şubat 1917 Çarşamba. Hava kapalı, kar yağıyor, yel esiyor. Bu sabah İstanbullu Hakkı bera-yı ameliyat buradan ayrılarak Şarya İstasyonu'na doğru gitti. Yine müessif hadise: Öğleden sonra Zühdü ile Salah ağız kavgası yaptılar. Doğrusu Salah'a çok kızdım. Mesele bir şaka yüzünden tahaddüs etmiş. Salah zaten edepsiz, ahlaksızdır. Lanet olsun! Herhalde bundan intikam alınmalı. Gündüzün bir asabiyet içinde geçti. Akşam oldu. Yemekten sonra Salah bu sefer de Çerkez Mehmet ile beraber ağız kavgası yaptı. İkinci vakti de Çerkez Mehmet ile Hikmet ağız kavgası yaptılar. Hele Salah akşam kavgasından sonra güya hakkını ispat için açılan çenesiyle adeta bizi burada, odamızda rahatsız bırakıyordu. Akşam Hikmet'le biraz konuştuk, her sıkıntıyı kendisine anlattım, tasdik etti. Vallahi billahi bıktım, usandım artık. Bu ne rezalet! Salah gibi fitne, fesat bir adam kahrolsun! Çünkü Türklük ondan fayda bekleyecek yerde bilakis fenalıklar görecektir. Nereye gitse, nerede bulunsa orada fesat tohumları serper. Tohum, maksat ve gayesiyle milleti birbirine düşürür. Vallahi bunun alçaklığı, malumatının tamamen aksi cihetindeki hissizliği o kadar büyük ki ifade için lakırdı bulmaya aciz kalıyorum. Gece yine biraz Almanca okuduk. Bu gece Halis'de, bende, Zühdü'de oldukça bir baş ağrısı vardı. Zaten Halis dünden beri de nezle ve baş ağrısından muzdaripti. Ah sulh! İnsan burada üzüntüden hasta oluyor.

Türkiye'de Kabine Tebeddülü

15 Şubat 1917 Perşembe. Hava kapalı. Yel filan yok. **Havaadis:** Riga'da Alman taarruzu, Türkiye'de kabine tebeddülü: Sadrazam Talat Paşa Bey, Harbiye Nazırı Enver Paşa, Bahriye Nazırı öyle Rus gazetelerinde idam edildiği yazılan Cemal Paşa. Öğleden sonra yine nehir kenarına kadar gezindik. Max'dan yine biraz Almanca okuduk. Bugün sıkıntılı geçti. Çünkü artık böyle bir hayat yaşamaktan usanç gelmişti. Ah terbiye-yi ictimaiye ve esasiyemizin noksanlığı hep böyle birbirimize kötü yapıyordu.

Evet, ahlaksızlığın hadd-i gayesini almış bir muhitte de ancak bu kadar imtizac, bu kadar suret olabilir. Ahlaksızlık zaten her şeyi riya perdesi altına gizlemiştir. Bir kuvvetle o da yırtıldı mı hakikat, mahiyet tezahür ediyor. Her neyse... Bari Türklük'ün şimdilik bize ihtiyacı var. Cenab-ı Hak bizi ıslah etsin. Başka bir eve giderek rahat bir hayat geçireceğimizi düşündüm ve öbür evimize naklimi Halis'e, Zühdü'ye söyledim. Halis muvafakat ettiyse de Zühdü kabul etmedi. Herhalde onun az çok hissiyâtı kabarmış olmalı ki hasmıyla katiyen sonuna varıncaya kadar çarpışmak istiyordu.

16 Şubat 1917 Cuma. İşte bugün esaretin sene-yi devriyesi. Ah geçen sene bugün ne fena zamanlar geçiriyordum. Erzurum'un yine Rus ayakları altında kalması zaten kuvveti zayıf bulunan ordumuzun bu kış günü ricatta gün be gün kuvvet kaybetmesi, yine Türklüğe talihsizliğin yükselmesi hep hatıramı sarsıyor... Geçen sefaletli günlerimin ızdırapları, bugünün acıları müthiş bir surette dirilmiş mevcudiyetimi hırpalıyordu. Böyle bir anda şimal ayları altında bulunmaklığımı görmekle de büsbütün meysus oluyordum. Ümidim karardı. Büyük İslam'ın önüne sanki bir sedd-i âhenin getirildi. Bu zaman zannediyorum ki ben artık saadeti kara toprakların sinesinde bulacağım. Fakat talih bana çok, pek çok ızdıraplar altında bugünü de gösterdi. Şimdi Tanrı'dan dileğim selamete vatana dönmek, orada ebeveynimi, kardeşimi bulmak, bunlara muvaffak olduktan sonra da artık vatan ve Türklük için var kuvvetimle çalışmak için metanet, kuvvet... Gördüğüm sefalet, felaket beni daima çalışmaya doğru koşturuyor. Fakat devamı sağlığa bağlı... **Ha-vadis:** Müttefiklerin umum cephelede taarruzu. Birçok Alman ile bu sene mektebe çıkan zabitanı Türkiye'ye gelerek birtakım menziller ile yollar yapıyorlar. Bundan da Türklerin taarruza hazırlandıkları anlaşılıyor. Almanlar on bir günde 60'ı İngiliz olmak üzere 102 vapur batırmışlar. Bade'z-zeval Malaşova Dom Hamamı'na gittik. Yıkandık. Tahir, Nuri Efendiler bize çay ikram ettiler. Avdetle akşamüzeri hissettiğim bir sersemlik üzerine erken yattım.

17 Şubat 1917 Cumartesi. İkindiye kadar hava açık, güneşli. Sonra kapanmaya başladı. Soğuk da biraz ziyadeleşti. *Havadis:* Güya Türkiye’de on yedi yaşındaki çocuklar asker ediliyormuş. Rusya’da da iki arşın dört parmak (yani 145 santimetre) boyunda olan çocuklar asker ediliyormuş. Amerika Hükümeti de İsviçre’deki sefiriye tekrar Almanlarla münasebât-ı siyasiyesi tesisi için müzakere edilmesine dair bir telgraf çekmiş. İngiliz Hükümeti ve menâfi’den bahseylemek üzere Almanlar da bu müzakereyi kabul edeceklerini bildirmişler. Bugün çamaşır da değiştirdim. Berbat, yine üzerimde bit buldum. Bu sade bende değil. Birçoklarında var. Ya Rab ne haldir bu! Hala bu beladan kendimizi kurtaramadık. Bugün saçımı da kestirdim. Gün az çok bir ızdırapla geçti. Gece biraz Almanca okuduk. Hepsinden evvel yattım.

18 Şubat 1917 Pazartesi. Hava açık, güneşli, soğuk biraz ziyadece. *Havadis:* Alman tahtü’l-bahirleri ta Ümit Burunları’nda, Hint Denizleri’nde dolayısıyla aksa-yı şarkta görünüyorlar ve barınmaları için de gizli melceler bulmuşlar. Bu abluka sade Avrupa’ya değil, tekmil dünyaya çok güzel. Öğleden sonra yine şehrin bir parçasını gezdik. Soğuk oldukça şiddetli olduğundan erkence geldik.

19 Şubat 1917 Pazartesi. Hava açık, güneşli, soğuk da hatırı sayılır. Moskova’dan gelen bir Rus orada oldukça büyük bir ihtilalin mevcudiyetini haber vermiş. Mesele şu suretle meydana gelmiş: Her yerde olduğu gibi Moskova’da da ahaliye verilecek şekeri bir yerden tevzi ediyorlarmış. Ahalinin çokluğu bunun günlerce uzamasını mucib oluyormuş. Öyle ki dört gün mütemadiyen sabah geldikleri, akşam gittikleri halde yine sıra bulamayan ve alamayan birçok adamlar bulunuyormuş. Bunun üzerine artık takatleri kalmayan ahali derhal yağmaya başlamışlar. Moskova Hükümeti bunların üzerine asker göndermişse de “Onlar bizim analarımız, babalarımız, kardeşlerimizdir. Biz

bunlara ateş edemeyiz” diye istinkaf etmişler. Bunun üzerine polisleri getirmişler, polisler ahaliye ateş etmiş. Bunu gören askerler de polislere ateş açmış ve kamilen maktul bırakmışlar. Bununla da kalmayarak isyan bayrağı kaldırarak “Biz sulh isteriz!” diye ortalığı ihtilale vermişler... Netice meçhul. Bu gece yine biraz Almancadan okuduk.

20 Şubat 1917 Salı. Hava hemen dünkü gibi açıkça. Soğuk -28 derece. Kalktığım zaman Salah'ın başka bir eve gittiğini işittim. Buna memnun oldum. Yerine öteki (Adlifinski'den) Uzun Şerif ve Şakir Efendiler geldiler. Bundan başka Malaşova'dan da Hamit Efendi de buraya nakil etti. Buraya iki kişi geleceğinden bahsedildi. Çerkez Mehmet, Şakir'in katiyen yerine gitmesini istiyordu. Hatta bana “Şakir burada kalırsa vaziyetimiz eskisinden daha berbat olur” dedi ve bunu da kimseye söylememekligimi rica etti. Neyse neticede Şerif kaldı, Şakir gitti. Yine biraz canım sıkılmıştı. Sebep Halis'in buraya oturmaya gelen ve benim zerre kadar hoşlanmadığım Ethem'e lüzumundan fazla iltifat göstermesi. Bundan hoşlanmadığımı ve evvelce aramızda olan hadiseleri Halis pekâlâ takdir eder. Fakat ben kendisine ayrıca ihtarı da münasip görmüyorum. Ben samimi bir arkadaşım la daima hemdert olmasını istediğim gibi birbirimizden müşteki bulunduğumuz ahvali de kimse ile değil vicdanımız la konuşmayı doğru bulurum. Gece Hamit Efendi'nin çay ziyafetinde bulunduk. Ders okuyamadık.

Cavid Bey Maliye Nazırı Olmuş

21 Şubat 1917 Çarşamba. Hava kapalı. Soğuk kırılmıştı. *Havadis: (Tercüman)* Cavid Bey Maliye Nazırı olmuş. Cavid Bey, Rus gazetelerinin ifadelerine göre, Almanlara büyük bir rol oynayarak 150 milyon lira istikraz etmiş. Bu para hep yol, şimendifer, fabrika ve ziraata sarf edilecekmiş. Moskova'daki isyan şiddetlenmiş, hatta bu münasebetle yeni toplanan kura

efradının da celb ve sevkleri tehir edilmiş. Buradaki efrad da dağıldı. Bu gece yine ders okuyamadık. Zaman hep laklakiyât ile geçti. Gece Şerif'in çay ziyafetinde idik.

22 Şubat 1917 Perşembe. Hava biraz kapalıca. Soğuk nispeten az. Rus belediyesi tarafından bize 28 kapıke birer funt şeker verdiler. Fakat toz halinde. Kırtlama için heyhat yine çarşıdan şeker almak ihtiyacı var. Zaman pek sıkıntılı, esaret fazla sıkıyor. Ne çarşıya gitmek, ne de bera-yı ziyaret diğer evlere gitmek var. Hepsi yasak. Yalnız ara sıra müteaddid muhafızla gezmeye götürülebiliyoruz. O da bin rica ile. Ah bir sulh! Gece biraz Almanca okuduk. Yavaş yavaş bir terakki duyuyorum. Bari bu hizmetçi burada epeyi kalsa.

23 Şubat 1917 Cuma. Hava eskisi gibi. Sabahleyin yine bir şey: Ders okuduğumuz Max şikayet edilmiş. Öğleden sonra Kazarma'ya gönderildi. Yerine Jandarma Neferi Mehmet geldi. Buna müteessir oldum. Güya sebep çayı iyice yapamıyormuş. Halbuki bu yalan ve bu işte bizim istifademiz hiç düşünülmemişti. Esas sebep şöyle: Süleyman nişanlısına bu neferle mektup göndermek istemiş. O da kabul etmeyince Süleyman'ın teşvikiyle şikayet ve bi'n-netice buradan uzaklaştırılmış. Neyse elbet Süleyman'ın da bir işi olur ve düşer. Akşam kendi ev arkadaşlarının müracaatları (kumandana) üzerine yine evine nakilleri gitti. Çünkü orada geçinemiyormuş. Salah orada da geçimsizliğe başlamış. Şerif gittikten sonra Salah'ın tekrar kalmadığına memnun oldum. Gece birdenbire yeis çöktü. Vaziyetimi, halimi, başımdan geçenleri, ebeveyn ve kardeşimi, istikbali düşünmeye başladım. Yeis gittikçe çoğalıyordu. Zühdü biraz teselliye çalıştı. Fakat yeis kolay kolay geçmedi... Yine ev fırınında ekmek pişirildi.

24 Şubat 1917 Cumartesi. Hava açık. Soğuk -23. **Havadis:** Mezopotamya'daki İngiliz kıtaatı geri çekiliyormuş. Yine (*Tercüman*) müttefiklerimizin taarruzu her defa Rusların da vaziyetlerini (sabık) hemen bir mukabil taarruzla iade edivermeleri...

Gece de Gustav'dan biraz ders aldık, fakat istifade gayet az. Çünkü sözü iyice anlaşılıyor, ifade ve iktidarı da az. Max bundan çok iyi idi. Ne çare tesadüf her zaman böyle istifade ve nefihama birçok maniler getiriyor, fakat bunlara sabır ve metanet lazım.

25 Şubat 1917 Pazar. Hava açık, soğuk epeyce. Bir ağır *bavadi*: İngiltere'de, Rusya'da açlık kendini göstermeye başlamıştır. Hatta geçenlerde Rus gazeteleri bile açlıktan ölen olduğunu bile yazmıştı. İngiltere'deki ameleler tahtü'l-bahirler münasebetiyle ileride aç kalacaklarını anlayarak buna karşı ne yapıldığını sormuşlar. Hükümet her ne kadar lazım gelen çareye tevessül edildiğini söylemişse de bunun kuru bir laf olduğunu anlayan ameleler "Sulh isteriz!" diye bağırmişlar. Zaten Rusya'da da her taraftan büyük, küçük isyanlar yapılmakta. Çok güzel. Bugün İstanbullu Hakkı'dan bir mektup geldi. Hudutlara daima sevk olduğunu ve sevk olunanların 17 yaşındaki çocuklardan ibaret bulunduğunu ve hatt-ı harba düğün evine gider gibi gitareleriyle birlikte gittiklerini yazıyordu. Gece ders yoktu. Hep boş geçti. Halis'le biraz dertleştik. Ruhum bugün yine biraz sıkıntılı idi.

26 Şubat 1917 Pazartesi. Hava öğleye kadar açık iken sonra kapadı. Sabahleyin yine soğuk müthiş. Ruh sıkıntısı bugün de ziyadeleşmişti. Bir taraftan kendimi düşünüyorum, derin bir meçhuliyet içinde yuvarlandığımı görüyorum. Bir taraftan ebeveyn ve kardeşimi düşünüyorum. Sağ kavuşmak ümidinin azaldığına kani oluyorum. Harp uzuyor. Sulh meydanda yok. Öyle derin bir meçhuliyet ki tahlili gayr-i kabil... Bunlarla beraber esaret, onun verdiği âlâm ve ızdırıp da ayrı. Bu sıkıntılar bir araya toplandığında tahammül hemen imkansız kalıyor. Vallahi artık her şeyden usandım. Muvakkatlarımı bile düşünceler içinde, uykularımı bile azaplar arasında geçiriyorum. Almanca çalışmak, öğrenmek istiyorum; mahrumiyet içinde bu da kabil olmuyor. Ne yapacağımı bilemiyorum. Hemen hemen idrak ve tefekkürüm de elimden çıkıyor. Ya Rab sen selamete

çıkarmış... Artık değişiyor. Geceler pek o kadar uzun değil... Yine ders okumadık. Gün boş geçti. Bugün tabldot yemek yerine şekersiz lokma verdi. Güzel olmuştu. Yine Halis'i bu gece biraz kızdırdım.

Wilson Harpten İmtina Ediyor

27 Şubat 1917 Salı. Hava artık açık, güzel. Soğuk da hatırı sayılır derecede. Sabahleyin feldfebel ile kumandan bizi muayene edeceği haberi göndermiş. Sebep: Eğer ecnebi dilince kitap varsa müsait veya gayr-i müsait olduğunu anlamak ve müsait ise bunları bade't-tasdik vermek, yok değilse ya sulha kadar veyahut da başka bir tarafa nakil edinceye kadar Kazarma'da bekletmek. Kumandan gelmedi. Gönderdiği ikinci bir haberle ustaşî burada olan kitapları götürdü. Bereket defterlere ilişmedi. **Havaadis:** (*Tercüman*) Hala Amerika'nın Almanya ile harp edip etmeyeceği meselesi yazılıyor. Wilson harpten imtina ediyor. Fakat itilafçılar kendilerine yardım umuyorlar. Bugün biraz rahatsızdım. Bu Halis'i kızdırdığımdan biraz ziyadeleşiyordu. Rahatsızlık hep Saffet'ten. Zaten burada hiçbirimizin rahat geçirdiği bir, iki gün yoktu. Mevsim kış, soğuk. Odaların havası az yenileniyor. Soba da odaları ısıtmıyor. Battaniyeler de soğuktan muhafazaya kafi değil. Odanın harareti ancak +5 derece. Gece ders yok. Bugün bir harf bile çalışmadım.

28 Şubat 1917 Çarşamba. Hava açık, soğuk eskisi gibi, epeyce. **Havaadis:** Mezopotamya'dan kaçan İngilizler Katra'nın şarklarına doğru çekiliyorlar. Düşman ümitsiz demek. Almanlar iki hafta içinde batan vapur adetlerini 190'a çıkarmışlar. Türkiye Hariciye Nazırlığı'na Nazım Bey isminde birisi tayin edilmiş. Hastalığım hemen bugün geçti. Bugün Halis'le epeyi konuştuk. Fikirlerimizdeki ihtilafı ber-taraf ettik. Anlaştık. Badema bu gibi ihtilafâta meydan bırakılmamasını sözleştik. Şüphesiz bu gibi ihtilafât-ı fikriye anlaşmamazlık hep esaretin verdiği ızdırabât neticesidir. Kahrolsun esaret!

1 Mart 1917 Perşembe. Hava açık, öğleden sonra kısmen kapandı. Soğuk evvelki günlere göre daha az. **Havadia:** Petrograd'da Hariciye Nazırı ameleler komitesi riyasetinden (27) 14 Şubat'ta açılacak Doma'nın hîn-i küşâdında amelelerin hepsi hal-i hazır hükûmetini devirip demokratik bir cumhuriyet kurması için şimdiden ihzarâtta bulunup bulunmadıklarının doğru olup olmadığını sormuş ve bunun için komisyonun bulunduğu mahalde taharriyât icrası teşebbüsünde bulunacağını söylemiş. Komite reisi böyle bir şey olmadığını zikir ile taharriyât için hiçbir hak ve kuvvetin de bunu yapamayacağını da ilave etmiş bir şeyler... Şu halde Rusya dahili ve merkezlerinde böyle büyük şeylerin mevcudiyetine bakılırsa Rusya'nın hemen her tarafında isyan var. Buna da sebep aklıktan olsa gerek. Zira her gün gazete şunlar bunlarla dolu... Yine hiçbir şey çalışmadım. Şu günler de bir sersemlik var. İştahım da yok. Yine vücudumda hafif bir kırgınlık ve ev içinde de hafif bir titreme geliyor. Gece hep musahabe, bu hep ziraate ait. Nihayet arıcılıkta duruldu. I Ierkes bunun hakkındaki malumatı söyledi... İyice dinledik.

2 Mart 1917 Cuma. Hava hep açık. Soğuk nispeten az ve eski şiddetini kaybetmiştir. Buradaki hal-i hazır erzak fiyatı: ekmek 30; et 60; pirinç, şî'riye 55; makarna 35 (bunların hep bir funtu) bir yumurta 12 kapık. Güya Reva'ya nazaran şehir belediyesi nüfus başına ancak ayda bir pudun verecekmış... Bu gece güya ders okuduk. Ne vazife yazabildim, ne çalışabildim. Fakat şayan-ı teessüf bir şey oldu. Ben dalgın Almanca konuşur, pratik yaparken vaktin biraz geçmiş olmasından, doktor hizmetçilere "Gidin, yatın!" demiş. Biraz sonra ders tatil edildi. Doktorun bizim yanımızda gözle kaş arası emir vermesi nezaketsizlikten başka bir şey değildi. Bereket bu meseleye pek geç kesbi-ıtlâ' ettiğimizden bir şey söylemedik. Gece Zühdü hep Balkan Harbi'ndeki muhacirîni anlattı. Doğrusu pek acıklı. Bu gece rüyada güya hatt-ı harp imiş. Ben yine bazı sefaletler arasında ileri karakol gibi bir yere gidecekmişim. Halis ve validem orada imişler. Halis ile yine müşterek olduğumuzdan bera-yı ihtiyat bana iki lira verdi. Validem de 15 lira verdi. Evvela ben bunu

Halis'e "Canım biraz sonrasında geleceksin" diye kabul etmiyordum. Fakat onların ısrarını kabul ettim. Onlardan ayrılırken çok müteessir oldum. Zira vechlerinde beliren teessür bana da derin bir hüznün vermişti. Bu zaman uyandım.

3 Mart 1917 Cumartesi. Hava hep açık, soğuk kırık. *Havadis:* (Tercüman Baş Makalesi) hep Türkiye ve müttefiklerinin muharabâtındaki muvaffakiyetlerinden bahis ile bu itilafçı devletlerin ötekini, berikini harbe iğfal ile iştirakından husul-i maksadı temin değil, bunu ancak kendilerinin yapabilmesini daha doğrusu şimdiye kadar onların bir iş beceremediklerini ve buna bundan sonra da muktedir olamayacaklarını zımnen yazarak onlara vaktiyle sulh yapmalarını teklif ediyordu. Bu fikrini te'yid için iğfal ile harbe koşulan Romanya, Belçika, Sırp, Karadağ'ın bugünkü vaziyetlerini gösteriyordu... Daha birtakım mütalaalar... Yine Talat Paşa'nın beyanâtını da yazıyor. Şimdiye kadar Türkiye'nin Almanlardan 79 milyon lira aldığını ve gelecek istikrazına mahsuben 42 milyon alacağını kaydetmekle beraber Cavid Bey'in (eğer Almanya daha 150 milyon lira daha ikraz ederse Türkiye'ye uzun müddet dost kalacağı) sözünün de bir hoşnudsuzluk ile karşılandığını yazıyordu. Rusya'daki açıklıktan da bahsediliyor. Bugün şehir etrafında epeyce gezindik. Günden güne burada da her şey pahalılaşmakta. Bir hafta evvel pudu 60 kapıke olan patates şimdi bir buçuk rubleye fırladı. Diğer şeyler de hemen böyle.

4 Mart 1917 Pazar. Hava açık, güneşli, soğuk da az latif. *Havadis:* (Tercüman) İngiliz radikallerinin hükümetten tizlikle sulh talep ettikleri, Osmanlı Türkleri diye sürülen Tatarların kurtarılması için bir komisyon teşkil edildiği, Rusların Türkistanlı Türklere Sart diye geldiklerinden Türkistanlı Türklerin bunu kabul etmedikleri, bilakis tahkir telakki ettikleri ve kendilerinin tamamen Türk oğlu Türk oldukları, ölen bir Ermeni milyonerinin Türk ve İslam cemiyet-i hayriyelerine 300.000 ruble iane verdiği münderic. Rus gazetelerine göre Kutulamare'yi İngilizler

almışlar. Bugün Müştak ve Hüseyin Efendi gelmişlerdi. Ekmeğin 40 kapık'e, şekerin de beş rubleye olduğunu söylediler. Bu pahalılık hele biz esirlere birkaç misli ziyade. Öğleden sonra yine gezmeye çıktık. Şehir etrafında birkaç tur yaptık. Akşam funtú dört kapık'ten tabldottan bir funt patates aldım. Külde kızarttım. Tuzla iyi yenir. İcabında ekmek yerine yemek kabil. Gece ders yoktu. Hatıramı yoklamakla vakit geçirdim.

5 Mart 1917 Pazartesi. Hava biraz donuk, biraz da kar yağdı. Şu günlerde hep açlık konuşuluyor. Patatese razı olduk. Hahişle istiyoruz. Fakat evde bulunmuyor... Bilmem ne olacak? Öbür evlerden yine oturmaya gelmişler. Saffet'in birkaç gün evvel nakil Malaşova Doma samimi arkadaşı Salah da gitmiş. Yine iki refik birleştiler ha... Bu akşam da tuhaf bir mesele oldu. Biz Halis'le oyun oynarken Halis'in biraz bağırması üzerine Süleyman müdahale etmiş. Ben farkında değildim. Oyundan sonra Halis'in yüzünde beliren teessürün sebebini sordum. Süleyman'ın müdahalesine kızdığı cevabını verdi. Doğrusu ben de asabiyete gelerek mandolini elime alarak gürültü yapmaya başladım... Neyse biraz geçti. Süleyman'la karşı karşıya görüştük. Evvela o adeta tehditkarane söylüyor gibi idi ve sıkılmadan da "Eğer benimle kontra giderseniz ezilirsiniz" sözünü söylemekten çekinmeden buna aynı suretle mukabele ettikten sonra katiyen haksız olduğunu lisan-ı münasip ile anlattım. O da birtakım fikirler beyan ederek kendini haklı göstermek istediye de olamadı. Haksızlığını lisanen söylemediyse de kalben tasdik ettiğini yüzünün sıfatıyla anlattı. Bundan sonra söylediği söze teessüf ettim.

6 Mart 1917 Salı. Hava yine kapalı, biraz da kar serpiştirdi. **Havadis:** Güya Fransız cephesinde Almanlar ric'atteler. İngiliz ve Fransızlar buna büyük bir ehemmiyet veriyorlar ve diyorlar ki acaba bu da bir hile, bir plan olmasın. Sabahleyin Trabzonlu Hasan Malaşova'ya, oradan da Erzurumlu Hasan buraya nakil ettiler... Öğleden sonra Kazarma'ya gittik. Yine ellışeri

aldık. Şimdiye kadar 640,5 ruble almışım. Orada hemşehri ve arkadaşlarla görüştük. Avdette tabldota geçen ayın dört ruble-siyle beraber 27'şer ruble verdik. Bu zaman tabldot ve ekmek meselesi de halledildi. Temel ve Hurşid diğer evlere ekmeğin gitmesi için ısrar ediyorlardı. Ben mukabele ettim ve buna razı olmadığım gibi daha birçoklarının da muvaffakat etmediklerini söyleyerek bu hususta ekseriyet aratılmasını teklif ettimse de benim bu sözümü takviye edecek biraz yüksek ses çıkmadı ve bu iş de neticesiz kaldı. Anlamam ki başka zaman "Bu böyle olsun, şu da şöyle olmalıdır" derler, fakat mesele aleniyete münker oldu mu ciddi hiçbir teşebbüs olmaz. Doğrusu ittihadsızlık iyi değil. Vallahi buna canım sıkılıyor ve hep dırılırlar da böyle olduğu için ruh sıkıyorlar. Hiçbir şey anlaşılmak, meydana konulmak istenilmiyor. Halbuki dedikodular günlerce devam ediyor. Lanet olsun şu hallere yine... Dün gece gördüğüm bir rüyada güya ben bir otomobille bir yerde durmuşum. Pederim de oradan geçti. Selamladım. Biraz sonra müsaade ile pederime doğru koştum ve "Baba!" diye çağırdım. Fakat pederim beni görünce derhal uzaklaşmaya başladı. Ben taaccübler arasında uyandım.

Ekmeğin Pıdırıldı

7 Mart 1917 Çarşamba. Hava ne açık, ne de kapalı. Güneş bazen hararetle bir letafet veriyor. Bazı sis ve buluttan gökyüzü görülmez. Soğuk da hemen kaybolmuş gibi. Gezmeye gittik ve nehir kenarında inşa edilmiş büyük nehir maunelerini seyrettik. Bunlar epeyi büyükçe. Öğleden evvel yine ekmek meselesinin halli için Binbaşı Mehmet Bey'e bir pusula gönderildi. Ekmeğin tabldotla birleşmesine ve benim de buna nezaret etmekliğime karar verildi. Ekmek hesabâtını devr u teslim aldım. Derhal bir hesap tahmini yaptım. Mevcudunu tarttırdım. (10 pud). Masârifi hesap ettim. Ekmeğin 140 funt kadar açığı çıkıyor ki 21 ruble bir para demektir. Alçak herifler evvelce ekmek meselesinde inat ve ısrar ediyorlardı. Unu biz yapacağız diye namussuz herifler kimbilir ne gibi dalavereler çevirdiler. Neyse

zaman insanı daha güzel mahiyetiyle meydana çıkarır. Ekmek pişirildi. Yevmiye şahıs başına idare edilsin diye dağıttık. Çarşıdan bir demlik, bir şişe süt aldık. Gece biraz Almanca okuduk. Muhabbet, yattık.

8 Mart 1917 Perşembe. Hava da adeta bir yaz letafeti var. Güneş tam var, bulutlar tan yerlerine kaçmışlar. Küçük kuşçağızlar ötüyorlar. Soğuk hemen duyulmayacak gibi. Ortada karlar olmazsa insan yaz sanardı. Yine iki *Tercüman* gazetesi geldi. Güya İngilizler bu sefer de Alman sahillerini abluka edeceklermiş. *Tercüman* bunun adem-i imkanını söylüyor. Ruslar Erzurum'un sükutu şerefine Tiflis'te şenlik yapıyorlar. Plevne'de Rusların Bulgarları Türk boyunduruğundan kurtardıklarının hatırası olmak üzere bıraktıkları topraklar Türkler tarafından İstanbul'a kaldırılmış. Bugün de boş geçti. Vallahi bilmem nedir? Şu iki hafta içinde bana bir dehşetli bir sersemlik ârız oldu. Bir şeyi layıkıyla anlayamadığım gibi ders çalışmak, meşgul bulunmak istediğim halde bile buna muktedir olamıyorum. Bazen dalgın durmak veya yatmaktan da hoşlanıyorum. Esaslı bir düşünce yok. Vallahi bilmiyorum bana ne oldu. Eğer esaret daha sürerse galiba deli olacağız. Rivayete göre evlerdeki bütün hizmetçiler Sibiry'a gönderileceklermiş. Gece Halis'e biraz eski dertlerimden anlattım. Biraz sonra geç olarak yattım. Bu gece bir, iki defa kabus uğradı.

9 Mart 1917 Cuma. Havanın dünkü güzelliği bugün de var. **Havadi:** (*Tercüman*) İtilafçılar dünyada mevcut hükümetlerin kendilerine iştirak etmesini istiyorlar, maksatları kendilerinin hasıl edemedikleri asıl maksatlarını onlar vasıtasıyla yapmak. Rus gazeteleri de Türkiye'de (İzmir'de) yağın okkasının kırk kuruşa olduğunu, dolayısıyla açlık bulunduğunu yazıyorlar. *Tercüman* bunu müdafaa ediyor ve hal-i hazırda Rusya'nın ekseri şehirlerinde funtu o miktara satıldığını ve Türkiye'nin buradan çok ucuz bulunduğunu yazıyor. Bugün kalktığım zaman vücudumda hiçbir şey hissetmiyor, fikrimin ve dimağımın sağlam ve

müsterih olduğunu görüyorum. Fakat bu uzun sürmedi. Yine beynimde bir sersemlik, vücudumda bir kırgınlık alâmeti duymaya başladım. Öğle yemeğinden sonra dinlenme maksadıyla yattım. Akşama kadar da uyudum. Kalktığım zaman kendimi oldukça iyi buldum. Şu birkaç hafta zarfında olan şu hale iki sebep buluyorum ki herhalde bunlardan değildir. Birincisi fazla düşüncelerin hasıl ettiği asabiyet, ikincisi fazla sarfiyât. Ben bunlardan bilhassa birincisinin tesirinde bulunduğumu keşf ve tahmin ediyorum. Kendimde şimdi iyi bir itidal-perverlik göremiyorum. Ah işte bunlar hep esaretin verdiği acı zehirler... Sabahdan yine hizmetçilerin üçünü sevk ettiler. Dursun ile Alman neferi Fritz burada kaldılar. Akşamüzeri yerlerine dört Avusturyalı hizmetçi geldi.

10 Mart 1917 Cumartesi. Havanın letâfeti kaçtı. Gök kamilen bulutlu. Müthiş bir fırtına var. Kar da beraber. *Havadis:* (Tercüman) Mezopotamya'da İngilizler ilerlemişler. Bağdat'a 100 verst kalmış... Türkiye'deki esirlere gayet iyi bakılıyormuş. Rus gazetesi Türkiye'den kaçan bir Rus'un ifadesini yazıyormuş. Ankara'dan Yozgat'a, Ereğli'den Kayseri'ye demiryolu gelmiş. Sivas'a kadar da iyi şoseler yapılmış. Sivas etrafında müthiş tahkimât yapılmış. 20 sıra avcı hatları, 6 sıra tel örgü maniaları, birçok topçu mevzileri. Güya Ruslar ilkbaharda taarruz ederlerse orada müdafaa edilecekmiş. Yine bugün de sersemlik vardı. Fakat dünküne göre az. Zaman hep boş geçiyor. Almanca ile uğraşamıyorum... Bilmem neden. Muhabbet, yattık.

11 Mart 1917 Pazar. Havanın berbatlığı bugün de sürdü. Yine müthiş kar burası. Soğuk yeniden dirildi. Sersemlik henüz geçmemiş ve öğleden sonra yeniden faaliyet peyda ederek beni akşama kadar yatırmıştı. Bugün yazıyla meşgul oldum. Biraz harita yaptım, biraz eski muhtırama baktım. Ne fayda Almanca'dan bir şey öğrenemedim. Bu yeni hizmetçiler buradaki hizmeti beğenmiyorlar, Kazarma'ya gitmek istiyorlarmış. Diyorlarmış ki "Biz su getirmeyiz ve ayda üç ruble gibi az bir para ile de burada kalamayız". Rivayete göre bugün yarın bunlar da değişecek.

Kazarma'ya yeni Türk eserleri gelmiş, onlardan getirilecekmiş. İyi... Bıktık bu hizmetçi değişmesinden. Dersten sonra gece muhabbet, yattık.

12 Mart 1917 Pazartesi. Ah işte bugün benim için unutulmaz, kalbimde acı hatıralar bırakan bir gündür. İki sene evvel büyük bir hevesle hududa Türklüğün o yüce elini yükseltmek için koştuğum bir anda benim her türlü ümidimi kırarak derin meyusiyet fırtınaları arasında gaddar bir zulümün ızdırabı karşısında aciz eziliyordum. Evet bu zulüm, bu hakaret kalbimden silinmeyecek ve ben bunun verdiği tesirle sönmeyecek, belki daha ziyade parlayacağım. Bu zulüm iyi bir maksat değil. Sırf insaniyetsizliğin, alçaklığın bir mümessili idi. Bu zulüm ihtimal nâ-hak yere yok edecekti. Fakat benim ademimle bu vatan, bu millet boş yere bir yavrusunu daha yitirmiş olacak ve atide büyük ve kat'i bir azimle kendisine hizmetten mahrum kalacak ve ancak buna lanetler okuyacaktı. Çünkü ben felaketin verdiği dersle noksanlarımı kısmen ikmal etmiştim. Neyse yine vatanıma, milletime karşı büyük hizmetler yapmak emelindeyim. Bu son zulüm beni bundan men edemedi. Belki bu hususta her türlü noksanlarımı ikmal ile bu emelim daha kuvvetlenmesini mucib oldu. Ben yaşayacağım, çalışacağım, bana bu zulümü reva gören zalimleri yapacağım büyük hizmetlerle utandıracak, kendimi tanıttıracağım. Belki bu münasebetle istediğim gibi manevi bir intikam alınmış olacak ve ben bunu yaşamakla mesut bulunacağım... Hava bozuk. Kar biraz yağdı. Soğuk o kadar şedid değil. **Havadis:** (*Tercüman*) Duma, hükümetten açıkça meşrutiyet istiyordu... Mezopotamya'da bizimkiler ricatte... Öğle yemeğinden sonra Şerif'e gittim. Bir buçuk saat kadar oturduk. Musahabeleştik. Zaman yine meşgalesizdi.

13 Mart 1917 Salı. İşte bugün de Türk aleminin yılsonu. Fakat bilmem acaba bu yılsonu yarın için neler hazırladı? Yine elem, felaket yıkıntıları mı? Yoksa iyi, temiz bir istikbal mi? Bilmem... Yine Türkiye ve Türklük derin mahrumiyetlere mi gömülecek,

yoksa parlak mevcudiyetler arasında mı yükselecek? Kim bilir bu yarın için neler sakladı! Şimdilik derin bir meçhuliyet, Allah vere de bu meçhuliyet senelerden hatta asırlardan beri garphıların alçaklıkları karşısında meyyus fakat nefretler fişkırان zavallı Türkiye'nin temami-yi mevcudiyeti parlarsa, onun şerefi yükselse de Türklük aleminin garphıların zulüm ve iğtisâfından kurtularak tek ve mesut yaşasa. Ah, ah Tanrım sen bugünü bize göster ki her türlü zarar ve teessürlerimizi bununla giderelim... Hava yine güzelleşti. Güneş ısıtıyordu. Gündüzün oyun oynarken Halis kızdı, müteessir oldum. Fakat buna sebep ben olduğumu düşünerek kendimi haksız buluyordum. Samimiyetin bana bunu telafi için konuşmayı hissettirmesi üzerine Halis'e bu hususta müteessir olmamasını tavsiye ettim. Fakat o da başka bir vesâitten mülâhaza ile mahcubâne geldi ve kendini haksız bulduğundan bu gibi şeyleri sileceğini ümit ettiğini söyledi ve beyan-ı mazur etti. İşte bu gibi şeyler hep esaretin verdiği asabiyet neticesi: (esas mesele: şah oynuyorduk. Ben onu mağlup ediyordum. Aynı zamanda biraz latife ile kızdırdım. O şah tahtasını kapattı ve şahısları darmadağın üzerime doğru attı...) Bugün isli bir tabak üzerine yazdığım yazı Haydar Bey tarafından çok beğenildi. Öyle ya bu da tıpkı "Cahiller olmasaydı alimlerin kıymeti olmazdı." yerini tuttu. Gece Halis'e ilk felaketimden bir parça anlattım. Bugün iki Türk hizmetçisi geldi.

İşte Bugün Yeni Sene

YENİ SENE - Kan Sene^o. Evet bugün senebaşı. Bu itibarla yeni bir zaman içinde bulunuyoruz. Mevsimin tebeddülü, hava da hissedilen rayihaların başka latif günleri hatırlatarak ufûl eden eskilikleri diğer suretlerle edecek başkalıkları hazırlaması bize tabii bir yeniliğin mevcudiyetini bildiriyor. Herkes bu mevsimde

^o Bu tarih, Rumi takvime göre sene başıdır.

az çok ızdırabı tahvil eder, çocuklar büyür, her taraf ezhar-ı bahara bürünür, aileler müsterih bir mesudiyyet kazanırlar. Hakikaten tabiatın bu yeniliği beşeriye maddi, manevi istifadeler verir. İşte bu sebeple buna yeni sene denilir... İşte bugün de yeni sene... Evvelki âsâr hep bunda da münceli. Fakat her türlü tabii yenilikler karşısında yalnız beşeriyet ve insaniyeti yeniden diğer bir mevcut var ki tabiatın bugünde kalplere dolduracağı inbisatı, ruhlara vereceği süruru, fikirlere sokacağı âsudegiyi hüzüne tahvil ediyor ve her türlü huzur ve huzuzâtı ma'kesiyle gösteriyor. Evet bugün yeni sene... Fakat bu yeniliği beşeriyete mesut bir tebeddül, müreffeh bir teceddüt veremiyor, onu mütemadi muvahhaş bir hal karşısında hırpalıyor. Yine her tarafında kan, her tarafında tufan-ı hun... Yine insaniyet dilgir, yine medeniyet dilhun... Yeni sene, yeni gün eğer günlerin geçmesiyle vuku bulursa her yaşadığımız anda, her halin geçmiş bir zamanı takibine nazaran, bir yenilik duymaklığımız lazım. Halbuki yenilik bize beşerin zaman itibariyle fikirde vücuda getirdiği bir güzel başkalığın tecellisini anlatıyor, yoksa kurun-ı ulânın hal-i bedeviyeti bu asırda yaşamak olduğunu söylemiyor... Bu yeni sene şu üç sene devam eden müthiş hali el-ân yaşandığı gibi beşeriyet üzerinde de bir yenilik hasıl edemedi. Yalnız tabiatı, mukteza-yı kanun yenileştirdi. Bu suretle yeniliği kazandı, fakat bunun beşeriyeti büyük bir yeniliğe yetiştiremeyip onu şimdiye kadar nâ-mesbuk büyük vahşet karşısında bulundurduğu ve daha da bulunduracağı için buna yeni sene demekten ziyade yine kan senesi demek daha doğrudur.

14 Mart 1917 Çarşamba. Yine bu seneyi de ikinci defa olarak esarete bin türlü düşünceler arasında geçiriyoruz. Bir taraftan Ruslar Erzincan'ı geçmiş, İngilizler Bağdat'a yaklaşmış; diğer taraflarda ailelerimizden bir haber yok. Esaretin günden güne verdiği ızdırabı da artmakta... Her zaman her taraftan derin bir meçhuliyet. Ya Rab sen bari hiç olmazsa çekilen azap ve ızdırapları, katlanılan müthiş mahrumiyetleri telafi edecek mülk

ve milleti tes'ide hadim bir sulh nasip eyle ki şimdiye kadar Garplıların mahkum-ı zulmü olan sevgili, zavallı Türkiyemiz yükselsin, tahkir edilen Türk bayrakları her tarafta şanlı dalgalansın. Biz de şad olalım... Hava açık, güzel. Soğuk tahminen -10 idi. Öğleden sonra biraz şehirde gezindik. Malaşova'dan yine Salah gelmişti. Neyse semaver meselesi de halledildi. Çerkez Mehmet Varonoj vilayetine bugün gidecek iken yarına kaldı. Gece Avusturyalı Aleksandr'dan biraz Almanca okuduk.

15 Mart 1917 Perşembe. Hava pek bozuk. Sabahleyin şedid bir fırtına ile karışık bir kar yağıyordu. Soğuk ikindiye kadar şiddetli. Sonradan hafıfladı. Öğleden sonra Malaşova'ya gittim. Nuri, Tahir daha bir, iki arkadaşla muhabbet ettik. Avdetten dünden beri hastalanan Süleyman'ın hastalığının ziyadelendiğini gördüm. Deli gibi saçmasapan söylüyordu, sayıklıyordu. Doktor muayene etti. Beyin humması imiş. Allah sıhhat versin. **Havadis:** Petrograd'da Duma ile hükümet arasında hasıl olan bir ihtilaf yine büyük bir isyan ve ihtilal baş göstermiş. Sulh isteniyormuş. Buna dair kumandanlığa da bir telgraf gelmiş. Bunun bir nüshası da Almanca olarak gizlice buraya getirilecekmiş... Sonra nazırlar filan indirilmiş, hapsedilmiş... İyi, Allah versin. Gece bende ve Halis'te müthiş teessürlerle karışık bir sersemlik vardı.

16 Mart 1917 Cuma. Hava yine kapalı, soğuk o kadar şedid değil. **Havadis:** Dün Petrograd'da olduğumu işittiğimiz şu yolda kamilen nazırlar hapsedilmiş, 100.000 asker silaha sarılmış. Polis ve jandarmalar da bunlara müşterek. Kral bir semt-i meçhula kaçmış... Meşrutiyetçiler galip mevkiinde imişler... Netice henüz meçhul... Bugün yeni kumandan muavini gelerek ustarşıye bizi serbest bırakmasını söyledi. Bugün tuhaf bir mesele karşısında bulundum. Şöyle: Ethem güya kendisine surat ettiğimden bahisle uzun bir şeyler yazar ve nihayetinde de tuhaf şey, "Dağdaki geliyor, bağdakini kovuyor" der. Bu kağıdı görür görmez çok müteessir oldum. Zira bu atılan sözler ziyadesiyle gücüme gitti,

M. Fuad Tokad'ın Rumî yeni senenin başlangıcını anlattığı, günlüğündeki orijinal sayfa.

asabileştim. Halis'i çağırdım ve açıkça söyledim. "Ethem'in bu hareketi hemen ikinci defa vuku buluyor. Ben bu yazılardan bir şey anlamıyorum. Eğer hakikaten sen onunla samimi isen doğrusunu söylemelisin. Zira ben iki samimi arasında kalmak istemem. Aksi takdirde ona şedid bir cevap ver". Halis söze başlayarak burada ancak beni bir samimi arkadaş tanıdığı ve onunla pek eski ve fakat kırılmaz bir arkadaşlığı bulunduğunu ve mamafih onun bu sözlerine cevap vereceğini söyledi ve bir reddiye de tesvid etti. Fakat birdenbire derin bir sükuta daldı. Reddiye de unuttu. Bu da bir muamma.

17 Mart 1917 Cumartesi. Hava yine kapalı. Soğuk da yine hatırı sayılır. Bugün evimize Malaşova'dan Müştak ve Şevket nakil ettiler. Bizden de oraya Burhan, Fahri gittiler. Bugün yine dünkü mesele ile uğraştım. Hakikati anlamak istiyordum. Halis'in söylediği bir sözü (benimle samimi olduğu ve beni

Ethem'e tercih ettiği için mevcudiyeti sarsılıyormuş) sonradan tevile kalkışması beni büsbütün fenalattı. Ben kat'i bir sözle arada bir riyakarlık olmamasını söyledim. Halis cevaben yemin etti ve ancak iyi bir arkadaş olarak beni tanıdığını söyledi ve eski münasebetine mebni yazacağı reddiyenin ağır sözlerle olmayarak maksadı temine kafikelimelerle yazılmasını ve tab-ı mahcubâne münasebetle bundan vazgeçilmesini rica etti. Bu sözler üzerine artık ben ileri gitmedim ve meseleyi de tavsiyekâr yazılan bir red ile hallettik. Fakat bundan az çok kırıldım. Halis'in de mesele hallinden sonra yine bir müddet teessürlü bir vaziyet göstermesine de kızdım... Gece üzerime çökmüş kabus beni korkunç bağırttı. Rüyada pederim biri kardeşime, biri arkadaşına iki mektup göndermiş. Benim için de başkasına mektup gibi bir şey yazmış. Orada ismim çizilen bir kelimenin üstüne mavi yazılmıştı. Bu zaman pederim mi kime sordumsa tuhaf cevaplar aldım. Ufûl mu etti kaygısıyla didinirken uyandım. Rüyada Halis'i de gördüm. Güya te'yid-i samimiyet için birbirimize sarılıyorduk.

18 Mart 1917 Pazar. Hava yine kapalı. Oldukça da soğuk. **Havaâdis:** Petrograd ihtilali hemen her tarafa sirayetle devam etmekte. Fakat bu defa Meşrutiyetçiler galip mevkiündelermiş. Hatta kralı hal' ile yerine kardeşi Pronoviç Aleksandr'ı geçirmişler. Kafkas'ta devam eden ihtilal üzerine bütün buradaki polisler oraya sevk ediliyormuş... İyi... Vetluga'dan belediye reisi ile birlikte müstebid 17 şahıs ba'id edilmiş ve şehrin mülki ve askerî kumandanlığını bize nezaret eden Yüzbaşı Layipsan deruhde eylemiş. Kafkas'ta ordumuz bir Rus ordugahını basarak yaralı bir generali elde etmişler. Bugün eski meselesinden mevcut olan açığı kapatmak üzere bir miktar para topladım. Gündüzün dom Çerkifa'dan bera-yı ziyaret iki arkadaş geldi. Gece küçük odada Mehmet Bey'in birer çayını içtik. Bugün Halis yine ve fakat az teessürlü bir halinde idi. Artık bu hale kızıyor ve teessüf ediyordum.

19 Mart 1917 Pazartesi. Hava güzelleşti. Güneş ortalığı ısıtmaya başlıyor. *Havadis:* Dünküler te'yid ediliyor. Mahlu' kral mevkuf imiş. Ordumuzun Kafkas'taki taarruzu muvaffakiyeti Van cihetinden olup Rusları 25 verst kaçırmışlar. Rusların kurulan yeni kabinesi ordularına yazdığı bir beyannamede ordunun artık vazifesiyle uğraşması tezkar ediliyormuş. Öğleden sonra Kazım, Halis birlikte fotoğrafhaneye gittik. Yarım vaziyette fotoğrafımızı aldirdık. Her birimize kart vermek şartıyla üçer ruble yirmişer kapık. Ne kadar pahalı! Bu Rus fotoğrafçısının bulunduğu mahal o kadar iyi olmadığı gibi müşteri odası da küçüktü. Bu ressam bulunmasına rağmen odasında iyi bir tablo görmedim. Ne tarafa baktımsa hep Hazreti İsa ve tevabi'inin muhtelif kıt'ada tersim edilmiş yaldızlı, yağlı boya resimlerini gördüm. Rusların taassub-ı dinisi ta ressam ve fotoğrafçılığına kadar nüfuz etmiş. Bugün yine ev fırınında beş günlük ekmek pişirildi. Vetluga belediyesi beyaz ekmeğin funtunu 20 kapike indirmiş. Gece yarısından biraz sonra yattım.

...Ve Esaret Sona Erdi

Vetluga'dan Ayrılış

Vetluga'da kaldığımız 27 küsur ay zarfında birkaç yer değiştirdik. Esaretimin tam 26. ayında ilk defa olarak babamdan Hilâl-i ahmer (Kızılay) kartı üzerine 18 gün evvel yazılmış dört satırlık bir haber aldım. Gözlerime inanamıyordum. Fakat babamın el yazısı ve imzasını tanıdığım için artık hiç şüpheye mahal yok idi. Çok sevindim, bayram ettim.

1917 Rus İhtilali başlıyalı yavaş yavaş herşeyin pahalılaştığı görülüyordu. Öyle zamanlar oldu ki ortada beyaz ekmek, şeker, çay kalmamış gibiydi. Bunlar nadiren kara borsada bununabilirdi. Bu münasebetle bizim tablodot da keyfiyet ve kemiyetçe günden güne düşerek nihayet öğle, akşam sadece bir tas sulu çorbaya kadar indi. Paranın kıymeti kalmamış gibiydi. İhtilâl hükümeti mütemadiyen ruble basıyordu. Geçim zorlaşmıştı. Bu durum karşılığında bizler de resmen müracaat ederek, nezaret ve emrinde bulunduğumuz kumandanlıktan 50 ruble aylık yerine karnımızın doyurulmasını istedik. Buna karşılık bize hergün birer funt siyah ekmek verilmeye başlandı ve 50 rublelik maaşdan 7 ruble eksiltildi.

Bu sıralarda ben sarılık olmuştum. Hastaneden toz halinde bir ilaç verildi. Tereyağı, yumurta, et yememeğlim söylenerek sadece süt ve sütlü şeyler yemeğlim tavsiye edildi. Ben, param olmadığından hastaneye yatırılmakğımı istedim. Yer yok diye

yatırmadılar. Tevekkül ettim, hem de karın doyurmak için ne burlursam yiyor ve verilen ilacı da alıyordum. Tam bugünlerde bir Tatar heyeti Türk esirlerini ziyaret etti ve her birimize 100'er ruble iane de bulundu.

Ben bundan bilistifade 50 yumurta, tereyağı, et, soğan alarak sabah, öğle, akşam mıhlama tabir edilen kıymalı, soğanlı yumurta pişirmek suretiyle bir hafta kendimi besledim. Ne sarılık kaldı, ne de hastalık.

Bundan sonra Hilâl-i ahmer'in iki defa 50'şer rublelik yardımını aldık. Bu arada Danimarka Salib-i ahmer'i (Kızılhaç) de, kendi vasıtaları ile babamla muhabere ettiğimden, beni bu suretle tanıdıkları için şahsıma 10 ruble iane göndermişti. Bu yardım paralarla oldukça sıhhatim düzeldi ve hastalıklara karşı mukavemet edebilecek bir iktidar kazandım.

1917 sonlarına doğru Brest-Litovsk Sulh Muahedesi'nin akdi üzerine aradan bir müddet geçtikten sonra sivil Alman esirleri ceste ceste memleketlerine gidiyorlardı. Alman komiteleri bunlara her türlü yardımı yapıyorlardı. Bu sırada Ruslar, bulunduğu kasabada serbestçe dolaşmamıza müsaade etmişlerdi. Serbest bırakıldığımız bir aylık müddet içinde bir iki arkadaşım bu komiteden bizim de sivil Almanlar arasına karışmamız için yardım edilmesini istedik. Bize murahhas olarak Moskova'da bulunan Hilâl-i ahmer reisi İhsan Paşa'dan aldıkları emir üzerine yardım edemeyeceklerini söylediler. Müteessir olduk ve çâr nâçâr tevekkül ederek akibetimizi beklemek zorunda kaldık. Fakat bir taraftan da esaretten kurtulmaklığımız için yazı ile bütün arkadaşlar her tarafa baş vurmaktan geri kalmıyorduk.

İhtilal sırasında Ruslar bize dost olduklarını söylüyor ve müsamahalı davranıyorlardı. Sonradan hareketleri değişti ve hatta Vetluga'dan hareketimizden bir ay önce, ayrı ayrı dört eve yerleştirilen esir arkadaşları metruk bir şarap fabrikasına naklettiler ve zâlimâne harekete başladılar. Fakat bu sıralarda

evvelce yaptığımız yazılı müracaatlar artık semere vermeye başladı. Hepimizi üstün körü muayeneye tabi tuttular ve envalid (malul) gösterdiler. Bu suretle memleketimize sevkedilmemiz kesinleşmiş oldu.

Bir gün öğleden sonra eşyalarımızı toplamamızı söylediler ve hepimizi Vetluga Irmağı'nda bekleyen bir vapura bindirdiler. Vapur akşamüzeri kalktı, iki gün Vetluga Irmağı'nda bir gün de Volga Nehri üzerinde gittikten sonra Nijni-Nevgorod şehrine geldik. Burada iki gün kaldık. Sonra trenlere bindirilerek doğruca Moskova'ya vasil olduk ve bir Alman hastanesine yerleştirildik. Moskova'da serbest gezebiliyorduk. Moskova'ya gelmeden çok önce Rusya'da iç harp başlamıştı. Bir tarafta Bolşevik denilen komünistler, öbür tarafta Menşevik denilen antikomünistler vardı. Bu sıralarda Alman sefirin Moskova'da vurulması, ihtilâl unsurlarının siyasî maksatlarla ecnebilere tecavüz etmeleri ihtimalini artırmıştı. İşte bu sebeble bizi herhangi bir tecavüzden korumak için herbirimizin yanına bir Rus neferi elbisesi verdiler. Biz bunları giyerek dolaşıyorduk.

Moskova'yı bizim Beyoğlu'na benzettim. Maamafih bu şehri iyice gezememiştik. Burada bir hafta kadar kaldık, sonra tekrar trene bindirilerek Alman hududuna geldik. Almanlar bizi burada 5 gün karantinada beklemek üzere yerleştirdiler. Artık Rusya'dan, dolayısıyla esaretten kurtulmuştuk.

Karantina süresi bittikten sonra trenle doğru Varşova'ya geldik. Alman İmparatoru Vilhelm'in hediyesidir diye bize birer küçük karton kutucuk verdiler. Üzerinde Almanca 'Memlekete Hoşgeldiniz' (Villkommen in der Haimat) yazısı vardı. Kutu içinde mektup kağıdı, zarf, mektupluk sahra kartpostalları, biraz toplu iğne, biraz şeker, bıyık fırçası bulunuyordu.

Varşova'da Leh saraylarına ait binalardan birine yerleştirildik. Öğle ve akşam yemekleri için de bir lokanta gösterildi. Ayrıca her birimize 350'şer Leh markı, bir kat elbise, kayış ve kaput

verildi. Gösterilen bir terzide elbiseleri vücudumuza uygun bir surette düzelttirdik. Varşova'da bir hafta kadar kaldık, gezdik, dolaştık, sonra yine trene bindirilerek Buda-Peşte'ye geldik. Burada da iki gün kaldık. Oradan Belgrad'a geldik ve 7-8 saat kaldıktan sonra hareketle Sofya'ya vasil olduk. Buradan Edirne'nin Karaağaç İstasyonu'na geldiğimiz zaman Edirneli birkaç arkadaş Edirne'de bulunan aileleriyle görüşmek için izin istediler fakat Bulgarlar müsaade etmedi.

Umumi harbe girmek için Osmanlı Hükümeti Karaağaç İstasyonu ile Meriç Nehri'nin batısında bulunan Trakya kısmını taviz olarak Bulgarlara vermişti. Bu sebeble Karaağaç İstasyonu Bulgarların elinde idi. Karaağaç'tan sonra memleket hududlarına girdik. Trenimiz Ayastafanos (Yeşilköy) İstasyonu'na geldiği zaman çok heyecanlandım. Hemen İstasyon Mevki Kumandanı'na giderek Bakırköy Askerlik Şubesi Reisi olan babama haber verilmesini, esaretten avdet ettiğimi söylemesini rica ettim. Telefonla aradı, Fırka Merkezi'ne gitmiş olduğunu öğrendi. Maamafih telefona çıkanlara benim esaretten geldiğimi haber vermiş bulunuyordu. Trenimiz her istasyonda bir müddet kalıyordu. Bakırköy İstasyonu'na geldiğimizde önce Askerlik Şubesi'nden gelen bir askeri, sonra da kardeşim Ekrem'le dayım Osman Efendi'yi beni bekler halde buldum. Öpüştük ve konuştuk.

Kardeşim Ekrem'i yanıma alarak Sirkeci İstasyonu'na beraberce geldik. Yük vagonundaki eşyalarımı alarak tekrar trenle Bakırköy'e geldik. İstasyondan çıkarken köprü üzerinde babamı ve annemi bizi beklerken buldum, hemen ellerini öptüm. Evin kapısında benim için alınmış ve kestirilmiş bir koyunun kanlarına basarak içeri girdik. Elhamdülillâh artık anama, babama ve kardeşime kavuşmuştum. Takriben dört sene süren ayrılık günleri sona ermişti (1 Eylül 1334 – 1918).*

* Bu bölüm M. Fuad Tokad'ın *Hayatının Hikayesi* adlı kitabından derlenerek, Jack Snowden tarafından hazırlanmıştır.

M. Fuad'ın Esaret Sonrası Hayatı

Mehmed Fuad'ın ailesinden dört sene kadar süren ayrılığı 1 Eylül 1918'de sona erdi. İstanbul Sirkeci Mıntıkası Müdürlüğü'nde memuriyete tayin edildi ve askerlik hayatına veda etti. Aynı yıl sınavla PTT idaresindeki memuriyete geçti. 1918'de Mondoros Mütarekesi'nin imzalandığı bu sene İstanbul, İngiliz, Fransız ve İtalyanların işgali altında kaldı. 16 Mart 1920 tarihinde düşman işgal kuvvetleri İstanbul'u resmen işgal ettiler. Mehmet Fuad'ın Bakırköy Askerlik Şubesi Reisi olarak 1919 yılında emekli olan babası Mehmet Ali Bey, kendi hastalığının da etkisiyle bu durumdan çok etkilendi ve işgal tarihinden iki hafta sonra hayata gözlerini kapadı. Ailevi ve ülkenin içinde bulunduğu bu durumlar sonucunda Mehmet Fuad, esaret yıllarında eğitiminin yarıda kaldığını düşünüp hep okumayı istediği için, bundan sonraki hayatında eğitime devam kararı aldı. O günlerde, Posta ve Telgraf Mekteb-i Ali'sine memur alınacağı tamimi gözüne çarptı ve Çiçek Pazarı'nda bulunan meslek mektebine kaydoldu. Fen kısmına girmek için dokuz yıl ara verdiği eğitimini dersler alarak tamamladı ve sınavdan geçerek kabul edildi. PTT Mekteb-i Ali'sini 1922'de tamamladı. Mezuniyetiyle ilgili olarak, aynı yıl kazanılan İnönü ve Sakarya zaferleri ve İzmir'in kurtuluşu ile bunu kendi yazdığı özgeçmişinde "iki bayram yaşadık" diye ifade etmiştir.

Mudanya Mütarekesi'nden sonra İstanbul'a Milli Kuvvetler geldi ve İstanbul artık bir payitaht değil, Milli Hükümet'in bir

vilayeti olmuştur. Milli Hükümet merkezi Ankara olduğu için İstanbul'daki idare merkezleri lağvedilmişti. Mehmet Fuad'ın memuriyet kadrosu da lağvolmuştu. Dört buçuk ay sonra, 1923 yılında Ankara'daki PTT havale şubesi İstanbul'a nakledildi ve yeni kurulan Havale Kontrol Müdürlüğü'nde kadrolu olarak işe başladı. Eğitiminde eksik kalan fen derslerini tamamlamak için işyerinden izinli olarak Darülfünun (İstanbul Üniversitesi) Fen Fakültesi'ne kaydoldu ve 1925 yılında Riyaziye (Matematik) ve Fizik derslerinden tasdikname elde etti. Çemberlitaş, İstiklal Lisesi'nde cebir ve müsellesat (trigonometri) dersleri de verdiğini kendi yazdığı özgeçmişten öğreniyoruz.

Ankara'ya ailesini ziyarete giden annesi orada İğcioğlu Fatma Hanım'ın kızı Halime Hanım'a talip olmuş ve nişan ilan edilmiş. 14 Eylül 1924 günü Ankara'da Mehmet Fuad Bey ve Halime Hanım nikahlandıktan sonra İstanbul'a döndüler.

PTT idaresinin, Paris ve Stockholm'de telsiz ve telefon stajı görmek üzere seçilen dört kişi arasındaydı ve Beyoğlu Telgraf Müdürü Mazhar Bey ile Paris'e on ay sürecek staj için Temmuz 1925'te hareket etti.

Paris'te Ankara ve İstanbul'da kurulacak telsiz istasyonları için Fransız S.F.R. şirketinin atölye ve laboratuvarlarında çalışmaya başladılar. Ayrıca görülen lüzum üzerine Yüksek Elektrik Mektebi (E'cole Supérieure d'Electricite') Radyo kısmına kaydolma başarısı gösterdiler. Tesadüfen bu tarihlerde Paris'te Beynelmillel Telgraf Kongresi nedeniyle PTT Umum Müdürü Fahri Bey'in ve Telgraf İşleri Müdürü Hasan Bey'in ve S.F.R şirketinin ileri gelenleri ile yapılan görüşmeler bu eğitimi almalarına etkili olmuştu.

İlk sömestr bitiminde ilk çocuğu Yıldız 19 Şubat 1926'da dünyaya geldi. İkinci sömestrin sonunda ise, 1926 Temmuz'unda mühendis diplomasını alır. Stajına devam ederek 1927 senesi başında İstanbul'a dönerek ailesine kavuşur. İstanbul Yeşilköy Telsizi'ne memur edildiğini öğrenir ayrıca ihtiyaç nedeniyle Ankara Telsizleri'nde de görevlendirilir.

1927 senesinde kayınbiraderini on yaşında tifo hastalığından kaybeder ve kayınvalidesi Fatma Hanım da bu acıya fazla dayanamayarak kısa bir süre sonra hayata gözlerini yumar. Mehmet Fuad ailesiyle birlikte, bu yıl sonunda tamamen İstanbul telsizlerine naklolunarak Telsiz İstasyon lojmanlarına taşınırlar ve 19 Aralık 1927 tarihinde ikinci çocuğu Yılmaz dünyaya gelir.

Osmaniye telsizlerinde çalışırken, bir süre mektep müdürünün teklifi ile PTT Yüksek Mektebi'nde telsiz dersi hocalığı yapar, ancak bazı meslektaşlarının bu dersi vermesini uygun görmediği duyumlarını alınca üzülerek bu görevden ayrılır.

1931 senesi başlarında Ankara'daki Fen Kalemî'ne naklen tayin edilir ve 1933 teşkilatına kadar burada çalışır. 1931 yılında kardeşi Ekrem'i kaybeder ve üçüncü çocuğu Yavuz doğar.

Fen Müşavere Heyeti'nde çalışırken Sivas'ta tesis ettiği akümülatörlerden elde ettiği tecrübelerle "Neper ve Desibel Vahitleri" isimli bir broşür ve "Kurşun Plaklı Akümülatörler ve Bakımı" adında bir kitapçık yazarak PTT idaresine hediye eder. Bu kitapçık idare tarafından bastırılır. 1934'te yazma ve öğrenme isteği, kendisini Fransızca bir kitabı kaynak kullanarak, kendi anlayış ve görüşleriyle yazdığı "Uzak Mesafe Telefon Devreleri" adlı kitabın taslağını oluşturmaya sevk eder. Daha sonra birinci cildi oluşturmak üzere tamamlayarak, kitabın PTT idaresi tarafından bastırılmasını temin eder. Aynı yıl son çocuğu Yüksel, yaşadıkları Ankara Etlik bağ evinde 1 Şubat 1934'te dünyaya gelir.

İstanbul telefonlarını denetleme üzerine kurulan heyette görevlendirilince, tekrar İstanbul'a gelirler. Bu durum 1936 yılında tekrardan değişir ve Ankara'da Telgraf İşleri Reisliği birinci sınıf muavinliği kadrosunda çalışmaya başlar. Reisliğin Fen Müşavirliği'ni yapmak suretiyle bazı yazı ve kitaplarla ilgilenirken, aynı zamanda kitabın ikinci cildini hazırlamaya başladı.

1937 senesi Ağustos ayı sonunda İstanbul Telsizlerine tayin oldu ve ailece Sultanahmet, Cankurtaran mahallesine taşındılar.

29 Kasım 1939 tarihinde Yüksek Fen Heyeti Azalığı'na tayin edildi ve terfi dolayısıyla Ankara'da göreve başladıktan sonra tekrar İstanbul telsizlerine bakmak üzere İstanbul'a gönderildi.

1940 senesi baharında, Yüksek Mühendis Mektebi'ndeki Zayıf Akım kısmında hocalık yapan Fransız Demaze'nin yanında çalışan yardımcıları, Yedek Subay Okulu'na gittikleri için bir yardımcı aranmış. Mehmet Fuad'ın 1937 yılında yazdığı "Uzak Mesafe Têlefon Devreleri" kitabı tedrisata uygun görüldüğü için, kendisi açık bulunan bu görev için PTT idaresinden istenilir. Göreve başladığı sıralarda kitabın ikinci cildi mektep idaresince bastırıldı. Bir sene sonra üçüncü ve dördüncü ciltlerde aynı şekilde basılarak konuların hepsi tamamlanmış olur. 1942 yılında Ankara'daki Telefon İşleri Reisliği'ne tayin emri gelmesi üzerine özel bir izinle 1946 yılına kadar belirli günlerde İstanbul'a giderek öğretim görevini sürdürür. Ankara'da Başmühendis olarak çalışmaya devam ederken, Yüksek Mühendis Mektebi muhtar idareli üniversiteye dönüştürülmüştü (Bugünkü İstanbul Teknik Üniversitesi).

1947 yılında tekrar İstanbul Telsizlerine memur edildiğinde, bütün ailesiyle beraber İstanbul'a dönerler. 31 yıllık PTT hizmetinden ayrılarak 24 Şubat 1950 tarihinde İstanbul Radyosu Müdürlüğü'nde Başmühendis olarak yeni görevine başlar ve yaş haddini dolduruncaya kadar burada vazife görür. 38 sene hizmet süresi ile emekli olur. 1960 yılında İstanbul'daki evinde hayata gözlerini kapar.

Album

M. Fuad Tokad'ın esir hayatı bitip çalışmak üzere Paris'e gittiğinde çektiği bir fotoğrafı.

M. Fuad Tokad'ın gençliğine ait fotoğrafları.

M. Fuad Tokad'ın
yaşılılık zamanlarına ait fotoğrafı.

6

Sicil No 4321.....

Adı ve sanı Mehmet Fuat Bey

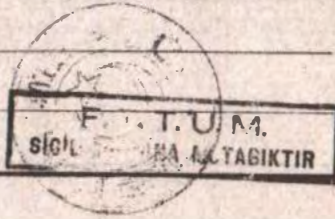
Babasının adı ve işi Mehmet Ali "

Anasının adı

Doğduğu yer ve doğum tarihi Ankara 1310-1308

Dini

Milliyeti Türk

Vesikasının

Nevi	No	Tarih
Tasdikname ve şahadetname suretleri sicil zarfında mahfuzdur .		

M. Fuad Tokad'ın T.C. Posta ve Telgraf ve Telefon Umum Müdürlüğü'nde çalıştığı zamanlara ait sicil defterinden bir sayfa.

M. Fuad Tokad'ın Posta, Talgraf ve Telefon Mekteb-i alisi talebesi kimliği.

M. Fuad Tokad'ın İstanbul Radyosu'nda Başmühendis olduğu zamanlara ait kimliği.

Gözen Geçirilmiş

UZAK MESAFE TELEFON DEVRELERİ

KİTAP - I

FUAD TOKAD
P.T.T. Bağ Mühendisi

1947

İndeks

A ~

Abdalcık 30
 Abdi Çavuş 22
 Abdullah Bey 36·38·39·51·56·58·59
 Abdülhak 46
 Acıbadem 30
 Açı 84
 Açmazı İstasyonu 109
 Adalifiniski duma 124
 Adanalı Naci 36
 Adanalı Rıfku 74
 Adlifinski 235·241·242·253·260
 Ağadır 30
 Ağzehir 45
 Ahmedağa Hanı 28
 Ahmet Efendi 39·228
 Akif Usta 45
 Aksaraylı 16
 Aleksanderpol 101
 Aleksandirov İstasyonu 115
 Alibaba Dağı 58
 Alibaba Köyü 49
 Alibezirgan Köyü 57
 Alman 94·104·124·127·155·158·173·
 174·175·181·182·185·186·187·189·
 202·214·215·218·222·224·225·228·
 234·235·237·243·244·245·246·257·
 258·259·268·269
 Almanlar 79·94·97·130·133·138·
 150·161·176·187·192·198·201·202·
 203·206·214·215·226·231·234·235·
 238·250·251·252·256·258·259·260·

263·265·266
 Altkezi Köyü 25
 Alvar 57
 Amasyalı 22·36·74
 Amasyalı Hurşid 74
 Amerika 69·97·192·230·252·259·
 263
 Ankaralı Cevat 24
 Ankaralı Sayid Efendi 18
 Aralsofdum 194
 Arap Cemil 149
 Araplı Han 18
 Aras Hattı 55
 Aras Suyu 55
 Ardasa 149
 Ardos Köyü 72
 Arif Onbaşı 38
 Arnavut Cemal 28
 Asım Bey 71
 Ateşçi Tahir 61
 Atina 222
 Avini 27
 Avusturya 89·104·116·117·147·154·
 155·161·181·183·189·202·205·216·
 219·228·231·234·244·245·250
 Avusturya İmparatoru Fransuva
 Jozef 216
 Avusturyalı 79·136·182·204·214·
 220·256·269·273
 Avusturyalılar 127·192
 Azay 72
 Azep 129
 Aziziyeli Kazım 74

B ~

Badırcivan Köyü 37
 Bağdad 87
 Bakü 75·89·104·107·108·109·124·133
 Balajarı (Balacarı) İstasyonu 108
 Balkanlar 176·186·224
 Basri 85·87·93·98·212·220
 Basri Efendi 93·212
 Başkale 45
 Batum 87·95·102·104·107·143
 Bayburtlu Hasan 69
 Bayraktar 52
 Bayrub 51
 Baytar Nafiz Bey 61·74·84
 Baytar Nafiz 52
 Beçar 206
 Bekir Turgut Efendi 162
 Beladah 107
 Beldeçor Köyü 40
 Beliyevo İstasyonu 113
 Besarabıyası 213
 Besarabya Kıtası 109
 Beyazıd 165
 Binbaşı Haydar Bey 200·234
 Binbaşı Mehmet Bey 199·231·234·251·267
 Binbaşı Murad 114·152
 Binbaşı Murad Bey 114
 Binbaşı Mümtaz 147
 Binbaşı Osman Bey 101·125
 Binbaşı Ümid Ali İbrahim Bey 30
 Bitlis 80·93·99·157·161
 Boğazlar 250·256
 Boğdan-Eflak 203
 Bomba Dağı 55
 Bulgar 104·157·160·161·181·185·187·189·202·238
 Burhan 125·127·142·146·168·173·190·194·201·205·233·238·240·241·274
 Buşık Köyü 48
 Buza 109
 Bükreş 186·187·207·215·217·218·219·220·221·222·224·240

C ~

Cakobin 207
 Cami Hanı 20
 Cavid Bey 260·265

Cebik Yokuşu 28
 Celal Efendi 45
 Cemal Efendi 74
 Cemal Paşa 230·257
 Cemil 55·124·142·144·145·149·156·175·191
 Cemil Bazergan 144·145·156·175
 Cemil Bazergan Efendi 144
 Cezair 233
 Ciniz 30

Ç ~

Çatalvıran 52·53
 Çelebi (süvari) 22
 Çeperli Köyü 59·61
 Çerkez Mehmet 87·93·98·100·114·139·194·195·197·198·199·200·201·204·208·216·217·225·227·230·231·234·236·239·241·242·257·260·273
 Çerkifa 275
 Çevirce 49
 Çevirme 50
 Çiftlik 31
 Çorlulu Sabri 30

D ~

Dadı Gülfem 167
 Dadikan 48
 Dalav Köyü 28
 Danagöl Dağı 58·59
 Dedeviran 46
 Dersaadet 30·54
 Develi 18
 Dobruca 184·185·186·203·204·208·213
 Doktor Ahmed Nuri 61
 Doktor Nuri 54·57·58
 Don Nehri 111
 Döğük Köyü 46
 Dursun 247·256·269
 Düzovah 55

E ~

Ebulhindi 32·35·36

Ebü'l-Biad Köyü 73
 Edirneli Zühdü 74 78
 Eğrek Deresi 40
 Eğrek Köyü 40
 Elagöz Karataş 55
 Eleşker 165
 Elizabetpol 107
 Elmaağaç 51 52
 Emin 16 36 51 228
 Emin (Yenişehirli ve Dartüşşafaka 9. sınıfı) 16
 Enver Paşa 19 20 45 79 80 86 87 88 98 99 155 189 191 203 204 240 257
 Erciyes Dağı 18
 Erçek 35 36
 Erçek Köyü 35
 Ereğli 17 269
 Erenköy 30
 Erenköylü 16
 Erzincan 9 27 28 30 69 150 151 154 243 272
 Erzincanlı Sabri 41
 Erzincan Ovası 27
 Erzurum 18 30 31 35 36 37 41 42 47 54 56 57 60 61 62 63 68 69 70 71 72 88 91 113 123 124 135 136 137 146 155 166 179 258 268
 Erzurumlu Hasan 125 156 162 194 266
 Esmer Köyü 46
 Ethem 16 30 39 96 97 125 126 135 149 150 161 162 164 165 166 172 182 186 194 209 212 227 228 260 273 274 275
 Evyanık 109
 Eyibad İstasyonu 108
 Ezbider 24

F ~

Faik Efendi 30 35
 Fas 233
 Feyzi 142
 Fırat Nehri 25
 Fırka 28 Serbaytarı Ömer Lütfi Bey

74

Fransa 125 154 184
 Franz 204 205 207 208 211 215 216 218 221 222 223 224 225 228 229 230 234 235 237 238 244 245 246 247 248 249 252 255 256
 Fritz 269

G ~

Galiçya 176 232 233
 Ganca 107
 Gemerek 18 19
 Gerdek Kaya 58
 Geveze İsmail 95 216 241 244
 Gez 30 63 67
 Grozni İstasyonu 110
 Gustav 262
 Güllü 57 58 59
 Gümrü 101
 Gümüşhane 149 188 191 213
 Gündüz Köyü 51
 Güzeldere 52

H

Hacı Mustafa Efendi 15
 Haçlı 55
 Hafız Nuh Efendi 30
 Halid Ağa Hanı 70
 Halil Bey 80
 Halil İbrahim 114
 Halil Rüşi Bey 18
 Halis 125 130 138 139 142 146 150 151 153 154 155 156 157 158 159 160 161 162 163 164 165 166 167 168 169 170 171 172 173 174 175 177 178 180 181 182 183 184 185 186 187 188 190 191 192 193 194 196 197 198 201 202 205 206 208 209 210 212 213 219 221 222 223 225 226 227 229 234 236 238 239 242 243 246 247 248 249 250 251 252 254 257 258 260 262 263 264 265 266 268 271 273 274 275 276
 Hamamlı 100 101
 Harami 49 50
 Harput 26
 Hartu 56 57
 Harun 217
 Hasan Ağa 35
 Hasan Basri 85 212
 Hasan Efendi 32
 Hasankale 37 38 45 52 53 56 57 71

72:123
 Haydarpaşa 16:17
 Hayrettin Bey 26
 Hazar 75:107:108:109
 Hazım Efendi 54
 Hemedan 161
 Hınıs 50:51
 Hikmet Paşa 167
 Hilmi 30:36:41
 Hindistan 245
 Hint Denizleri 259
 Hristos Voskreseleri 96
 Huzur Yaylası 40
 Hürmuz 107
 Hürmuz (Hazar) Denizi 107
 Hüseyin Bey Tepesi 43

I ~

Ilıca 30:31
 Irak 213:256,

İ ~

İbrahim Bey 30:37
 İhtiyat Hamdi 61
 İmam İdris 185
 İnce Boncuk 55
 İngiliz Generali Herail 224
 İngilizler 101:157:189:198:213:214:
 222:232:236:239:250:263:265:268:
 269:272
 İngiltere 239:245:246:262
 İran 205:206:222:238:256
 İshak Paşa mahallesi 15
 İsmail 16:51:69:95:156:184:216:235:
 241:244:246
 İsmail (Karahisar-ı Şarkîli
 Sabuncuzadeler'den) 16
 İspir 99
 İstanbul 8:9:13:16:25:30:39:54:62:63:
 89:104:108:124:142:147:153:155:
 158:170:177:185:188:190:197:203:
 220:228:233:245:250:256:268:283:
 284
 İstasyon 107:109:110
 İsviçre 230:235:259
 İtalya 97:161:189:202:214:226:228:
 236
 İvanoskaya 118:119
 İzzet 16:22:30
 İzzet (Erenköylü) 16

J ~

Jandarın Nuri 125
 Jozef 216:244:255:256
 Joram 99:100
 Jurovka İstasyonu 112

K ~

Kafkas 38:95:109:111:150:204:213:
 240:275:276
 Kafkasya 124:155:233:256
 Kalaşova Dom 216
 Kalogrif 162
 Kamaşiskaya İstasyonu 112
 Kambur Aziz 113
 Kanık 45:48
 Kantoma romanı 202
 Karaçoban 46:49:50
 Karadağ 44:45:219:265
 Kara Havar 99
 Karahisar-ı Sahib 17
 Karahisar-ı Şarkîli Sabuncuzadeler 16
 Karakilise 28:48
 Karaköprü 49:50
 Karaman 17
 Karasu 25:31:48
 Karaorgan 73
 Kardabas 55
 Kargalıklar 46
 Karl Fransuva Josef 216
 Karpatlar 154:189:203:204:218
 Kars Kapısı 37:63:71
 Katarkaya 100
 Katip Şakir 125:136:155
 Katra 263
 Kavala 166
 Kavkarkaya 110
 Kayadibi Köyü 19
 Kayataşı 45
 Kayili Köyü 61
 Kayseri 9:18:19:269
 Kazak 68:69:70:74:79:81:84:88:93:96:
 97:99:110
 Kazak zabiti Aleksander 96
 Kazarma 190:197:201:204:207:214:
 216:220:228:230:233:244:245:247:
 251:252:256:261:263:266:269:270
 Kazım 74:80:85:86:87:88:89:91:92:93:
 96:97:100:103:125:128:129:156:158:
 160:162:163:175:176:178:179:182:
 193:194:195:196:197:198:200:205:
 231:242:276

Kefri 52
 Kemah Boğazı 25 27
 Kepenek 52 53 54 55 72
 Kercanis 25
 Kermanşah 157
 Kılınç Gedigi 48
 Kır Mustafa 231 254
 Kızkapan Köyü 46
 Kifi 213 217
 Kobanski 110
 Kobavi Aksenti 76
 Koçhisar 22
 Koçkiri 22
 Konya 16 17
 Konya Ovası 17
 Kop Yoncalık 49
 Korap İstasyonu 113
 Korucuk 37
 Kostroma 149
 Kosturuma 202 215
 Koyesledof 233
 Kozlu Köyü 46
 Kozluva İstasyonu 113
 Köprü Köyü 53 72
 Kör Mehmet 126 129 131 142 149
 151 156 161 164 167 170 176 184
 186 216 244
 Köroğlu Deresi 25
 Köstence 203
 Kötek Köyü 73
 Kötür Köprüsü 28
 Kudsavka İstasyonu 110
 Kuleburgaz 239
 Kumandan Arap Hamid 149
 Kura Nehri 107
 Kusur Boğazı 130
 Kuşa 40
 Kuzele Dağı 44
 Kürdemiri 45
 Kürte Köyü 51
 Kürt Hüseyin Paşa 49

L ~

Lehistan Krallığı 210 219
 Lepez 203
 Liski İstasyonu 112 113
 Londra 202
 Lord Kitchner 130
 Lupayavo İstasyonu 117

M ~

Macar 101 135 136 194 196 197
 198 205 229 256
 Macid Bey 167
 Malaşova 194 218 223 231 243 250
 256 258 260 266 273 274
 Malazgirt 49 84
 Mamahatun 28 29 85 149 153
 Manastır 215 217 222 238
 Max 256 257 261 262
 Mecidiye 203
 Mehmet 7 8 9 25 87 93 98 100 114
 118 125 126 129 131 139 140 142
 148 149 151 156 161 164 167 170
 176 184 186 194 195 197 198 199
 200 201 204 208 216 217 219 225
 227 230 231 234 236 239 241 242
 244 247 251 257 260 261 267 273
 275 283 284
 Mehmet Ali 8 9 142 283
 Mehmet Bey 114 199 231 234 251
 267 275
 Mehmet Sayid 247
 Melahat Hanım 167
 Melek Şerif 25
 Merd 46
 Merdiven 30
 Mergzar 49
 Meriç 239
 Mescidli 45
 Mevlid 235 243
 Mezopotamya 155 261 263 269 270
 Mısır 88 143 169 233 256
 Midhat Şükrü Bey 204
 Mihçian 92
 Milledev İstasyonu 112
 Minamur 44
 Mitrilyöz Rafet 56
 Monaco Beyliği 154
 Moskova 102 114 115 124 128 133
 161 189 202 205 207 210 259 260
 Mösyö Kayı 236
 Muallim Emin Ethem Efendi 228
 Murad 46 49 114 152
 Murad Nehri 46
 Mustafa Ağa 57 71
 Mustafa Remzi Efendi 100

Muş 30 157 161 168 213
 Müftü 52 56
 Mülazım-ı evvel Mustafa Ağa 71
 Mülazım-ı Evvel Ziya Efendi 132
 Mülazım-ı Sanî Salih 38
 Mülazım-ı Sanî Topçu Mustafa 125
 Mülazım Osman Efendi 86 97
 Mülteci Refet 91
 Müştak 162 179 192 266 274
 Müştak Efendi 162
 Müştak Efendiler 179

N ~

Nail 16 30
 Nail (Varna) 30
 Nasırıye 213
 Nazım 16 30 31 32 36 37 263
 Nazım Paşazade 32
 Nazım Şevki 30 31 36
 Nazım Şevki (İstanbul) 30
 Nemse 135 136
 Neva Nehri 234
 Niğde 9 17 18
 Nikola Nikolayeviç 70 150
 Nuri 19 54 57 58 61 125 137 142
 144 155 156 194 195 219 222 258
 273

O ~

Oğvid 176
 Okumi 38
 Osman Bey 101 124 125 126 127
 128 129 131 132 135 136 139 142
 143 144 146 150 155 156 157 159
 160 169 171 179 181 182 183 184
 187 188 192 193 194 198 199 223
 234 248
 Otyasin İstasyonu 109

Ö ~

Ömer Lütfi 54 74

P ~

Patnos Köyü 49
 Peçunkina [Pehon Kısna] Köyü
 119 126
 Petersburg 228
 Petersburglular 99 100

Petrograd 234 237 264 273 275
 Petrovsk İstasyonu 109
 Pırtın Köyü 29
 Pirlepelî Osman 31
 Port Said 157
 Pronoviç Aleksandr 275

R ~

Refahiye 9 25 26
 Refahiye (Kercanis) 25
 Refet 16 91
 Refet (Aksaraylı) 16
 Reichstag 224 225
 Reşid Bey 29
 Rhine Nehir 214
 Rıfkı 32 54 56 59 74 80 85 86 91
 97 125 140 179 180 188 193 194
 195 205 247
 Rıfkı Süreyya 32
 Rifat (Aksaray) 30
 Riga 138 185 186 189 238 250 251
 257
 Rizani İstasyonu 113
 Rize 80 93
 Romanya 135 154 157 160 161 164
 181 184 187 189 200 201 203 204
 206 214 215 224 228 231 233 235
 237 238 243 265
 Romen 80 221
 Rostov şehri 111
 Rum 80 90
 Rusçuk 157
 Ruslar 44 54 55 57 58 60 61 63 68
 69 76 77 83 86 98 101 102 104
 109 110 111 113 114 115 124 127
 128 129 132 135 136 148 149 150
 151 153 154 157 168 170 185 188
 189 193 199 202 203 204 205 208
 213 214 215 217 218 219 220 225
 227 231 232 233 237 238 239 240
 245 249 250 251 254 256 261 265
 268 269 272 276
 Ruşu 115 116

S ~

Sabri 16·30·36·41·53
 Sabri (Çorlulu) 16
 Sadık 70·154·215·216·220·222
 Sadık Efendi 215
 Sadrazam Said Halim Paşa 204
 Sadrazam Talat Paşa Bey 257
 Saffet 124·126·127·155·160·166·
 167·168·173·174·178·180·182·185·
 194·200·202·204·205·210·214·217·
 219·221·238·239·240·241·242·253·
 263·266
 Safiye 205
 Sakalikesik 61
 Salah 85·96·98·125·126·131·138·
 141·143·148·149·150·151·152·160·
 162·163·164·165·167·168·169·171·
 172·174·180·186·188·190·194·195·
 196·198·200·201·216·217·219·225·
 226·227·229·236·238·239·240·241·
 242·253·257·260·261·266·273
 Salih Zekai 30
 Sanders Paşa 95
 Sarıkamış 3·71·73·78·81·82·84·86·
 89·90·92·96·98·101·105·135·136·
 203·227
 Selahaddin 85·129·148·150·161·
 163·170
 Selânik 215
 Sığırılı 58
 Sırp 265
 Sibiryâ 3·7·8·193·197·268
 Simo Köyü 49
 Simon 93
 Simserkis 44·45
 Simserkis Köyü 44
 Siroz 166·222
 Sivas 9·18·20·21·22·23·24·25·26·28·
 54·191·246·269
 Sivash Tahir Efendi 74
 Sivistopol 143
 Soğanlı Ormanları 73
 Su (İnderesi) 24
 Sultanabad 238
 Sürbahan 45
 Süvari Bekir 38
 Süvari Fazlı (Amasyalı) 22
 Süveyş 256

Ş ~

Şakir Efendi 69·136
 Şarkışla (Tenus) 19
 Şarya İstasyonu 117·257
 Şaryan 118
 Şerif 25·36·37·38·39·51·59·70·73·87·
 93·95·114·118·126·128·129·130·
 132·134·135·137·139·141·142·147·
 148·151·152·153·154·155·156·157·
 159·160·161·162·163·164·167·169·
 170·171·172·173·174·185·186·188·
 189·190·198·206·207·216·220·222·
 223·224·241·246·250·260·261·270
 Şerif Bey 36·37·38·39·51
 Şerif Hakkı Efendilerle 59
 Şevket Efendi 162
 Şevki 16·30·31·36·41·70
 Şezniler 55
 Şitabes Kaptıyan 98·100
 Şirvansuyu 48
 T ~
 T3 Yaveri Ethem'i (Vanlı) 39
 Tahir 61·74·84·86·89·90·91·92·96·
 97·118·125·129·136·168·172·185·
 188·194·195·219·222·231·253·258·
 273
 Tahsin 32·36·37·39
 Talat Bey 155·203·204
 Tanin Gazetesi 185
 Taşkesen 49
 Tatarpazarcık 181
 Tefennili Ziya Efendi 58
 Teman Holvek 213
 Temel 96·125·154·168·267
 Tenus 19
 Tertiller Köyü 56
 Tevfik 56·57·58·85·87·103·218
 Tevfik Usta 56
 Thames 202
 Tiflis 97·99·102·103·104·117·124·
 268
 Tihuratskaya 110·111
 Timayalish İstasyonu 117
 Topalak Tabyası 61·63
 Topçu Mülazım-ı Sanî Hikmet
 Efendi 159
 Topçu Nurettin 54
 Torişik 30
 Toros 17

Tortum 41-56
 Tödürge 22
 Trablus 233
 Trabzon 80 88 91 97 99 102 104 161-207
 Trabzonlu Fahri 74
 Trabzonlu Hasan 125 188 266
 Tudan 40
 Tuhah 41
 Tuna Nehirleri 214
 Tunus 233
 Turnagöl 52
 Tutak (Antap) 48
 Tutrakan 181
 Tuzla 49-50 266
 Türkiye 74 77 96 114 124 137 142 162 168 169 183 185 190 191 200 203 213 222 245 250 253 256 257 258 259 263 265 268 269 270 271

U ~

Uhreşiskaya İstasyonu 114
 Ulukışla 9 17 18
 Uzun Ahmed 61

Ü ~

Ümit Burunları 259

V ~

Van 44 161 203 217 218 219 276
 Vanlı 39
 Varansova duma 123
 Varna 30 155
 Vecihi 16 30
 Vehip Paşa 86
 Vekiev havali 109
 Verdun 94 133
 Vetluga 123 127 128 131 136 160 161 170 175 176 187 191 202 206 218 234 249 250 275 276
 Vetluga Irmağı 118 123 128 206
 Vilhas yaylaları 43
 Vladikafkas 204
 Volagda 117
 Volga 113 116 118 123

W ~

Wilhelm 239
 Wilson 249 263

Y ~

Yağan 55
 Yakup Cemil Bey 191
 Yarhisar Köyü 22
 Yarımcı 61 63 67 68
 Yaroslav 116 145 223
 Yaroslav Hastanesi 145
 Yaroslav İstasyonu 116
 Yaveri Şerif 39
 Yaver Salih 39 52
 Yekmalı 48
 Yenihan 20
 Yeni Köyü 57
 Yıkılğan 57 61
 Yıldız Köyü 49
 Yoncacık 30
 Yozgat 269
 Yozgatlı Saffet 124 166
 Yunan fırkası 185
 Yunanistan 222
 Yusuf Bey 195 218
 Yüksek Kaldırım 54
 Yüzbaşı Hakkı 125 131 148 158 172
 Yüzbaşı Hamid Efendi 129
 Yüzbaşı Kır Mustafa 231 254
 Yüzbaşı Şevket 179, 249

Z ~

Zab Köyü 73
 Zanzak Köyü 72
 Zara (Koçkiri) 22
 Zefemi İstasyonu 107
 Zekai 16 30 36
 Zileli Mustafa 74
 Zimnik Köyü 73
 Ziya Efendi 58 100 132
 Zühdü 71 74 75 76 78 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 91 92 93 94 96 98 99 100 101 110 114 118 125 126 131 132 139 143 150 151 153 154 157 160 161 162 165 166 167 168 175 180 181 182 190 194 196 201 203 205 207 209 210 223 227 235 240 241 242 247 251 254 257 258 261 264

Yine bu seneyi de ikinci defa olarak esarete bin türlü düşünceler arasında geçiriyoruz. Bir taraftan Ruslar Erzincan'ı geçmiş, İngilizler Bağdat'a yaklaşmış; diğer taraflarda ailelerimizden bir haber yok. Esaretin günden güne verdiği ızdırapı da artmakta... Her zaman her taraftan derin bir meçhuliyet. Ya Rab sen bari hiç olmazsa çekilen azap ve ızdırapları, katlanılan müthiş mahrumiyetleri telafi edecek mülk ve milleti tes'ide hadim bir sulh nasip eyle ki şimdiye kadar Garplıların mahkum-ı zulmü olan sevgili, zavallı Türkiyemiz yükselsin, tahkir edilen Türk bayrakları her tarafta şanlı dalgalansın. Biz de şad olalım...

100. yılına girdiğimiz **I. Dünya Savaşı**, geçmişten günümüze, tüm dünyayla birlikte ülkemizde de birçok insanın hayatını derinden etkilemiştir. Elinizdeki bu hatıratın sahibi, henüz öğrenciyken vatani görevini ifa için **Kafkas Cephesi**'ne giden **M. Fuad Tokad**, bu insanlardan sadece bir tanesidir. Erzurum'da Ruslarla yapılan bir çatışma sırasında esir düşen ve iki sene esaret hayatı yaşayan **M. Fuad Tokad**, hemen hemen her gün gizlice yazdığı ve kimsenin eline geçmemesi için göğsünde sakladığı günlüğünün ilk cildini **Sarıkamış**'ta Ruslara esir düşmeden evvel, diğer cildini esaret altında bulunduğu yıllarda yazmıştır. Öyle ki bütün hissiyatını ve duyduğu tüm haberleri yazdığı bu defterleri bir kibrit kutusuna sığacak şekilde, elinde dikerek hazırlamıştır.

Şimdiye kadar **I. Dünya Savaşı**'na dair birçok önemli hatıralar neşredilmesine rağmen, esaret altında yazılmış günlüklere pek rastlanılmaz. **M. Fuad Tokad**'ın askerliği sırasında ve esaret altında gizlice tuttuğu bu günlük, hem **I. Dünya Savaşı**'nın en mühim cephelerinden biri olan **Kafkas Cephesi**'nde askerimizin sıcağı sıcağına yaşadıklarını anlatıyor hem de hakkında çok az bilgiye sahip olduğumuz, hatta büyük bir kısmını unuttuğumuz **Sibirya**'daki esir askerlerimiz hakkında çok mühim bilgiler içeriyor. Tek solukta okuyacağınız Tokad'ın bu günlüğü sizi zaman zaman bir çarpışmanın ortasına götürürken zaman zaman da memleketten binlerce mil uzakta, vatani için çarpan bir kalbin hislerini paylaşıyor.

ISBN: 978-605-114-344-6

₺15

timas.com.tr